

Nicos Poulantzas

Den moderna kapitalismens klasstruktur

Originalalets titel: "Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui". (1974)

Översättning: Inga Brandell

Svensk utgåva 1977.

Avdelningen "L'internationalisation des rapports capitalistes et l'état-nation" ingår ej.

Innehåll:

Förord	1
Inledning: Samhällsklasserna och deras utvidgade reproduktion	3
Del 1. Bourgeoisernas motsättningar och förhållande till staten	18
I. Problemets nuvarande läge	18
II. De nuvarande motsättningarna inom bourgeoisin	29
1. Monopolkapitalet	29
2. Monopolkapitalismens perioder och produktionsförhållandenas förändringar	33
3. Motsättningarna inom monopolkapitalet.....	42
4. Motsättningarna mellan monopolkapitalet och icke monopolistiskt kapital	47
5. Det icke monopolistiska kapitalet och den traditionella småbourgeoisin	55
6. Motsättningarna inom det icke monopolistiska kapitalet	57
III. Staten och bourgeoiserna idag.....	59
1. Debatten	59
2. Om statens nuvarande roll.....	64
IV. Anmärkningar angående bourgeoisins "personal"	71
1. Frågan om "managers"	71
2. Statsapparatsens "toppar"	76
Del 2. Den traditionella småbourgeoisin och den nya småbourgeoisin	80
I. Problemets aktualitet i teori och praktik	80
1. Allmänna anmärkningar	80
2. Den traditionella småbourgeoisin och den nya småbourgeoisin.....	87
II. Produktivt och improduktivt arbete: Den nya småbourgeoisin och arbetarklassen.....	90
III. Den nya småbourgeoisins klassbestämning: Politiska och ideologiska komponenter	99
1. Ledande och övervakande arbete	99
2. Uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete: ingenjörer och produktionstekniker	102
IV. Betydelsen av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete för hela den nya småbourgeoisin.....	116
V. Den nya småbourgeoisin och byråkratiseringen av det intellektuella arbetet	129
VI. Den nya småbourgeoisin och fördelningen av dess agerande	136
VII. Den traditionella småbourgeoisins klassbestämning	138
VIII. Den småborgerliga underideologin och småbourgeoisins politiska ståndpunkt.....	138
IX. Den nuvarande situationen och frågan om den nya småbourgeoisins klassfraktioner	147
1. De nuvarande förändringarna	147
2. Den nya småbourgeoisins klassfraktioner	155
X. Den traditionella småbourgeoisins nuvarande situation	164
XI. Slutsats och politiska perspektiv	167

Förord

När jag nu lägger fram det här arbetet för mina läsare är jag skyldig dem några inledande upplysningar:

1. Det rör sig om en rad essäer som framförallt behandlar klasserna och i andra hand statsapparaterna under den imperialistiska monopolkapitalismens nuvarande fas. Essäerna handlar huvudsakligen om de imperialistiska metropolerna, och i synnerhet om Europa.

a) Essäerna *utgör alltså inte* en systematisk teori om dessa samhällsformationer i deras nuvarande fas. Det är en objektivt nödvändig begränsning eftersom det inte kan vara en forskares eller aktivists, eller ens en grupp forskares eller aktivisters, uppgift att bygga denna teori. Den kan endast skapas av arbetarklassens klasskamporganisationer.

b) Uppsatsernas huvudämne är de imperialistiska metropolerna, och isynnerhet de europeiska formationerna, och det beror på att dessa utgör ett specifikt område som jag försöker bestämma fr.o.m. den första essän.

2. Essäernas karaktär av delstudier framgår av de speciella ämnen som behandlas:

a) De försöker avgränsa fasens allmänna kännetecken och deras verkan på samhällsformationerna ifråga (den första essän)¹ genomföra mer preciserade analyser av bourgeoisin (den andra essän) och småbourgeoisin, traditionell och ny småbourgeoisin (de s.k. ”nya mellanskikten”) (tredje essän). Kort sagt behandlar analyserna framförallt *fienden* och arbetarklassens potentiella *allierade*.

Essäerna behandlar alltså inte *direkt* arbetarklassen, som är den väsentliga klassen i den utsugning som bourgeoisin utsätter folkets massor för, och vars uppgift det är att leda det revolutionära förloppet. Det beror isynnerhet på att de klasser som särskilt behandlas i det här arbetet har blivit relativt försummade i den marxistiska teorin. Vidare tycks det mig nu mer än någonsin vara ett väsentligt led i den revolutionära strategin att *väl känna sin fiende* och kunna bygga upp *riktiga allianser* (isolera honom).

Jag säger alltså att de här uppsatserna inte *direkt* behandlar arbetarklassen. Den är dock ständigt närvarande i två former: 1) Genom att analysen av bourgeoisin, dess inre motsättningar och dess aktuella förhållande till Staten ständigt går tillbaka till huvudmotsättningen, d.v.s. till förhållandet mellan bourgeoisin och arbetarklass. 2) Genom att analyserna av småbourgeoisin, isynnerhet av den nya småbourgeoisin, går in på de särdrag som på samma gång närmar den till och skiljer den från arbetarklassen, och alltså då hänvisar till de drag som kännetecknar arbetarklassen. b) Uppsatserna bygger på de konkreta formerna för den klasskamp som nu pågår, men gör ingen systematisk inventering eller framställning av dem. Jag har snarast inriktat mig på kampens objektiva bestämmningar, som ofta förbisätts.

3. Essäernas karaktär leder till andra särdrag i texten:

Uppsatserna är sammanlänkade, men de utgör samtidigt separata enheter. Det ger upphov till vissa oundvikliga upprepningar. Vissa teoretiska begrepp och analyser som uppträder i en essä återkommer ibland, eller tas upp och fördjupas i en annan. Det gäller bl.a. förhållandet mellan den första och den andra essän. Begrepp, och analyser av t.ex. kapitalismens periodisering och produktionsförhållanden, som utmärker de olika stadierna och faserna, som finns i den första essän, tas åter upp och fördjupas i den andra.

---

¹ Ingår ej i denna förkortade upplaga. Kommer i en antologi redigerad av Kent Lindkvist, Cavefors 1977.

Det är bara ett avsnitt av Inledningen (Samhällsklasserna och deras utvidgade reproduktion) och den första uppsatsen (Kapitalets internationalisering och nationalstaten²) som publicerats innan de trycktes i denna bok. Avsnittet i inledningen skrevs ursprungligen för C.F.D.T., publicerades (stencil) av Bureau de recherches et d'études économiques (BRAEC) och trycktes sedan i *l'Homme et la société* (n. 24-25, april-sept. 1972). Den första essän trycktes i *les Temps Modernes* (februari 1973). Texterna är dock avsevärt omarbetade i enlighet med de synpunkter och den kritik som då kom fram, och med hänsyn till bokens helhet.

4. I essäerna ingår både teoretiska och konkreta analyser. Jag har valt en uppläggning som jag tycker är den enda riktiga och som består i att låta dem gå i varandra i framställningen. Jag har inte gjort någon inledande presentation av teoretiska satser, för vilka de konkreta analyserna bara skulle utgöra illustrationer, utan för in teorin i takt med den konkreta analysen.

5. De analyser som tar upp imperialismens nuvarande fas och behandlar mer allmänna problem angår naturligtvis också de dominerade och beroende länderna. Men då textens huvudobjekt är de imperialistiska formationerna, och särskilt de europeiska formationerna, rör det empiriska materialet i huvudsak dem. Frankrike ges här en särställning, även om dess olikheter med andra samhällsformationer betonas. Det beror inte på att landet ur alla aspekter skulle utgöra ett sådant utmärkt typfall, utan helt enkelt på att det är där jag fått mina personliga erfarenheter. Men det är likaledes klart att de analyser jag gör, fränsett vissa detaljer, gäller alla dessa formationer, och i vissa avseenden hela den imperialistiska kedjan.

6. De problem jag tar upp här är aktuella och komplicerade. Dessutom känner vi till orsakerna till bokens icke-systematiska och partiella karaktär. Därför ser jag i sista hand de analyser jag presenterar här som *förslag framlagda för diskussion och förbättring*. De har ingenting ”definitivt” över sig, bl.a. därför att det inte är fråga om en avslutad text, utan om analyser öppna för kritik.

Det förklarar också den kritiska, ibland rentav ”polemiska” utformning mina egna analyser fått. I stället för att förtiga och sopa under mattan de väsentliga problemen, föredrar jag att lyfta fram dem eftersom *endast kritiken kan föra den marxistiska teorin framåt*. Det vill säga, att den kritik jag på bestämda punkter riktar mot vissa författare, i mina ögon inte förringar värdet av de analyser de utfört för övrigt och som hjälpt mig mycket.

Till sist har jag, för att inte tynga texten då den marxistiska litteraturen på de områden jag behandlar är mycket omfattande, frivilligt begränsat mina referenser till de strikt nödvändiga.

7. Många begrepp och analyser som här framställs relativt enkelt och i direkt samband med de aktuella problemen går tillbaka på mina två tidigare arbeten: *Politisk makt och sociala klasser* (1970) och *Fascism och diktatur* (1973) där de grundas i utförliga resonemang. Jag har inte ansett mig tvungen att återge hela bevisföringen utan nöjer mig med att hänvisa läsaren till dessa arbeten. Men vissa analyser och formuleringar som uppträder i dem, framförallt i den första, har *korrigerats* och *förfinats* i föreliggande text: läsaren kommer att finna all nödvändig teoretisk utveckling i utförandet av de konkreta analyserna.

---

² Se föregående not.

Inledning: Samhällsklasserna och deras utvidgade reproduktion

Syftet med dessa inledande anmärkningar är inte att redogöra för en systematisk marxistisk teori om samhällsklasserna som en slags förberedelse för de konkreta analyser som utförs i de följande essäerna. I enlighet med den framställningsordning jag följt i det här arbetet är de teoretiska analyserna sammankopplade med de konkreta analyserna och framläggs i takt med dem. Syftet med inledningen är att ge några allmänna riktpunkter och stolpar för att vägleda och underlätta läsningen av de uppsatser som följer där de olika punkterna tas upp till fördjupad analys.¹

I

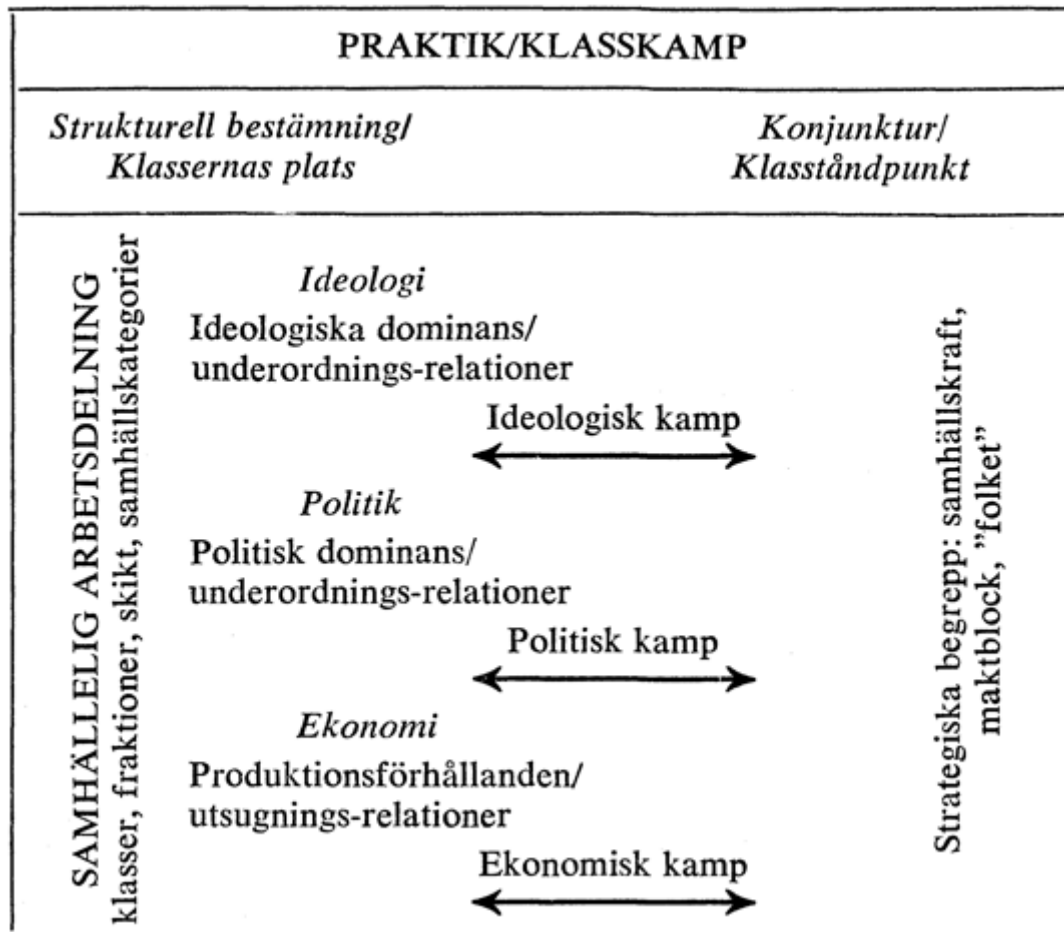
Vad är samhällsklasser i marxistisk teori?

1. Samhällsklasser är grupper av sociala aktörer som i *huvudsak*, men inte uteslutande, är bestämda av sin plats i *produktionsprocessen*, d.v.s. inom det ekonomiska området. Vi får alltså inte av den ekonomiska platsens avgörande roll sluta oss till att den ensam skulle bestämma samhällsklasserna. Marxismen tilldelar visserligen det ekonomiska den avgörande rollen i ett produktionssätt eller en samhällsformation, men det politiska och det ideologiska, med ett ord överbyggnaden, spelar också en mycket viktig roll. Vi finner också att varje gång Marx, Engels, Lenin och Mao analyserar samhällsklasserna inskränker de sig inte till enbart ekonomiska kriterier, utan hänvisar också uttryckligen till politiska och ideologiska kriterier.
2. I marxismen betyder samhällsklasser motsättningar och *klasskamp* i en och samma rörelse: samhällsklasserna existerar inte *först* som sådana, för att *sedan* gå in i klasskampen. Något som skulle innebära att det existerar klasser *utan* klasskamp. Samhällsklasserna sammanfaller med *klasspraktik*, d.v.s. klasskamp, och de uppstår endast i *motsatsställning* till varandra.
3. Samtidigt som klassbestämningen sammanfaller med klasspraktik (kamp) och också gäller politiska och ideologiska förhållanden, anvisar den aktörerna *objektiva platser* i den samhälleliga arbetsdelningen. Dessa platser är oberoende av aktörernas vilja.

Man kan därför säga att en samhällsklass definieras av sin plats i den totala samhälleliga praktiken, det vill säga av sin plats i den totala *samhälleliga arbetsdelningen*, som inbegriper politiska och ideologiska förhållanden. I den här bemärkelsen är samhällsklass ett begrepp som anger *strukturens verkan* inom den samhälleliga arbetsdelningen (sociala/samhälleliga förhållanden och social praktik). Denna plats motsvarar alltså vad jag kommer att kalla den *strukturella klassbestämningen*. Det vill säga att strukturbestämningen (produktionsförhållanden, dominerande/underordnad plats i politiskt och ideologiskt avseende) har sin existens i klasspraktiken: klasserna existerar endast i klasskampen.

¹ Jag utvecklar här och gör mer exakta analyser som framförts framförallt i *Politisk makt och sociala klasser*, samtidigt som jag fullföljer tillrättalägganden som redan påbörjats i *Fascism och diktatur*. Men jag håller fast vid den teoretiska ramen och de väsentliga analyserna. Trots att texter av vissa bland oss uppfattats som om de ingick i samma "problemställning", och har fungerat på det sättet, fanns det i själva verket *från början väsentliga skillnader* mellan en del av dessa texter. När det gäller den historiska materialismen fanns det redan väsentliga skillnader mellan å ena sidan *Politisk makt* (och likaså Bettelheims texter, men jag talar här bara för mig själv) och å andra sidan Balibars text "Historiematerialismens grundläggande begrepp" i *Att läsa Kapitalet* (sv. övers. 1967) som utmärks av ekonomism och strukturalism. Skillnaderna är ännu tydligare nu när Balibar själv har genomfört en riktig kritik av vissa punkter ("Sur la dialectique historique" i *La Pensée*, augusti 1973). Om läsaren hänförs till den framgår det tydligt att en stor del av de frågor som Balibars "självkritik" gäller (frågan om klasskampen, begreppet produktionssätt, dess samband med begreppet samhällsformation, begreppet konjunktur, begreppet instans o.s.v.), är just de där väsentliga skillnader fanns redan då mellan våra respektive texter. Det vill säga att när det gäller mig själv vidhåller jag, med vissa tillrättalägganden, de väsentliga analyserna från mina tidigare arbeten.

4. Den strukturella klassbestämningen, som alltså existerar endast i form av klasskamp, bör emellertid åtskiljas från den *konjunkturbestämda klasståndpunkten*. Konjunkturen är här fokus för en samhällsformations historiska särart, som alltid är unik. Det gäller alltså klasskampens *konkreta situation*. När man betonar de politiska och ideologiska förhållandenas betydelse för klassbestämningen, och understryker att samhällsklasserna endast existerar i form av klasskamp (klasspraktik), innebär det inte att man egensinnigt reducerar klassbestämningen till klasståndpunkten. Hur viktigt detta är framgår av de fall där det föreligger en *skillnad* mellan den strukturella klassbestämningen och den konjunkturbestämda klasståndpunkten. För att klargöra detta resonemang föreslår jag en enkel uppställning som utvecklas senare:

a) En samhällsklass, en fraktion eller ett skikt av en klass, kan inta en klasståndpunkt som inte motsvarar dess intressen. Det är *klassbestämningen*, såsom kamperspektiv, som avgränsar dess intressen. Det typiska exemplet här är *arbetararistokratin* som i vissa konjunkturer just intar en *borgerlig klasståndpunkt*. Men det innebär inte att den isåfall blir en del av bourgeoisin: den förblir genom sin strukturella klassbestämning en del av arbetarklassen och utgör, som Lenin skriver, ett skikt av den. Med andra ord dess klassbestämning kan inte reduceras till klasståndpunkten.

Men låt oss ta det motsatta fallet: i konkreta konjunkturer kan klasser eller fraktioner och skikt av klasser, som inte tillhör arbetarklassen, särskilt då småbourgeoisin, inta proletära klasståndpunkter, eller ståndpunkter som ligger nära arbetarklassens. För att ge ett enkelt exempel: *teknikerna* intar ibland en proletär klasståndpunkt och tar ställning för arbetarklassen exempelvis i strejker. Det betyder inte att de då utgör en del av arbetarklassen eftersom deras strukturella klassbestämning inte kan *reduceras* till klasståndpunkten. Vad

mera är: just på grund av sin klassbestämning tar denna grupp ibland ställning för arbetarklassen och ibland för bourgeoisin (borgerlig klasståndpunkt). Lika lite som de utgör en del av arbetarklassen varje gång de intar en proletär klasståndpunkt, lika lite är de en del av bourgeoisin varje gång de intar en borgerlig klasståndpunkt. Om man reducerar den strukturella klassbestämningen till klasståndpunkt överger man den objektiva bestämningen av samhällsklassers plats till förmån för en ideologi om "samhällsrörelsernas relationer". b) Det står alltså klart att de ideologiska och politiska förhållandena, det vill säga platsen inom politisk och ideologisk dominans/underordning, ingår i den strukturella klassbestämningen. Det är alltså inte så att den objektiva platsen enbart skulle vara förknippad med den ekonomiska platsen i produktionsförhållandena, och att de politiska och ideologiska elementen endast skulle gälla klasståndpunkten. Det är inte så (som en gammal missuppfattning påstår) att den ekonomiska "strukturen" ensam anvisar platserna, medan klasskampen försiggår på politikens och ideologins områden. Denna missuppfattning tar sig nu ofta formen av att man skiljer mellan "ekonomisk klasställning" å ena sidan, och politisk-ideologisk klasståndpunkt å den andra. Den strukturella klassbestämningen gäller från början den ekonomiska, politiska och ideologiska klasskampen. Dessa kampformer kommer samtliga till uttryck i klasståndpunkter i konjunkturen.

Det här innebär också att de analyser som läggs fram här inte har något som helst att göra med det hegelska schema som i marxistisk tradition är knutet till Lukács. Alltså begreppen *klass i sig* (ekonomisk klasställning där den objektiva klassbestämningen enbart utgår från produktionsprocessen) och *klass för sig* (klassen har sitt eget "klassmedvetande" och en självständig politisk organisering = klasskamp). Av det följer vidare:

a) att klassens objektiva plats i produktionsprocessen *med nödvändighet* visar sig i effekter på ifrågavarande klass' totala strukturella klassbestämning, det vill säga att klassen har en egen plats i den samhälleliga arbetsdelningens politiska och ideologiska relationer. Om man t.ex. hävdar att det finns en arbetarklass inom de ekonomiska förhållandena betyder det *med nödvändighet* att den har en specifik plats inom de ideologiska och politiska förhållandena, även om klassen i vissa länder och under vissa historiska perioder saknar eget "klassmedvetande", eller självständig politisk organisation. Med andra ord kan arbetarklassen isåfall vara kraftigt smittad av borgerlig ideologi, men dess ekonomiska existens visar sig ändå i en specifik materiell politiskt-ideologisk praktik som bryter fram under det borgerliga talet ("diskursen"). Detta kallar Lenin rent deskriptivt *klassinstinkt*. För att förstå det här måste man naturligtvis bryta med föreställningen om ideologin som ett "system av idéer" eller en sammanhängande framställning (diskurs), och se den som en helhet av materiell praktik. Allt detta, som är ett tillbakavisande av de många ideologierna om arbetarklassens "integrering", innebär till sist följande: det är på intet sätt nödvändigt med "klassmedvetande" och självständig politisk organisering av kämpande klasser för att *klasskampen ska äga rum inom alla områden av den samhälleliga verkligheten*.

b) Det vi förstår med eget "klassmedvetande" och självständig politisk organisering – när det gäller arbetarklassen en revolutionär proletär ideologi och ett självständigt klasskampsparti – har som tillämpningsområde *klasståndpunkter* och *konjunktur* eftersom de bestämmer villkoren för klassernas agerande som samhällskrafter.

5. Den viktigaste delen av analysen av samhällsklasser gäller deras plats i klasskampen och är inte frågan om vilka som ingår i klasserna. Samhällsklasser är inte empiriska grupper av individer (socialgrupper) sammansatta genom att individerna lagts ihop. Aktörernas inbördes relationer är inte interindividuella relationer. Deras *klasstillhörighet* beror på vilken klassmässig plats de innehar och är för övrigt skild från deras klassursprung (deras sociala bakgrund). Det kommer att framgå hur viktiga dessa frågor är när vi behandlar problemet med reproduktionen av samhällsklasserna och deras agenter. För tillfället ska vi bara betona:

a) att den relevanta frågan, som bör ställas när det gäller förhållandet mellan samhällsklasserna och deras representanter, varken är till vilken klass den ena eller andra individen hör (det viktiga är *grupperingarna* i samhället), eller hur de statistiska och empiriska gränserna går mellan "socialgrupperna" (det viktiga är klasserna i klasskampen); b) att den *första* frågan i sammanhanget inte gäller problemet med "social ojämlikhet" mellan grupper eller individer: "social ojämlikhet" är bara samhällsklassernas inverkan på agenterna, d.v.s. verkan av den objektiva plats en agent innehar, och den sociala ojämlikheten kan inte försvinna innan samhällets uppdelning i klasser avskaffats. För att tala rent ut är det i ett klassamhälle inte frågan om *olikheter i individernas möjligheter*, som måste förstås som att det skulle finnas möjligheter, som det står den enskilde fritt (eller nästan fritt), att ta till vara på så vis att de mest kompetenta och de bästa alltid skulle kunna höja sig över sin "sociala miljö".

6. Platsen i de ekonomiska förhållandena spelar emellertid den avgörande rollen för bestämningen av samhällsklasserna. Vilken innebörd har då "det ekonomiska" i marxistisk teori?

Den ekonomiska sfären (eller rymden) bestäms av *produktionsprocessen*. De agerandes plats, deras fördelning i samhällsklasser, bestäms av *produktionsförhållanden*.

Givetvis omfattar det ekonomiska inte bara produktionen, utan hela kretsloppet produktion-konsumtion-fördelning av den samhälleliga produkten. I sin enhet framstår dessa "moment" som produktionsprocessens olika led. I det kapitalistiska produktionssättet utgör detta det samhälleliga kapitalets hela reproduktionscykel: produktivt kapital-varukapital-penningkapital. Men i denna enhet är det produktionen som spelar den avgörande rollen. Klasskillnad på den här nivån är inte baserad på en skillnad i inkomstnivå, skillnaden mellan "rika" och "fattiga", som en lång förmarxistisk tradition antog och som än idag är en vanlig föreställning bland sociologer. Den faktiska skillnaden i inkomst är bara en följd av *produktionsförhållanden*.

Vad är produktionsprocessen och de produktionsförhållanden den består av?

I produktionsprocessen finner vi först *arbetsprocessen*, som betecknar människans förhållande till naturen. Men arbetsprocessen uppträder alltid i en historiskt bestämd samhällelig form. Den existerar bara i sin förening med *produktionsförhållanden*.

Produktionsförhållanden består i ett klassamhälle av en dubbel relation som omfattar människornas förhållande till naturen i den materiella produktionen. De två relationerna gäller relationen mellan *produktionsagenterna* och arbetsföremålet och arbetsmedlen (produktivkrafterna), och därigenom människornas inbördes förhållanden, klassförhållanden.

De två relationerna gäller alltså:

- a) icke-arbetarens (ägarens) *relation* till arbetsföremålet och arbetsmedlen,
- b) den omedelbare producentens (den direkte arbetarens) *relation* till arbetsföremålet och arbetsmedlen.

Dessa relationer har två aspekter:

- a) det *ekonomiska ägandet*. Med det avses den faktiska ekonomiska kontrollen över produktionsmedlen, d.v.s. makten att fördela dem för bestämda ändamål, och på så vis förfoga över de produkter som erhålls.
- b) *förfogandet*. Med det avses förmågan att använda produktionsmedlen, d.v.s. behärskan av arbetsprocessen.

6.1. I varje samhälle som är uppdelat i klasser är den första relationen (ägare/produktionsmedel) alltid förenad med den första aspekten. Ägarna har den faktiska

kontrollen över produktionsmedlen och exploaterar alltså de direkta arbetarna genom att pressa ut merarbete i olika former.

Men detta ägande betecknar det faktiska ekonomiska ägandet, den faktiska kontrollen över produktionsmedlen och skiljer sig från det *juridiska ägandet*, som är sanktionerat av lagen, som ju tillhör överbyggnaden. Lagen brukar visserligen bekräfta det ekonomiska ägandet, men det förekommer att de juridiska ägandeformerna inte sammanfaller med det faktiska ekonomiska ägandet. I sådana fall är det senare bestämmande för avgränsningen av samhällsklassernas plats, d.v.s. för den *dominerande och exploaterande klassen*.

6.2. Den andra relationen – den mellan de direkta producenterna (arbetarna) och arbetsmedlen och arbetsföremålet – bestämmer *den utsugna klassen* i produktionsförhållandena.

Denna relation kan ta olika former i olika produktionssätt.

I ”förkapitalistiska” produktionssätt var de direkta producenterna (arbetarna) inte helt ”skilda” från arbetsmedel och arbetsföremål. I det feodala produktionssättet hade feodalherren visserligen både det ekonomiska och juridiska ägandet av jorden, men den livegne *förfogade* över sin jordplätt. Han skyddades av sedvanerätt, och feodalherren kunde inte bara ta ifrån honom den. Det kunde i England t.ex. ske bara genom en lång och blodig process för att inhägna allmänningarna under övergången från feodalism till kapitalism, som Marx kallade den primitiva kapitalackumuleringen. Utsugningen i dessa produktionssätt skedde genom *direkt utpressning av merarbete* i form av t.ex. dagsverken eller naturaskatt. Det innebär också att det ekonomiska ägandet och förfogandet var åtskilda eftersom inte båda tillhörde samma relation ägare/produktionsmedel.

I det kapitalistiska produktionssättet däremot är de direkta producenterna (arbetarklassen) fullständigt berövade sina arbetsmedel, som kapitalet förfogar över. Det är den fulländade formen för arbetarnas avskiljande från produktionsmedlen, som är förutsättningen för framväxten av det Marx kallar ”den nakna arbetaren”. Arbetaren förfogar *bara* över sin arbetsförmåga som han säljer (arbetskraft). Det är denna avgörande förändring i de direkta producenternas plats i produktionsförhållandena som gör att arbetet självt blir en *vara*, som alltså bestämmer spridningen av varuformen, och inte tvärtom. Arbetet som vara är inte resultatet av en föregående spridning av de omtalade ”varuförhållandena”. Utpressningen av mervärde sker nu inte direkt utan genom det arbete som nedläggs i varan, d.v.s. genom att *mervärde* skapas och övertas.

7. Vi ser alltså att:

7.1. dels måste produktionsförhållandena uppfattas i sammankopplingen av de relationer, som de består av, och i förening med arbetsprocessen. Detta avgränsar det *dominerande utsugningsförhållandet*, som karaktäriserar ett produktionssätt och bestämmer den utsugna klassen i den dominerande relationen. Bland annat kan man inte nöja sig med bara *äganderelationen* och negativt bestämma den utsugna klassen som alla de, som inte har något ekonomiskt ägande, klassen av *icke-ägare*. Den utsugna klassen enligt detta förhållande (den huvudsakliga exploaterade klassen: arbetarklassen i det kapitalistiska produktionssättet) är den klass som utför *det produktiva arbetet* inom ett produktionssätt. Därför är inte alla icke-ägare i det kapitalistiska produktionssättet arbetare.

7.2. dels definieras inte *produktionsprocessen* av ”teknologin”, utan av agenternas relation till arbetsmedlen och inbördes, med andra ord av arbetsprocessens, ”produktivkrafternas” och produktionsförhållandenas enhet. Arbetsprocessen och produktivkrafterna, inbegripet ”teknologin”, finns inte *i sig*, utan bara i den grundläggande förbindelsen med produktionsförhållandena. I klassamhällen kan man alltså inte tala om något ”produktivt” arbete som skulle vara neutralt och existera som sådant. I varje produktionssätt som är

uppdelat i klasser är produktivt arbete det som motsvarar produktionsförhållandena, d.v.s. det som är platsen för produktionssättets dominerande specifika form för *utsugning*. I dessa samhällen betyder produktion samtidigt klassuppdelning, exploatering och klasskamp.

8. Följaktligen är det inte *lönen* som definierar arbetarklassen på det ekonomiska planet. Lönen är en form för fördelning av den samhällseliga produkten, som motsvarar marknadsförhållandena och formerna för det "kontrakt" som reglerar köp och säljande av arbetskraft. Alla arbetare är löntagare, men alla löntagare är inte nödvändigtvis arbetare, eftersom varje löntagare inte nödvändigtvis är produktiv arbetare. Samhällsklasserna kan inte definieras på det ekonomiska planet genom uppdelning längs "inkomstskalan" (rika/fattiga). De kan inte heller definieras genom deras representanters ställning i *lönehierarkin*. Deras ställning där har givetvis en viktig roll som tecken på klassdominans, men den är bara ett resultat av klassdominansen. Det gäller för övrigt allt det som man kan beteckna som social ojämlikhet: "vinstfördelning", inkomstfördelning, beskattning o.s.v. Lönehierarkin är inte mer än andra sociala ojämlikheter en lineär, sammanhängande och homogen skala, eller trappa, med avsatser där individer eller grupper står "högre" eller "lägre" än andra. Lönehierarkin är en effekt av *klassgränserna*.

8.1. När detta är sagt måste det understrykas att klassgränserna, och deras utvidgade reproduktion, får som effekt *specifik social ojämlikhet som koncentreras* till vissa grupper i förhållande till de samhällsklasser de tillhör. Det gäller t.ex. *de unga* och *de äldre*, för att inte ta upp ytterligare ett fall, som är betydligt mer komplicerat och av en annan natur, nämligen *kvinnorna*. Det rör sig i kvinnornas fall inte bara om överdeterminerade effekter på dem av samhällets uppdelning i klasser, utan om en speciell sammankoppling av klassuppdelning och könsuppdelning i den samhällseliga arbetsdelningen.

9. Produktionsprocessen består alltså i arbetsprocessens och produktionsförhållandenas *förening*. I denna process är det inte arbetsprocessen, som omfattar teknologin och det tekniska förloppet, som har den dominerande rollen. Produktionsförhållandena dominerar alltid över arbetsprocessen och produktivkrafterna och ger dem deras inriktning och rytm. Det är produktionsförhållandenas dominans över produktivkrafterna som gör att deras sammankoppling tar formen av en produktions- och reproduktionsprocess.

9.1. Det är i produktionsförhållandenas dominans över arbetsprocess och produktivkrafter, som de ideologiska och politiska förhållandenas grundläggande roll för den strukturella bestämningen av samhällsklasser har sitt ursprung. Produktionsförhållandena och de relationer de består av (ekonomiskt ägande/förfogande) visar sig i *makt* som har sitt ursprung i dem, kort sagt *klassmakt*. Som klassmakt är makten grundläggande förbunden med de politiska och ideologiska förhållanden som bekräftar och legitimerar den. Dessa förhållanden läggs inte bara ovanpå produktionsförhållandena som redan "finns där", utan de är närvarande i produktionsförhållandenas uppbyggnad i former som är specifika för varje produktionssätt. Produktions- och exploateringsprocessen är samtidigt en reproduktionsprocess av politiska och ideologiska dominans/underkastelseförhållanden.

9.2. Slutligen implicerar detta, att för samhällsklassernas plats *inom själva produktionsförhållandena dominerar den samhällseliga arbetsdelningen*, såsom den visar sig i de ideologiska och politiska förhållandenas specifika närvaro inom produktionsprocessen, *över den tekniska arbetsdelningen*. Konsekvenserna av det kommer vi att studera ingående när det gäller frågan om arbetsprocessens "ledning och övervakning", och även när det gäller klassbestämningen av ingenjörer och produktionstekniker. Här ska bara framhållas att, om dessa grundläggande marxistiska satsar beaktas, blir det möjligt att uppfatta den avgörande roll som uppdelningen "manuellt arbete-intellektuellt arbete" spelar för bestämningen av samhällsklasser.

10. Nu är det lämpligt att påminna om den grundläggande distinktionen mellan produktions-sätt och samhällsformation. För ögonblicket gör jag bara några summariska anmärkningar eftersom distinktionen har en teoretisk räckvidd som jag kommer att behandla utförligt i följande essäer.

10.1. När man talar om ett *produktionssätt*, som är ett abstrakt-formellt objekt, befinner man sig fortfarande på en abstrakt och allmän nivå, även om själva begreppet produktions-sätt som sådant redan täcker samtidigt produktionsförhållanden, politiska och ideologiska förhållanden – t.ex. asiatiskt, feodalt och kapitalistiskt produktions-sätt. Men produktions-sätten existerar inte och reproduceras inte annat än i samhällsformationer, som är historiskt bestämda, t.ex. Frankrike, Tyskland, England i ett visst ögonblick av det historiska förloppet, och som alltid är unika eftersom de är specifika, konkret-reella objekt.

En samhällsformation består emellertid av flera produktions-sätt och även -former som är sammankopplade på ett specifikt sätt. De kapitalistiska europeiska samhällena under början av 1900-talet bestod t.ex. av element från feodalt produktions-sätt, från den enkla varuproduktionen och manufakturen (en övergångsform mellan feodalism och kapitalism), från det kapitalistiska produktions-sättet både i form av konkurrenskapitalism och monopolkapitalism. Dessa samhällsformationer var verkligen kapitalistiska formationer, d.v.s. det kapitalistiska produktions-sättet *dominerade*. I varje samhällsformation kan man konstatera att ett produktions-sätt dominerar. Dominansen får sammansatt bevarande/upplösande inverkan på övriga produktions-sätt och -former och ger samhällsformationerna deras karaktär (feodala, kapitalistiska o.s.v.). Undantag är övergångsperioder i strikt mening, som just kännetecknas av en särskild ”jämvikt” mellan olika produktions-sätt och -former.

Låt oss återgå till samhällsklasserna. Vad gäller produktions-sätten innehåller alla *två klasser* som är bestämda ekonomiskt, politiskt och ideologiskt. Den utsugande klassen dominerar politiskt och ideologiskt och den utsugna klassen är dominerad politiskt och ideologiskt: herrar och slavar (slavsamhället), feodalherrar och livegna (feodalt produktions-sätt), bourgeoisie och arbetare (kapitalistiskt produktions-sätt).

Ett konkret samhälle, en samhällsformation, består emellertid av *mer än två klasser* eftersom det innehåller flera produktions-sätt. I verkligheten finns ingen samhällsformation som bara har två klasser. Men det är riktigt att de två huvudklasserna i varje samhällsformation, mellan vilka huvudmotsättningen går, är klasserna i det produktions-sätt som dominerar i samhällsformationen (bourgeoisin och arbetarklassen i kapitalistiska samhällsformationer).

10.2. Samhällsformationerna är emellertid inte bara en enkel konkretisering och ett försumsligande av produktions-sätt och -former som existerar i ”ren form”. De staplas inte bara på varann i rummet. Samhällsformationerna, där klasskampen verkar, är det egentliga ställe där produktions-sätt och produktions-former existerar och reproduceras. Ett produktions-sätt reproduceras inte och existerar inte som sådant, och kan alltså inte heller som sådant delas upp i historiska perioder. Det är klasskampen i samhällsformationerna som är *historiens drivkraft* och det *historiska förloppet utspelas i samhällsformationerna*.

Det här får avsevärda konsekvenser för klassanalysen. Klasserna i en samhällsformation kan i sin konkreta kamp inte ”härledas” (”deduceras”) ur en abstrakt analys av de produktions-sätt och -former som finns i formationen, eftersom de inte finns abstrakt i formationen. För det första påverkas de i själva sin existens av den konkreta kamp som förs inom samhällsformationen. Här finner vi fenomenet med *polariseringen* av andra klasser och klassfraktioner runt de två huvudklasserna, bourgeoisie och arbetarklass i kapitalistiska samhällen, som har avgörande och sammansatt verkan på de andra klasserna, men också på huvudklasserna. För det andra existerar klasserna i en samhällsformation endast *i formationens förhållande till andra formationer*. Det är problemet runt imperialismen och den *imperialistiska kedjan*.

Imperialismen har just som utvidgad reproduktion av kapitalismen sin existens i *samhällsformationerna* och inte i det kapitalistiska produktionssättet som sådant.

11. Den marxistiska teorin om klasserna urskiljer även *fraktioner* och *skikt* av olika klasser med utgångspunkt i skillnader inom det ekonomiska, och i de i det här sammanhanget speciellt betydelsefulla politiska och ideologiska förhållandena. Den urskiljer också *samhällskategorier* som huvudsakligen bestäms av sin plats i de politiska och ideologiska förhållandena. Det gäller *statsbyråkratin* som avgränsas på grundval av sitt förhållande till Statsapparaterna, och de *intellektuella* som definieras genom den roll de spelar för ideologins utveckling och tillämpning. Hänvisningen till politiska och ideologiska förhållanden är oundgänglig för dessa differentieringar, som är av stor betydelse, eftersom fraktioner, skikt och kategorier i konkreta konjunkturen kan fungera som relativt självständiga samhällskrafter.

Det rör sig emellertid inte om några "socialgrupper" som står *utanför*, *vid sidan av* eller *ovanför* klasskampen. Fraktioner är *klassfraktioner*. Handelsbourgeoisin är en fraktion *av* bourgeoisin, liksom arbetararistokratin är en fraktion *av* arbetarklassen. Även samhällskategorierna har en *klasstillhörighet*. Deras agenter hör i allmänhet till flera klasser.

Det är en av de väsentligaste punkter på vilka marxismen skiljer sig från olika ideologier om *social stratifiering*, som dominerar den aktuella sociologin. Enligt dem är klasserna (alla samtida sociologer erkänner att de finns) bara en *partiell* och *regional* klassifikation (som framförallt gäller den ekonomiska nivån) inom en *allmän stratifiering*. Den allmänna stratifieringen ger politiskt och ideologiskt upphov till sociala grupper som är parallella med eller *står utanför* klasserna och som skulle läggas ovanpå dem. Max Weber visade vägen och det räcker att peka på olika samtida uppfattningar om politiska "eliter".

12. Sammankopplingen av den strukturella klassbestämningen och klasståndpunkten i en samhällsformation, som är konjunktorens existensområde, kräver särskilda begrepp. Det gäller här vad jag kommer att beteckna som *strategiska begrepp*, som bl.a. täcker fenomen som *polarisering* och *klassallianser*. Bl.a. finns här inom klassdominansen begreppet "maktblock", som betecknar en specifik allians mellan dominerande klasser och fraktioner, samt begreppet "folket", som betecknar en specifik allians mellan de dominerade klasserna. Dessa begrepp har inte samma status som de vi hittills tagit upp. En klass, fraktion eller ett skikt tillhör eller tillhör inte maktblocket eller folket beroende på samhällsformationernas utvecklingsfas och konjunktur. Det innebär samtidigt att de klasser, fraktioner eller skikt som ingår i allianserna inte förlorar sin klassbestämning och upplöses i en obestämd massa av allianser och sammansmältningar. Ett exempel som gäller folket: de klasser och fraktioner som tillhör det behåller sin egen klassbestämning. När den nationella bourgeoisin ingår i folket förblir den likväl bourgeoisin (motsättningar inom folket). Dessa klasser och fraktioner upplöses inte i folket som en viss idealistisk användning av uttryck som de "folkliga massorna" eller "löntagarklassen" låter påskina.

II

13. Vi kan nu ta upp problemet med apparaterna, isynnerhet de olika delarna av Staten och dess apparater, och deras förhållande till klasserna. Jag inskränker mig här till att diskutera några av de roller Statsapparaterna har för samhällsklassernas existens och reproduktion.

13.1. Statsapparaternas viktigaste funktion är att bibehålla samhällsformationens enhet och sammanhållning genom att koncentrera och befästa klassherraväldet och på så sätt reproducera samhällsförhållandena, d.v.s. klassförhållandena. De politiska och ideologiska förhållandena *materialiseras* och *förkroppsligas* som materiell praktik i statsapparaterna. De består dels av den repressiva statsapparaten i strikt mening, och dess olika grenar: armé, polis, fängelser, domstolar och administration, dels av de ideologiska statsapparaterna: skolan, den

religiösa apparaten (kyrkorna), informationsapparaten (radio, television, press), den kulturella apparaten (film, teater, förlagsapparat), den fackliga klassamarbetsapparaten, och de borgerliga och småborgerliga politiska partierna o.s.v., samt till slut också ur en viss aspekt *familjen* – åtminstone i det kapitalistiska produktionssättet. Förutom Statsapparaterna finns också den *ekonomiska apparaten* i strikt mening, d.v.s. ”företaget” eller ”fabriken” som, i egenskap av centrum för tillägnelse av naturen, materialiserar och förkroppsligar de ekonomiska förhållandena i deras sammanlänkning med de politiskt-ideologiska förhållandena.

13.2. Eftersom klassbestämningen vilar på de politiska och ideologiska förhållandena, och de i sin tur finns materialiserade bara i apparaterna måste en analys av samhällsklasserna (klasskampen) behandla deras förhållanden till apparaterna och särskilt till Statsapparaterna. Klasserna och deras reproduktion finns bara i relation klasser/statsapparater och ekonomiska apparater. Apparaterna läggs inte ”ovanpå” klasskampen som något slags utväxt utan har en grundläggande roll i den. När man analyserar t.ex. de politiskt-ideologiska förhållandena, uppdelningen i manuellt och intellektuellt arbete, byråkratiseringen av vissa arbetsprocesser och fabriksdespotismen, måste en konkret undersökning av apparaterna göras.

13.3. Det är av avgörande betydelse, med tanke på de tvetydigheter som finns i många analyser av dessa frågor, att det ändå är *klasskampen* som i det sammansatta förhållandet mellan klasskamp och apparater *spelar den viktigaste och grundläggande rollen*. Apparaterna är aldrig mer än förkroppsligande och förtätning av klassförhållanden. På sätt och vis ”förutsätter” apparaterna klassförhållandena även om det naturligtvis inte rör sig om ett kronologiskt orsaksförlopp (hönan/ägget). En ständig del av den borgerliga ideologin i ”samhällsvetenskaperna”, som kan beskrivas som den ”funktionalistiska institutionella” skolan hävdar att *apparaterna/institutionerna* bestämmer socialgrupperna (klasserna) och att klassförhållandena är ett *resultat* av de agerandes plats i institutionerna. Denna strömning uppvisar det för den borgerliga ideologin kännetecknande paret *idealism-empirism*, som döljs under paret *humanism-ekonomism*. Det gäller redan Max Weber som hävdar att ”makt”-förhållandena ger upphov till klassförhållanden, och ”makt”-förhållandena finns och skapas först i ”auktoritära” institutioner/sammanslutningar (*Herrschaftsverbände*). Den här ideologiska linjen, som man återfinner Hegel bakom om man skrapar lite på ytan, har fått vida återverkningar också på helt konkreta frågor, eftersom den finns inom hela den akademiska sociologin där dess dominerande form nu är ”organisationsteorin”. Den berör inte bara statsapparaterna, utan också den ekonomiska apparaten (frågan om ”företagen”).

13.4. Vi kan nu klarlägga sambandet och skillnaden mellan Statsmakt och Statsapparater. Statsapparaterna har ingen *egen* ”makt” utan förkroppsligar och koncentrerar klassförhållanden, som just täcks av begreppet ”makt”. Staten är inte en ”enhet”, med ett inneboende instrumentellt väsen, utan är själv ett *förhållande*, mer exakt förtätning av ett klassförhållande. Det innebär att:

a) de olika funktioner (ekonomiska, politiska, ideologiska) som Statsapparaterna fyller för reproduktionen av samhällsförhållandena inte är några ”neutrala” funktioner som *först* existerar i sig för att *sedan* ”förvrängas” och ”missbrukas” av de dominerande klasserna. Funktionerna är avhängiga av att i apparaternas själva struktur finns Statsmakten inskriven, d.v.s. de klasser och klassfraktioner som besitter den politiska dominansens område.

b) Den politiska dominansen är sammanbunden med statsapparaternas existens och funktion.

13.5. En följd av detta är att en radikal förändring av samhällsförhållandena inte kan inskränka sig till en ny statsmakt, utan att själva statsapparaterna måste ”revolutioneras”. Arbetarklassen kan inte under den socialistiska revolutionsprocessen nöja sig med att ta bourgeoisins plats på Statsmaktens nivå, utan måste samtidigt radikalt förändra (”krossa”) de borgerliga statsapparaterna och ersätta dem med proletära statsapparater.

13.6. Det är ändå *Statsmakten* direkt sammanlänkad med klasskampen som bestämmer *statsapparaternas* roll och funktion.

a) När det gäller den revolutionära omvandlingen av statsapparaterna visar det sig i att arbetarklassen och folket inte kan "krossa" statsapparaterna utan att ta över Statsmakten.

b) Det visar sig också i statsapparaternas sätt att fungera i olika samhällsformationer. Även om statsapparaterna inte kan reduceras till statsmakten är det icke desto mindre klassherraväldets exakta sammansättning, statsmakten (maktblock, hegemonisk och härskande klass eller fraktion o.s.v., samt klassallians och stödjande klasser) som i sista instans bestämmer både en viss statsapparats roll för reproduktionen av de samhälleliga förhållandena, sammanlänkningen av ekonomiska, politiska och ideologiska funktioner inom varje apparat, och den konkreta utformningen av Statens olika apparater och grenar. Den roll en viss statsapparat eller gren av Staten (skolan, krigsmakten, partier o.s.v.) spelar för samhällsformationens sammanhållning, för klassintressenas representation och för samhällsförhållandenas reproduktion beror med andra ord inte på någon *egen natur* i apparaten, utan på statsmakten.

13.7. Generellt måste varje analys av en samhällsformation beakta de direkta klasskampsförhållandena, maktförhållandena, och statsapparaterna som förkroppsligar, koncentrerar och speglar dessa förhållanden. I förhållandet mellan klasskamp och apparater har emellertid klasskampen den fundamentala rollen. "Institutionella" former och förändringar resulterar inte i "samhällsrörelser", som t.ex. den aktuella ideologin om det "blockerade samhället" hävdar. Det är klasskampen som bestämmer apparaternas former och förändringar.

14. Det vi nu diskuterar framgår tydligare om vi utgår från samhällsklassernas *utvidgade reproduktion*. Klasserna existerar bara i klasskampen som har en historisk och dynamisk dimension. Klasser, fraktioner, skikt och kategorier kan grundas, och framförallt avgränsas, endast om klasskampens historiska perspektiv beaktas. Då ställer sig omedelbart problemet med klassernas reproduktion.

14.1. Endast genom att reproduceras existerar ett produktionssätt i en samhällsformation. Reproduktion av ett produktionssätt är i sista hand inget annat än utvidgad reproduktion av dess samhällsrelationer: klasskampen är historiens drivkraft. Marx framhåller att kapitalismen till syvende och sist inte producerar något annat än bourgeoisie och proletariat: kapitalismen producerar sitt eget återskapande.

14.2. *Reproduktionsförloppets plats* är inte uteslutande det "ekonomiska utrymmet" som en ytlig läsning av *Kapitalets* andra bok kan förleda till att tro, och det består inte av självreglerande, automatisk ackumulering av samhälleligt kapital. Reproduktionen, samhällsklassernas återskapande i utvidgad form, innebär i en och samma rörelse reproduktion av klassbestämningens politiska och ideologiska förhållanden.

14.3. Statsapparaterna och speciellt de *ideologiska statsapparaterna* är alltså av avgörande betydelse för samhällsklassernas reproduktion. De ideologiska apparaternas roll har nyligen uppmärksamats i marxistisk analys. Min avsikt är inte här att diskutera hela denna fråga, som återkommer i de följande essäerna, utan snarare att försöka belysa några inledande problem och redan nu ta *skolan* som *centralt exempel*. Vi kan på det sättet illustrera vad som ovan sagts, och ge ytterligare några hållpunkter beträffande apparaternas roll i samhällsklassernas reproduktion.

III

15. Statsapparaterna, som skolan såsom ideologisk apparat tillhör, skapar inte klassuppdelningen, men bidrar till den och följaktligen också till dess utvidgade reproduktion. Det är nödvändigt att klargöra alla implikationer i detta påstående: Det är produktionsförhållandena som bestämmer apparaterna. Dessutom styr statsapparaterna inte klasskampen. Det är klasskampen som på alla nivåer styr apparaterna.

I själva verket måste stor vikt läggas på de ideologiska apparaternas exakta betydelse för reproduktionen av samhällsförhållandena, däri inbegripet också produktionsförhållandena. Det är de som dominerar hela reproduktionen, isynnerhet reproduktionen av arbetskraft och arbetsmedel. Det är en följd av att i produktionsprocessen dominerar *produktionsförhållandena*, med deras grundläggande relation till politiska och ideologiska dominans- och underkastelseförhållanden, över *arbetsprocessen*.

15.1. Samhällsklassernas (samhällsförhållandenas) utvidgade reproduktion har två aspekter som existerar enbart i förening:

- Den utvidgade reproduktionen av de *platser* som agenterna har. Som vi sett markerar dessa platser den *strukturella klassbestämningen*, d.v.s. det sätt på vilket strukturbestämningen (produktionsförhållanden, politisk och ideologisk dominans och underkastelse) existerar i klasspraktiken.

- Reproduktionen av de *agerande själva* och fördelningen av dem på dessa platser.

15.2. Reproduktionens andra aspekt, som ställer frågor som: vem har, när och hur, den ena eller andra platsen, och vem är, eller blir, borgare, proletär, småborgare, fattigbonde o.s.v., är *underordnad den första aspekten*, d.v.s. reproduktionen av de platser klasserna intar, t.ex. att kapitalismen, under monopolkapitalismens nuvarande fas, i sin utvidgade reproduktion återskapar bourgeoisi, proletariat, småbourgeoisi i ny form, eller att den har tendens att eliminera vissa klasser och fraktioner i de samhällsformationer där reproduktionen sker (t.ex. småbönder och traditionell småbourgeoisi). *Agenterna själva* måste *reproduceras* (kvalificeras och underkastas) för att besätta vissa platser, men fördelningen av agenterna beror inte på deras önskemål eller ambitioner. Den regleras till yttermera visso av själva reproduktionen av platserna. Det följer av att klassbestämningens huvudaspekt är klassernas *plats*, och inte de som innehar platsen.

Statsapparatens roll, och det gäller också skolan som ideologisk apparat, är inte densamma för reproduktionens två aspekter.

15.3. Dessa apparater ingriper givetvis som förkroppsligande och materialisering av de ideologiskt-politiska förhållandena i klassbestämningen, eftersom den strukturella klassbestämningen inte begränsas till klassernas plats i produktionen (ekonomisk klasställning i sig) utan brer ut sig till den samhällseliga arbetsdelningens alla nivåer. Apparaterna, och isynnerhet de ideologiska Statsapparaterna, ingriper således, genom sin roll i reproduktionen av de politiska och ideologiska förhållandena, i reproduktionen av de *platser* som definierar samhällsklasserna.

Men för att nu inte förfalla till en idealistisk och "institutionalistisk" syn på samhällsförhållandena, som framställer klasser och klasskamp som resultat av apparaterna, måste noga framhållas att denna aspekt av reproduktionen svämmar över apparaterna, ligger utanför deras kontroll i stor utsträckning och ger dem deras gränser. I själva verket kan man tala om en *primär reproduktion* (en *grundläggande reproduktion*) av *samhällsklasserna i och genom klasskampen*. Där sker strukturens, däri inbegripet produktionsförhållandenas, utvidgade reproduktion och den primära reproduktionen styr apparaternas roll och funktionssätt. Låt oss

ta ett avsiktligt förenklat exempel: Det är inte den skola som utbildar proletärer och nya småborgare som bestämmer arbetarklassens och den nya småbourgeoisins existens och reproduktion (utvidgning, minskning, viss kategorisering o.s.v.). Det är tvärtom produktionsprocessen i sin sammanlänkning med de politiska och ideologiska förhållandena, och alltså den ekonomiska, politiska och ideologiska klasskampen, som får denna skola som resultat. Det förklarar varför reproduktionen via apparaterna inte sker utan ständig kamp, motsättningar och friktioner inom dem. Det är också på detta sätt som problemets andra sida kan förstås: liksom den utvidgade reproduktionen av samhällsförhållandena är avhängig av klasskampen, är deras revolutionära förvandling avhängig av den.

15.4. Den grundläggande reproduktionen av samhällsklasser gäller alltså inte bara platsen i produktionsförhållandena. Det rör sig inte om klassernas "ekonomiska självreproduktion" gentemot en ideologisk och politisk reproduktion uteslutande via apparaterna. Det gäller verkligen just en *primär reproduktion* inom alla nivåer av den samhälleliga arbetsdelningen i och genom klasskampen. Liksom den strukturella klassbestämningen gäller denna klassreproduktion också den samhälleliga arbetsdelningens politiska och ideologiska förhållanden som i samband med produktionsförhållandena får en avgörande roll. Det beror på att den samhälleliga arbetsdelningen ju inte gäller bara de ideologiska och politiska förhållandena, utan också produktionsförhållandena, där den dominerar över den "tekniska" arbetsdelningen, vilket är en konsekvens av produktionsförhållandenas dominans över arbetsprocessen i produktionsprocessen.

Påståendet att samhällsklassernas primära reproduktion är avhängig av klasskampen, innebär att dess konkreta former är avhängiga av *samhällsformationens historia*. Reproduktionen av bourgeoisin och arbetarklassen, av bondeklasserna, av den gamla och nya småbourgeoisin är avhängiga av klasskampen i formationen. Den speciella form och rytm som t.ex. reproduktionen av den traditionella småbourgeoisin och småbönderna tagit under kapitalismen i Frankrike, hänger ihop med den speciella form deras allians med bourgeoisin haft under lång tid. Apparaternas roll i reproduktionen kan också bara fastställas i förhållande till kampen. I Frankrike kan skolans särskilda roll i det här sammanhanget bara fastställas i förhållande till alliansen bourgeoisin/småbourgeoisin, som länge utmärkt den *franska samhällsformationen*.

16. Detta innebär också att den utvidgade reproduktionen av klassernas *platser*, speciellt på det ideologiskt-politiska området, utnyttjar de ideologiska statsapparaterna, men inte begränsas till dem.

16.1. Låt oss i det här sammanhanget redan nu nämna frågan om uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete. Denna uppdelning, som tillhör bestämningen av platserna i den samhälleliga arbetsdelningen, gäller inte bara det ekonomiska området, där den i förbigående sagt inte har någon egen roll för klassuppdelningen: den produktive arbetaren, som producerar mervärde utför inte alls bara manuellt arbete. Uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete kan bara begripas i sin förlängning till både de *politiska och ideologiska förhållandena*: a) Deras existens i den samhälleliga arbetsdelningen inom produktionsprocessen, som gäller själva den *ekonomiska apparaten*. Auktoritet och arbetsledning hänger ihop med det intellektuella arbetet och kunskapssekretessen. b) Deras existens i hela den samhälleliga arbetsdelningen: politiska och ideologiska förhållanden som griper in i bestämningen av klassernas platser. Men det är uppenbart att det inte är skolan, eller andra ideologiska apparater, som skapar uppdelningen, eller som är den primära och enda faktorn för dess reproduktion, trots att den griper in i reproduktionen, och samtidigt framstår i sin kapitalistiska form som ett resultat av denna uppdelning och dess reproduktion i klasskampen. Att skolan *inom sig själv* reproducerar uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete beror med andra ord på att den på grund av sin kapitalistiska karaktär redan i det stora hela har sin plats i förhållande till (och som apparat reproduceras i för-

hållande till) uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete, som går utöver skolan och tilldelar den dess roll. Skolan skiljs från produktionen vilket har direkt samband med produktionsmedlens skiljande från den direkte producenten, som inte heller förfogar över dem.

16.2. Vidare är det också viktigt att inse, eftersom vi talar om ideologiska apparater, att dessa apparater som inte skapar ideologin, inte heller är de primära eller enda faktorerna för de ideologiska dominans- och underkastelseförhållandenas reproduktion. De ideologiska apparaterna utformar och inpräntar (materialiserar) bara den dominerande ideologin. Det är inte Kyrkan som skapar och bevarar religionen, som Weber hävdade, utan tvärtom religionen som skapar och bevarar Kyrkan. Ett utmärkt exempel på en reproduktion av den dominerande ideologin, som går utöver apparaterna, ger Marx i sina analyser av varufetischismen, som just gäller kapitalets värdeskapande process. Marx noterar för övrigt detta och talar ofta om en ”överensstämmelse”, vilket innebär en distinktion, mellan ”institutioner” och det samhälleliga medvetandets former. Ideologins och politikens roll i den utvidgade reproduktionen av klassernas ställning täcker kort sagt här klasskampen, som styr apparaterna. Det är här som *klassinstinkten* hör hemma vad gäller arbetarklassen, som tidigare nämndes: de ideologiska statsapparaterna *skapar* inte den dominerande ideologin, och arbetarklassens revolutionära apparater (partiet) skapar inte heller den proletära ideologin. De utformar och systematiserar den genom att skapa den *revolutionära teorin*.

16.3. I den omfattning reproduktionen av platserna i de ideologiska och politiska dominansförhållandena utnyttjar apparaterna, används likaså andra apparater än de ideologiska statsapparaterna, isynnerhet den *ekonomiska apparaten*. I egenskap av produktionsenhet i kapitalistisk form utgör ”företaget” också en apparat i den meningen att det, genom den samhälleliga *arbetsdelningen inom det* (den despotiska arbetsorganisationen), reproducerar de *politiska och ideologiska förhållanden* som gäller samhällsklassernas plats. Reproduktionen av ideologiska förhållanden, som är av avgörande betydelse, är med andra ord inte uteslutande de ideologiska apparaternas sak, på samma sätt som det som äger rum inom ”produktionen” inte bara gäller ”det ekonomiska”, och de ideologiska apparaterna inte har monopol på reproduktionen av de ideologiska dominansförhållandena.

16.4. Reproduktionen av klassernas plats för slutligen in inte bara de ideologiska statsapparaterna och den ekonomiska apparaten, utan även den i egentlig mening repressiva Statsapparaten. Det sker huvudsakligen inte via dess repressiva roll i den strikta betydelsen av *organiserad fysisk kraft*. Visserligen är denna repression absolut nödvändig för utsugning och klassdominans, men under kapitalismen är den vanligtvis inte *direkt* närvarande som sådan i produktionsförhållandena, utan verkar i allmänhet bara i form av bibehållande av utsugningens ”villkor” (armén är inte direkt närvarande i fabriken). Det är t.o.m. en av skillnaderna mellan det kapitalistiska produktionssättet och ”förkapitalistiska” produktionssätt. Marx förklarar mycket bra att i dem var den direkte producenten inte helt och hållet skild från sina arbetsmedel, han förfogade över dem, och det krävdes ett *direkt ingripande* av en ”utomekonomisk” kraft för att han skulle producera merarbete för ägaren (t.ex. feodalherren). Att de olika grenarna av den repressiva statsapparaten ingriper under kapitalismen i reproduktionen av klassernas platser beror på att de inte bara har en repressiv uppgift, även om det är deras viktigaste funktion, som skiljer dem från de ideologiska apparaterna. De har också en ideologisk uppgift som i allmänhet är sekundär, på samma sätt som de ideologiska apparaterna också i allmänhet har en sekundär, repressiv uppgift. På så sätt har armén, rättsväsendet och fängelserna (den borgerliga ”rättvisan”) en viktig funktion för reproduktionen av samhällsklassernas platser, genom den roll de spelar för att materialisera och återskapa de ideologiska förhållandena (den borgerliga ideologin).

17. Låt oss nu ta upp den andra aspekten på reproduktionen, de *agerandes* reproduktion. Den omfattar som led i ett och samma förlopp *kvalifikation* och *underkastelse*, på så sätt att agenterna kan besätta platserna, och fördelningen av dem på platserna.

Exakt förståelse av sammanlänkningen av reproduktionens två aspekter, under dominans av reproduktionen av klassernas platser, klagör också det fåfängliga i den borgerliga problematiken kring social rörlighet, som vi får tillfälle att återkomma till på flera ställen i fortsättningen. Problematiken kring ”grupper” och ”individers” sociala rörlighet förutsätter:

a) att den viktigaste frågan angående, ja orsaken till, den ”sociala stratifieringen” är individernas ”cirkulation/rörlighet” mellan strata. Men det är ju klart att även med *det absurda* antagandet att alla borgare från en dag till en annan skulle inta arbetarnas plats, och vice versa, skulle ingenting väsentligt ha förändrats i kapitalismen, eftersom det fortfarande skulle finnas borgerliga och proletära platser, som ju är den grundläggande aspekten i de kapitalistiska förhållandenas reproduktion.

b) att den ”sociala trögheten”, som beklagas, helt enkelt beror på ”individers” och ”miljöers” bristande sociala jämlikhet, som liksom varje annan form av ojämlikhet skulle kunna försvinna i ett kapitalistiskt samhälle där alla får sin chans.

17.1. De ideologiska statsapparaterna och framförallt *skolan* har en egen och avgörande roll för reproduktionen av agenterna, deras utbildning/underkastelse och fördelning.

Några anmärkningar är nödvändiga här:

17.2. De *agerandes* reproduktion, och isynnerhet utbildningen av produktionsagenterna, gäller inte en enkel teknisk arbetsdelning (en teknisk utbildning), utan istället en egentlig kvalifikation/underkastelse som även omfattar politiskt-ideologiska förhållanden. Den utvidgade reproduktionen av dessa täcker här in en aspekt av reproduktionen av de samhälleliga förhållandena, som sätter sin prägel på reproduktionen av arbetskraft.

Att skolan har en särskild roll i detta sammanhang får inte fördölja att kvalifikation/underkastelse (och inte bara teknisk arbetsutbildning) sker också inom den ekonomiska apparaten, eftersom företaget inte bara är en enkel enhet för produktion. Det medför för övrigt att företaget har en specifik roll som apparat för fördelningen av agenterna inom det. Beträffande de invandrade arbetarna dominerar denna funktion i den ekonomiska apparaten, men det berör inte bara denna arbetarkategori. Att glömma bort att den ekonomiska apparaten har denna roll och betrakta agenterna som fördelade redan i skolan (*före* den ekonomiska apparaten) vore att hamna i samma typ av regressiv och lättvindig förklaring som den som går ut på att agenterna redan helt fördelats i familjen (*före* skolan). De kapitalistiska klasserna är inte *kast* grundade på ursprung eller arv. De är inte heller kast skapade av skolan. På samma sätt som denna regressiva förklaring inte gäller för förhållandet mellan familj och skola, eftersom familjen fortsätter att utöva sitt inflytande under skoltiden, kan den inte heller tillämpas på relationen mellan skola och ekonomisk apparat, eftersom skolan fortsätter att utöva sitt inflytande under agenternas ekonomiska verksamhet: det kallas oskyldigt för *vidareutbildning* eller *återkommande utbildning*. Med hänsyn till vad som sagts om den repressiva Statsapparaten vill jag här peka på den roll vissa grenar av den spelar för reproduktion av agenterna. Det gäller speciellt armén, vars egen roll, isynnerhet för agenternas *fördelning*, varit viktig i Frankrike under lång tid.

17.3. Vi måste emellertid gå längre för att undanröja missuppfattningarna i den ”funktionalistiska institutionella” riktningen som alltid talat om ”institutionernas” roll för ”individernas” utbildning och fördelning, framförallt i termer av ”socialiseringsprocess”. Man måste för det första inse att denna aspekt på reproduktionen är oupplösligt förenad med den första och underordnad den. I den utsträckning det sker en utvidgad reproduktion av platserna,

och på grund av den, följer en viss reproduktion och fördelning av agenterna mellan dem. För det andra får man inte glömma att den avgörande rollen för agenternas fördelning i hela samhällsformationen har arbetsmarknaden, som uttryck för produktionsförhållandenas utvidgade reproduktion. Detta gäller även om det strängt taget inte finns en enhetlig arbetsmarknad, d.v.s. även om arbetsmarknaden utövar sin efterfrågan på ett redan uppspaltat område på grund av bl.a. de ideologiska statsapparaternas egen inverkan. (En arbetslös student tar inte en ledig anställning som arbetare vid bandet.) Detta beror på att det även beträffande fördelningen finns en grundläggande förbindelse mellan de fördelande apparaterna och arbetsförhållandena. Den förbindelsen medför bl.a. att de ideologiska apparaternas roll för uppdelningen av arbetsmarknaden *begränsas*. Det är t.ex. inte skolan som ligger bakom att det *framförallt är bönder som utgör reservarbetskraften*. Det är *utvandringen från landsbygden*, d.v.s. att platser på landsbygden försvinner, samtidigt med arbetarklassens utvidgade reproduktion, som i detta avseende bestämmer skolans roll.

17.4. Eftersom denna aspekt på reproduktionen är underordnad den första och det rör sig om *utvidgad* reproduktion, måste slutligen platsernas direkta inverkan på agenterna fastställas, vilket är samma sak som att vi här återfinner klasskampens företrädare framför apparaterna. Strängt taget rör det sig inte om agenter som ursprungligen (före eller utanför skolan) är "fria" och "rörliga" och som "cirkulerar" bland dessa platser på de ideologiska apparaternas befallning, och efter den ideologiska skolning och utbildning som de fått. Det är visserligen sant att klasserna i det kapitalistiska produktionssättet och i en kapitalistisk samhällsformation inte är några kast, att agenternas ursprung inte binder dem vid bestämda platser, och att den roll som skolan och de andra apparaterna har i fördelningen av agenter bland dessa platser är mycket viktig. Inte desto mindre visar sig fördelningens verkan i att borgarna via de ideologiska apparaterna väsentligen förblir (och deras barn blir) borgare, och att proletäerna förblir (och deras barn blir) till största delen proletärer. Det visar att det inte huvudsakligen eller enbart beror på skolan att fördelningen tar denna form utan att det följer av platsernas inverkan på agenterna, och att denna inverkan går utöver skolan och *även utöver familjen*. Det rör sig inte om ett alternativ mellan familj och skola ifråga om orsak/verkan-sammanhang, som en del av den aktuella debatten vill låta påskina. Inte heller rör det sig om en enhet familj-skola, som grundorsak till fördelningseffekten. Vad frågan istället gäller är en rad relationer mellan apparater, som har sina rötter i klasskampen. Det rör sig med andra ord om en första fördelning av agenter, som är förbunden med den primära reproduktionen av klassernas platser. Den ger en viss apparat, eller en rad apparater, den specifika roll som de spelar för agenternas fördelning i samhällsformationens olika utvecklingsetapper.

Del 1. Bourgeoisernas motsättningar och förhållande till staten

I. Problemets nuvarande läge

Bourgeoiserna i de imperialistiska metropolerna, också de europeiska bourgeoiserna, kan bara analyseras inom ramen för de kapitalistiska förhållandenas internationalisering i imperialismens nuvarande fas. Det hindrar inte att de *inhemska bourgeoiserna* i dessa länder, trots att de är avläggare av det amerikanska kapitalet, har ett fält av interna motsättningar i förhållande till Staten. Det är den aspekten vi nu ska närma oss och som gör det möjligt att klargöra och fördjupa en rad frågor, som bara formulerades i förra kapitlet. Vår utgångspunkt för genomgången av dessa frågor kommer att vara monopolkapitalismens nuvarande fas, d.v.s. imperialismens fas inom varje samhällsformation, och dess specifika fält av motsättningar.

Problemets två aspekter, d.v.s. förhållandet mellan de inhemska bourgeoiserna och det amerikanska kapitalet å ena sidan, och de inhemska bourgeoisernas egna motsättningar å den andra, kan ge en bild av en samhällsformations verklighet om de ses i sin förening och konkreta sammankoppling. Men det är berättigat att göra två relativt separata framställningar eftersom de grundläggande dragen i imperialismens nuvarande fas inte är en enkel överföring till de kapitalistiska förhållandenas internationaliseringsnivå, av monopolkapitalismens särdrag i dess nuvarande fas i varje imperialistisk metropol. Och inte heller är monopolkapitalismens särdrag en enkel överflyttning av internationaliseringen.

I

I det samhälleliga kapitalets utvidgade reproduktionscykel skedde under det ”konkurrens-kapitalistiska” stadiet en differentiering mellan kapitalets olika fraktioner, som gav upphov till olika ”led” i reproduktionen: produktivt eller industriellt kapital i strikt mening, bankkapital och handelskapital. Effekten av det blev att kapitalistklassen fraktionerades i industri-bourgeois, bankbourgeois och handelsbourgeois. Detta hade under konkurrensstadiet sin motsvarighet i bestämda former inom de kapitalistiska produktionsförhållandena.

Viktigt att understryka här är de motsättningar och den kamp som förekom mellan bourgeoisens olika fraktioner i de kapitalistiska formationer som utmärktes av att konkurrensstadiet var dominerande inom dem. Detta desto mer eftersom det också ofta finns ägare av jordrättsbärande storgods under detta stadium på det politiska dominansområdet. Under detta stadium *etableras* det kapitalistiska produktionssättets (KPS) dominans över andra produktionssätt och -former inom de kapitalistiska formationerna. Det visar sig i att den *bevarande* inverkan fortfarande överväger framför den *upplösande* inverkan, som KPS har på dessa produktionssätt och -former. De stora jordägarna finns följdriktigt i allmänhet i två former:

a) antingen som *klass åtskild* från bourgeoisin och tillhörande det feodala produktionssätt som samtidigt finns i dessa formationer (Ostpreussen och Syditalien är de klassiska exemplen),

b) eller som en *separat fraktion inom bourgeoisin* när de upplösande effekterna gått ganska långt genom att kapitalismen börjat införas i jordbruket (England).¹

Detta har först och främst konsekvenser för den *ekonomiska klassdominansen*. Det är riktigt att från den stund KPS i en kapitalistisk formation dominerar över andra produktionssätt och -former är det produktiva industrikapitalets kretslopp – det kapital som producerar mervärde

¹ Vi var några stycken som påpekade att ägarna av stora jordrättsbärande gods som Marx i *Kapitalets* sista kapitel för snabbt ser som en *autonom* och *särskild* klass inom det kapitalistiska produktionssättet i själva verket inte hör dit (se *Cahiers marxistes-léninistes* 1967 och *Politisk makt och sociala klasser* 1970 s. 186, 258).

och inom vilket produktionsförhållandena etableras – bestämmande för den totala reproduktionscykelns inriktning i formationen. Det är själva innebörden i Marx' schema över reproduktionen i *Kapitalet*. Men den hindrar inte att den ena eller andra fraktionen inom bourgeoisin, industribourgeoisin, handelsbourgeoisin och bankbourgeoisin, kan inneha och växla på den främsta platsen i den ekonomiska dominansen i olika etapper. Den konkreta inriktning, rytm och hastighet som kapitalismens utveckling får i formationen är avhängig av denna dominans.

När det gäller den *politiska dominansen* innehas inte heller den av en enda klass eller klassfraktion, utan av flera klasser och klassfraktioner inom de dominerande klasserna. Dessa klasser och fraktioner bildar inom detta område en speciell allians, *maktblocket*, som i allmänhet fungerar under ledning av en dominerande klass eller fraktion, den hegemoniska klassen eller fraktionen. Denna klass eller fraktion behöver för övrigt inte vara samma som den som har den främsta platsen i den ekonomiska dominansen, och den växlar också mellan de olika etapperna: det kan vara industribourgeoisin, handelsbourgeoisin eller bankbourgeoisin. Det beror på klasskampens konkreta etapper och vändpunkter.

Här krävs ett första påpekande angående vissa samtida tolkningar av KPS' periodisering under dess utvidgade reproduktion.² Periodiseringen grundas på handelskapitalets bestämmande roll först, industrikapitalets därefter och slutligen bank/finanskapitalets i det samhälleliga kapitalets reproduktionscykel. Det leder oundvikligen till en indelning i "faser" som utmärks av att dominans och hegemoni nödvändigtvis innehas i tur och ordning av handelsbourgeoisin, industribourgeoisin, och till sist bankbourgeoisin. Därmed förstärks också en gammal missuppfattning som sätter likhetstecken mellan monopolkapitalism och "bankernas" dominans och hegemoni. Förutom att denna tolkning fördunklar att imperialismen är ett specifikt *stadium* i kapitalismen,³ leder den till accepterandet av möjligheten att det totala samhälleliga kapitalets reproduktionscykel bestäms av *varukapitalets* cirkulation, d.v.s. att den bestäms av handelskapitalets kretslopp under en viss "period" av den utvidgade reproduktionen. Det innebär att Marx' analys av *produktionens* bestämmande roll helt sätts ifråga. I själva verket hänger denna särskilda tolkning ihop med ett mer allmänt drag i dessa uppfattningar, nämligen den framträdande (t.o.m. huvudsakliga) roll de, i motsats till Marx, tilldelar *cirkulationen*. Det är det som får dem att när det gäller monopolkapitalismen ge företräde till penningkapitalets kretslopp.

Problemet är av avgörande betydelse och det är nödvändigt att dröja vid det. Det är självfallet sant att kapitalets värdebildningsprocess inte kan begripas i den "omedelbara" produktionsprocessen, som Marx påvisar i *Kapitalets* andra bok. En sådan syn leder till "produktivism" som Marx kritiserar, särskilt i sina anmärkningar om fysiokraterna. Processen kan bara begripas i det totala samhälleliga kapitalets reproduktion som får de olika kapitalfraktionerna att med marknaden som mellanhand framstå som "led" i den processen. Kapitalet som samhällsförhållande kan inte uppfattas i en produktionsprocess isolerad från cirkulationsprocessen: omvandling av det produktiva kapitalet till penningkapital och av penningkapitalet till produktivt kapital genom varukapitalets förmedling.

När detta är sagt förblir det inte desto mindre sant att det samhälleliga kapitalets hela reproduktion för Marx grundade sig på "produktionens" bestämmande roll, och produktionen förstås då som produktionsförhållandenas sammanlänkning med arbetsprocessen och

² Bland andra Christian Palloix *L'Economie mondiale capitaliste* och *Firmes multinationales et procès d'internationalisation* 1973. Vidare G. Dhoquois *Pour l'Histoire* 1972, Pierre-Philippe Rey *Les Alliances de classe* 1973.

³ Det mest karaktäristiska exemplet på detta finns hos A. G. Frank och den roll han tilldelar spridningen av "marknadsförhållandena" från kapitalismens början.

fastställande av samhällsklassernas och klasskampens plats. Klasserna, som vid första anblicken framträder i mervärdescirkulationen och -realisationen (Marx' satser om klasserna i *Kapitalet* där de förbinds med räntan, profiten och lönen) grundar sig i sin strukturella bestämning på *produktionsförhållandena*. Med andra ord grundar sig den kapitalistiska utsugningen genom mervärdesproduktion, som sker genom varan och arbetskraftens omvandling till vara, på de för kapitalismen specifika produktionsförhållandena: det är dessutom där klassernas plats, deras reproduktion och klasskampen kan ses och tolkas.

Det produktiva kapitalets bestämmande roll i det totala samhälleliga kapitalets reproduktionsprocess har, som vi kommer att se i nästa essä, avgörande effekt på klassbestämningen. Det är bara på det sättet Marx' analys av *arbetarklassen* kan förstås. Den bestäms inte av lönearbete (köp och säljande av arbetskraft, d.v.s. "löntagarklass") utan av det *produktiva arbetet*, d.v.s. under kapitalismen av det som *direkt producerar mervärde*. För Marx ingår i arbetarklassen bara de löneanställda som tillhör det produktiva kapitalet, eftersom det är det enda som producerar mervärde. De löneanställda som tillhör de områden där mervärdet cirkulerar och realiserar, d.v.s. handels- och bankkapital, ingår inte i arbetarklassen, eftersom dessa kapitalformer och det arbete som är avhängigt av dem, inte producerar mervärde.

De författare som däremot hävdar cirkulationens huvudroll för det samhälleliga kapitalets reproduktion (C. Palloix, P.-Ph. Rey o.s.v., som därigenom återknyter till A. Emmanuel och A. Gunder Frank) måste nödvändigtvis komma till slutsatsen att klassförhållandena inte framträder som sådana förrän i kapitalcirkulationen, i marknadsförhållandena (köp och säljande av arbetskraft).⁴ Det är självklart att denna slutsats bl.a. leder till uppfattningar som "löntagarklass", d.v.s. till att i arbetarklassen inräkna alla icke-produktiva löneanställda.

Låt oss återgå till vårt problem. För Marx beror det produktiva kapitalets bestämmande roll på att det är det enda som producerar mervärde. Vi vet att hos Marx är detta resultatet av en lång mognadsprocess under vilken han frigör sig från handelsförhållandenas "ytliga" område och från hela den förmarxistiska politiska ekonomin grundad på "cirkulationssfären". Marx säger i *Kapitalet* följande om detta:

"Den första teoretiska behandlingen av det moderna produktionssättet – merkantilsystemet – utgick naturligtvis från cirkulationsprocessens ytfenomen, som blivit självständiga i handelskapitalets rörelser, och kunde därför bara röra sig om skenbarheter. Det utgick från handelskapitalet dels emedan detta är det första fria tillstånd i vilket kapitalet existerar. Dels på grund av det dominerande inflytandet det utövade under den feodala produktionens första revolutionerande period, uppkomsttiden för den moderna produktionen. Den verkliga vetenskapen om den moderna ekonomin börjar först då den teoretiska analysen går över från cirkulationsprocessen till produktionsprocessen."

Och vidare:

"Industrikapitalet är den enda existensform för kapitalet, vari detta inte endast tillägnar sig utan också skapar mervärde, respektive merprodukt. *Det bildar därför grundvalen för den kapitalistiska produktionen, och dess tillvaro innefattar klassmotsättningarna mellan kapitalister och lönarbetare ...* (min understrykning N.P.) Penningkapitalet och varukapital är – i den mån de fungerar som bärare av egna affärgrenar vid sidan av industrikapitalet –

⁴ Chr. Palloix, *Firmes multinationales ...* a.a. s. 112 o. följ., s. 146 o. följ. där han följer P-P Rey: "Det kapitalistiska produktionsförhållandets innersta hemlighet är att det ingår som ett enkelt moment i en underavdelning av cirkulationsförloppet", *Sur l'articulation des modes de production* i *Problèmes de planification* n. 13-14 s. 95. Hos Rey får det som resultat att han när det gäller kapitalismens periodisering är helt fixerad vid *löneformen*. Det är välkänt att denna sammanblandning fått vida återverkningar, se t.ex. de olika formerna av kritik för närvarande av det s.k. konsumtionssamhället där kritiken bygger på varuformen (t.ex. i Frankrike, Baudrillard's analyser.).

numera endast självständiga och ensidigt utbildade existensformer för de olika funktionsfaser, som industrikapitalet genomlöper i cirkulationen.”⁵ Jag skulle ha kunnat ge fler citat, men förhållandet står helt klart. Låt oss bara notera den särskilda roll Marx tilldelar handelskapitalets (varukapitalets) kretslopp i *övergångsfasen* mellan feodalism och kapitalism, som Marx på andra ställen kallar manufakturperioden. Men just under denna fas finns alltså ingen *utvidgad reproduktion* av kapital. Den uppträder efter övergången och är samtidig, och till sitt innehåll sammanhängande med KPS' dominans över andra produktionsformer och -sätt, i övergången från arbetskraftens och arbetsmedlens formella underkastelse till deras faktiska (reella) underkastelse under kapitalet, och till kapitalets kontroll över de politiska och ideologiska villkoren för underkastelsen. Den utvidgade reproduktionen, som är början på kapitalismens första stadium, konkurrenskapitalismen, vilket bör skiljas från övergångsperioden (manufakturperioden), betyder som sådan det produktiva kapitalets bestämning av hela kapitalcykeln.

Men det produktiva kapitalets bestämmande roll i kapitalets utvidgade reproduktion och i hela det samhälleliga kapitalets värdebildning hindrar inte att, i de samhällsformationer där KPS har etablerat sin dominans, handelsbourgeoisin kan inneha den främsta platsen i den ekonomiska dominansen och den politiska hegemonin. Under detta stadium kan den rollen även innehas av industrikapitalet i strikt mening eller av bankkapitalet. Marx har visat det i sina politiska arbeten, t.ex. de som rör Frankrike (*18e Brumaire, Inbördeskriget i Frankrike o.s.v.*).

Det är lätt att uppfatta avståndet som skiljer dessa analyser från dem som jag talat om. Det är inte en händelse att de senare leder till ett radikalt brott med leninismen, som här visar sig i ett ifrågasättande av den leninistiska uppfattningen om imperialismen och monopolkapitalismen, i allmänhet i form av att både Lenin och Rosa Luxemburg förkastas under sken av en påstådd ”återgång” till Marx. Jag är väl medveten om att jag här förenklar mycket komplicerade problem, som Lenins tvetydiga förhållande till Hilferding, hans förhållande till Rosa Luxemburg, och även problem hos Marx själv. Det är problem som ur många synpunkter inte är avgjorda, men som det inte finns någon anledning att ta upp inom det här arbetets ram. Efter dessa reservationer, som inte bara är tomma ord, hävdar jag emellertid fortfarande det jag tycker är väsentligt. Lenins analyser, i motsats till R. Luxemburg som framhäver varukapitalets cirkulation, och likaså trots tvetydigheter i motsats till Hilferding som framhäver bankkapitalets roll och ser det som identiskt med finanskapitalet, grundar sig på *det produktiva kapitalets bestämmande roll*. När Lenin befriar den marxistiska teorin helt från en viss uppfattning om ”marknaden” och ”marknadsförhållandena” som fortfarande hos Marx är tvetydig, för han den marxistiska teorin i allmänhet framåt, inte bara teorin om imperialismen.

Genom att tilldela produktionsförhållandena och den samhälleliga arbetsdelning de implicerar den avgörande vikten, kan man vidare ställa det grundläggande problemet: *Kapitalets reproduktion är inte enbart det samhälleliga kapitalets totala kretslopp (den omtalade ”ekonomiska sfären”) utan även reproduktionen av de politiska och ideologiska villkor under vilka reproduktionen äger rum*. Kritiken av en teknisk syn på produktivkrafterna innebär inte ett återupprättande av cirkulationens företrädare och ett återfall till förmarxistiska uppfattningar, utan det innebär återupprättandet av produktionsförhållandenas företrädare som direkt hänvisar till de politiska och ideologiska villkoren för deras reproduktion. Med andra ord sker kapitalets reproduktion som samhällsförhållande inte bara i kretsloppets led, produktivt kapital – varukapital – penningkapital, utan *i reproduktionen av samhällsklasser och i klasskampen* i hela deras komplicerade bestämning.

⁵ *Kapitalet*, Tredje boken s. 305 och Andra boken s. 50. Hänvisningar görs till den svenska utgåvan av *Kapitalet*, Boc/Clarté, 1969/71/73. När det ansetts lämpligt har översättningen stillatigande modifierats. ö.a.

II

Låt oss nu gå till den första viktiga frågan angående den kapitalistiska Staten i dess enklaste form under konkurrenskapitalismens stadium. Gentemot ett politiskt dominansfält som flera klasser och klassfraktioner besitter och som genomkorsas av inre motsättningar har den kapitalistiska Staten, samtidigt som den framförallt representerar den växlande hegemoniska klassens eller fraktionens intressen, en *relativ autonomi* gentemot den klassen eller fraktionen och gentemot maktblockets andra klasser och fraktioner. Det beror för det första på att Staten försvarar *hela maktblockets allmänna politiska intresse* genom att organisera en ”instabil kompromissjämvikt” (Gramsci) mellan dess beståndsdelar under ledning av den hegemoniska klassen eller fraktionen. Vidare beror det på att Staten organiserar hegemonin gentemot hela samhällsformationen, d.v.s. också gentemot de dominerade klasserna enligt de specifika former kampen tar under kapitalismen. Den relativa autonomi, som är inbyggd i den kapitalistiska Statens struktur genom den *relativa ”åtskillnaden” mellan det politiska och det ekonomiska typisk för kapitalismen*, och som inte har något att göra med den ”statliga politiska instansens” inneboende natur utan härrör ur arbetsmedlens frångående från de direkta producenterna är alltså ett nödvändigt villkor för den kapitalistiska Statens roll i *klassrepresentationen* och i det politiska *organiserandet* av hegemonin.

Överensstämmelsen mellan Staten, som garanterar samhällsformationens sammanhållning genom att begränsa kampen inom produktionssättets gränser och genom att reproducera samhällsförhållandena, och den hegemoniska klassens eller fraktionens intressen, sker inte genom att Staten blir identisk med eller reduceras till denna fraktion. Staten är inte en till sin natur instrumenten *enhet*, den är inte ett *ting*, utan en förtätning av ett styrkeförhållande. Överensstämmelsen sker i termer av organisering och representation. Den hegemoniska klassen eller fraktionen måste ta på sig, bortom sina egna omedelbara, kortsiktiga ekonomiska intressen, det politiska allmänintresset hos de klasser och fraktioner som utgör maktblocket, alltså sitt eget långsiktiga politiska intresse. Den måste ”enas” och ”ena” maktblocket under sin ledning. Enligt Gramscis djuplodande intuition uppbär den kapitalistiska Staten i alla sina apparater och inte bara i de borgerliga politiska partierna, en roll gentemot maktblocket som går att jämföra med den som arbetarklassens parti spelar i förhållande till den folkliga alliansen, till ”folket”.

Maktförhållandena inom maktblocket utkristalliseras i de speciella relationer de konkret sammanlänkade repressiva och ideologiska Statsapparaterna har till olika dominerande klasser och fraktioner. Av den konkreta sammanlänkningen följer i detta avseende den kapitalistiska Statens olika former. Dess olika former är alltså i detta avseende avhängiga av de exakta förhållandena inom de dominerande klasserna och fraktionerna, som själva är huvudmotsättningens resultat (bourgeois/arbetarklass).

Den grundläggande frågan har nu redan ställts. Är konkurrenskapitalismen det enda validitetsområdet för maktblockets och den kapitalistiska Statens kännetecken och för de klassiska marxistiska analyserna i detta avseende? Så är inte fallet trots att avsevärda förändringar inträffar under det monopolkapitalistiska stadiet och särskilt under dess nuvarande fas. Det är vad jag ska försöka visa genom att fastställa så exakt som möjligt de nuvarande förändringarna.

Under *monopolkapitalismens* stadium, imperialismens stadium, äger verkligen viktiga förändringar rum vad gäller Statens allmänna roll som har att göra med det som kallas Statens ”ekonomiska funktioner”, d.v.s. dess roll i reproduktionen av själva produktionsförhållandena.

För att noga fastställa dessa förändringar är det nödvändigt att klargöra några inledande frågor först.

1. I motsats till en förenklad uppfattning om statsrollen som grundar distinktionen mellan den repressiva Statsapparaten och de ideologiska statsapparaterna på påståendet att Staten bara har en repressiv roll (det fysiska våldets utövande) och en ideologisk roll (spridning av den dominerande ideologin), som framförallt utövas av den repressiva och ideologiska apparaten, är det nödvändigt att hävda att Staten fortfarande har en direkt ekonomisk roll i reproduktionen av produktionsförhållanden. En direkt ekonomisk roll på så vis att den inte bara gäller repressionens och ideologispridningens verkan på det ekonomiska. Den ekonomiska rollen är inte en teknisk eller neutral statsfunktion. Den styrs av den politiska klassdominansen. Det är i den meningen den alltid utförs ur den politiska repressionens eller ideologispridningens huvudaspekt genom de repressiva och ideologiska apparaterna, och det är i den meningen distinktionen mellan dessa apparater kan upprätthållas. Att tala om Statens ideologiska och repressiva apparater innebär inte alls att Staten bara har en repressiv eller en ideologisk roll. Därför kan man inte heller lägga till en ”ekonomisk Statsapparat” skild från de andra (t.ex. den apparat som utarbetar den ekonomiska *planen*). Om man anser att den repressiva apparaten bara har en repressiv roll, och de ideologiska apparaterna bara har en roll för spridning av ideologin, skulle man vara tvungen att göra det för att någonstans göra av Statens ekonomiska funktioner. Det leder till en uppfattning att Staten *å ena sidan* har politiska repressiva-ideologiska funktioner, och *å andra sidan* tekniska neutrala ekonomiska funktioner. Det är en uppfattning lika felaktig som den som innebär att Staten bara har en repressiv eller ideologisk funktion.

2. Den kapitalistiska Stat som motsvarar kapitalismens konkurrensstadium (den liberala Staten) har alltid innehaft en ekonomisk roll. Bilden av den liberala Staten som kapitalismens polis eller nattvakt och ekonomin som ”fungerar av sig själv” har alltid varit en myt. Den myten leder, tillsammans med en ekonomistisk läsning av Marx texter om kapitalismens reproduktion i *Kapitalets* andra bok, till en felaktig uppfattning enligt vilken kapitalismens reproduktion begränsar sig till den ”ekonomiska sfären” och fungerar på något sätt ”av sig själv” genom enkel självreglering. Skatteväsendet och fabrikslagstiftningen, tullskydd och uppbyggnad av den ekonomiska infrastrukturen (järnvägar) ... Den liberala Staten har alltid haft viktiga ekonomiska funktioner, som naturligtvis varit mer eller mindre omfattande i olika kapitalistiska samhällsformationer. Den ekonomiska rollen var viktigare i Tyskland och Frankrike än i t.ex. Storbritannien; Marx själv påpekar i *Kapitalet* närvaron av spåren efter den liberala Statens ingrepp i det ekonomiska.

Om vi ändå kan tala om en specifik icke-intervention i det ekonomiska när det gäller denna Stat, så är det för att visa avståndet till Statens roll under monopolkapitalismen, d.v.s. den ”interventionistiska Staten” som redan Lenin hade i sikte i sina analyser av imperialismen. Något som vi ska återkomma till är att skillnaden här inte bara är en fråga om kvantitet. Under det monopolkapitalistiska stadiet ingriper Staten på ett avgörande sätt i ekonomin eftersom dess roll inte i huvudsak begränsar sig till reproduktionen av det Engels kallade mervärdesproduktionens ”allmänna villkor”, utan täcker själva kapitalets utvidgade reproduktion som samhällsförhållande.

Till yttermera visso måste, från den stund man medger att de kapitalistiska förhållandenas reproduktion inte begränsar sig till den ekonomiska sfären, själva begreppet ”produktionsvillkor” ifrågasättas. Detta begrepp riskerar att leda till antagandet att det under kapitalismen existerar vattentäta skott och principiell uteslutning mellan de politiskt-ideologiska förhållandena (*villkoren*: Staten) och den ekonomiska sfären (produktionsförhållandena).⁶ Detta begrepp måste i själva verket sättas i samband med Marx analyser som ställer upp som

⁶ Den exakta term Engels använder är i själva verket ”allmänna yttre betingelser” (*die allgemeine äussere Bedingungen*) för produktionen, *Anti-Dühring*, MEW, vol. XX s. 260. När det gäller detta se också Hirsch, i Hirsch o.a. *Probleme einer materialistischen Staatstheorie* 1973.

specifikt för det kapitalistiska produktionssättet (KPS) i förhållande till ”förkapitalistiska” produktionssätt (bl.a. det feodala) det karaktäristiska ”åtskiljandet” av det politiska och det ekonomiska, som framstod som ”tätt sammanfogade” i de förkapitalistiska produktionssätten. Detta åtskiljande innebär inte alls att det politiska och det ideologiska (villkoren) till sin grund under kapitalismen, inbegripet konkurrensstadiet, är uteslutet från det ekonomiska (produktionsförhållandena). Åtskiljandet är i kapitalismens reproduktion under alla stadier den nödvändiga och specifika form politikens och ideologins *närvaro i produktionsförhållandena* tar.

Detta ”åtskillnadsförhållande” förändras, men försvinner inte, under monopolkapitalismen, som leder till förändringar i gränserna mellan det politiska och ideologiska å ena sidan och det ekonomiska området å den andra: kapitalismens utvidgade reproduktion förändrar själva de ställen där förloppet äger rum. Med andra ord påverkar förändringarna den gemensamma utformningen och själva uppbyggnaden av de fält det gäller, d.v.s. det ekonomiska områdets fält och dess ”villkors” fält. En rad områden och funktioner som under konkurrensstadiet ingick i produktionsvillkoren” (utan att det innebär att de verkligen låg utanför dem) ingår nu direkt i kapitalets värdebildning och utvidgade reproduktion. I detta avseende innebär Statens olika ingrepp i t.ex. skilda ”levnadsförhållanden” utanför arbetet direkta ekonomiska statsinterventioner i produktionsförhållandenas reproduktion. När vi nu är med om en utmärkande breddning av politikens och statsingreppens område är det just eftersom det motsvarar breddningen av kapitalbildningens område.⁷

Detta får just som effekt förändringar av statsrollen, som i avseende på KPS:s struktur markerar periodiseringen i *stadier*, och brottet mellan konkurrenskapitalism och monopolkapitalism. Jag visade detta problem när jag pekade på att monopolkapitalismen utmärks av dominansens förflyttning i KPS från det ekonomiska till det politiska, Staten, medan konkurrensstadiet utmärks av att det ekonomiska förutom sin bestämmande roll även innehar den dominerande rollen.⁸

Det ska emellertid stå klart att dominansen måste ses i förhållande till KPS:s egen struktur eftersom det är i dess reproduktion förskjutningen äger rum och markerar uppdelningen i faser. Den här förskjutningen kan inte uppfattas i analogi med skillnaden mellan bestämning och dominans i andra produktionssätt, t.ex. det feodala, där det ekonomiska är bestämmande medan ideologins religiösa region dominerar. Den här förskjutningen avskaffar inte den för KPS utmärkande åtskillnaden mellan det politiska och det ekonomiska, i motsats till vad vissa analyser av Statsmonopolkapitalismen hävdar (”den nuvarande staten tillhör basen”) och vars implikationer vi ska återkomma till.⁹

På grund av KPS:s specifika struktur och de produktionsförhållanden som är kännetecknande tilldelas den dominerande rollen i förhållande till det samhälleliga kapitalets utvidgade reproduktion och värdebildning. Det är Statens avgörande ingrepp i det kretsloppet som ger den den dominerande rollen. Med andra ord är det det sätt på vilket KPS:s produktionsförhållanden fungerar (utvidgad reproduktion av kapital) och dess motsättningar som i det monopolkapitalistiska stadiet är bestämmande för dominansens förflyttning till Staten. Det innebär att denna förskjutning och Statens ”ekonomiska roll” under monopolkapitalismen har ett samband:

a) med de förändringar i de kapitalistiska produktionsförhållandena som markerar monopolkapitalismen och dess faser;

⁷ Se följ. s. 125. xxx [sidhänvisningen är till den tryckta boken, dvs stämmer ej här]

⁸ *Politisk makt och sociala klasser* s. 51 o. följ. Se också Bettelheim: *Préface au capitalisme monopoliste* av Sweezy och Baran, och ”*Rémarques théoriques*” i Aghiri Emmanuel *L'Echange inégale*, a.a. s. 340.

⁹ Det är också därför man för övrigt kan bevara termen Statens *interventioner* i det ekonomiska, på villkor att det inte uppfattas som att Staten och det ekonomiska befinner sig av princip utanför varandra.

b) med den intensiva dominantstyp och -former KPS under monopolkapitalismen i enlighet med dess olika faser måste utöva över andra produktionssätt och -former (inbegripet konkurrenskapitalismen) både inom varje samhällsformation och på det internationella planet för att övervinna sina motsättningar och säkra sin reproduktion.

Genomgången av dessa drag gör det möjligt att grunda och klargöra Statens dominerande roll under monopolkapitalismens stadium.

III

Statsrollens omvandling är sammanlänkad med de förändringar som under det monopolkapitalistiska stadiet äger rum inom bourgeoisin. I motsats till en spridd tendens kan dessa omvandlingar inte studeras genom att Staten sätts i ”direkt” samband med det ”ekonomiska systemet”, utan bara genom ett klarläggande av förändringarna i klassförhållandena. En hel rad frågor kan då ställas: Vilka är de nya former för motsättningar och fraktioneringar som kommer fram inom bourgeoisierna och i vilken omfattning slår de undan grunden för bourgeoisins fraktioner under det konkurrenskapitalistiska stadiet? Kan man under monopolkapitalismen, och isynnerhet i den nuvarande fasen, fortfarande tala om ett maktblock bestående av flera borgerliga fraktioner som behärskar den politiska dominansens område? Kan man som konsekvens fortfarande tala om Statens relativa autonomi gentemot hegemonifraktionen och garanterar Staten i nya former maktalliansens allmänna politiska intresse?

Dessa frågors politiska angelägenhet är helt avgörande. En kort genomgång (schematisering) av de västliga kommunistpartiernas nuvarande teser om Statsmonopolkapitalismen, och i synnerhet det franska partiets, ur denna synpunkt, klargör den politiska vikten.¹⁰ Dessa teser ligger till grund för den nuvarande ”antimonopolistiska allians”-strategin för en ”utvecklad demokrati”. Dessa analyser som vi nu betraktar med tanke på deras syn på den inhemska bourgeoisin och dess förhållande till Staten, uppvisar samma typ av fel som vi konstaterade när det gällde deras syn på internationaliseringen av de kapitalistiska förhållandena. Dessa fel framstår emellertid här tydligare och det är därför lämpligt att understryka dem. Teserna går efter tre huvudlinjer:

a) De aktuella förändringarna, d.v.s. kapitalets ”sammansmältning” och det monopolistiska storkapitalets massiva dominans, *gör att man inte längre skulle kunna tala om maktblock*. Den politiska dominansens fält anses behärskat enbart av det stora monopolkapitalets fraktion, med övrig bourgeoisin utesluten, som då befinner sig bland de dominerade klasserna. Dessa analyser tar verkligen nästan bara upp hegemonifraktionen, det stora monopolkapitalet, och förtiger de andra dominerande borgerliga fraktionerna. Genom att inte skilja på hegemonifraktion och dominerande fraktion anser man till slut bara att den politiska dominansen innehas uteslutande av storkapitalet och att övriga borgerliga fraktioner, i synnerhet det icke monopolistiska kapitalet, hädanefter är uteslutna från den.

Naturligtvis framställs förhållandena i allmänhet inte på detta brutala sätt. Men i allmänhet är de lika tydliga som kan konstateras i den nyligen utgivna *Traité marxiste d'économie politique*.¹¹ Varje gång det där är frågan om politisk dominans nämns bara de stora monopolen. När det däremot är frågan om något annat kapital än ”storkapitalet” talas det isynnerhet om ”småkapital”, som man vill alliera sig med. Men det gäller att veta vad som menas med dessa termer. Om man med ”småkapital” menar *småbourgeoisin* (hantverk, manufaktur och

¹⁰ Jag tar här bara i beaktande franska kommunistpartiets analyser. Samma analyser finns med smärre variationer i texter som utkommit i DDR (*Zur Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus*, Berlin 1967), som italienska kommunistpartiet utgivit o.s.v.

¹¹ Jag pekade på dessa uppfattningar i min artikel ”Les classes sociales” i *L'Homme et la Société* n. 24-25 1972. Förutom *Traité* ifråga se även J. Lojkine ”Pouvoir politique et lutte de classes” i *La Pensée*, n. 166, december 1972.

handel) är det riktigt att söka alliera sig eftersom denna småbourgeoisin inte tillhör "kapitalet", d.v.s. bourgeoisins fraktioner. Med denna innebörd är termen "småkapital" helt felaktig. Men användningen av termen har här en annan funktion. Genom att bara tala om "stora monopol" och "småkapital" och hoppa över det icke monopolistiska kapitalet, eller det "medelstora kapitalet", låter man förstå att allt som inte tillhör de "stora monopolerna" som är den enda dominerande fraktionen, automatiskt ingår i "småkapitalet" och kan ingå allians med arbetarklassen. Till "småkapitalet" förs det "medelstora" kapitalet som assimileras med småbourgeoisin. De få gånger *Traité* tar upp det "medelstora" kapitalet placeras det vid sidan av "småkapitalet" i deras påstådda gemensamma motsättning till "storkapitalet".¹²

Dessa analyser har klara följdverkningar för den "anti-monopolistiska allians"-strategin, där alliansen innefattar alla bourgeoisins fraktioner utom de "stora monopolerna", som antas ensam behärska den politiska dominansens fält. Vi ser också här hur FKP (franska kommunistpartiet) förenar dessa analyser och dem som gäller "den nationella bourgeoisin/icke-monopolistiskt kapital", som tidigare tagits upp. b) Dessa analyser sammanfogas med dem som gäller Staten i statsmonopolkapitalismen. Det centrala här är den centrala roll Staten har nu – vilket är riktigt. Det som ifrågasätts här är synen på "produktionsprocessen" som Staten ingriper i. För det första antas produktionsprocessen bestå av två separata instanser, produktivkrafterna och produktionsförhållandena. För det andra grundas den på produktivkrafternas företrädare.¹³ Det har som nödvändig följd en uppfattning om produktivkrafternas neutrala och autonoma "utvecklingsnivå". Statsinterventionen ses i det stora hela som en *teknisk* och *neutral* funktion, som i sig är oundgänglig för "produktivkrafternas utveckling". I detta avseende uppfattas Staten som "en del av basen" och som en "organisk faktor i den samhällsliga produktionsprocessen" (se *Traités* analyser av Planerna). Visserligen är det fortfarande fråga om ett samband mellan Staten och de "stora monopolerna" intressen, men det sambandet uppfattas helt enkelt som att Statens ekonomiska funktioner, i sig neutrala, missbrukas till förmån för de stora monopolerna. Statsinterventionen uppvisar för närvarande på något sätt två olika sidor: en god sida som motsvarar den omtalade "socialiseringen av produktivkrafterna" eftersom all "socialisering" i sig måste vara bra, och en dålig som motsvarar det privata tillägnandet av produktionsmedlen. De två sidorna kan här skiljas åt eftersom de motsvarar två nivåer som betraktas som åtskilda.¹⁴

¹² *Traité* ... del 1 s. 233 o. följ. Likaså Ph. Herzog *Politique économique et Planification* a.a. s. 66 o. följ.

¹³ "I den ömsesidiga verkan mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden spelar produktivkrafterna till syvende och sist den bestämmande rollen ..." i *Traité* a.a. del 1 s. 183. Analyserna i *Traité* talar givetvis om en enhet mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter. Men det gäller inte en enkel formulering här. Enheten kan bara grundas på produktionsprocessen, som är den gestalt produktionsförhållandenas dominans över produktivkrafterna tar. Om man med andra ord ger produktivkrafterna företrädet försvinner samtidigt nödvändigtvis själva enheten mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter.

¹⁴ Ph. Herzog a.a. s. 35 o. följ. s. 45 o. följ. Dessa ståndpunkter pekar tillbaka på andra teoretiska fel. Det är lämpligt att påminna om a) att man knappast kan tala om ett *ekonomiskt fält i sig* med inneboende och orubbliga gränser i alla produktionssätt, utan gränserna förändras i produktionssätten och i det kapitalistiska produktionssättets olika stadier, och b) den kapitalistiska Staten har alltid, något som vederlägger den ekonomistiska illusionen om det ekonomiskas "självproducering", ingripit i det ekonomiska, och c) den särskilda och avgörande form ingreppen tar för närvarande hindrar inte att den relativa "åtskillnaden" mellan Staten och det ekonomiska reproduceras under det nuvarande stadiets fas, på villkor att det preciseras att de två inte reellt befinner sig utanför varandra. Teserna om Statsmonopolkapitalismen implicerar däremot: a) att kapitalismen på något sätt inte kan fungera "normalt" utan Statens "interventioner" (det ekonomiskas självreglering) som däremot skulle varit fallet under konkurrenskapitalismens stadium. Statens avgörande interventioner i det monopolistiska stadiet skulle vara tecknet på kapitalismens nödvändiga "strukturella kris", och b) dessa interventioner avskaffar den relativa åtskillnaden mellan den kapitalistiska Staten och det ekonomiska (Staten som "organisk produktionsfaktor, och "del av basen"). Men dessa ståndpunkter är *motsägelsefyllda* eftersom de är grundade på felaktiga förutsättningar, och å ena sidan implicerar att Statens nuvarande interventioner är tecken på en nödvändig "strukturell kris" i kapitalismen, men också å andra sidan att Staten lyckas kontrollera

De synnerligen allvarliga politiska konsekvenserna av denna ståndpunkt, som hänger samman med den ”tekniska och ekonomistiska” synen på produktionsprocessen och ”produktivkrafterna” ska inte döljas. Denna syn innebär kort sagt att övergången till socialismen kräver att den nuvarande Statens goda sida och neutrala ekonomiska ingrepp i ”den sociala produktionsprocessens utveckling” *bevaras*, medan den dåliga sidan rensas bort genom att ingreppen till förmån för monopolen omöjliggörs då en ny Statsmakt träder till. Den leninistiska tesen om nödvändigheten att *krossa* den kapitalistiska Statsapparaten kastas överbord och inrangeras gladeligen bland ”vänsteravvikelserna”. Erfarenheterna i Chile har än en gång visat att det här inte rör sig om några skolastiska frågor. c) Slutligen anses Staten samtidigt vara ett enkelt verktyg eller instrument, vilket är mindre paradoxalt än det först verkar, som kan manipuleras hursomhelst av de stora monopolens fraktion, som anses vara den enda ”integrerade” fraktionen och som påstås ha en ”enad vilja”. Detta är tesen från de 81 partiernas konferens, som t.o.m. franska kommunistpartiet hade svårt att acceptera i dess mest långtgående form av ”sammansmältning mellan Staten och monopolen till en enda mekanism”.¹⁵ Eftersom man inte längre kan tala om maktblock utan bara om en dominerande fraktion – de stora monopolen – som betraktas som en metafysisk och abstrakt enhet som kommit till stånd genom kapitalfraktioners ”fusion”, tillerkänns inte Staten någon relativ autonomi som politiskt enande faktor av monopolfraktionen och hela maktblocket. De politiska effekterna av den instrumentalistiska Statsuppfattningen, som med nödvändighet hänger samman med en idealistisk/ekonomistisk uppfattning, framgår här tydligt i sin dubbelsidighet: ett verktyg eller instrument som har en neutral och teknisk användning, och som sådant kan manipuleras hursomhelst av den som innehar det.

Denna tes leder inte bara till diskutabla analyser av dagens Statsapparat, utan innebär också att när väl den handfull ”usurpatorer” som de stora monopolen är jagats bort från makten skulle Staten, *annorlunda använd*, utan ändring kunna tjäna socialismens intressen.

IV

I förhållande till dessa tolkningar framgår det klart att den avgörande frågan nu gäller analysen av klassförhållanden inom bourgeoisin under monopolkapitalismen, och isynnerhet dess nuvarande fas. Vilka former tar för närvarande motsättningarna och fraktioneringarna inom dessa bourgeoisier?

Denna fråga för direkt tillbaka till problemet med *finanskapitalets* bildande i det monopolkapitalistiska stadiet, d.v.s. resultatet av ”fusions”-processen huvudsakligen mellan industrikapital och bankkapital som lägger under sig handelskapitalet och ger upphov till monopolen. Denna fråga har i själva verket flera aspekter:

1) Utgör ”sammansmältningen” mellan industrikapital och bankkapital ett egentligt enande av dessa fraktioner, eller reproduceras deras motsättningar i ny form samtidigt som nya uppstår? Vilket exakt status har begreppen finanskapital och monopolkapital?

2) Vilket status och vilken omfattning har skillnaden mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital som ofta mer deskriptivt betecknas som storkapital å ena sidan, medelstort och småkapital å den andra? Vilka är de inbördes relationerna mellan dessa kapital?

---

och organisera/planera den kapitalistiska reproduktionen. Det beror på att om man anser att dessa interventioner avskaffar den relativa åtskillnaden mellan Staten och det ekonomiska kan man inte uppfatta *gränserna* för interventionerna. Formuleringarna hos Statsmonopolkapitalismens författare kommer också mycket nära de som görs av författare som hävdar möjligheten av en ”organiserad kapitalism”, något som vi ska återkomma till. (När det gäller vissa aspekter på denna fråga se också M. Wirth ”Zur Kritik der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus” i *Probleme des Klassenkampfes* nr. 3 1973).

¹⁵ Artikel av Fr. Lazard på Colloque de Choisy-le-Roi, återgiven i *Economie et Politique*, specialnummer 143-144 och 145-146 om ”Statsmonopolkapitalismen”.

Det är dessa frågor jag ska analysera på de följande sidorna genom att försöka ringa in dem på deras rätta plats, och klara av en rad teoretiska problem som svaret är beroende av. Men jag vill göra en inledande anmärkning som bör tas i beaktande i de följande analyserna:

Motsättningarnas former inom de dominerande klasserna och fraktionerna beror i själva verket alltid på huvudmotsättningens former, d.v.s. de som skiljer bourgeoisin i dess helhet från arbetarklassen.

Det gäller först de grundläggande former kapitalets koncentrations- och centraliseringsförlopp tar. Förloppets väsentliga drag och dess verksamma orsaker, såsom tendensen till sjunkande profitnivå, är ett direkt uttryck för arbetarklassens och de folkliga massornas kamp, d.v.s. av klasskampen. Tendensen till sjunkande profitnivå är den gestalt arbetarklassens motstånd (kamp) mot utsugningen tar. Ur en historisk synvinkel "framtvings" och påskyndas koncentrationsförloppet, som är ett svar på den sjunkande profitnivån, av folkens kamp både på det nationella planet och i världen. Med andra ord är hela omvandlingen av bourgeoiserna, förändringarna av produktionsförhållanden och arbetsutsugning när allt kommer omkring bara bourgeoisins svar på arbetarklassens och de folkliga massornas kamp. Kapitalets utvidgade reproduktion är inget annat än klasskamp, motsättningarna bland de dominerande klasserna och fraktionerna är den verkan huvudmotsättningen har i maktblockets läger.

Detta gäller alltså också det historiska förloppets exakta former inom varje konkret samhällsformation. Förloppets hastighet och rytm, de sekundära motsättningarnas exakta form, maktblockets konkreta utformning och den ena eller den andra fraktionens dominans över de övriga, beror när allt kommer omkring på huvudmotsättningens former i dessa formationer.¹⁶

---

¹⁶ En av de första som i några utomordentliga artiklar om kapitalismens historia i Frankrike påpekade dessa problem var som bekant J. Bouvier. Se hans artikel "Rapports entre systèmes bancaires et entreprises industrielles dans la croissance européenne au XIX siècle" i *Studi Storici*, okt.-dec. 1970 och i synnerhet *Un siècle de banque française* 1973 s. 116 o. följ. (Noten saknas i svenska upplagan – Red)

II. De nuvarande motsättningarna inom bourgeoisin

1. Monopolkapitalet

Jag börjar med att behandla den första av dessa frågor som direkt ställer problemet om motsättningarna och relationerna inom själva finanskapitalet eller monopolkapitalet.

I

Detta är teserna som ska bevisas: Det som betecknas som ”sammansmältning” av industri- och bankkapital ska inte uppfattas som en helt integrerad enhet, befriad från motsättningar och fraktioneringar. Finanskapitalet är inte en fraktion av kapitalet av samma slag som industri- och bankkapital. Det implicerar i sin tur att finanskapitalet inte är (som man skulle kunna tro på grund av en terminologisk förvirring) bankkapital: sammansmältningen av industri och bankkapital till finanskapital betyder inte i och för sig att industrierna sugts upp av bankerna och att banksektorn dominerar.

Låt oss säga så länge att det förlopp som betecknas med termen ”fusion/sammansmältning” implicerar, och tar på nytt upp i en specifik form, den distinktion Marx gjorde i *Kapitalet* mellan produktivt kapital och penningkapital som form för den utvidgade reproduktionen oskiljaktigt förenad med det samhälleliga kapitalet under kapitalismen. Lenin, som talar om ”fusion” understryker den aspekten i ”Imperialismen, kapitalismens högsta stadium” just på grund av den bestämmande (determinerande) roll han liksom Marx tilldelar det produktiva kapitalet. Han skriver t.o.m.: ”Kapitalismen har över huvud taget den egenskapen, att den skiljer ägandet av kapitalet från kapitalets användning i industrin, att den skiljer penningkapitalet från industri- eller produktionskapitalet och att rentiern, som lever blott på inkomster från penningkapitalet, skiljs från företagaren och alla dem som omedelbart deltar i förfogandet över kapitalet. Imperialismen eller finanskapitalets herravälde är det högsta stadiet av kapitalismen, varunder detta avskiljande når en väldig omfattning.”¹

Termen ”fusion” betecknar i själva verket ett dubbelt förlopp, som företer två förenade men relativt urskiljbara aspekter:

- a) å ena sidan koncentrationen av det produktiva industrikapitalet, å andra sidan centraliseringen av penningkapitalet (bankkapitalet).
- b) formerna för den ömsesidiga penetreringen och förhållandet mellan de två aspekterna.

Fusionen inom det produktiva kapitalet (koncentrationen) och inom penningkapitalet (centraliseringen) i monopolkapitalets uppbyggnad är redan sammansmältna processer i den meningen att centraliseringen ingriper i koncentrationen och koncentrationen i centraliseringen. Men det handlar här om det av motsättningar fyllda kretslopp där det samhälleliga kapitalet reproduceras i sin helhet. I detta kretslopp finns differentieringen mellan produktivt kapital och penningkapital. Man kan alltså helt korrekt tala om en reproduktionscykel där koncentrationen av det produktiva kapitalet är dominerande, och en reproduktionscykel där centraliseringen av penningkapitalet är dominerande. Detta påpekande är viktigt eftersom denna differentiering påträffas igen i form av motsättningar mellan monopolkapital med industriell dominans, och monopolkapital med bankdominans. För att förenkla kommer jag att kalla dessa industrimonopol och bankmonopol. Den bestämmande rollen i sammansmältningsprocessen har koncentrationen av det produktiva industrikapitalet: reproduktionen av kapitalet i dess helhet bestäms nämligen av det produktiva kapitalets kretslopp. Men liksom under konkurrenskapitalismen innebär detta inte att samman-

¹ *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, Zenith-serien 4 s. 99.

smältningen inte kan ske *antingen* under bankkapitalets *eller* under industrikapitalets ekonomiska ledning och politiska hegemoni.

II

Koncentrationen av industrikapital gäller det verkliga produktiva kapitalet, det enda som producerar något värde: det är grunden till den kapitalistiska ackumuleringen och till utvinningen av mervärde. Detta monopolkapital är huvudsakligen ett resultat av industrikapitalets koncentration, isynnerhet enandet av flera produktionsenheter och flera produktiva kapital, inom ett eller flera områden av den samhällliga produktionen, under ett enda ekonomiskt ägande. Det är sant att det kapital som bildar dessa monopol redan genom aktiebolagen är ett *sammansatt* kapital, där centraliseringen av penningkapital ingriper med syfte att skapa ett enat produktivt kapital. Men huvudaspekten, vad gäller det produktiva kapitalets reproduktion, ligger i koncentrationen av kapital, d.v.s. det avtryck som produktionsförhållandenas nya former sätter på arbetsprocessen och på den samhällliga arbetsdelningen.²

Ur detta följer genast den välkända frågan om ”kriterierna” för koncentrationen. Det är en fråga om intresserar oss i hög grad eftersom den delvis sammanfaller med frågan om gränsen mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital och motsättningarna dem emellan. Denna fråga kan inte besvaras med en rad isolerade tekniska kriterier: den kan bara besvaras inom ramen för produktionsförhållandenas relation till arbetsprocessen. De olika kriterierna framstår då som tecken på och effekter av produktionsförhållandenas pågående förändring.

Det beror på att dessa förändringar hänger direkt samman med tendensen till sjunkande genomsnittlig profitnivå, som är utmärkande för monopolkapitalismen, och med dess huvudsakliga mottendens, nämligen höjningen av utsugningsnivån. Monopolkapitalet utmärks alltså av en höjning av kapitalets organiska sammansättning. I kapitalets organiska sammansättning är proportionen konstant kapital (fast kapital: utrustning och roterande konstant kapital) i förhållande till det variabla kapitalet (lönekostnader) betydligt högre för monopolkapitalet. Det innebär en relativ minskning av det levande arbetet i förhållande till det förflutna (döda) arbetet. Denna höjning i den organiska sammansättningen av kapitalet är emellertid i omvänd proportion till profitkvoten. Det betyder att monopolkapitalet är tvunget, dels att höja utsugningsnivån, inte genom lönerna, utan genom intensivt utnyttjande av arbetet, som att höja arbetets produktivitet, dels att öka kapitalvärdet genom att utnyttja skillnaderna i profitkvot mellan olika grenar och sektorer av den samhällliga produktionen. Förändringarna i produktionsförhållandena och de nya formerna för den samhälliga arbetsdelningen hänför sig huvudsakligen till detta.

Vad gäller frågan om tecknen på kapitalkoncentration och på monopolkapital så är det mest synliga företags storlek, som det framträder i ”jätteföretag” eller i ”stora industrikomplex”. Den här koncentrationen kan ta flera olika former. När det är en vertikal koncentration så förenas de olika delarna av den materiella produktionen under en enda kontroll, och produktionsenheten utvidgas uppströms och nedströms över de olika arbetsprocesser som tidigare ingick i separata produktionsenheter. Denna utvidgning berör i allmänhet också kapitalcirkulationen, som innebär att handelskapitalet underordnas industrikapitalet. Industrimonopolen, som söker uppnå monopolkontroll över marknaden, har sina egna kommersialiseringsnät. Slutligen gäller denna utvidgning också områden uppströms i

² När det gäller vissa aspekter på de frågor som tas upp i det följande se med beaktande av den kritik jag framför på annat håll, Ph. Herzog *Politique économique et Planification* a.a., J-P Delilez *Les monopoles*, P. Salarna och J. Valier *Une introduction à l'économie politique*, 1973, Chr. Palloix *L'Economie mondiale capitaliste*, 1971 och *Firmes multinationales et procès d'internationalisation* a.a. [Noten saknas i svenska upplagan och placeringen är därför ”godtycklig – Red]

produktionen som befann sig under en skild ekonomisk kontroll, nämligen naturtillgångar, råvaror och forskning. Men industrikoncentrationen kan också vara horisontell, då det gäller en produktionsenhets utvidgning över olika arbetsprocesser i samma produktionsetapp.

Dessa drag pekar på produktionsförhållandenas (det ekonomiska ägandet och förfogandet) och arbetsprocessens sammanlänkning, och dess verkan på gränserna mellan produktionsenheter. De kan inte uppfattas direkt med empiriskt kvantifierbara kriterier, som bara har en mycket begränsad roll som indicier. Det gäller just kriteriet på ett företags storlek, som uppskattas genom antalet anställda arbetare, och som är det vanligaste statistiska kriteriet för att skilja på ”stora”, ”medelstora” och ”små” företag. Detta kriterium bortser ju från arbetets produktivitet, som är korrelerat till höjningen i kapitalets organiska sammansättning i de olika produktionsgrenarna. Av ett petrokemiskt företag och ett textilföretag som har lika många anställda arbetare, kan det ena vara monopolkapitalistiskt och det andra inte. Detta desto mer, eftersom monopolkapitalet utmärks av en tendens till minskning av det levande arbetet i förhållande till det döda.

Men man kan inte heller grunda sig huvudsakligen på ett mått av koncentrationsgraden inom den samhällseliga produktionens olika grenar, d.v.s. genom att hänvisa till den relativa del som vissa firmor har inom en gren av den samhällseliga produktionen. På grund dels av arbetsprocessens socialisering, dels av att det är nödvändigt för kapitalet att utnyttja olikheterna i profitkvot mellan branscherna så breder monopolkapitalet i allmänhet ut sig inom flera branscher. Ett exempel är Pechiney som samtidigt producerar aluminium och kemiska produkter. Om man inskränker sig till en uppfattning om koncentrationen inom olika industrigrenar, underskattar man nödvändigtvis koncentrationsgraden, och missar gränserna mellan monopolistiskt och icke monopolistiskt kapital. Samma sak gäller för det mått på koncentration som mäter den del företagen har av olika *produkter*. Det ständigt ökande antalet färdiga produkter som firman för ut på marknaden är ju bl.a. utmärkande för de stora industriella företagen. Man kan gå ännu längre: det kriterium som bygger på den del ett eller flera företag har av en nationalekonomis totala produktion är också ett mycket ungefärligt mått. Det är inte bara det att skillnaderna mellan olika industrigrenar då försvinner, utan dessutom beaktas inte kapitalets pågående internationalisering. Måttet som bygger på de tillgångar företag har sammanblandar ofta juridisk och ekonomisk egendom.

Hur ligger det då till med det kriterium som härrör ur monopolkapitalets ställning i förhållande till marknaden? Den marxistiska teorin om monopolkapitalismen handlar inte om kapitalets relationer på marknaden: de regler som gäller marknaden och kapitalets cirkulation är bara en följd av kapitalets utvidgade reproduktion som grundar sig på produktionscykeln. Att det existerar monopol som har en dominerande plats på marknaden avskaffar inte marknadskonkurrensen, utan återskapar den i en annan skala. De invändningar mot teorin om monopolkapitalet, som görs med utgångspunkt från marknaden, och som hävdar att det i själva verket inte rör sig om monopol utan om ”oligopol”, och att konkurrensen inte försvunnit utan inte längre är ”perfekt”, befinner sig på ett annat plan än den marxistiska teorin och pådyvlar den analys som är den främmande. Ett företags plats på marknaden kan bara förstås som ett tecken på kapitalkoncentration, ett tecken som man bör handskas med mycket försiktigt.

Slutligen får monopolkapitalets kapacitet att förverkliga överprofiter, som bland annat beror på dess dominerande ställning på marknaden, och nödvändigheten att göra selektiva investeringar i de mest lönsamma branscherna och områdena, återverkningar på användandet av profiten. Monopolkapitalet har helt utomordentliga möjligheter till ackumulering och

utvidgad reproduktion genom att lägga till resultaten, d.v.s. genom självfinansiering.³ Självfinansieringsgraden hänger samman med koncentrationsgraden. Men även vad gäller detta så är gränsen mellan monopolistiskt och icke monopolistiskt kapital helt relativ, eftersom penning- eller bankkapitalet ingriper i koncentrationen av det produktiva kapitalet.

III

Innan vi går in på analysen av produktionsförhållandena är det alltså nödvändigt att dröja vid den roll som penningkapitalets centralisering spelar i reproduktionen av det samhälleliga kapitalet. Denna centralisering kan inte heller förstås annat än i sitt förhållande till koncentrationen av det produktiva kapitalet, som ju förblir det avgörande momentet i reproduktionsprocessen. Möjligheterna till självfinansiering, d.v.s. ackumulering och förräntning av de direkta produktionsresultaten, är begränsade. Det beror på skillnaderna mellan profitflödet och utvidgningen av det produktiva kapitalet: profitflödet kan visa sig vara otillräckligt för att sätta igång nya affärer. I andra fall är profitflödet tillräckligt för att bygga upp ”reserver”, som emellertid måste förränta sig i väntan på att användas till företagets utvidgning. Och hur som helst, även om skapandet av komplexa produktionsenheter genom koncentration förändrar själva innebörden i utbytet mellan de produktionsenheter som de består av, på så sätt att det inte längre rör sig om ”externt” utbyte mellan enheter under skild kontroll, utan om ”internt” utbyte i komplexa enheter, så fortsätter utbytet att finnas och uppvisa oregelbundenheter på grund av investeringarnas ojämna karaktär. Slutligen kräver skillnaderna mellan olika industrigrenar och ekonomiska sektorer, inom ramen för utjämning av de olika profitkvoterna, att kapital snabbt förflyttas från en bransch eller sektor till en annan så att mesta möjliga profit uppnås.

Det är här som utlåningen kommer in. Det rör sig alltså om penning- eller bankkapital som går emellan för finansieringen. Centraliseringen av penningkapitalet, som ger upphov till det monopolistiska bankkapitalet (storbankerna), har ett direkt samband med koncentrationen av det produktiva kapitalet. Denna centraliseringstakt kan vara sådan att den, i det konkreta historiska förloppet, beroende på huvudmotsättningens former, antingen föregår, kommer samtidigt eller följer efter koncentrationen. Det beror på om monopolkapitalet i de olika länderna byggs upp under industrikapitalets eller bankkapitalets överhöghet. De konkreta samhällsformationernas olika perioder uppvisar skiftande hastighet och grad av industrikoncentration och bankcentralisering. Den ena uppvisar alltså ett försprång eller en försening i förhållande till den andra. Vad gäller Frankrike t.ex. så har bankcentraliseringen i allmänhet inom varje period föregått industrikoncentrationen. Förutom att det allmänna sparandet används, så medverkar ju slutligen också de direkta vinsterna från det produktiva kapitalet i skapandet av det monopolistiska bankkapitalet.

Redan nu framgår det hur finanskapitalet, som är det sätt på vilket förenandet eller ”sammansmältningen” av industrikapital och penningkapital i reproduktionen av det samhälleliga kapitalet fungerar, tar sig sitt första uttryck: Centraliseringen av penningkapitalet medverkar i uppbyggandet av industrimonopol, och det produktiva kapitalets koncentration medverkar i uppbyggandet av bankmonopol. Men sammansmältningens processen upphör inte med detta: den visar sig också i det ökande ömsesidiga beroendet mellan det monopolistiska industrikapitalet och det monopolistiska bankkapitalet. Det är det som orsakar vad som allmänt kallas ”storfinans”. Den uppvisar alltså en högre grad av sammansmältning mellan industriföretag och storbanker. Denna etapp av sammansmältningen, som innebär att stora industriföretag och storbanker förenas under en ekonomisk ägare och under gemensam

³ Självfinansieringsnivån för industriinvesteringar i Frankrike ligger t.ex. mellan 65 och 70 %. I USA har den efter en utomordentlig höjning gått tillbaka till 75 % mellan 1965 och 1970. [Noten saknas i svenska upplagan och har placerats här på grundval av sammanhanget – Red.]

kontroll, kan ske under dominans antingen av industrikapitalet, som skapar och kontrollerar sina egna banker, eller under dominans av bankkapitalet, som skapar och kontrollerar sina egna industriföretag. Även denna etapp av sammansmältningen kan i olika länder föregå, komma samtidigt eller följa efter koncentrationens och centraliseringens respektive takt. Annorlunda uttryckt: den sammansmältningsprocess som finanskapitalet betecknar gäller *på en gång* förhållandet mellan de delar (element) som sammanförs, och också delarna själva. Emellertid innebär den inte att delarna helt enkelt försvinner genom att ”integreras” i en metafysisk ”enhet”, finanskapitalet. Ovanstående anmärkningar är av stor vikt för att begripa de motsättningar som går tvärs igenom monopolkapitalet i varje ögonblick av dess reproduktion, alltså för att upptäcka sprickorna i sammansmältningsprocessen.

Men både a) skapandet av det monopolistiska industrikapitalet (koncentrationen) och skapandet av det monopolistiska bankkapitalet, och b) formerna och villkoren för deras ömsesidiga beroende, samt c) förhållandet mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital, d.v.s. de relationer och motsättningar som idag råder inom borgerligheten, kan bara förstås utifrån en genomgång av produktionsförhållandenas inverkan på arbetsprocessen.

Genomgången av produktionsförhållandena och den förändring de nu genomgår är problemets huvudaspekt på grund av produktionsförhållandenas dominans över produktivkrafterna. Det är till och med så att det är just dessa förändrade förhållandens inverkan på arbetsprocessen som får som resultat de nuvarande formerna för kapitalistisk socialisering av produktivkrafterna.⁴ Här stannar jag för ögonblicket och vill framförallt understryka omfattningen av de nuvarande förändringarna av produktionsförhållandena inom monopolkapitalet.

2. Monopolkapitalismens perioder och produktionsförhållandenas förändringar

I

Kapitalismens utvidgade reproduktion skapar förändringar i produktionssättet, som ter sig som olika faser och stadier. Men det finns en oföränderlig kärna i produktionsförhållandena och den utmärker kapitalismen. Den gör att förändringarna enbart är ”förändrade former” i ett produktionssätt som förblir kapitalistiskt. De kapitalistiska produktionsförhållandena karaktäriseras av att äganderelationen (makt att använda produktionsmedlen och fördela resurser och profit för det ena eller det andra syftet) och förfoganderelationen (ledning och relativ kontroll av en bestämd arbetsprocess) tillhör kapitalets *plats*: de som direkt producerar (proletariatet) har fråntagits allt utom sin arbetskraft, som också blir en vara, vilket ger upphov till den specifika utvinningen av merarbete i form av mervärde.

1. Nu uppkommer det första problemet: konkurrensstadiet och det monopolistiska stadiet, som ingår i den ”utvidgade” reproduktionen av kapitalismen, skiljer sig från det som Marx kallade manufakturperioden eller den enkla handelsformen: det är nämligen så att under manufakturperioden (arbetets formella underkastelse under kapitalet) har de som producerar ännu inte fråntagits produktionsmedlen, som redan ägs av kapitalet.

Förhållandet mellan dessa två stadier, det konkurrenskapitalistiska och det monopolistiska, är alltså alls inte samma som förhållandet mellan dem båda och manufakturperioden. Detta vänder sig mot de analyser som gjorts av forskare inom det franska kommunistpartiet. Dessa forskare grundar sig huvudsakligen på ”socialiseringen” av produktivkrafterna, och

---

⁴ Denna omtalade socialisering av produktivkrafterna som verkligen är en magisk formel som används istället för förklaringar i många samtida marxistiska analyser, är i själva verket inte någon inneboende tendens i arbetsprocesserna som sådana, utan den uttrycker det förlopp som produktionsförhållandena ger dem. Detta innebär att det egentligen inte finns någon neutral ”socialisering” av arbetsprocessen. Under kapitalismen kan det bara röra sig om en *kapitalistisk socialisering av arbetsprocesserna*.

periodiserar kapitalismen i tre ”stadier”: manufakturperioden, konkurrenskapitalismen och monopolkapitalismen.⁵ Det är nämligen så att trots allt prat om den ”vetenskapliga och tekniska revolutionen” uppträder mellan konkurrenskapitalismen och monopolkapitalismen inga förändringar av arbetsprocessen jämförbara med dem som skiljer manufakturperioden från den utvidgade reproduktionen av kapitalismen. Socialiseringen av arbetsprocessen sker endast under dominans av bestämda produktionsförhållanden, som för dessa två stadier av kapitalismen företer en *oföränderlig kärna*. Manufakturperioden utgör i själva verket *övergången*, i ordets rätta bemärkelse, mellan feodalismen och kapitalismen. De två stadierna ifråga ingår i den utvidgade reproduktionen av kapitalismen.

2. Det hindrar emellertid inte att kapitalismens stadier, och ibland t.o.m. de olika faserna, som är förbundna med de kapitalistiska produktionsförhållandena, eller en av deras former, dominans över andra produktionsförhållanden, eller över andra former för kapitalistiska förhållanden i en samhällsformation, eller på det internationella planet, påverkas av de dominerande kapitalistiska produktionsförhållandenas skilda former. På vilket sätt?

Förändringarna gäller här formerna för tillägnandet av mervärde. De berör inte det faktum att de direkt producerande arbetarna fråntagits ägandet av produktionsmedlen och inte längre förfogar över dem. De berör alltså inte arbetarnas plats i produktionsförhållandena. De skilda (”förändrade”) formerna gäller den exakta formen för sammankopplingen mellan den ekonomiska äganderelationen och förfoganderelationen *inom kapitalets egen plats*: de får mycket viktiga effekter för arbetsprocessens socialisering och den inriktning de ger den, men de förändrar inte dess struktur.

3. Dessa förändringar motsvaras *huvudsakligen* av utsugningsnivåns höjning (intensiv utsugning av arbetet, relativt mervärde) för att motverka profitkvotens sjunkande tendens. *Huvudsakligen* – i den meningen att denna utsugning för direkt tillbaka till *huvudmotsättningen* (bourgeoisie – arbetarklass). Det är därför jag koncentrerar mig på denna fråga. Men det är självklart att förändringarna av produktionsförhållandena för tillbaka till ett mycket komplicerat system av olika faktorer. Ett enda exempel, som för närvarande har speciell betydelse, får räcka: förändringarna syftar till att göra det möjligt för monopolkapitalet att motverka tendensen till sjunkande profitkvot i förhållandet *k/v inte bara* genom att öka utsugningsnivån, utan också genom att minska en del av det konstanta kapitalets värde (*k*). Det kan just göras, i kapitalens förhållande till varandra, genom förändringar av produktionsförhållandena som kommer att konstateras: förändringar som också syftar till att göra det möjligt för kapitalet, och dess olika delar, att fungera under de nya villkor för fastställande av profitens medelnivå som gäller under monopolkapitalismen. Men det komplicerade systemet av olika faktorer, och de motsvarande förändringarna, hänför sig i sista hand till motsättningen kapital/arbete, d.v.s. till utsugningen.

Förändringarna av sammankopplingen mellan det ekonomiska ägandet och förfogandet på kapitalets plats:

- a) uttrycks i de konkreta relationerna mellan de olika maktcentra som finns inom dem,
- b) leder till olika kapitalfraktioners skiftande *grad* av ekonomiskt ägande och förfogande i kapitalismens olika stadier och faser.

Dessa förändringar får direkta återverkningar i:

- a) förändringar av det juridiska ägandet,
- b) förändring av produktionsenheternas (”företagens”) gränser,

⁵ -P Delilez *Les Monopoles ...* a.a. s. 117 o. följ., Ph. Herzog, *Politique économique ...* a.a. s. 49 o. följ., P. Boccara, *Etudes sur le capitalisme monopoliste d'Etat ...* 1973 s. 21 o. följ.

c) differentiering bland dem som befinner sig på kapitalets plats eller är direkt beroende av den, och som utövar den mångfald av maktrelationer som omgärdar denna plats.

II

De förändringar som äger rum är lättare att uppfatta om vi som utgångspunkt tar förhållandenas typiska gestalt i "konkurrenskapitalismens" stadium. Det stadiet utmärks av att gränserna för den ekonomiska äganderelationen och förfoganderelationen sammanfaller: den individuella kapitalisten var samtidigt ägare och kontrollerade och ledde den arbetsprocess som ägde rum inom en viss produktionsenhet. Att relationerna sammanföll motsvarade en kapitalistisk socialiseringsgrad av arbetsprocesser som sinsemellan var *åtskilda*, och gav upphov till den klassiska bilden av produktionsenheten som ett "individuellt företag". Även den juridiska egendom som den private kapitalisten innehade sammanföll. Utövandet av det ekonomiska ägandets och förfogandets mångfasetterade makt koncentrerades också i händerna på den enskilde företagaren och hans närmaste.

Vad däremot gäller det monopolkapitalistiska stadiet består en av de tydligaste förändringarna i den relativa uppdelning mellan ekonomiskt ägande och juridisk egendom som införts av aktiebolaget.

Aktiebolaget är den juridiska egendomsform som motsvarar kapitalets koncentration och centralisering och även ett av de viktiga medel genom vilka denna process genomförs. Det gäller dels både inom själva koncentrationen av det produktiva kapitalet (sammansmältning och uppsugning av industriföretag) och inom centraliseringen av penningkapitalet, dels inom det ökande ömsesidiga beroendet mellan dessa båda förlopp, alltså mellan industrimonopol och bankmonopol. Industrimonopolen, som ofta själva skapar av sig beroende banker och investeringsföretag (holdingföretag) har också del i bankgruppernas kapital. De innehar alltså aktieportföljer i det för aktiebolagen karaktäristiska delsystemet. Och bankmonopolen å sin sida har också, genom samma system, del i industrimonopolens kapital. Aktiebolaget som juridisk egendomsform innebär alltså en "privat" socialisering av den juridiska egendomen inom ramarna för kapitalistklassen.

Det rör sig verkligen om ett relativt åtskiljande av ekonomiskt ägande och juridisk egendom: varje aktie eller del som en aktieägare innehar motsvaras inte av en likvärdig eller proportionell del av det ekonomiska ägandet och den faktiska kontrollen. Ägandet tillfaller i sin helhet några stora aktieägare, som utan att nödvändigtvis ha majoriteten av aktierna, på olika sätt som ingående studerats koncentrerar hela makten.

Det här visar tomheten i en rad gamla myter om den "sociala kapitalismen" (som vi skulle stå närmare, där man deltar genom aktieäggande), men det tar bara upp en aspekt på åtskiljandet av det ekonomiska ägandet och den juridiska egendomen. De mer långtgående effekterna kan bara ses i den förändring som rör själva *det ekonomiska ägandet* i det monopolkapitalistiska stadiet och som jag än så länge bara nämner: den individuella företagarbilden splittras, går isär. D.v.s. koncentrationen, som hänger samman med socialiseringen av arbetsprocessen, motsvaras av en *uppsplittring av de olika maktmoment som är avhängiga av det ekonomiska ägandet*. Istället för hela och sinsemellan åtskilda ekonomiska egendomar framträder nu skiftande grader av ekonomiskt ägande, som motsvaras av olika maktmoment, allt efter de olika etapperna i koncentrationen och i kapitalets olika fraktioner. Åtskiljandet av juridisk egendom och ekonomiskt ägande genomför denna tendens.

Denna uppdelning mellan två olika former av ägande, som länkas till uppsplittring av makten och till olika grader av ekonomiskt ägande, har vissa följder av direkt intresse för oss i det här sammanhanget:

- a) koncentrations- och centraliseringsprocessen, och deras ömsesidiga beroende, förverkligas i former som ofta döljs av den juridiska egendomen;
- b) den juridiska egendomen döljer isynnerhet de verkliga motsättningar, som bakom en fasad av enhet, genomkorsar monopolkapitalet.

Att ta i beaktande dessa dissocieringar innebär alltså, kort sagt, att man möjliggör genomgången av bourgeoisins motsättningar under det monopolkapitalistiska stadiet.

Det här gäller i första hand själva sammansmältningsprocessen inom det produktiva kapitalets och penningkapitalets kretslopp. Denna process kan nämligen i skiftande omfattning genomföras i former där de berörda företagen behåller sin juridiska autonomi: att ett företag övertar den juridiska kontrollen över ett annat, att det ena inkorporeras juridiskt med det andra, är bara en av möjliga former och resultat av processen. Det finns ofta en hel rad möjligheter, som alla innebär en koncentration av det ekonomiska ägandet, trots att företagen ifråga behåller sin skilda juridiska autonomi: ett minoritetsövertagande, d.v.s. att ett företag har en minoritet av ett annat företags aktier, men som ändå kan vara tillräckligt för att ge det ena företaget den reella ekonomiska makten helt eller delvis, är bara en av möjligheterna. Ibland behöver det inte ens ske en överlåtelse av aktier: ett stort industriföretag kan genom sin mångfald av underleverantörer underkasta sig en annan åtskild produktionsenhet: Antingen genom att tillägna sig vissa av de maktmoment som härrör ur det ekonomiska ägandet; det andra företagens *grad* av ekonomiskt ägande minskar då till förmån för det första. Eller också genom att tillägna sig all makt; då rör det sig i själva verket om en *reell expropriering*. Allt detta kan ske i form av autonom juridisk egendom, som till och med framstår som helt separat.

Följderna visar sig också i formerna för det ömsesidiga beroendet och motsättningarna *mellan* koncentrationen av det produktiva kapitalet och centraliseringen av penningkapital. För att tillägna sig det ekonomiska ägandet av ett industriföretag helt eller delvis, och den makt eller vissa av de maktmoment som det för med sig, är det för en bankgrupp inte ens nödvändigt att överta en del av den juridiska egendomen, än mindre majoritetsdelen av företagens sociala kapital. Det kan ofta räcka för bankerna att utnyttja det urval som görs för finansiering och de skiftande kreditvillkoren för att de, under vissa givna betingelser för profitflödet, ska kunna överta den reella kontrollen över företagens användning av produktionsmedlen och fördelning av resurser. Det här gäller det icke-monopolistiska industrikapitalet och lika mycket de stora monopolistiska företagen, på grund av gränserna för deras självfinansiering och deras behov av att kapitalet roterar snabbt. Slutligen är det onödigt att understryka de olika former för "avtal" och "samarbetsavtal" som finns mellan industrimonopol, och mellan bankmonopol, eller mellan de ena och de andra, och där autonom juridisk egendom i själva verket ofta döljer nya etapper i monopoliseringsprocessen.

Följderna av åtskiljandet av den juridiska egendomen och det ekonomiska ägandet å ena sidan, och å andra sidan det ekonomiska ägandets olika maktmoment visar sig också i en omvänd ordning. En enda juridisk egendom – ett stort industriföretag, en stor bank, ett stort holdingbolag – kan ofta bakom en fasad av "absorberade" delar dölja antingen flera relativt åtskilda ekonomiska egendomar, eller också, vilket är vanligare, olika grader av ekonomiskt ägande av det kapital den består av. Ett industri- eller bankmonopol, en finansgrupp genomkorsas av starka motsättningar mellan de kapital som den består av, och som juridiskt sett framstår som "integrerade".

Men uppdelningen av makten som härrör ur det ekonomiska ägandet är enbart motstycket till kapitalets koncentrations- och centraliseringstendens, ett enda ägande. Den innebär inte på något sätt en jämbördig eller proportionell delning av makten och det ekonomiska ägandet mellan de koncentrerade kapitalen. Uppsplittningen sammanfaller med motsättningarna

mellan dessa kapital, och kampen mellan kapitalfraktioner, och ska ses som ett medel för att vissa maktmoment ska gå förlorade och vissa kapitals ekonomiska ägande ska minska *till förmån för andra* som koncentrerar makten och ägandet. Detta motsägelsefulla förlopp av *dissociering-koncentration* täcker hela uppsättningen exproprieringar i monopolkapitalets utvidgade reproduktion i riktning mot ett enande av kapitalen under ett enda ägande, och betecknar samtidigt motståndet mot detta förlopp: kapitalens sammansmältning sker inte i en vänskapsklubb eller i en kooperativ.

III

Det är inte slut i och med detta: bakom fasaden av någotsånär beständiga former för juridiskt ägande under hela monopolkapitalismen (aktiebolag) så förändras de monopolistiska produktionsförhållandena. Dessa förändringar utgör de nya former för kapitalistiska produktionsförhållanden som motsvarar monopolkapitalismen: de gäller framförallt uppdelningen-koncentrationen av det ekonomiska ägandet i förhållande till förfoganderelationen i arbetsprocessen. Dessa förändringar har sin centrala plats i det produktiva kapitalets kretslopp och de visar sig i betydelsefulla ändringar av den samhälleliga arbetsdelningen och i företagsformen.

Jag kommer här att följa uppdelningen av monopolkapitalismen i faser som jag tidigare analyserat som imperialismens periodisering: a) *övergångsfasen* från konkurrenskapitalismen till monopolkapitalismen, b) *konsolideringsfasen* av monopolkapitalet, c) dess *nuvarande* fas. Jag ägnar mig här åt de för metropolerna ”interna” förändringarna av produktionsförhållandena i dessa faser, vilket möjliggör en precisering av tidigare analys.⁶

Förfoganderelationen, som hänger intimt samman med arbetsprocessen, betecknar möjligheten att använda arbetsmedel på en plats där naturen omvandlas, och pekar alltså på graden av kontroll över en eller flera bestämda arbetsprocesser och på villkoren för deras upprepning. Förfoganderelationen omfattar en rad särskilda maktmoment, som är åtskilda från äganderelationens maktmoment, och som gäller bland annat ledning och inre organisation av arbetsprocessen inom ramen för den samhälleliga arbetsdelningen.

En *produktionsenhet* (ett ”företag”) som är den form i vilken produktionsförhållandena kopplas till arbetsprocessen, ses först och främst i förhållande till *förfogandet*. Ur den synvinkeln karaktäriseras en produktionsenhets sammanhållning i förhållande till en annan av det *nära ömsesidiga beroendet* mellan de arbetsprocesser som äger rum inom produktionsenheten och som bestämmer över den verkliga förmågan att använda produktionsmedlen. Det här ömsesidiga beroendet mellan arbetsprocesser, som inte har någon egen autonomi, har för övrigt ingenting att göra med den ”fysiska” närheten mellan olika företag. Arbetsprocesser som inte går att särskilja kan mycket väl äga rum inom geografiskt skilda företag. Varje arbetsprocess, som kan förläggas till ett skilt företag, deltar i en omvandling som är bestämd av arbetsprocessernas ömsesidiga beroende. De produkter som cirkulerar mellan dessa arbetsprocesser utgör inte heller något ”externt” utbyte, de ”säljs” inte och ”köps” inte i ordens rätta bemärkelse. De utgör ett ”internt” utbyte inom produktionsenheten (överföringspriser) och ingår i ett ständigt flöde. Produktionsenheten förutsätter alltså i förfoganderelationen en central ledande instans, som inom det kapitalistiska produktionssättet är ”skild” från arbetarna och som styr den samhälleliga arbetsdelningen.

Inom det kapitalistiska produktionssättet tillhör förfoganderelationen kapitalets plats, där också det ekonomiska ägandet koncentreras. En kapitalistisk produktionsenhet (ett kapitalistiskt ”företag”) förutsätter också ekonomiskt ägande av de produktionsmedel som tas i bruk

⁶ Se den separata essän om imperialismen. [Noten saknas i svenska upplagan, placeringen är således vald utifrån sammanhanget – Red.]

inom enheten. När produktionsprocessen innebär ömsesidigt beroende mellan arbetsprocesser som utövas på produktionsmedel som tillhör skilda ägare står vi inför relationer *mellan skilda produktionsenheter*. D.v.s. den kapitalistiska produktionsenheten är den konkreta gestalt relationen mellan ekonomiskt ägande och förfogande, som båda tillhör kapitalet, tar.

I den här analysen av produktionsenheten, som innebär en radikal brytning med alla ”institutionalistiska” uppfattningar om företagen, så kan vi redan urskilja två huvudlinjer: a) det framgår klart att produktionsenheternas gränser ändras, på grund av den ökande socialiseringen av arbetsprocessen som sammanhänger med kapitalets koncentration under monopolkapitalismen. b) förskjutningen av gränserna, som sammanhänger med socialiseringen, bestäms av den riktning kapitalkoncentrationen ger socialiseringen, och också den samhällseliga arbetsdelningen. Den beror inte på någon slags teknisk nödvändighet inom själva arbetsprocessen. Arbetsprocessen existerar bara inom de *samhällsvillkor* under vilka den genomförs.

Emellertid tar det exakta sambandet mellan ekonomiskt ägande och förfogande olika former beroende på monopolkapitalismens olika faser.⁷

Under övergångs- och konsolideringsfaserna befästs monopolkapitalismen och etablerar sin ledning inom metropolernas samhällsformationer, framförallt över de konkurrenskapitalistiska formerna (icke monopolistiskt kapital). De här faserna motsvarar monopolkapitalismens *spridning* i bestämda former under starkt *motstånd* från det icke-monopolistiska kapitalet och den småproduktion som utgjorde formen för den enkla varuproduktionen (handels- och hantverks-småbourgeoisier). Monopolkapitalismen utsätter dessa former för motsägelsefull *upplösande/bevarande* påverkan och det är bevarandet som tar överhanden: *Monopolkapitalismen lyckas ännu inte helt och hållet lägga under sig dessa former* (”subsumera” med Marx’ term). Det får konsekvenser för monopolkapitalismens egen reproduktion: i den ökande utsugningsnivån, som syftar till att motverka den genomsnittliga profittkvotens sänkning, kan man ännu inte konstatera någon tydlig förskjutning i riktning mot det dominerande, den intensiva utsugningen av arbetet. Organisationen av arbetsprocesserna och den samhällseliga arbetsdelningen har såsom helhetsförlopp ännu inte hamnat under monopolkapitalismens ledning.

Vad man då konstaterar är att det ekonomiska ägandet, relativt sett, har ett försprång framför socialiseringen av arbetsprocesserna. Det rör sig här om en allmän historisk *tendens* för ett produktions sätt eller en produktionsforms dominans över andra, som här visar sig *i en specifik form* i förhållandet mellan *två stadier av kapitalismen*. Det är alltså koncentrationen av det ekonomiska ägandet, som pekar tillbaka på produktionens och reproduktionens samhällsvillkor, som i det här fallet ger socialiseringen av arbetsprocessen, med nödvändiga glapp, dess inriktning och takt.

Dessa former för monopolkapitalismens *spridning*, som historiskt sett lett till det ekonomiska ägandets försprång, implicerar också en uppdelning mellan det ekonomiska ägandet och förfogandet. Konkurrenskapitalismen, d.v.s. den individuella kapitalistens ekonomiska ägande och förfogande över en bestämd produktionsenhet, ”ersätts” av en dominerande form där *en enda koncentrerad ekonomisk egendom täcker flera åtskilda produktionsenheter*. D.v.s. ett ekonomiskt ägande lägger under sig (”subsumerar”) relativt åtskilda förfoganderelationer. Den typiska formen är här *holding-grupp* eller *trust*, som under en koncentrerad ekonomisk egendom kontrollerar mycket skilda produktionsenheter, som sträcker sig över de mest olika och avlägsna produktionsgrenar, vars arbetsprocesser är autonoma. Stinnes-väldet i Tyskland mellan världskrigen är det klassiska exemplet. Även om det gäller koncentration inom en gren

⁷ Se *planen* nedan s. 88-89 xxx [avser illustrationen senare i detta avsnitt – Red]

(metall eller kemi, el. dyl.) så motstår produktionsenheternas gränser, arbetsprocessernas relativa autonomi och arbetsprocessernas organisation det ekonomiska ägandets koncentration. Det är ännu inte dags för ”strukturomvandlings”-fasen.

Det är framförallt i dessa faser som man kan konstatera fenomenet med *uppdelning av de maktmoment som härrör ur själva det ekonomiska ägandet*. Det har sin motsvarighet i formerna för monopolkapitalismens utvidgning, gör spridningen möjlig genom det ekonomiska ägandets försprång: monopolkapitalismen koncentrerar snabbt i sina händer, inte bara hela ekonomiska egendomar, utan också maktmoment från egendomar som formellt förblir oberoende.

Nu kan man emellertid förstå att dissocieringen av de maktmoment som härrör ur det ekonomiska ägandet, som ju möjliggör expropriering till monopolkapitalets fördel i skiftande grad, endast är möjlig på grund av att det ekonomiska ägandet och förfogandet är åtskilt under dessa faser. Monopolkapitalet tillägnar sig vissa av maktmomenten i ett annat kapitals ekonomiska egendom, samtidigt som det senare i kamp och motstånd behåller vissa andra maktmoment, eftersom den dominerande koncentrationsformen ännu inte brutit upp de existerande produktionsenheternas gränser och spridit sig över skilda förfogandeområden. Den kapitalist som fråntas en del av sin ägandemakt kan ha kvar betydande förfogandemakt. Varje nivå av ägande måste under kapitalismen innebära förfogandemakt, eftersom kapitalets plats är bestämd av dessa två relationer. Åtskiljandet av ekonomiskt ägande och förfogande innebär koncentration av flera förfogandeområden under ett enda ekonomiskt ägande, men det innebär däremot inte möjligheten av ett ägande, eller viss ägandemakt, utan förfogandemakt.

IV

Betydelsefulla förändringar utmärker i detta avseende monopolkapitalismens nuvarande fas i de imperialistiska metropolernas inre förhållanden. Under den här fasen tar inom ramen för de motsägelsefulla verkningar som monopolkapitalismens dominans utsätter de andra produktionsätten och formerna för de upplösande verkningarna överhanden över de bevarande. Monopolkapitalismen påtvingar hela arbetsprocesserna sin ledning, och påtvingar hela samhällsformationen en social arbetsdelning. Omorganisation av arbetsprocesserna visar sig nu i en utmärkande och omfattande socialisering av arbetsprocesserna: den har sin motsvarighet i förskjutningen mot den *dominerande intensiva utsugningen av arbetet* (relativt mervärde).⁸ Under dessa villkor framstår den dominerande formen för det produktiva kapitalets koncentration, under den nuvarande fasen, som *integrerad produktion*. Den innebär en omstrukturering av arbetsprocesserna i riktning mot en socialisering och en samhällelig arbetsdelning som överensstämmer med det ekonomiska ägandets koncentration. De arbetsprocesser som äger rum inom olika produktionsenheter under ett enda koncentrerat ekonomiskt ägande sammanlänkas tätt. Detta har som en deffekt att *komplexa produktionsenheter* skapas, vars olika underenheter (de *elementära produktionsenheterna*) framstår som organiska delar. Så växer de stora industriföretagen fram. Det klassiska exemplet finns inom petrokemin, där de teknologiska innovationerna i behandlingen av oljeprodukter leder till en nära sammanlänkning, under samma ekonomiska ägande, av arbetsprocesser inom produktionsenheter som ursprungligen ingick i två branscher (olja och kemi). De traditionella gränserna mellan produktionsenheter vidgas så att de till slut sammanfaller med det ekonomiska ägandets gränser: det är det kända problemet med ”strukturomvandlingen” eller ”moderniseringen” av företag. Integreringen av arbetsprocesser och vidgandet av produktionsenheternas gränser gäller i skiftande grad både koncentrationen inom en industrigren och koncentrationen mellan industrigrenar. Det är nämligen så att gränserna

⁸ Men det motsvarar också styrkeförhållandet mellan kapital i den ständiga process som gör att delar av kapital förlorar sitt värde, något som samtidigt bidrar till att motverka den genomsnittliga profitnivåns fallande tendens.

mellan de olika grenarna inom den samhällsliga produktionen samtidigt suddas ut. Utbytet mellan de elementära (enkla) produktionsenheterna inom en komplex produktionsenhet blir ”interna” utbyten inom den senare. Integreringen av arbetsprocesser hindrar varken ökade investeringsområden eller ständig ökning av de slutprodukter som storföretaget erbjuder.

Den inriktning, som kapitalets koncentration har för närvarande, innebär en tendens till försvinnande av de glapp och uppdelningar som i monopolkapitalismens tidigare faser utmärkte ägandet och förfogandet: monopolkapitalismen genomför reell utvidgad underkastelse av arbetsmedel och arbetskraft genom total upplösning av andra former för deras relation. De olika förfoganderelationer, som var underkastade ett koncentrerat ägande, upplöses på ett sätt som medverkar till vidgandet av gränserna för produktionsenheterna, och blir ett enda förfogande. De sammansatta produktionsenheterna kräver en central ledande instans, som styr integreringen av arbetsprocesserna och reglerar det kontinuerliga flödet mellan de enkla produktionsenheterna. Den makt som härrör ur denna förfoganderelation koncentreras i storföretagets ekonomiska ägande. Koncentrationen av förfogandets makt genomförs för övrigt på flera sätt, bland annat genom att en elementär produktionsenhet dominerar övriga inom ramen för den sammansatta produktionsenheten, när den elementära enheten levererar basprodukter som är gemensamma för de andra enheterna, som i sin tur förändrar dem.

Men den här tendensen till att glappet mellan ekonomiskt ägande och förfogande försvinner har *verkningar på själva det ekonomiska ägandet*. Samtidigt som den ökar det ömsesidiga beroendet mellan arbetsprocesser och kapital, så reproduceras genom detta (och det är det som är viktigt för oss) motsättningarna mellan kapitalets olika fraktioner. Försvinnandet leder till att uppdelningen mellan de olika maktmoment som härrör ur det ekonomiska ägandet också måste försvinna och till en ökad koncentration av de ”grader” av ekonomiskt ägande som är fördelade på de olika produktionsenheterna. Frånvaron av en integrerad produktion möjliggjorde en hel rad relativa exproprieringar, genom vilka ett industrimonopol de facto lade under sig en produktionsenhet, samtidigt som vissa av ägandets maktmoment förblev hos andra kapital (vissa av de många fallen av underleverantörer), i samband med det motstånd produktionsenhetens gränser och förfogandet satte upp i arbetsprocessen. Men den ökade socialiseringen och integreringen av arbetsprocesserna, koncentrationen av ledning och kontroll över arbetsprocesserna, *måste leda till en intensiv kamp för att ägandets olika maktmoment ska koncentreras i ett enda ägande*.

Det här gäller inte bara relationerna mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital (vi återkommer till det) utan också relationerna inom själva monopolkapitalet. Ett bevis för det är dels de upprepade misslyckandena med *gemensamma företag* (joint ventures), d.v.s. företag som är samtidigt filialer till flera monopolistiska grupper, dels också den intensiva kampen mellan monopolen för att uppnå en enda exklusiv kontroll över hela företag och sektorer. Det gäller också slutligen relationerna inom ett koncentrerat kapital eller inom en monopolistisk grupp: de olika ”avtal” som ofta ledde till skiftande grad av ekonomiskt ägande, uppdelat på olika kapital som samlades under ledning av ett kapital, lämnar nu allt mer plats för en total koncentration av hela ägandemakten i en enda hand.

Den ökande tendensen till sammansmältning av kapitalen, som i den nuvarande fasen ska förstås som att klyftan mellan det ekonomiska ägandet och förfogandet å ena sidan, och mellan de olika maktmomenten och olika graderna av ekonomiskt ägande å andra sidan tenderar att försvinna leder kort sagt endast till ökade motsättningar och kamp mellan kapitalets fraktioner. Det är en första slutsats som angår oss direkt.

V

Jag får tillfälle att återkomma till dessa analyser i studien av förhållandet mellan monopolistiskt och icke monopolistiskt kapital i den nuvarande fasen. Det kommer då att stå klart att förändringarna av de monopolistiska produktionsförhållandena nu går mycket längre än det enkla uppbyggandet av sammansatta produktionsenheter, som bara är en liten deeffekt av dessa förändringar. För ögonblicket vill jag göra tre viktiga anmärkningar:

1. Monopolkapitalismens faser, som har analyserats här ovan, skall absolut inte uppfattas enligt ett lineärt etapp-schema med kronologisk *följd*. I skiftande omfattning, beroende på den konkreta samhällsformationen, samexisterar monopolkapitalistiska förhållanden från konsolideringsfasen på ett mycket speciellt sätt med den nuvarande fasens förhållanden. Eftersom det här rör sig om ett av kapitalismens stadier (monopolkapitalismen), är det av vikt att förstå betydelsen av Lenins mening, enligt vilken det här stadiet bara är den "gamla kapitalismens överbyggnad" eller "skal". Konkurrenskapitalismen reproduceras ständigt, fastän på ett beroende sätt, under monopolkapitalismen och dess olika faser. Det här betyder att monopolkapitalismen även i den nuvarande fasen uppvisar det utmärkande för de produktionsförhållanden som styr dess "*spridning*" över det icke monopolistiska kapitalet, som hela tiden återuppstår. Dessutom är det så, eftersom profitnivån är olika i olika sektorer och branscher, och eftersom monopolkapitalet måste maximera sina överprofiter, att tendensen till en koncentration av typ *holding*, utan någon verklig integrering av arbetsprocesserna, och utan uppsugning av klyftan mellan ekonomiskt ägande och förfogande, ständigt finns i monopolkapitalets utvidgade reproduktion.

Men det hindrar inte att den här formen för *spridningen* i den nuvarande fasen har speciella karaktäristika eftersom den förverkligas inom ramen för den här fasens nya villkor: holding-koncentrationen har för närvarande som huvudform konglomeratet. Även om dessa grupper omfattar ytterst skilda arbetsprocesser så måste man ändå, som Y. Morvan,⁹ påpeka att "dessa grupper inte är holding-grupper i den traditionella betydelsen. I allmänhet nöjer sig de traditionella grupperna med att inneha en mer eller mindre betydande del av kapitalet i företagen de kontrollerar, utan att försöka utöva huvudansvaret för dessa företags drift. De nya grupperna (konglomeraten) nöjer sig inte med att inneha en del av kapitalet i sina filialer. De försöker leda på reellt sätt dessa filialer, d.v.s. de framställer sig som verkliga industriföretag".

Kort sagt, periodiseringen av kapitalismen i stadier, och den upplösande/bevarande verkan, som monopolkapitalismen påtvingar konkurrenskapitalismen, kan inte ses på samma sätt som relationerna mellan å ena sidan kapitalistiskt produktionssätt och å andra sidan övriga produktionssätt och produktionsformer. Sammanlänkningen mellan dessa två stadier är helt specifik, eftersom monopolkapitalismen utgör den utvidgade reproduktionen av hela det kapitalistiska produktionssättet och därför reproducerar, i ny form, reproduktionscykelns motsättningar i dess helhet. Detta gäller än mer periodiseringen i faser av själva monopolkapitalismen: monopolkapitalismens utmärkande drag i "föregående" faser finns inte bara kvar i den nuvarande fasen, som uppvisar specifika drag, utan reproduceras också här ständigt i ny form. Allt detta gör att de former som följer "sammansmältningsprocessen" i det produktiva kapitalets koncentrationsförlopp och i penningkapitalets centraliseringsförlopp, liksom deras ömsesidiga beroende och ömsesidiga relationer, är oerhört komplicerade. De kan klarläggas endast genom konkret analys av de olika fasernas sammanlänkning i en konkret samhällsformation. Detta är frapperande vad gäller t.ex. Frankrike på grund av den försening kapitalets koncentrationsprocess haft där ända till de senaste åren.

⁹ Y. Morvan *La Concentration de l'industrie en France*, 1972 s. 112.

2. Den periodisering av de kapitalistiska förhållandenas internationalisering i världen som gjorts sammanfaller inte exakt, från kronologisk synpunkt, med periodiseringen i de olika kapitalistiska metropolerna. Det gäller att komma ihåg att den imperialistiska kedjan inte är en enkel summa av de delar den består av, och att kedjans länkar utvecklas ojämnt. Kronologiska glapp kan också visa sig både mellan den imperialistiska kedjans fas och den ”motsvarande” interna fasen i en imperialistisk metropol, och mellan de konkreta faser som de olika metropolerna befinner sig i vid en viss tidpunkt. Men det här betyder också att när en metropol är ”försenad” i förhållande till den imperialistiska kedjan i dess helhet, så är det den senare som i metropolen tvingar fram den inhemska övergången till motsvarande fas. Än en gång är det franska exemplet frapperande: Frankrike har inte nått monopolkapitalismens nuvarande fas förrän nyligen (V:e och VI:e planen) och det har skett med de kapitalistiska produktionsförhållandenas internationalisering som pådrivande kraft.

3. Den analys som har gjorts här av produktionsförhållandena i monopolkapitalismens faser, och av förhållandet mellan den ekonomiska äganderelationen och förfoganderelationen och de maktmoment som härrör därur, gäller kapitalets och dess fraktioners *plats*. Problemet är ett helt annat när det gäller de aktörer som utövar makten, d.v.s. de som befinner sig på denna plats eller är direkt beroende av den. Det är klart att förändringarna av dessa förhållanden har som resultat en diversifiering av de kategorier agenter som utövar makt: de kända frågorna om managers och teknokratstrukturer är bara en aspekt på det problemet. Förändringarna får också inverkan på ”företagens” institutionella organisation. Det visar sig som tendenser till centralisering-decentralisering av ”beslutsfattandet” i jätteföretagen, som byråkratisering av moderna företag o.s.v. Det är ingen tvekan om att dessa frågor är viktiga, men när allt kommer omkring är de *sekundära*, eftersom de bara är resultat av produktionsförhållandenas förändringar. Det måste påpekas på grund av den f.n. dominerande institutionalistiska tendensen, som består i att problemets tyngdpunkt läggs i förändringarna av ”företagets” organisationella struktur.

3. Motsättningarna inom monopolkapitalet

Dessa analyser lägger tonvikt på följande faktum: bakom en fasad av enhet reproducerar finanskapitalet i ny form alltmer de motsättningar som ligger i kapitalets reproduktionsprocess. ”Sammansmältningen” av kapital, som skapar finanskapitalet är, under sitt juridiska yttre, ett växlande och motsägelsefullt förlopp. Finanskapitalet täcker inte ett integrerat Kapital, utan betecknar i detta förlopp det sätt på vilket kapitalfraktionerna fungerar, och relationerna mellan dem, i deras växande ömsesidiga beroende. Eller uttryckt på ett annat sätt, begreppet finanskapital betecknar det motsägelsefulla förlopp under vilket monopolkapitalet skapas.

Det är dessa motsättningar och fraktioner hos monopolkapitalet, som är en del av de imperialistiska metropolernas inhemska bourgeoisie, som jag först analyserar.

I

Motsättningarna gäller i första hand relationerna mellan å ena sidan industrimonopolen, där koncentrationen av det produktiva kapitalet dominerar, och å andra sidan bankmonopolen, där centraliseringen av penningkapitalet dominerar. Var och en är produkter av sammansmältningen mellan industrikapital och bankkapital, och de återskapar samtidigt motsättningarna mellan det produktiva kapitalet och penningkapitalet. Finanskapitalet uppvisar alltså inom sig bourgeoisins grundläggande motsättningar. För detta skulle man kunna använda termen ”interiorisering” av motsättningarna inom finanskapitalet, på villkor att man preciserar att det varken rör sig om en integrerad helhet, finanskapitalet, eller enkla motsättningar mellan ”finansgrupper”, som var och en utgör en integrerad helhet. Det rör sig

verkligen om motsättningar inom de delar som ingår i finanskapital-processen – industrikapital, bankkapital -, och som förändras i och med deras ingående i processen.

Termen finanskapital täcker alltså inte, som man ofta tror, bankkapitalet. Den mycket tydliga innebörden har termen hos Hilferding, men Lenin aktar sig noga, trots att det hos honom ibland finns vissa glidningar, för att ge sitt stöd åt denna sammanblandning. Han hävdar nämligen alltid, mot Hilferding, det produktiva kapitalets dominerande roll,¹⁰ och reproduktionen av distinktionen mellan det och penningkapitalet under imperialismen, *såsom även Marx gjorde*.

Men här gäller det att vara dubbelt vaksam eftersom den betydelse finanskapitalet har hos Lenin är en annan än den hos Marx. Hos Marx är termen deskriptiv i förhållande till Lenins användning av den, och den används för att beteckna en rad handlingar som antingen faller inom handelskapitalet eller inom bankkapitalet.¹¹

Finanskapitalet betecknar alltså sammansmältningssprocessen mellan industrikapital och bankkapital, samtidigt som den innebär en ny och betydelsefull roll för bankkapitalet och penningkapitalets kretslopp, men det har inte på något sätt som implikation att sammansmältningen nödvändigtvis sker under bankkapitalets ledning, och att banken dominerar industrin, vilket skulle varit fallet om finanskapitalet sammanföll med bankkapitalet. Denna sammanblandning är mycket allvarlig och leder till två resultat:

a) De som angriper den leninistiska teorin om imperialismen påstår att denna teori har visat sig vara felaktig, eftersom industrin genom självfinansiering ”nu” undflyr bankernas kontroll.¹² Man nöjer sig inte med att pådyvla Lenin, genom sammanblandningen mellan finanskapital och bankkapital, en uppfattning om monopoliseringsprocessen som något som oundvikligen förverkligas under bankernas överhöghet, utan dessutom underskattar man bankkapitalets aktiva och avgörande roll i sammansmältningssprocessen, även när den äger rum under industrikapitalets ledning. Det är något som emellertid framstår som självklart om finanskapitalet uppfattas som industrikapitalets och bankkapitalets sätt att fungera ”tillsammans”.

b) Men den här sammanblandningen har också fått konsekvenser för marxistiska författare. De har kommit att föreslå en periodisering av det kapitalistiska produktionssättet i enlighet med det kapital som innehar dominansen i reproduktionen av det samhälleliga kapitalet i dess helhet alltefter de olika faserna: först handelskapitalet, sedan industrikapitalet och slutligen bankkapitalet, *som på något sätt uppfattas som identiskt med finanskapitalet*. Förutom det som redan sagts ovan om detta, så leder den här uppfattningen till att periodiseringen av kapitalismen i stadier luckras upp. Det är då sådana falska frågeställningar som ”Har kapitalismen varit imperialistisk från början?” dyker upp, liksom distinktioner som den mellan ”ursprunglig imperialism” och ”neo-imperialism”. Vidare leder den till något som är

¹⁰ Jag ämnar inte ge mig på en uttömmande analys av denna fråga, därför nöjer jag mig med ett enda, men mycket talande, exempel från *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* (a.a. s. 87). Lenin citerar själv Hilferding och tycks ta som sin den definition denne ger av finanskapital som liktydigt med bankkapital: ”Hilferding skriver, säger Lenin, ... Det bankkapital, alltså kapital i penningform, som på så vis förvandlats till industriellt kapital, kallar jag finanskapital.” Men Lenin tillägger genast: ”Denna definition är så tillvida ofullständig, som däri saknas hänvisningen till ett av de viktigaste momenten, nämligen det förhållandet att produktionens och kapitalets koncentration tillväxt i så hög grad att koncentrationen leder och har lett till monopol ... Produktionens koncentration, därur framväxande monopol, bankernas sammansmältning eller sammanväxande med industrin – sådan är historien om finanskapitalets uppkomst och detta *begrepps innehåll*.”

¹¹ När det gäller denna fråga se Suzanne de Brunhoff, *La politique monétaire* 1973, s. 113 o. följ.

¹² Se bl.a. J. Meynaud *L'Europe des affaires*, 1967, s. 111 o. följ. I själva verket är detta alla borgerliga författares ståndpunkt

viktigare för oss i det här sammanhanget, nämligen att den dominerande rollen i monopol-kapitalismens sammansmältningsprocess nödvändigtvis tilldelas bankkapitalet.¹³

Under hela den *utvidgade reproduktionen* lav kapitalismen, däri inbegripet det imperialistiska stadiet, så bestäms reproduktionen av hela det samhälleliga kapitalet av det produktiva kapitalets kretslopp, som är det enda som producerar mervärde. Men inte i något stadium eller någon fas pekar detta på den kapitalfraktion, som i en konkret samhällsformation har den dominerande rollen i ekonomin och, beroende på konjunkturen, den politiska hegemonin.

Dessa anmärkningar gäller just för det imperialistiska stadiet, och för det monopolistiska industrikapitalet och det monopolistiska bankkapitalet. Sammansmältningsprocessen, och dess funktion i reproduktionen, kan ske antingen under själva industrikapitalets överhöghet och ekonomiska ledning (USA), eller under bankkapitalets ledning (Tyskland är det klassiska fallet), i kampen för fördelningen av mervärdet i de olika konkreta formationerna och i de olika faserna och konjunkturerna.

I Frankrike har denna process länge ägt rum under bankkapitalets överhöghet och underkastats dess dominerande ekonomiska roll. Ett bankkapital som, i motsats till t.ex. Tysklands, har framstått som spekulerande, och tveksamt inför industriinvesteringar. Det har lett till att både industrialiseringen och monopolkapitalismens sammansmältningsprocess har kommit efter i Frankrike, och dessutom till att processen fått exakta kännetecken: en divergerande sammansmältningsprocess, som i huvudsak ägde rum inom varje fraktion (*relativt* åtskild koncentration och centralisering) och ett försprång för bankcentraliseringen över industrikoncentrationen som förstärktes efter krisen 1929.¹⁴ Ännu idag återfinns bland de tio största ickeamerikanska bankerna i världen tre stora franska banker (BNP på fjärde plats, Crédit Lyonnais på femte och Société Générale på tionde), medan bland de största icke-amerikanska industrifirmorna det första franska företaget, Renault, bara kommer på artonde plats, det andra, Rhône-Poulenc, på 27:e plats och det tredje, Compagnie Française des Pétroles, på 32:a plats. Men de senaste åren har sammansmältningsprocessen påskyndats, även om den franska industrins koncentrationsnivå är lägre än andra inom E.G., som den brittiska, tyska, holländska industrin, ja till och med än den belgiska. Den här gången äger den ökande fusionen rum under det industriella monopolkapitalets ledning (se den V:e och VI:e planen), i en ekonomi där det monopolistiska bankkapitalet förblir starkt spekulerande, trots att vissa grupper, som Suez eller Banque de Paris et du Pays-Bas utvecklats. Den helt enastående roll som spekuleringen på fastighetsmarknaden spelar i Frankrike, kan bara förstås i samband med det monopolistiska bankkapitalets strategi. Det förklarar för övrigt att trots att Frankrike befinner sig i monopolkapitalismens nuvarande fas på grund av inverkan från de kapitalistiska förhållandenas internationalisering, har tendensen till ”integrerad produktion” gått ännu mindre långt än i andra metropoler. Trots betydelsefulla förändringar så förblir börsoperationer, klassiska holding och enkla övertaganden av delar mellan grupper med mycket skilda verksamheter mycket viktiga.¹⁵

¹³ ”Imperialismen med dess specifika drag, som kapitalexport och delning av världen, har då samma innebörd som kapitalets internationalisering med den specifika roll som penningkapitalet spelar. Därför är det idag det internationella finanskapitalet, bankerna och finansmarknaden som dominerar ...” Chr. Palloix, *Internationalisation du capital et Stratégie des firmes multinationales*, stencil 1973 s. 19. Se också av samme författare *L'économie mondiale capitaliste* a.a. och G. Dhoquois olika artiklar o.s.v. Emellertid ska jag tillägga att Palloix i andra analyser själv ser finanskapitalets innebörd som det förlopp i vilket industrikapital och bankkapital förenas.

¹⁴ J. Houssiaux, *Le Pouvoir du monopole, essai sur les structures industrielles du capitalisme contemporain*, 1958, B. Gille, *La Concentration économique, i la France et les Français*, La Pléiade, 1972.

¹⁵ Y. Morvan a.a. s. 269, och i synnerhet J. Bouvier, *Un siècle de banque française*, a.a.

Kännetecken	Produktionslätt och -formers sammankoppling ("artikulering")	Produktionsförhållanden	Juridiskt ägande Prod.förhållanden	Arbetsprocess	Prod. enheternas form	Bärare av relation och maktutövare	Stat
Övergång till kapitalismen	1. Instabil jämvikt mellan KPS och "förkapitalistiska" (feodala) produktionslätt. 2. Enkel varuproduktionsform.	Ekon. ägande: kapital Förfogande: direkta producenter } Manufaktur	Atskillnad beroende på produktionslättens jämvikt (klassiskt ex. jordegendomen)	Arbetets formella underkastelse under kapitalet: manufaktur.		Ägare och direkta producenter.	Övergångsstat. Den "absoluta" Staten i Europa.
Utvidgad reproduktion av kapitalismen	I. Konkurrens-kapitalistiska stadiet. 1. KPS' dominans etableras. 2. Den bevarande inverkan på andra produktionslätt är fortfarande dominerande, isynnerhet på den enkla varuproduktionsformen.	Hädanefter konstanta kännetecken Ekon. ägande Förfogande = Kapitalets plats Relationer: a. Ekon. ägande, sammanf. förfogande b. förfogande, ifaller Grad av ekon. ägande: ingen uppdelning Den makt som följer: ingen uppdelning	Den kapitalistiska juridiska egendomen och det ekonomiska ägandet åtskiljs (aktiebolag)	1. Arbetet börjar reellt underkastas kapitalet. 2. Den <i>extensiva</i> uttagningen av arbete dominerar. 3. Intensiv uttagning av arbete utprädat: samverkan och socialisering (maskineri och storindustri).	Enkla och "åtskilda" produktionsenheter.	Hädanefter konstant kännetecken: makt härrör ur Kapitalets plats Koncentrerad makt som utövas av den individuella kapitalistiska företagaren, som är bärare av relationen.	1. Det "ekonomiska" är både bestämmande och dominerande. 2. Den liberala Staten.
II. Monopol-kapitalismens stadiet	1. Monopolkapitalismen uppstår och <i>spjids</i> . 2. Instabil jämvikt mellan monopolkapitalism och konkurrens-kapitalism. 3. Kapitalismens upplösande inverkan på andra produktionslätt är dominerande. 4. Kapitalismens upplösande/bevarande inverkan på den enkla varuformen befinner sig i jämvikt.	Kapitalets koncentration/centralisering Relationer: Uppdelning Koncentration ekon. ägande Förf. 1 Förf. 2 Förf. 3 Grad: uppdelning Koncentr. ekon. ägande Koncentr. förfogande Ekon. äg. 1 Ekon. äg. 2 Förf. 1 Förf. 2 Maktmoment: Ekon. äg. → Makt Förf. → Förf. Uppdelning → ägande → Makt fogan-de → Förf.	Den kapitalistiska juridiska egendomen och det ekonomiska ägandet åtskiljs (aktiebolag)	Den intensiva uttagningen av arbete försäkras	Koncentration av enkla prod. enheter. Koncentrerade enheter som fortfarande har hög grad av ek. äg. förf. och motsvarande makt (truster). Konc. ek. äg. EPE 1 EPE 2 EPE 3 (EPE enkelt prod.enh.)	1. Dissociering kapitalistiska ägande/bärare av relationen. 2. Dissociering de som utövar makt börjar. (Frågan om <i>managers</i>)	STATENS DOMINERANDE BETYDELSE 1. Instabil jämvikt mellan det ekonomiska dominans och Statens dominans. 2. Interventionistisk Stat.
II.2 Monopol-kapitalismens konsolideringsfas	1. Monopolkapitalismens dominans, men dominerande aspekten fortfarande dess spridning. 2. Den upplösande inverkan på enkla varuprod.formen är dominerande. 3. Den bevarande inverkan på konkurrenskapitalismen är dominerande.			FALLANDE			
III. Monopol-kapitalismens nuvarande fas	1. Monopolkap. intensiva uttagning dominerar andra prod-former och deras delar underkastas monopolkap. reellt. 2. Starkt upplösande inverkan på enkla varuformen. 3. Upplösande inverkan på konkurrenskapitalismen dominerar.	Tendens till nya former för upp-sugning av åtskillnaderna Relationer: konc. ek. ägande Förf. 1 Förf. 2 Förf. 3 Grader: Konc. ek. ägande Ek. äg. 1 Ek. äg. 2 Ek. äg. 3 Förf. 1 Förf. 2 Förf. 3 Makt: Ekon. äg. ← Makt Förf. ← Makt		TENDENS	1. Förskjutning: den intensiva uttagningen av arbete dominerar. 2. Utvidgad reell underkastelse av arbetet under kapitalet. 3. Utvidgad samverkan och socialisering av arbetsprocessen. 4. "Dött" arbete dominerar över "levande" arbete. (Tekniska innovationer)	Integrerad prod. Komplex prod. enhet ELPE1 ELPE2 ELPE3 (ELPE: elementär produktionsenhet) Komplex prod.enhet BPE 1 BPE 2 BPE 3 (BPE Beroende prod. enhet)	1. Koncentration relationens bärare. 2. Reproduktion dissociering utövare av makt. (Frågan om "storföretagens" centralisering/decentralisering) 3. Ny roll för Staten i reproduktion och förstärkning av dess autonomi. 4. Ny form av interventionistisk Stat.

Sammanställning över kapitalismens periodisering i dominerande/imperialistiska formationer

Beroende på de olika konkreta formationerna och de olika momenten i förloppet, leder dessa ekonomiska motsättningar till intensiv kamp mellan industri-monopolkapitalet och bank-monopolkapitalet, som framför allt galler den politiska hegemonin. Det står bl.a. klart att gaullismen, och regimens utveckling i Frankrike även under Pompidou, inte kan förklaras utan samtidig hänvisning till monopolkapitalet och dess hegemoni, och till den intensiva kampen, inom den politiska hegemonin, mellan dessa fraktioner av monopolkapitalet.

De anmärkningar som gjorts ovan gäller alltså också imperialismens och monopol-kapitalismens nuvarande fas: Det monopolkapitalistiska *stadiet* implicerar inte nödvändigtvis bank-monopolkapitalets dominans och hegemoni, och inte heller implicerar nödvändigtvis den nuvarande *fasen* industrimonopolkapitalets dominans och hegemoni. De förändringar i produktionsförhållanden och den sociala arbetsdelningen som vi konstaterat i den här fasen, innebär inte alls en skillnad med ett sådant innehåll mellan den här fasen och de tidigare, en skillnad som skulle ha inneburit att dominansen och hegemonin nödvändigtvis förflyttas till industrimonopolkapitalet.

Slutligen ska vi också ta upp att motsättningarna som gäller fördelningen av mervärdet inom monopolkapitalet också sätter i rörelse *handelskapitalet*. Trots att det kapitalet uppvisar en klar tendens att underordnas industrimonopolen, som ofta har sina egna distributionskedjor,

kan man, också se att det berörs av en egen koncentrationscykel (distributionsmonopol, stora varuhuskedjor etc.), som inom finanskapitalet återskapar motsättningarna mellan industrikapital, bankkapital och handelskapital. Emellertid är det möjligt vad gäller det sistnämnda att göra ett allmänt påstående angående det imperialistiska stadiet, och speciellt dess nuvarande fas: lagen om profitkvotens sjunkande tendens, som påverkar hela det samhälleliga kapitalet, och industrikapitalets ökande autonomi gentemot handelskapitalet på grund av det förstnämndas monopolistiska ställning på marknaden, leder till för handelskapitalet *karaktäristisk underkastelse* i finanskapitalets process. Även om handelskapitalet kommer in i motsättningarna mellan monopolerna kan det varken ha den ekonomiska ledningen eller den politiska hegemonin. Den rollen har handelskapitalet knappast spelat, annat än i vissa fall av övergång till kapitalismen, och ännu mer sällan i några fall och moment av konkurrenskapitalismen.

II

De intermonopolistiska motsättningarna inom den monopolistiska bourgeoisin gäller också:

a) *Motsättningarna mellan industrimonopol.* Dessa härrör framförallt ur konkurrensen för att lägga under sig och kontrollera marknader, eftersom monopolismen aldrig avskaffar handelskonkurrensen, och det aldrig sker en perfekt monopolistisk uppdelning av marknaden. Men motsättningarna tar också andra former: kamp för statlig finansiering och statligt stöd, kamp för att suga upp det medelstora kapitalet och utöka med individuella kapital, kamp för investeringar i de branscher och sektorer som ger mest avkastning, för att få tillgång till teknologiska innovationer o.s.v.

b) *Motsättningarna mellan bankmonopolerna:* kamp för kontroll över finansmarknaden, för snabbast och mest lönsam rotation på det penningkapital som innehas, för att få den största delen av kakan i finans- och valutaspekulationen o.s.v.

c) *Slutligen de motsättningar som skär igenom de olika kapitalerna, som förenats och koncentrerats i olika former,* som ofta implicerar skiftande grad av ekonomiskt ägande, som fördelats ojämnt mellan dem, och olika relativt åtskilda maktmoment under en enda ledning. Eller med andra ord (man kan inte nog understryka denna punkt) visar sig inte monopolkapitalets motsättningar bara som "intermonopolistiska" motsättningar, d.v.s. motsättningar mellan olika monopol, sedda som integrerade enheter, utan *skär också igenom varje monopol.* Detta är speciellt tydligt i *finansgrupperna* i strikt mening, som samtidigt som de utgör en långt gången "förening" av industrikapital och bankkapital, också på en gång återskapar *inom sig själva*, motsättningarna hos de kapital som har förenats.

Genom de här analyserna framgår det nu tydligt att monopolkapitalet, som är kapitalets "autonoma" existensform i finanskapitalprocessen, inte utgör en fraktion av bourgeoisin på samma sätt som industrikapital, bankkapital och handelskapital i egentlig mening. Den för oss avgörande skillnaden är att det rör sig om en fraktion av kapitalistklassen (monopolkapitalet) som genomkorsas av motsättningar och sprickor som är desto mer djupgående jämfört med dem som genomkorsas var och en av de andra fraktionerna, just därför att monopolkapitalet återskapar inom sig självt motsättningarna mellan dessa fraktioner. Detta är en slutsats av största betydelse för studien av Statens nuvarande roll.

Det gäller än mer eftersom dessa motsättningar inte kan fastställas utan att hänsyn tas till den inhemska bourgeoisins komplexa beroendeförhållande till det dominerande imperialistiska kapitalet, och till de sistnämndas motsättningar som införs och reproduceras inom den inhemska bourgeoisin. Internationaliseringen av de kapitalistiska produktionsförhållandena framkallar en rad motsatta strategiska ståndpunkter i metropolernas inhemska bourgeoisin, som för övrigt inte nödvändigtvis sammanfaller med de olika delarnas grad av beroende till det dominerande imperialistiska kapitalet. Det gäller bl.a. de motsatta ståndpunkterna hos det

monopolkapital som har en strategi för internationell expansion, och det monopolkapital som har en strategi för expansion begränsad till den nationella ekonomin. Dessa motsatta strategier spelade en avgörande roll under gaullismen. Dessutom är det så, och det är av betydelse för oss i det här sammanhanget, att monopolkapitalet med strategi för internationell expansion ofta är det vars motsättningar med det dominerande imperialistiska kapitalet är mest intensiva.

4. Motsättningarna mellan monopolkapitalet och icke monopolistiskt kapital

Dessa motsättningar inom själva monopolkapitalet läggs, i det monopolkapitalistiska stadiet och dess olika faser, till motsättningarna, inom bourgeoisin såsom klass, mellan å ena sidan monopolkapital och å andra sidan icke monopolistiskt kapital.

I

Först och främst krävs en förklaring till de termer jag använder och föredrar framför de traditionella *storkapital* och *medelstort kapital*. Termerna storkapital och medelstort kapital har ett deskriptivt värde när de hänför sig till rigorösa analyser av monopolkapitalismen, men de kan på grund av sin brist på precision dölja allvarliga politiska misstag, som nu är fallet.

Dessa termer i "storleks"ordning kan uppfattas som om de hänvisar till empiriska direkt synliga och mätbara kriterier, som t.ex. ett företags "storlek", antal anställda arbetare o.s.v., som bara utgör resultat och helt relativa tecken på skillnaden mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital. Men det är mer allvarligt än så: de tycks implicera en *graderad och homogen skala* vad gäller fördelningen av de olika kapitalen, t.o.m. en lineär och kontinuerlig reproduktions- och värdebildningsprocess för kapitalet, och kan leda till helt motsatta, men lika felaktiga analyser. De kan:

a) dels suddas bort gränslinjerna, och de specifika motsättningarna, mellan monopolistiskt och icke monopolistiskt kapital, genom att tänka sig en progressiv och enhetlig övergång mellan kapitalets olika delar. På det sättet förstärker man myten om bourgeoisin som en integrerad helhet som är organiserad i kontinuerliga avsatser. Man kan till och med gå så långt att man, genom att uppfatta reproduktionsprocessen som homogen i tid och rum, frestas förneka begreppen monopolkapital och icke monopolistiskt kapital allt vetenskapligt värde. Man skulle bara behålla, för bourgeoisin i det monopolistiska stadiet, en abstrakt analys i termer av industrikapital och bankkapital, där finanskapitalet abstrakt betecknar deras "förening", som uppfattas som en kontinuerlig och enhetlig process. Då skulle för övrigt till och med användningen av termerna stor- och medelstort kapital bli överflödig.

b) dels suddas bort, den här gången, klassgränsen mellan kapitalet, bourgeoisin å ena sidan, och småproduktion inom manufaktur och hantverk, småbourgeoisin å andra sidan. Det sker genom att termen *småkapital*, som täcker småbourgeoisin, introduceras bakvägen i storleks-skalan. Man vidhåller användningen av storkapital för att beteckna monopolkapitalet, till vilket man i praktiken begränsar bourgeoisin, och man använder termen *icke monopolistiska skikt* och inbegriper i det, i en kontinuitet, det "medelstora" – resten av bourgeoisin – och "småkapitalet – småbourgeoisin -, och man låter förstå att allt som inte är storkapital inte längre hör till bourgeoisin. Det medelstora kapitalet antas ha samma motsättningar i förhållande till storkapitalet som småbourgeoisin i förhållande till bourgeoisin, och skulle alltså uppvisa samma möjligheter för en allians med arbetarklassen som småbourgeoisin. Det franska kommunistpartiets nuvarande linje för den antimonopolistiska fronten känns nog igen. Men denna teoretiska sammanblandning finns även hos andra, som t.ex. A. Granou som inte tvekar att uttryckligen skilja "mellanbourgeoisin" från själva bourgeoisin, i uttryck som t.ex. följande: "Bourgeoisin måste vara säker på stöd utan inskränkningar från mellan- och

småbourgeoisins alla skikt”.¹⁶ På det sättet förstärks myten om enheten mellan de ”små och medelstora företagen”, som i själva verket bara är ett medel med vilket det icke monopolistiska kapitalet lägger under sig småbourgeoisin, genom att stödja sig på den i kampen mot monopolkapitalet, och genom att för småbourgeoisin skapa en illusion om gemensamma intressen: det räcker med att påminna här om att de små och medelstora företagens ”fackorganisation” i Frankrike samlar ”företag” som har mellan 0 och 300 löntagare.¹⁷

Kort sagt kan användningen av termer som pekar på en graderad och enhetlig skala likaväl dölja klyftan inom bourgeoisin mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital, som den med termen småkapital kan sudda bort varje klassgräns mellan själva kapitalet och småbourgeoisin.

Det kan inom samma teoretiska ram gå ännu längre: man låter förstå att motsättningarna inom bourgeoisin, mellan de delar som befinner sig på varsin sida om gränslinjen, mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital, sammanfaller med helheter som kan fastställas i sin relativa storleksordning. Ingenting hindrar då heller att man avgränsar motsättningar mellan *små* och *stora* monopol, och inom det icke monopolistiska kapitalet mellan företag som bestäms utifrån sin respektive storlek.

Vad gäller distinktionen mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital:

1. Kapitalets koncentrations- och centraliseringsrörelse sätter igång ett konstant förlopp. Av det följer att gränserna mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital är *relativa* och kan *variera*. De är avhängiga av monopolkapitalismens *fas* och dess *konkreta former* – i grenar, sektorer o.s.v. – i en samhällsformation. Det icke monopolistiska kapitalet är avhängigt av det konkurrenskapitalistiska stadiet, men när det fortsätter fungera inom en formation som domineras av monopolkapitalet förändras dess funktionssätt just därför att monopolkapitalet dominerar. Det rör sig inte om två helt skilda sektorer som ”samexisterar”. Kriterierna för avgränsningen av det icke monopolistiska kapitalet är alltid beroende av monopolkapitalet och dess kännetecken i en viss fas. Dessa kriterier finns inte i konkurrenskapitalismen såsom den kunde fungera före monopolkapitalismens dominans.

Några exempel i raden av indicier/resultat, som påpekades i analysen av kapitalkoncentrationen ovan, kan följaktligen tas upp: Kapitalets organiska sammansättning är betydligt mindre hög när det gäller icke monopolistiskt kapital då ingen tydlig förskjutning till den dominerande, intensiva exploateringen av arbetet (relativt mervärde) visar sig. Men eftersom reproduktionen av det icke monopolistiska kapitalet sker inom monopolkapitalismens allmänna ramar ska man inte inbilla sig att kapitalet förblir vad det var i konkurrenskapitalismens stadium. Om det föreligger skillnader *jämfört med* monopolkapitalet när det gäller den här aspekten, är det ändå så att den intensiva utsugningen av arbetet genom ökning av arbetets produktivitet, och genom teknologiska innovationer, även berör det icke monopolistiska kapitalet. Vidare lyckas det icke monopolistiska kapitalet inte öka sitt ekonomiska ägande över arbetsprocessens socialisering, och därför är dess produktionsenheter oftast begränsade till en enda sektor. Men det är inte alltid så, för socialiseringen når ofta även detta kapital som ibland breder ut sig över flera branscher. Slutligen uppvisar det icke monopolistiska kapitalet inte samma typ av förening av industrikapital och penningkapital, som är

¹⁶ *Les temps modernes*, januari 1973 s. 1215.

¹⁷ P. Bleton, *Le capitalisme français*, 1966 s. 84. Där framgår tydligt att likhetstecknet mellan icke monopolistiskt kapital och småbourgeoisin (”små och medelstora företag”) som leder till högeropportunistisk i fallet ”antimonopolistisk strategi” också kan leda till vänsteropportunistisk. Under begreppet *småkapital* kan man förledas att se småbourgeoisin som en del av det icke monopolistiska kapitalet (bourgeoisin) och då a priori utesluta möjligheten av en allians med de folkliga krafterna, som småbourgeoisin beroende på konjunkturen kan erbjuda.

kännetecknande för monopolkapitalet. Men det är ändå så att även här är industrikapitalet inte alldeles skilt: den juridiska aktiebolagsformen sprider sig t.ex. även till det icke monopolistiska kapitalet.

2. Grunden till differentieringen mellan monopolistiskt kapital och icke-monopolistiskt kapital finns i de specifika produktionsförhållanden som i sammanlänkning med arbetsprocessen kännetecknar dessa två kapitalgrupper. Speciellt inom det produktiva kapitalets fält, där inom hela samhällsformationen det ömsesidiga beroendet mellan arbetsprocesserna ökar, lyckas inte det icke-monopolistiska kapitalet vidga integreringen under ett enda ekonomiskt ägande, eftersom dess produktionsenhet i allmänhet begränsas till en bestämd arbetsprocess eller till en rad begränsade arbetsprocesser. Den ekonomiska äganderelationen och förfoganderelationen uppvisar inte samma typ av uppdelning som när det gäller monopolkapitalet: ekonomiskt ägande och förfogande täcker varandra precis. Det juridiska ägandet sammanfaller oftast med det ekonomiska ägandet. Dessa drag är särskiljande, jämfört med de drag som utmärker monopolkapitalet. De ska inte uppfattas enligt bilden av den individuella företagaren under konkurrenskapitalismen.

II

Relationerna och motsättningarna mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital beror till sina konkreta former i samhällsformationerna på de faser monopolkapitalismen genomgår. De hänger tätt samman med de motsägelsefulla former för *upplösning – bevarande*, som monopolkapitalismens dominans påtvingar konkurrenskapitalismen, det icke-monopolistiska kapitalet. Under övergångs- och konsolideringsfaserna är den bevarande effekten starkare än den upplösande, medan i den nuvarande fasen den upplösande effekten tydligt förstärks.

Att de upplösande effekterna i den nuvarande fasen dominerar, betyder emellertid *inte att det icke-monopolistiska kapitalet elimineras helt, genom att helt enkelt assimileras och uppsugas i monopolkapitalet*. Upplösningen tar inte formen av en formell expropriering av det icke-monopolistiska kapitalet. Det kan uttryckas på så sätt att upplösningseffekterna är helt förenliga inte bara med ”bevarande” av en ”förändrad” icke monopolistisk sektor, (vilket är bevarandets sekundära effekter), *utan också med en reproduktion* i nya former av denna sektor. Monopolkapitalets globala överackumulering av kapital och dess dominerande roll i kapitalets värdebildning bevarar ett eget ackumuleringsutrymme för det icke-monopolistiska kapitalet. Det visar sig bl.a. i att många av det icke-monopolistiska kapitalets företag har en hög profitnivå, ibland t.o.m. högre än monopolkapitalets, även om skillnaderna i profitnivå, både mellan företagen och i tiden, är på ett helt annat sätt uttalad än när det gäller monopolkapitalet.¹⁸

Det här hänger framförallt ihop med en rad ekonomiska skäl som visar *nyttan* för monopolkapitalet med att a) upprätthålla och b) reproducera en begränsad icke-monopolkapitalistisk sektor:

1) det icke-monopolistiska kapitalet är nyttigt: det håller igång sektorer med låg avkastning under en given period och gör det möjligt för monopolkapitalet att välja sitt ögonblick för utvidgning, eftersom det är tvunget att investera selektivt i samband med profitnivåns sjunkande tendens och ojämnheter inom tendensen för profitnivåernas utjämning.

2) monopolkapitalet överlämnar ofta åt det icke-monopolistiska kapitalet möjligheten att utforska nya produktionssektorer, och går inte in förrän riskerna är så små som möjligt: det gällde i viss utsträckning för elektroniken och datatekniken i U.S.A. och Japan.

¹⁸ J. Parent, *La Concentration industrielle*, 1970, s. 172 o. följ.

3) det icke-monopolistiska kapitalet gör det möjligt för monopolkapitalet att till låga kostnader överta teknologiska nyvinningar. Monopolkapitalet behöver inte finansiera dem helt och hållet. Många innovationer kommer i själva verket från det icke-monopolistiska kapitalet, som inte självt kan tillämpa dem, utan överlämnar dem i form av patent till monopolkapitalet. Här är det klassiska exemplet United Steel, som är en dominerande jätte inom metallurgin i U.S.A. och som nästan inte tagit fram någon innovation inom branschen, utan bara övertagit från små företag.

4) det icke-monopolistiska kapitalet är också av nytta i samband med arbetsmarknadens ojämnheter och genom sin låga arbetsproduktivitet. Det drar till sig och samlar upp, i en första omgång, de okvalificerade arbetarna, som kommer ur avflyttningen från landsbygden och proletariseringen av den traditionella småbourgeoisin. Det kapitalet fungerar då som ett relä i det förlopp som leder till arbetskraftens underkastelse under monopolkapitalet.

5) det icke-monopolistiska kapitalet är slutligen av nytta, isynnerhet inom den integrerade produktionen, för allt som gäller sekundära arbeten som inte passar in i det ständiga flödet av stora serier i komplexa produktionsenheter: det gäller t.ex. "tillbehören" inom bilproduktionen.

6) och i allra sista hand finns det också skäl som hänger samman med prissättningen. Produktionskostnaderna är i allmänhet högre för det icke-monopolistiska kapitalet, beroende på arbetets lägre produktivitet. Monopolkapitalet kan då bestämma sina monopolpriser, och hänvisa till det icke-monopolistiska kapitalets priser, och på så sätt dölja sina överprofiter.

Dessa exempel räcker mer än väl. Det är emellertid lämpligt att påminna om att, förutom de fall då bevarandet av det icke-monopolistiska kapitalet är fördelaktigt för monopolkapitalet, dess fortlevande också beror på att konkurrenskapitalismen ständigt reproduceras under det sistnämndas dominans: vi bevitnar ett förlopp där nya icke-monopolistiska kapital ständigt och "spontant" återuppstår parallellt med att de gamla upplöses. Det rör sig om två *stadier* – konkurrenskapitalism, monopolkapitalism – av *samma* kapitalistiska *produktionssätt*. De upplösande effekterna som det ena stadiet har på det andra visar sig inte på samma sätt som då det gäller periodisering av olika produktionssätt: det icke-monopolistiska kapitalet är inte bara en form som behållits och bevarats, vilket är fallet med de feodala formerna inom kapitalismen, utan en form som reproduceras under monopolkapitalismens dominans. Det är det som gör att de sektorer som utmärks av en karaktäristisk reproduktion av icke-monopolistiskt kapital, t.ex. där antalet icke-monopolkapitalistiska företag som skapas är större än det antal av samma slag som elimineras, ofta expanderar starkt. I Frankrike gäller det t.ex. gummi- och plastsektorn, den elektriska industrin o.s.v. Rent ut sagt så finns det inget mer felaktigt än den analys, som i likhet med den falska bilden av de beroende ländernas "dualistiska samhälle", ofta görs av det franska samhället och som behandlar "två sektorer": en "efterbliven", "bakåtsträvande", "traditionell" sektor (PME d.v.s. små och medelstora företag) *å ena sidan*, och *å andra sidan* en "modern", "avantgarde"-sektor (den monopolistiska sektorn). De tillhör i själva verket *samma struktur* inom monopolkapitalets utvidgade reproduktion.

Likväl är dessa skäl inte tillräckliga för att ensamma förklara varken att det icke-monopolistiska kapitalet fortfarande finns kvar, eller det faktum att upplösningseffekterna följer indirekta vägar – isynnerhet för närvarande – där detta kapital blir beroende av monopolkapitalet, och inte de direkta vägar som leder till dess absorbering och försvinnande.

Koncentrationsförloppets rytm och konkreta former är direkt beroende av den politiska kampen inom samhällsformationen och framförallt av de former som huvudmotsättningen tar.

Om man historiskt betraktar relationerna mellan monopolkapital och icke-monopolistiska kapital i de imperialistiska metropolerna kan man konstatera att, inför de folkliga massornas ökande kamp, och det icke-monopolistiska kapitalets motstånd mot monopolkapitalet, har det

sistnämnda fått välja en selektiv strategi med indirekta former för det icke-monopolistiska kapitalets underkastelse, för att undvika allvarliga sprickor inom maktblocket som står mot de dominerade klasserna. Denna strategi har försökt begränsa de ideologiskpolitiska återverkningarna. De former som beroendet för närvarande tar skiljer sig totalt, som Sweezy och Baran med rätta påpekar,¹⁹ från de former för absorbering och ”våldsamt” likvidering av icke-monopolistiskt kapital, som isynnerhet utmärkte monopolkapitalismens första fas, och som grundade uppfattningen om en total eliminering på kort sikt av det icke-monopolistiska kapitalet. Dessa förändringar av strategin, som lagstiftningen mot kartellerna (trusterna) i U.S.A. bara är en aspekt på, måste uppfattas som eftergifter gjorda av monopolkapitalet för det icke-monopolistiska kapitalet inom maktblocket. Det går inte att förneka att dessa eftergifter är verkliga, även om de långt ifrån motsvarar den ideologiska bild som ges av dem.

Men det är nödvändigt att komma överens om dessa strategiska kompromissers huvudsakliga betydelse. De ska inte uppfattas abstrakt och statistiskt, utan just inom den allmänna ramen för kapitalets koncentration. De innebär alltså naturligtvis inte några verkliga ”stopp” eller ”tillbakagångar” i kapitalets fusionsprocess, och inte heller i en motsatt och statisk betydelse *positiva* åtgärder ”till förmån” för det icke-monopolistiska kapitalet: de utgör inte några verkliga åtgärder till försvar för det icke-monopolistiska kapitalets ekonomisk-politiska autonomi gentemot monopolkapitalet. De gäller huvudsakligen koncentrationsförloppet²⁰ takt (acceleration, inbromsningar, provisoriska ”pauser”) och former, och får också inverkan på fördelningen av det globala mervärdet – kakans delning – mellan monopolkapital och icke-monopolistiskt kapital. Så innebär till exempel en långsammare och mer regelbunden koncentrationstakt, beroendeförhållanden istället för elimineringar och rena övertaganden, även om det inte är ”positivt” i strikt mening för det icke-monopolistiska kapitalet (för det kan inte mätas abstrakt och koncentrationen fortgår), ändå ofta eftergifter av monopolkapitalet till förmån för det icke monopolistiska kapitalet. De är positiva i förhållande till ett visst styrkeförhållande, på så sätt att effekterna av koncentrationsförloppet inte är så negativa för det icke monopolistiska kapitalet, som de skulle ha varit utan några kompromisser.

Ett karaktäristiskt exempel på denna strategi, tillämpad genom Staten såsom avgörande faktor för organiserandet av hegemonin, finns i de förberedande diskussionerna till VI:e planen. CNPF:s²¹ ”modernistiska” monopolkapital, som dominerar VI:e planens industrikommission hade förordat en ”japansk” expansions- och tillväxttakt omkring 7,5 och 8 % om året. Som Michel Bosquet så riktigt understryker skulle en konsekvens av det ha blivit ”stängning av tusentals små och medelstora företag”. Förslaget innebar en offensiv från monopolkapitalet mot det icke-monopolistiska kapitalet. Emellertid stannade Staten för en tillväxttakt på bara omkring 6 % om året. Förklaringen till det ska inte bara sökas i fruktan för arbetarklassens reaktioner på de negativa effekter som den förordade takten skulle fått för den. Den måste också sökas i kompromissen gentemot de små och medelstora företagen, kort sagt gentemot det icke-monopolistiska kapitalet. Det är känt att debatten på den här punkten var speciellt livlig mellan CNPF och PME.²² Men det innebär inte alls att det icke monopolistiska kapitalets upplösning ”stoppats” av VI:e planen. Tvärtom!

De här anmärkningarna är avgörande för att uppfatta koncentrationsprocessens konkreta förlopp i monopolkapitalismens olika faser, och i de konkreta samhällsformationerna, och på så sätt de exakta relationerna mellan bourgeoisins olika fraktioner. Det är bl.a. fel att alla

¹⁹ *Monopolkapitalismen* a.a. s. 62.

²⁰ Jag påminner om att kapitalkoncentrationen och centraliseringen absolut inte kan ses i den historiska verkligheten som en homogen, enspårig och stegvis process. Förloppet kan till och med under i allmänhet korta perioder uppvisa en relativ *tillbakagång*.

²¹ Conseil national du patronat français, franska arbetsgivarföreningen, ö.a.

²² M. Bosquet, *Critique du capitalisme quotidien*, 1973, s. 122 o. följ.

former för det icke-monopolistiska kapitalets överlevnad och bevarande ska förklaras uteslutande genom det faktum att det stämmer överens med monopolkapitalets ekonomiska intressen för ögonblicket, eller att det existerar bara därför att det är ekonomiskt nyttigt för monopolkapitalet. Att förklara så skulle vara att gå i samma riktning som borgerliga ekonomer som redogör för bevarandet genom att referera till koncentrationsprocessens inneboende ”teknisk-ekonomiska begränsningar”. Man får inte glömma att det hela tiden rör sig om ett politiskt styrkeförhållande inom själva borgerligheten gentemot arbetarklassens kamp (huvudmotsättningen). Koncentrationsförloppets former och takt, som visar sig i former för det icke monopolistiska kapitalets bevarande, är ofta strategiska åtgärder som tjänar monopolkapitalets *politiska intresse* genom att försäkra det om den *politiska hegemonin* över hela bourgeoisin, och genom att bevara den politiska sammanhållningen inom maktblocket gentemot *arbetarklassen*. Det är bl.a. detta styrkeförhållande som också förklarar glappen i form av koncentrationsförloppets ”försprång” eller ”försening” i olika samhällsformationer. Den försening som Frankrike uppvisar kan inte förklaras helt och hållet med svagheter i den franska kapitalismens ”ekonomiska struktur”. Snarare är det så att det som uppfattas som det franska monopolkapitalets ”svaghet” inte är ett inneboende särdrag, utan ligger just i styrkeförhållandet. Svagheten härrör ur den speciella typ av kompromiss som det franska monopolkapitalet av politiska skäl, som hänger samman med arbetarklassens kamp, har tvingats ingå med det icke monopolistiska kapitalet, och också ända till de senaste åren, med småbourgeoisin.

De här anmärkningarna leder oss vidare till en fördjupning av frågan om relationerna mellan monopolkapitalet och det icke monopolistiska kapitalet under den nuvarande fasen, då det sistnämndas upplösande inverkan tar överhanden över dess bevarande inverkan. Samtidigt med former för juridiskt övertagande genom formell expropriering (konkurser) förverkligas de upplösande effekterna för närvarande huvudsakligen i indirekta och mångfaldiga former för det icke monopolistiska kapitalets beroende av det monopolistiska kapitalet. Hela, eller en del av den makt, som hänger samman med dess ekonomiska ägande, övertas av monopolkapitalet samtidigt som formen ofta är ett bevarande av det icke monopolistiska kapitalets juridiska autonomi. Detta är bl.a. fallet för de många underleverantörer där det icke monopolistiska kapitalet knappast har någon egen makt vad angår sitt företags användande av produktionsmedel och resursfördelning.

Det här går ännu längre när man tar hänsyn till socialiseringen av själva arbetsprocesserna och monopolkapitalets ledning och kontroll över hela processerna i den *nuvarande fasen*. Ett resultat av situationen är, som redan omnämnts, den integrerade produktionen och skapandet av komplexa produktionsenheter i storkapitalets ägo och kontroll. *Men de nya formerna för den samhälleliga arbetsdelningen begränsar sig inte alls till dessa enheter*. Förutom vad som händer med det ekonomiska ägandet, kan man i själva verket nu se att ledningen och kontrollen över själva den arbetsprocess som äger rum inom ett av det icke-monopolistiska kapitalets ”företag” successivt överflyttas till monopolkapitalet. Makten, eller vissa moment av den, som härrör ur förfogandet överflyttas till monopolkapitalet. Det sker på olika sätt: monopolkapitalet tvingar fram en standardisering av basprodukter och normer för arbetets organisation i hela arbetsprocessen, det icke monopolistiska kapitalet har ett teknologiskt beroende (patent och licenser) till monopolkapitalet, det icke monopolistiska kapitalet underkastas en samhällelig arbetsdelning som till stor del begränsar det till lågproduktiva sektorer med lägre teknologi, o.s.v. Det är för övrigt överflödigt att understryka att det icke monopolistiska kapitalets små marginaler för självfinansiering gör det speciellt beroende, inom den allmänna ramen för en nödvändig *snabb kapitalrotation*, av penningkapitalet och dess centralisering genom den hårda kontroll som storbankerna utövar för att tilldela kredit.

Den här utvecklingen kan bara förstås i hela sitt omfång om man har i åtanke den nuvarande tendensen till försvinnande av åtskillnaderna mellan å ena sidan ekonomiskt ägande och förfogande, och å andra sidan den makt som härrör ur det ekonomiska ägandet. Att det icke monopolistiska kapitalet för närvarande fråntas ledningen och kontrollen över sina arbetsprocesser, leder direkt till koncentration av det ekonomiska ägandet i monopolkapitalets händer. Det sker på så sätt att bakom den juridiska fasaden, och bakom bevarandet av det icke monopolistiska kapitalets autonoma ekonomiska egendomar, *upplöses så småningom dess "företags" och produktionsenheters gränser*. Man kan i själva verket när det gäller många av det icke monopolistiska kapitalets företag tala om *beroende produktionsenheter*. Visserligen skiljer de sig från de *enkla produktionsenheter* som utgör en del av en *komplex produktionsenhet*, men de utgör knappast längre den enskilde företagarens autonoma enheter från konkurrensstadiet, på det sätt som de fortfarande fungerade under monopolkapitalets föregående faser.²³

III

Det är just genom att ta hänsyn till förloppets två aspekter, alltså samtidigt det icke monopolistiska kapitalets karaktäristiska beroende av monopolkapitalet, och monopolkapitalets strategi (som består i att undvika ett brutalt eliminerande av det icke monopolistiska kapitalet), som det blir möjligt att inringa deras relationer under monopolkapitalismens nuvarande fas. Den här fasen reproducerar i ökande grad motsättningarna mellan monopolkapital och icke monopolistiska kapital: men det som mest angår oss är att begripa motsättningarnas nuvarande form.

Under monopolkapitalismens övergångs- och konsolideringsfas tog sig dessa motsättningar speciellt skarpa former, och yttrade sig på den politiska scenen i djupa sprickor i maktblocket och i allvarliga politiska kriser. Det icke-monopolistiska kapitalet fungerade ofta genom sina politiska partier och de stats- och regimformer som då fanns, som en *autonom samhällskraft*, som steg för steg kämpade mot monopolkapitalets ekonomiska dominans i dess våldsamma och brutala former. Det icke monopolistiska kapitalet innehade fortfarande beaktansvärda styrkepositioner på det ekonomiska området, och uppfyllde t.o.m. ofta genom sina politiska organisationer den politiska scenen. Det utgjorde den härskande fraktionen (det var fallet i Frankrike ända till gaullismens första år), samtidigt som monopolkapitalet redan hade erövrat den verkliga politiska hegemonin.²⁴ I detta sammanhang av intensiv kamp sökte monopolkapital och icke monopolistiskt kapital ofta stöd hos de folkliga klasserna för att motverka motståndarens syften.

Men nu ligger det inte längre till på samma sätt. Det icke monopolistiska kapitalets underkastelse och komplexa beroende av monopolkapitalet har nu gott och väl genomförts i de imperialistiska metropolerna. Själva reproduktionen av deras motsättningar äger nu rum inom underkastelseförhållandet genom utveckling och konsolidering av de mångfaldiga beroendenäten. Det är inte bara så att det icke monopolistiska kapitalets produktion och arbetsprocess är tätt sammankopplad med monopolkapitalets produktion, utan storföretaget framstår mer och mer för det icke monopolistiska kapitalet som det sista hoppet för att få igång affärerna igen. Monopolkapitalets övergång, från en elimineringsstrategi, till en strategi för det icke monopolistiska kapitalets beroende, visar just att det sistnämnda, som successivt får en alltmer begränsad del av det totala mervärdet (mervärdeöverföring till

²³ Se planen ovan s. 88-89. Xxx [bilden ovan]

²⁴ När det gäller begreppen maktblock och hegemoni se ovan s. 45. Med *härskande* klass eller fraktion menar jag den klass eller fraktion som medlemmarna av den politiska personalen och Statsapparaternas "toppar" kommer från, och som genom sina egna organisationer behärskar den politiska scenen. Den härskande fraktionen eller klassen kan som Marx har visat vara en annan än den hegemoniska klassen eller fraktionen vars intressen Staten framförallt tjänar. Jag har analyserat dessa frågor i *Politisk makt och sociala klasser*.

monopolkapitalet) och vars ackumuleringsmarginaler begränsas samtidigt med den monopolistiska överackumuleringen, har kapitulerat inför monopolkapitalet i den mening att kampen hädanefter bara gäller dess överlevnad och att det försöker anpassa sitt beroende till monopolkapitalet. Själva det faktum att varje större kris i monopolkapitalismen omedelbart överförs direkt och framförallt till den ”säkerhetszon”, som monopolkapitalet skapat omkring sig genom att bevara en icke monopolistisk sektor, förstärker ytterligare klassolidariteten mellan dem. Kort sagt, för att tala om monopolkapital och icke monopolistiskt kapital i den nuvarande fasen måste man betrakta dem i deras nya relationer av ömsesidigt organiskt beroende. Det betyder naturligtvis inte att motsättningarna mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital nu har ”övervunnits”.

Det är tvärtom. Det betyder bara att man inte får tro på att dessa motsättningar kan ta sig politiskt uttryck i en brytning från det icke monopolistiska kapitalets sida med den politiska klassfronten.

För att på rätt sätt uppfatta den klassolidaritet som för närvarande mer än någonsin utmärker de motsägelsefulla relationerna mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital, måste man ta i beaktande den form som huvudmotsättningen mellan å ena sidan hela borgerligheten och å andra sidan arbetarklassen och folkets massa nu tar: ett av de huvudsakliga kännetecknen för den nuvarande fasen består i arbetarkampens och den folkliga kampens uppsving i själva de imperialistiska metropolerna. Det är i det här sammanhanget påfallande att arbetarkampen slår hårdare mot det icke monopolistiska kapitalet, på grund av dess svaga ackumuleringsmarginaler och möjligheter till manövrer inom ramen för beroendet av monopolkapitalet. Om man begrundar de senaste årens läge kan man klart konstatera, framförallt i Frankrike, att det icke monopolistiska kapitalet har uppvisat ett starkare motstånd än monopolkapitalet mot eftergifter ”vunna i kampen” av arbetarklassen. Det räcker med att nämna som exempel förhandlingarna under och efter Grenelle-avtalet om höjningen av minimilönen. Monopolkapitalet har möjlighet att direkt överföra lönehöjningarna på priserna som fastställs monopolistiskt, och att kompensera genom att höja arbetsproduktiviteten o.s.v., vilket allt är möjligheter som det icke monopolistiska kapitalet inte alltid har, eller inte har i samma omfattning. Vidare står det fullkomligt klart att storkapitalisterna, i namn av sin klassolidaritet, ofta skyddar sig bakom ”de små och medelstora företagens svårigheter” i sin kamp mot arbetarklassen. Något som bakom den ideologiska masken faktiskt motsvarar verkligheten. Det är en av den monopolkapitalistiska strategins större framgångar att den lyckats knyta hårt till sig det icke monopolistiska kapitalet, som tvingats in i ”säkerhetszonen”, genom att använda det som en skyddande skärm och en befäst mur i kampen mot arbetarklassen, och genom att direkt överföra på det kapitalet effekterna av arbetarklassens kamp mot monopolkapitalet självt, som ju är centrum för dagens kamp.

Det är något som inte hindrar monopolkapitalet att, i sin motsättning med det icke monopolistiska kapitalet, under bestämda betingelser, på sätt och vis spela ut arbetarklassen mot det icke monopolistiska kapitalet. En av anledningarna till att monopolkapitalet genom vissa eftergifter ställer sig ”förstående” till arbetarklassen, ligger i det faktum att dessa eftergifter påskyndar det icke monopolistiska kapitalets upplösning, eftersom det inte har samma möjligheter att klara av dem som monopolkapitalet. Det är något som har kunnat observeras på sistone i Frankrike i den ”modernistiska och sociala” tendensen inom storkapitalet i arbetsgivarföreningen (Ambroise Roux, Martin o.s.v., Chaban-Delmas och hans sociala rådgivares politik) som tydligt skiljer sig från de små och medelstora företagen.²⁵

Alla dessa analyser pekar på ett avgörande faktum: nämligen att det icke monopolistiska kapitalets ökade beroende av monopolkapitalet, och överföringen av en växande del av det

²⁵ G. Martinet, *Le Système Pompidou*, 1973.

globala mervärdet från det förstnämnda till det sistnämnda, *inte alls innebär att det icke monopolistiska kapitalet skulle vara "utsuget" av det monopolistiska kapitalet*, såsom redan G. Mury och M. Bouvier-Ajam lät förstå, under den period då franska kommunistpartiets antimonopolistiska alliansstrategi befästes: "En del av bourgeoisin förkastas, förminsкас, ja t.o.m. utsugs av den andra delen."²⁶ Att hävda det innebär att man gör samma typ av analytiska fel för en samhällsformation, som A. Emmanuel gör på det internationella planet: analyser som placerar utsugningsrelationen i världen mellan "rika nationer" och "proletära nationer", vilket skulle innebära att bourgeoisin i de beroende länderna utsugs av bourgeoisin i de imperialistiska metropolerna. De här två analyserna leder till samma politiska resultat: på det ena hållet till en påstådd klassolidaritet mellan folkets massor i de beroende länderna och deras bourgeoisin – "de utsugna nationerna" – mot den imperialistiska bourgeoisin, och på det andra hållet till en påstådd klassolidaritet mellan folkets massor i de imperialistiska länderna och deras icke monopolistiska bourgeoisin – "utsugen bourgeoisin" – mot monopolkapitalet. Och detta medan *utsugningen* i själva verket uteslutande kännetecknar relationen mellan bourgeoisin i dess helhet och arbetarklassen och folkets massor.

5. Det icke monopolistiska kapitalet och den traditionella småbourgeoisin

Det står klart att dessa analyser vänder sig mot dem som gör som de västerländska kommunistpartierna när de, i termer av "icke monopolistiska skikt" eller "småkapital", utesluter det icke monopolistiska kapitalet från bourgeoisin och från den ekonomisk-politiska dominansen, praktiskt taget identifierar det med företags-, handels- och hantverks-småbourgeoisin, och på så sätt inkluderar det i de dominerade klasserna (de icke monopolistiska skikten). Låt oss redan nu säga att det här finns en avgörande skillnad, som är en *klassgräns*: *små bourgeoisin är inte en bourgeoisin som är mindre än andra, det är helt enkelt inte någon bourgeoisin, eftersom den åtminstone i huvudsak inte utnyttjar lönarbete*. Skillnaden mellan en hantverkare i ett hantverksföretag, eller t.o.m. i ett delvis hantverksmässigt företag, och en småföretagare som suger ut tio arbetare, är inte alls av samma slag som den skillnad som finns mellan den sistnämnde och en företagare som suger ut 20 arbetare: det finns en klassgräns här som inte kan reduceras till skillnad i "storlek". Att bortse från det betyder att man går på myten om de "små och medelstora företagen".

Själva typen av motsättningar som skiljer småbourgeoisin från monopolkapitalet är inte alls samma som den som skiljer det icke monopolistiska kapitalet från det monopolistiska. Det visar sig i statistiken, som ändå är mycket ofullständig inom detta område, att speciellt under den nuvarande fasen skiljer sig de upplösande effekter som monopolkapitalet påför den traditionella småbourgeoisin, mycket tydligt från de effekter som påförs det icke monopolistiska kapitalet: när det gäller den traditionella småbourgeoisin så tar dessa effekter formen av en allt snabbare eliminering och försvinnande.

Men den franska statistiken, som i allmänhet grundas på antalet arbetare anställda i ett "företag", har en allmän kategori för företag som går från 0 till 5 anställda, vilka intresserar oss speciellt, och gör inga noggrannare distinktioner inom denna kategori. Genom att föra samman olika fakta kan man emellertid säga att det är i den här kategorin den verkliga småbourgeoisin finns som inte har någon löneanställd, eller som huvudsakligen inte använder lönearbete, eller som befinner sig i en övergång mellan hantverk och halvt hantverksmässiga former. Och det är just denna kategori, som på ett mycket mer betydelsefullt och omfattande sätt än andra berörs av elimineringseffekten: vad gäller hantverksföretagen, som har mindre än fem anställda så stängdes mellan 1954 och 1966 127.500 av dem, medan antalet av sådana

²⁶ *Les classes sociales en France*, 1963, del I, s. 96 (Editions sociales). Denna bok som för närvarande inte står att finna innehåller utomordentliga analyser.

som har mellan 6 och 9 anställda ökade med 73.000 enheter.²⁷ Det visar sig i den karaktäristiska minskningen av det absoluta antalet ”småföretag”, som är avhängiga av småbourgeoisin, jämfört med minskningen för det icke monopolistiska kapitalet. Statistik över ”sektorer” visar att den som betecknas såsom manufakturaktiviteter minskar i absoluta tal i Frankrike mellan 1962 och 1967 i genomsnitt med 9.000 om året, medan de sektorer som följer därefter, textil, trä och möbler, minskar med omkring 800 till 1.000. En analys av procenten av den totala befolkningen anställd per anläggning (som skiljer sig en del från uppdelningen per företag) visar att mellan 1954 och 1966 så minskade procenten från 6 % till 4 % för anläggningar med 0 anställda, från 13 % till 10 % för anläggningar med mellan 1 och 4 anställda, och förblev runt 6 % för dem som hade mellan 5 och 95 anställda, och ökade för de övriga.²⁸ Slutligen försvann inom sektorn ”handel och tjänster” mellan 1954 och 1968, 90.000 företagschefer (det gällde i huvudsak företag utan någon löneanställd).

I själva verket kan man för närvarande, vad gäller denna småbourgeoisit tala om en omfattande process som innebär ökande fattigdom och övergång till lönarbete, medan monopolkapitalets dominans över det icke monopolistiska kapitalet ligger långt från sådana effekter. Men *även* när det gäller småbourgeoisin så beror takten och formerna för dess underkastelse under monopolkapitalet på Statens exakta roll i förverkligandet av ”kompromissernas instabila jämvikt”. Royer-lagen i Frankrike är en illustration till det.²⁹

Det är desto mer fallet, eftersom när det gäller relationerna mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital, d.v.s. inom själva borgerligheten, motsvarar inte den schematiska bilden av en *intern polarisering*, mellan några monopoljättar å ena sidan och massan av småföretag å den andra, verkligheten, varken i alla imperialistiska metropoler, eller ens i den franska samhällsformationen, som av historiska skäl likväl rymmer ett beaktansvärt antal småföretag. Det icke monopolistiska kapitalet täcker i själva verket i de olika branscherna och sektorerna ett vitt register och innehåller en hel del medelstora företag, som är berörda av sitt ökande beroende till monopolkapitalet. Kort sagt bilden av en icke monopolistisk bourgeoisit helt och hållet polariserad *nerifrån* är långt ifrån att motsvaras av verkligheten.

Också här besannas det bedrägliga i användandet av termer som syftar på en storleksordning: när det t.ex. gäller den icke monopolistiska bourgeoisin kan inte invändningarna mot de statsmonopolkapitalistiska analyserna nöja sig med att helt enkelt begränsa den del av bourgeoisin som verkligen bör anses som utarmad. Det kan t.ex. inte vara frågan om att säga att, istället för att betrakta hela det icke monopolistiska kapitalet som en del av de dominerade klasserna, ska man bara inbegripa den ”minsta” delen av bourgeoisin och föra till den dominerande klassen det ”medelstora” kapitalet. Det icke monopolistiska kapitalet befinner sig i sin helhet på den borgerliga sidan av klassgränsen. Ingenting bevisar för övrigt att intensiteten i motsättningar mellan det icke monopolistiska och det monopolistiska kapitalet sammanfaller med uppspaltningen enligt storleksordning av det icke monopolistiska kapitalet. Ett ”småföretag” har inte nödvändigtvis mer motsättningar till monopolkapitalet än ett ”medelstort” kapitalistiskt ”företag”. Likvideringen och elimineringen hotar inte bara småkapitalisten, även om dödligheten tycks vara större för små än för medelstora kapitalistiska företag. I själva verket är det huvudsakligen småhandlaren och småhantverkaren som berörs, och den viktiga skiljelinjen här går, som alla empiriska fakta bevisar, mellan småkapitalisten (borgaren) å ena sidan och småborgaren å den andra.

²⁷ J. Chatain, ”Concentration dans le secteur des métiers”, i *Economie et Politique*, oktober 1970.

²⁸ Morvan, a.a. s. 228 och 249.

²⁹ Lag fördelaktig för småhandeln (ö.a.).

6. Motsättningarna inom det icke monopolistiska kapitalet

De motsättningar som för närvarande finns inom maktblocket utgörs inte bara av dem som finns inom monopolkapitalet, eller mellan monopolkapitalet och det icke monopolistiska kapitalet: de utgörs också av dem som finns *inom själva det icke monopolistiska kapitalet*. Det gäller t.ex. motsättningar mellan icke monopolistiskt industriellt, bank- eller handelskapital.

I det här sammanhanget kan man märka ett fenomen, som visserligen här har en annan omfattning men som är analogt med det man kan avslöja i relationerna mellan det dominerande imperialistiska kapitalet och de inre bourgeoisieerna, och som härrör ur själva beroendestrukturen: motsättningarna inom det icke monopolistiska kapitalet har en tendens att alltmer reproducera och sprida på sin egen plats de motsättningar, som råder inom själva monopolkapitalet. Med andra ord reproducerar motsättningarna inom den beroende sektorn på ett specifikt sätt den dominerande sektorns motsättningar. Delar av det icke monopolistiska kapitalet som inte har sugits upp av monopolkapitalet, är ändå ofta beroende av den ena eller den andra monopolistiska firman genom en tvingande relation som underleverantör och ofta genom själva arbetsprocessen. Motsättningarna mellan de monopolistiska företagen överförs till motsättningar mellan icke monopolistiska firmor, som är beroende av den ena eller den andra monopolfirman, och blir alltså *införda och överdeterminerade motsättningar*.

Det här får ofta motsägelsefull inverkan, som får som resultat att det icke monopolistiska kapitalet *extrapoleras* i förhållande till monopolkapitalet, som utgör den centrala ledningen av kapitalackumuleringen. Vidare bryts det icke monopolistiska kapitalets homogenitet i förhållande till monopolkapitalet, och slutligen går det icke monopolistiska kapitalets enade motstånd mot monopolkapitalet tillbaka. Motsättningen mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital pekar direkt på denna införda reproduktion av monopolkapitalets egna motsättningar inom det icke monopolistiska kapitalet. En icke monopolistisk firma är samtidigt solidarisk med det icke monopolistiska kapitalet i dess motsättning till monopolkapitalet, och solidarisk med monopolet som den är beroende av i dess motsättningar med andra monopol (varav andra icke monopolistiska firmor är beroende). De upplösande effekterna på det icke monopolistiska kapitalet visar sig slutligen här i att dess politiska enhet i motståndet mot monopolkapitalet upplöses. Det är just det som hindrar det från att längre fungera som en verklig samhällskraft.

Och slutligen reproduceras motsättningarna inom monopolkapitalet inte bara inom det icke monopolistiska kapitalet, utan *också i relationerna* mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital: Den ena eller andra fraktionen av monopolkapitalet (monopolkapital med industriell dominans, monopolkapital med bankdominans), och den ena eller den andra sektorn av monopolkapitalet har ofta skiftande och olika *strategi* och *taktik* gentemot det icke monopolistiska kapitalet. Skillnaderna i strategi och taktik beror till stor del på de motsättningar som går genom monopolkapitalet och på styrkeförhållandet mellan de olika ingående delarna. I Frankrike är det t.ex. så att bankmonopolkapitalet, som är allmänt reserverat gentemot industrialiseringen, ofta har haft en mer försonlig strategi gentemot det icke monopolistiska kapitalet, och nöjt sig med att indirekt kontrollera genom kreditutdelningen, medan det industriella monopolkapitalet genom de aktuella förändringarna av produktionsförhållandena ("industrialisering", "modernisering" o.s.v.) ofta har intagit en aggressivare attityd. Det här har ofta gjort det möjligt för bankmonopolkapitalet att, genom sina politiska representanter, framställa sig själv som försvararen av de små och medelstora företagen (se här den betydelsefulla roll som *Républicain indépendants*³⁰ haft i detta sammanhang och som knyter an till en gammal tradition hos den traditionella storbourgeoisin i Frankrike) gentemot

³⁰ *Républicains indépendants*, parti som i koalition med gaullistpartiet stött de Gaulle och Pompidou, vars ledare Giscard d'Estaing är. ö.a.

arbetarkraven och gentemot den modernistiska tendensen (det industriella monopolkapitalet) inom den franska storföretagsamheten med dess ”stora aptit”. Den sistnämnda har istället försökt en kompromisspolitik gentemot arbetarklassen i sina specifika motsättningar med bankmonopolkapitalet och det icke monopolistiska kapitalet: se här motsättningarna mellan Giscard d'Estaing och Chaban-Delmas.

De sista analyserna leder oss redan till en första politisk slutsats: man kan varken betrakta det icke monopolistiska kapitalet, i termer av ”icke-monopolistiska skikt”, som uteslutet för närvarande från den ekonomisk-politiska dominansen och från maktblocket, eller som en borgerlig fraktion som i en imperialistisk metropol kan utgöra en del av *folket*, alltså vara möjlig i en allians med de folkliga massorna i övergången till socialismen. Det är sant att det inte var möjligt under monopolkapitalismens tidigare faser, och det är ännu mindre möjligt i den nuvarande fasen, på grund av det icke monopolistiska kapitalets sammansvetsning med bourgeoisins enhetsfront, och på grund av upplösningen av dess autonomi såsom social kraft. Detta är desto mer sant som det icke monopolistiska kapitalet är långt från att framstå som en nationell bourgeoisie i förhållande till monopolkapitalet, som helt och hållet utgör en kompradorbourgeois, och som skiljelinjerna mellan *inhemsk bourgeoisie* och dominerande imperialistiskt kapital går tvärs igenom monopolkapital och icke monopolistiskt kapital – något som påpekats i essän om de kapitalistiska produktionsförhållandenas internationalisering.³¹

Naturligtvis betyder inte det här varken att småkapitalister i särskilda fall inte kan svänga över till arbetarklassens sida, eller att de folkliga massornas strategi för övergången till socialismen ska bunta samman och behandla på samma sätt monopolkapitalet, som är huvudfienden och det icke monopolistiska kapitalet, alltså hela den inhemska bourgeoisin. Det står bl.a. klart att, beroende på det konkreta förloppet och dess olika etapper, olika former och grader av ”kompromisser” kommer att visa sig vara nödvändiga för arbetarklassen och dess allierade, d.v.s. ”folket”. Men det står likaså klart att det här har mycket lite att göra med den ”anti-monopolistiska alliansen”.

---

³¹ Ingår ej i denna utgåva.

III. Staten och bourgeoiserna idag

1. Debatten

Det är i förhållande till dessa analyser, som just gäller de nuvarande formerna för motsättningarna inom bourgeoisin, som Statens roll i monopolkapitalismen, speciellt i dess nuvarande fas, måste ses. Men det som följer och som bestämmer Statens roll i förhållande till den inhemska bourgeoisin, måste ses i relation till Statens roll inom ramen för internationaliseringen av de kapitalistiska produktionsförhållandena. Slutligen kan denna genomgång av Staten göras uttömmande bara om man tar i beaktande klasskampen i dess helhet, alltså också innefattande de dominerade klasserna. Staten, som genomför och legitimerar klassdominansen, utgör den sammanhållande faktorn i samhällsformationen i dess helhet, och då den reproducerar de sociala förhållandena i formationen utgör den en förtätning av motsättningarna i dess helhet.

I

Låt oss säga på en gång att de marxistiska klassikernas analyser av Staten inte begränsar sig till Statens roll i "konkurrenskapitalismen" eller under 1800-talet, som det ofta påstås. Det är den grundläggande förebråelse som franska kommunistpartiets författare har riktat mot mina analyser i *Politisk makt och sociala klasser* och *Fascism och diktatur*. Det gäller bl.a. L. Perceval och J. Lojkine, Ph. Herzog, M. och R. Weyl, A. Gisselbrecht.¹

Att jag hänvisar till dessa analyser och den kritiken beror på att själva kärnan i skiljaktigheten väl avgränsades. Mellan de här författarna finns visserligen tydliga skillnader som klarlägger de motsägelser de tvingas till, men man kan sammanfatta deras kritik: jag har stött mig på analyser hos Marx, Engels, Lenin och Gramsci, som visserligen var riktiga för den konkreta verklighet de stod inför, men som inte längre kan användas för analysen av Staten under statsmonopolkapitalismen, där Staten enligt franska kommunistpartiet har de kännetecken som togs upp i början av denna essä.

Den här kritiken framstår för mig som ogrundad. Det beror inte på att Statsformen under monopolkapitalismen, och speciellt under dess nuvarande fas, inte skulle uppvisa några specifika drag. Det beror istället på att de klassiska marxistiska analyserna av den kapitalistiska Staten inte bara kan tillämpas på alla statsformer, också den nuvarande, utan dessutom är de enda som gör det möjligt att ringa in de förändringar som äger rum nu.

1. Vi börjar med den väsentligaste frågan: de analyser som gäller "*sammansmältningen av Staten och monopolen till en enda mekanism*" i den nuvarande fasen (Statsmonopolkapitalismen), vilket dels implicerar att den *enda* dominerande fraktionen är den monopolkapitalistiska och att det icke monopolistiska kapitalet är uteslutet från den ekonomisk-politiska dominansens område, dels att själva monopolkapitalet är en fraktion som abstrakt "enats" av sig självt – dessa analyser är falska. Staten innehar idag fortfarande uppgiften att politiskt ena maktblocket och politiskt organisera monopolkapitalets hegemoni inom maktblocket, som *består av flera borgerliga klassfraktioner och som genomkorsas av inre motsättningar*. Relationen mellan Staten och monopolen ska inte ses idag, inte mer än tidigare då det rörde sig om andra kapitalfraktioners hegemoni, i termer av sammanfallande och sammansmältning. Staten tar framförallt hand om intressena hos hegemonifraktionen inom monopolkapitalet, eftersom denna fraktion har ledningen inom maktblocket och dess intressen upphöjs till *hela kapitalets* politiska intresse gentemot de dominerade klasserna.

¹ L. Perceval i sina två långa kritiska inlägg om mina böcker i *Economie et Politique* n. 190, maj 1970 och n. 204/5, juli-augusti 1971, J. Lojkine, *Pouvoir politique et luttés de classe*, a.a. i *La Pensée*, Ph. Herzog, *Politique économique ...* a.a., M. och R. Weyl, *Ideologie juridique et Lutte de classe*, Cahiers du CERM, A. Gisselbrecht, *Le fascisme hitlérien*, i *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, 1973, o.s.v.

Vi har ju sett att monopolkapitalet, som är en produkt av finanskapitalet, inte utgör en enad eller ”integrerad” fraktion. Det är tvärtom genomkorsat av intensiva motsättningar som vi har gått igenom. Inom ramen för förhållandet Statmonopolkapital tar staten på sig hela monopolkapitalets intressen. Staten identifierar sig inte konkret varken med någon speciell del, eller något speciellt monopol, eftersom Staten ju verkar genom sina olika ingrepp för monopolkapitalets organisation och politiska sammanhållning, och dessa ingrepp påtvingas på sätt och vis den ena eller den andra delen av kapitalet. Förutom om man påstår något som är helt felaktigt, nämligen att monopolkapitalet utgör en ”integrerad-sammansmält” enhet, som på något egendomligt sätt har egen kapacitet att organisera sig politiskt och ekonomiskt, och att Staten för närvarande nödvändigtvis ”försvagas” gentemot ”monopolens makt” (Staten och monopolen uppfattas som enheter som utbyter ”makt”), måste man gå med på att den nuvarande Staten inte mer än förut är ett enkelt verktyg eller instrument som någon enda och sammanhängande ”vilja” kan manipulera som den vill.

Det är i den meningen man fortfarande kan tala om Statens *relativa autonomi* gentemot monopolkapitalet: relativ autonomi som finns *både* i huvudmotsättningen (bourgeois-arbetarklass) *och* i kampen och motsättningarna inom kapitalet (som är det viktiga för oss i det här sammanhanget). Relativ autonomi som på så sätt endast är en yttring av Statens roll för monopolkapitalets politiska sammanhållning och organiserandet av dess hegemoni. Det är klart att denna relativa autonomi varken ska uppfattas som Staten som en ”skiljedomare” i monopolens motsättningar, eller som en plats för en sammanhängande och rationell politik, som ligger ”utanför” monopolkapitalet. Att förkasta analyserna av ”Statens och monopolens sammansmältning till en enda mekanism” leder inte alls till något stöd för synen på Staten som ”oberoende” gentemot monopolen, utan uppmanar till avståndstagande från en problemformulering som i termer antingen av ”sammansmältning”, eller av ”oberoende”, framställer förhållandet Stat-hegemonifraktion som ett förhållande mellan enheter som står inför varandra, där Staten kan ”inneha” egen ”makt”, och där antingen den ene ”suger upp” den andre (tar ifrån den dess ”makt”: sammansmältning), eller gör ”motstånd” mot den andre (oberoende eller skiljedom). Det är dessutom så att när man hävdar att det för närvarande sker en sammansmältning låter man oundvikligen förstå att Staten tidigare skulle innehaft en oberoende eller dömande ställning – vilket är helt felaktigt. Staten har ingen egen ”makt”. Men den utgör å andra sidan den motsägelsefulla plats där styrkeförhållandena, som också skär igenom den dominerande klassen och just hegemonifraktionen – monopolkapitalet –, förtätas.²

De motsägelser som är typiska för kommunistpartiets forskare bör f.ö. påpekas: de visar på de återvändsgränder som följer av den officiella tesen om *sammansmältningen*, eller ”förenandet”, och den enda *mekanismen*, som har uttryckts på de 81 partiernas konferens, på FKP's symposium i Choisy-le-Roi och i *Traité du capitalisme monopoliste d'Etat*. Den här tesen finns rätt upp och ned i den kritik som L. Perceval och J. Lojkine har riktat mot mig. Men ibland får man höra annat. Ph. Herzog skriver t.ex., utan att rygga tillbaka inför bristen på sammanhang, efter att ha framfört gentemot mig den kritik som nu har blivit rituell: ”Det är inte möjligt att uppfatta monopolstaten som en sammansmältning mellan de två termerna ...

² Det är intressant att notera att samma felaktiga uppfattning om sambandet Stat-samhällsgrupper finns precis på samma sätt hos en hel rad författare som formulerar problemet i instrumentella termer som enheter utanför varandra, där den ena (samhällsgrupperna) *påverkar* den andra (Staten) och underkastar sig den. Därmed knyter de an till en gammal empiristisk borgerlig tradition. Det gällde redan de olika uppfattningarna om ”pressure groups” gentemot Staten i den ”beslutsfattande processen”, se t.ex. R. Dahl *Who governs*. Samma syn finns nu i en progressiv strömning, hos G. McConnel *Private Power and American Democracy*, N.Y. 1966, W. Domhoff, *Who rules America*, N.Y. 1971, J. Lowi, *The End of Liberalism*, N.Y. 1969, och slutligen också hos J. K. Galbraith *Den nya industristaten* (sv. övers. 1967). Det är frågor som Cl. Offe har fullständigt klargjort i *Strukturprobleme des Kapitalistischen Staates*, 1972, s. 66 o. följ.

Vi har sagt att de statliga ingreppen återspeglar och konsoliderar ett styrkeförhållande: vi anser att de utan tvekan för närvarande huvudsakligen återspeglar finansoligarkins intressen i deras dynamik. Men som vi har sett så sätts också monopolen i motsatsställning genom styrkeförhållandet: Staten tenderar att vara gemensam för dem, men den tillhör inte något av dem ... Att Staten och monopolen inte sammansmälter motsvarar tre aspekter i verkligheten: ... genom oligarkins inre kamp leder det nödvändiga sökandet efter relativt sammanhängande statliga ingrepp till ett handlande som i allmänhet inte direkt speglar en viss grupps intressen, och som alltså i viss utsträckning påtvingas dem alla ...”³ Men i så fall kan man också ställa vissa frågor om själva begreppet statsmonopolkapitalism. Har inte H. Claude, framstående teoretiker inom FKP, nyligen än en gång hävdat att eftersom Statens roll varit betydande sedan imperialismens början, är det enda nya element som kan legitimera användandet av begreppet Statsmonopolkapitalism just den *sammansmältning* mellan Staten och de privata monopolen som Claude för sin del anser som genomförd?⁴

2. Den andra aspekten på den här frågan pekar på det faktum att den monopolistiska fraktionen med sina motsättningar inte är den enda dominerande fraktionen: Det är bourgeoisin i sin helhet som utgör den dominerande klassen. Det icke monopolistiska kapitalet, som också är djupgående splittrat i olika fraktioner, har såsom en enhet del i makten, medan monopolkapitalet utgör *hegemonifraktionen*.⁵ Men det betyder ändå inte att det icke monopolistiska kapitalets deltagande i den borgerliga klassdominansen mer än tidigare skulle utgöra en verklig maktindelning mellan dominerande fraktioner utan hegemoni och hegemonifraktion: såsom tidigare tjänar Staten på ett helt dominerande sätt hegemonifraktionens intressen. Men det betyder att det i sista hand gäller monopolkapitalets politiska intresse på lång sikt. Vilket implicerar något vi tidigare tagit upp den exakta betydelsen av, nämligen en kompromisstrategi gentemot det icke monopolistiska kapitalet, och en specifik roll för Staten i det sammanhanget, beroende på att det inte rör sig om en sammanhängande, ”rationell” och uttalad strategi, utan om ett resultat av styrkeförhållandena.

Statens olika ingrepp, som motsvarar monopolkapitalets intressen, syftar alltså samtidigt till utvidgad reproduktion av kapitalet, d.v.s. av hela det samhällsliga kapitalet. Ur den här synvinkeln visar det sig alltså felaktigt att påstå att Staten uteslutande tjänar de ”stora monopolen”, och inte de andra fraktionerna inom bourgeoisin. Men det är nödvändigt att gå längre: Statens ekonomiska ingrepp till förmån för monopolkapitalet är inte några enkla ”tekniska” ingrepp som härrör ur den ”monopolkapitalistiska produktionens” villkor, utan de är, som Statens alla ekonomiska ingrepp, politiska interventioner. Till sin form och konkreta utformning tar de i allmänhet hänsyn till det icke monopolistiska kapitalet, och till nödvändigheten av sammanhållning inom maktblocket. Det icke monopolistiska kapitalet visar sig i *pertinent verkan*⁶ inom ramen för Statens monopolistiska ”ekonomiska politik”. Till slut ska vi också påminna om att man kan nämna många, visserligen begränsade, fall, då Statens interventioner i alla fall har varit ”till förmån” för det icke monopolistiska kapitalet. Det gäller till och med krediter, statlig finansiering, skatter. Det rör sig då naturligtvis inte om verkliga åtgärder från Statens sida för att hjälpa det icke monopolistiska kapitalet att överleva och att motstå monopolkapitalet, utan det är ett resultat av det icke monopolistiska kapitalets motstånd mot att helt absorberas av monopolkapitalet. Staten är inte heller i det här sammanhanget skiljedomare mellan monopolkapital och icke monopolistiskt kapital, utan det förblir sant att den

³ Ibid. s. 68.

⁴ H. Claude, *Le capitalisme monopoliste d'Etat*, cahiers du CERM, n. 91, 1971, s. 21.

⁵ Men även här måste man, som vi sett, alltid precisera vilken del av monopolkapitalet det exakt gäller: bank eller industri.

⁶ Jag menar med pertinent (synlig) verkan det särskilda uttryck en klass eller klassfraktion får på den politiska nivån när den existerar på ett specifikt sätt utan att utgöra en samhällskraft. (*Politisk makt ...* a.a. s. 78 o. följ.).

representerar en förtätning av deras motsägelsefyllda relation. Det är för övrigt ett av skälen till de inre motsägelserna i Statens ”ekonomiska politik”.

Det är också i det här sammanhanget som de nuvarande gränserna för Statens *relativa autonomi* gentemot monopolkapitalet och maktblocket i dess helhet visar sig. Den relativa autonomi betecknar här Statens och dess olika apparaters egen specifika roll i utarbetandet av monopolkapitalets politiska strategi, i organiserandet av dess hegemoni gentemot det icke monopolistiska kapitalet inom ramen för den ”instabila kompromissjämvikten” (Gramsci), och för den politiska sammanhållningen inom klassalliansen vid makten. Betydelsen av den relativa autonomi förstås om man jämför med tesen om sammansmältningen och en enda mekanism. Staten tillhör inte en viss monopolgrupp, för att använda Herzogs ord, men den tenderar inte heller att bli deras ”gemensamma sak”, eftersom Staten inte är en sak, utan en relation, mer exakt uttryckt *förtätningen* (kondensation) *av ett styrkeförhållande*. Statens relativa autonomi ska här förstås som en relation mellan å ena sidan Staten och å andra sidan monopolkapitalet och bourgeoisin i dess helhet, en relation som *alltid ska ses som klassrepresentation och politiskt klassorganiserande*.⁷

Jag har försökt visa detta konkret inom ramen för monopolkapitalismen, när det gäller fascismen. Jag skall säga ett par ord om de speciella motsägelserna i de kommunistiska forskarnas kritik, som jag tycker är särskilt intressanta eftersom alla dessa forskare betraktar fascismen, och speciellt den tyska nazismen, som ett föregripande, men typiskt fall av Statsmonopolkapitalism. M. och R. Weyl, L. Perceval, J. Lojkine och andra har våldsamt förebrått mig för att inte ha sett den ”exklusiva” relationen mellan Staten och monopolkapitalet i en period då monopolkapitalet är den *enda* dominerande fraktionen, och att ha ifrågasatt uppfattningen om den fascistiska Staten som en enkel hantlangare som uteslutande lydde monopolkapitalistiska order, kort sagt att ha förkastat tesen om sammansmältningen och en enda mekanism. Men även här finns det andra ljud i skällan som visar på återvändsgränderna i resonemanget. A. Gisselbrecht t.ex. som är väl bevandrad i fascismens konkreta problem konstaterar, efter att ha gjort den vanliga kritiken av mina analyser: ”Det skulle verkligen vara i motsättning till den marxistiska statsteorin att framställa den fascistiska makten som ”direkt” dominans, eller monopolens ”skapelse”, deras verkställande organ. Staten är snarare styrelseutskott för den kapitalistiska klassens intressen i dess *helhet* (understruket av Gisselbrecht), något som både lämnar utrymme för motsättningar mellan olika grupper inom klassen och för en viss aktiv roll för de beslutande statliga organen”.⁸ Gisselbrecht går t.o.m. ännu längre och hävdar att ”den naiva tanken på en fascistisk utsprungen stat, passiv hantlangare till monopolen ... är främmande för marxistisk forskning”.⁹ Och det säger han själv! Naturligtvis träffar det just tesen om sammansmältningen och en enda mekanism.

Och Lojkine själv tvekar inte, när han själv gör en analys av Statens roll under monopolkapitalismen, att helt motsäga sig när han t.ex. hävdar:¹⁰ ”Den borgerliga Staten, som är den

⁷ Att på detta sätt se Staten som ett förhållande (mer exakt som förtätningen av ett styrkeförhållande) innebär att man undviker det falska alternativet i dagens diskussion om Staten mellan Staten uppfattad som ett *ting* och Staten som ett *subjekt*. Som *ting*: den instrumentalistiska Statsuppfattningen, Staten som ett passivt verktyg i händerna på en fraktion eller klass, som *subjekt*: Statens autonomi, som i detta fall antas vara *absolut*, hänförs till dess egen vilja, som vi ska återkomma till, i form av det ”civila samhällets” rationaliserande instans. I bägge fallen ses relationen Stat-klasser som en *yttre* relation. Men Statens relativa autonomi finns redan inskriven i dess struktur (Staten är ett förhållande), eftersom den är resultatet av klasskampen och klassmotsättningarna såsom de uttrycks och koncentreras på ett specifikt sätt inom själva Staten. Detta är något vi kommer tillbaka till och det är det som gör det möjligt att exakt fastställa byråkratins egen roll.

⁸ Lojkine, a.a. s. 152.

⁹ Ibid. s. 17, not 53.

¹⁰ Ibid. s. 31.

politiska organisationen i bourgeoisins tjänst (det är inte längre bara monopolkapitalet) har dubbla funktioner:

1) bevara sammanhållningen inom hela samhällsformationen;

2) få bourgeoisins herravälde att segra helt. Den första funktionen implicerar emellertid den andra, eftersom kapitalistklassens dominans förutsätter närvaron av ett organ som är *oberoende av samhället* (understruket av Lojkine) och kapabelt att ”reglera” och ”sätta normer för” klasskampen.” Vi bevittnar här en mycket anmärkningsvärd och betydelsefull förändring av Lojkines ståndpunkt: den stolte försvararen av tesen om sammansmältningen och en enda mekanism tvekar inte att upphöja sig själv till försvarare av en gammal oklarhet, som hänger ihop med Marx' ungdomsanalyser av en av samhället ”oberoende” Stat. Något som jag hade varnat klart för i mina analyser av Statens relativa autonomi och Statens roll som sammanhållande faktor för hela samhällsformationen.

Men det rör sig inte här om brist på sammanhang hos en viss forskare, inte ens om verkliga motsägelser inom tesen om sammansmältningen och en enda mekanism: motsägelserna här är bara skenbara. Den idealistiska, instrumentella uppfattningen om Staten som ligger under denna tes, rättfärdigar helt och hållet, *samtidigt*, tesen om Statens verkliga oberoende gentemot samhällsklasserna. Ett ”verktyg” är på samma gång möjligt att helt manipulera av den som innehar det (monopolkapitalet), och helt oberoende från innehavaren i den betydelsen att det kan användas, som det är, av en annan innehavare (arbetarklassen). På så sätt når man fram till Herzogs andra analyser, som redan omnämnts, om den neutrala Staten, ”en organisk produktionsfaktor”, och de oundvikliga konsekvenserna av den synen, när det gäller övergången till socialismen, som anses möjlig utan att statsapparaterna bryts ned.

3. Den komplexa relationen mellan Staten och maktblocket i den nuvarande fasen har viktiga effekter på själva statsapparaterna i de imperialistiska metropolerna. Det är viktigt att se i det här sammanhanget, dels att tesen om sammansmältningen mellan Staten och monopolen till en enda mekanism, som förutsätter att det finns en enda dominerande fraktion, som själv är en abstrakt enhet, blockerar all analys av de interna motsättningarna i den nuvarande Staten, dels att den instrumentella tesen mer allmänt implicerar att motsättningarna mellan fraktionerna vid makten visar sig bara som yttre slitningar kring de olika delarna av staten-instrumentet, som är en metafysisk enhet, då varje fraktion försöker dra så mycket åt sig som möjligt. *I själva verket ingår dessa motsättningar i de kapitalistiska statsapparaternas själva struktur.* De motsägelsefulla relationerna mellan maktblockets fraktioner, under monopolkapitalets hegemoni, finns i relationerna mellan olika delar av Statens repressiva apparat, mellan Statens ideologiska apparater, och i de relationer som knyts inom var och en av dem. Såsom maktrelationer yttrar sig styrkeförhållandet inom maktblocket i motsägelsefulla relationer inom själva Staten och dess apparater, som var och en är privilegierat säte för den ena eller den andra fraktionen inom maktblocket, och likaså som interna motsättningar mellan den nuvarande Statens olika interventioner. Statens relativa autonomi innebär sålunda inte heller en sammanhängande och rationell vilja hos agenterna i Staten/väsendet. Den existerar konkret som ett motsägelsefullt ”spel” inom statsapparaterna, verkligen som *resultat* av det *styrkeförhållande* som Staten utgör förtätningen av.

De nuvarande motsägelsefulla relationerna inom (och mellan) de politiska apparaterna (partier, parlament o.s.v.), inom regeringsapparaten, inom den kommunala apparaten, inom armén, inom de olika ideologiska apparaterna (skola, kultur, information o.s.v.) är inte helt enkelt resultat av de dominerade klassernas kamp, utan de uttrycker också motsättningarna inom maktblocket. När det gäller det sistnämnda, och i motsats till de effekter som de dominerade klassernas kamp har på Statsapparaterna, så uttrycker sig ofta relationerna mellan olika fraktioner av bourgeoisin som säten och bastioner för motsatt makt inom apparaterna.

Men det måste än en gång upprepas här, att det ändå inte rör sig om olika ”skilda delar” av Staten, och om någon verklig delning av statsmakten mellan de fraktioner som utgör maktblocket. Den kapitalistiska Staten utmärks nu som tidigare av en egen inre enhet i apparaterna, som bara är uttryck för hegemonifraktionens intressen, och av sin roll just som sammanhållande faktor för maktblocket.

Men statsmaktens enhet, förtätad som statsapparaternas institutionella enhet, byggs inte upp på något enkelt sätt, vare sig det skulle vara genom monopolens enhetliga vilja, eller genom att monopolen skulle ha övertagit fysiskt en stat/ett instrument med en inneboende instrumenten enhet. Den byggs i själva verket upp på ett komplicerat sätt, som följer klassmotsättningarna, genom hela rader av underordnande av vissa apparater under de som mer än andra förtätar hegemonifraktionens makt, och genom underordnade bestämmingar, förbigående, vissa apparaters dubbling av andra, genom överflyttningar av ”funktioner” mellan apparater och gap mellan *reell makt* och *formell makt*: genom apparaternas glidning från de ideologiska apparaternas område till de repressiva apparaternas område, och tvärtom, och slutligen genom betydelsefulla uppspaltningar inom varje apparat.¹¹

2. Om statens nuvarande roll

I

Alla dessa anmärkningar och preciseringar utesluter naturligtvis inte att betydelsefulla förändringar inträffar, inte bara i den interventionistiska Statens form i förhållande till konkurrenskapitalismens ”liberala Stat”, utan också i den interventionistiska Staten i *monopolkapitalismens olika faser*. Själva kännetecknen för dessa faser – övergång, konsolidering och den nuvarande fasen -, alltså förändringarna i de kapitalistiska produktionsförhållandena, deras effekt på andra produktionsätt och produktionsformer, graden av internationalisering i de olika faserna, som visar sig i särskilda relationer inom maktblocket, har inverkan på Statens ”ekonomiska funktioner”, på Statens ökande dominans och på Statens förhållande till klasshegemonin, alltefter monopolkapitalismens faser.¹²

Det står utom tvivel att vi i imperialismens nuvarande fas bevitnar framväxten i de imperialistiska metropolerna av betydelsefulla förändringar i den interventionistiska Staten. Förändringar som kan förstås endast om man har i åtanke klasskampen i dess helhet i metropolerna. Statens ”ekonomiska interventioner” har t.ex. aldrig varit så tydliga som i den nuvarande fasen, liksom överflyttningen av dominansen i riktning mot Staten aldrig så uttalad. Statens roll (till förmån för monopolkapitalet) är slutligen i den nuvarande fasen avhängigt av både dess traditionella funktioner och de avgörande funktioner den nu har:

¹¹ Lojkine ”Contribution à une théorie marxiste de l’urbanisation capitaliste” i *Cahiers internationaux de sociologie*, januari-juni 1972, s. 141.

¹² Vi förfogar för närvarande när det gäller studier av politiska institutioner, som jag begränsar mig till, över en rad ständigt fler konkreta analyser som pekar i denna riktning. Men de är i allmänhet direkt invävda i den politiska analysen och kampen och kommer inte alltid ut som ”böcker” eller tidskriftsartiklar. För att bara ge några indikationer kan jag nämna när det gäller Frankrike, förutom M. Castells, Fr. Godard, D. Vidal, J-M Vincents arbeten som citeras i denna text, också M. Amiots arbete om kulturpolitik och ideologiska apparater, J. Ions om urbaniseringspolitiken, CERAT-IEP-gruppen i Grenoble om kommunala institutioner o.s.v. På det internationella planet och bara som indikationer först de arbeten som finns på franska: M. Van Schendel, C. Saint Pierre, G. Bourques och N. Frenette i Quebec, tidskriften *Contradictions* (bl.a. A. Corten) i Belgien, *Bandiera Roja* i Spanien. När det gäller arbeten som inte översatts till franska finns G. Therborns i Sverige, vissa medarbetare i *New Left Review* i Storbritannien, och *Kursbuch* i Tyskland. I Italien finns mycket forskning, av bl.a. speciellt gruppen runt tidskriften *Inquietista*, och i Grekland. J. SoléTuras arbeten i Spanien, E. de Ipola i Argentina, E. Villa i Mexiko, Fr. Weffort i Brasilien, A. Quijano i Peru o.s.v. Och till slut också de arbeten våra kamrater i Chile gjort, särskilt de runt den (f.d.) Escuela latinoamericana de sociologia i Santiago.

1) i den nuvarande formen för de kapitalistiska produktionsförhållandenas internationalisering, genom införd reproduktion av det dominerande imperialistiska kapitalet i själva metropolerna, i den parallella utvidgningen av den egna bourgeoisin utrikes och i reproduktionen av de nya formerna för den imperialistiska arbetsdelningen: funktioner som analyserats i den föregående essän;¹³ (ö.a.)

2) i de nuvarande formerna för minskningen av gapet mellan ekonomiskt ägande och förfogande, som motsvarar en *utvidgning* av den monopolistiska utsugningen och av de dominerande formerna för intensivt utnyttjande av arbete: här ligger bl.a. Statens nuvarande roll i finanscentraliseringen, men också dess roll i koncentrationen genom ”omstruktureringar” och ”modernisering av industrin” (en roll som är särskilt tydlig i Frankrike i och med VI:e planen), och ur vissa aspekter dess roll i de statliga inköpen, däri inräknat också militärutgifterna o.s.v.;

3) i monopolkapitalismens upplösande effekter på andra produktionsformer, som för närvarande är dominerande: Statens roll i elimineringen av den traditionella småbourgeoisin, i monopolkapitalets dominans över det icke monopolistiska kapitalet, i monopolkapitalismens penetrering och utvidgning inom jordbruket och i flykten från landsbygden o.s.v.: här gäller det huvudsakligen den statliga finansieringens roll;

4) slutligen i direkt igångsättande av de huvudsakliga mottendenserna mot profitnivåns sjunkande tendens, det vill säga:

a. i de nuvarande formerna för *intensiv utsugning av arbete* genom Statens ingrepp i arbetsproduktiviteten och i utvinningen av relativt mervärde: Statens roll för vetenskaplig forskning och för tekniska uppfinningar, för reproduktionen av arbetskraften och dess ”kvalificering” (skolor, fortbildning o.s.v.), för urbaniseringen, för transporterna, för ”hälso”området, för uppbyggandet av infrastrukturen¹⁴

b. i den samtidiga värdeminskningen av vissa delar av det konstanta kapitalet, i de nya betingelserna för bestämmande av den genomsnittliga profitnivån: det är en av aspekterna på ”den industriella moderniseringen”, de statliga investeringarna, o.s.v.

Kort sagt rör det sig här om en rad förändringar som pekar på Statens roll och plats, och som utmärker de aktuella formerna för kapitalets utvidgade reproduktion. Men det gäller att inte av ovanstående anmärkningar göra en avslutad uppräknings av Statens nuvarande ingrepp. Det handlar om att fastställa de huvudsakliga strukturella förändringar som bestämmer över dess ingrepp, och inte att genomföra en beskrivande uppräknings eller genomgång av ingreppen. Det vore i själva verket möjligt att nämna mängder av andra viktiga statliga ingrepp, från dem på arbetsmarknaden (”inkomstpolitiken”) till dem inom distributionsområdet och inom den

¹³ Liksom när det gäller koncentrationsförloppet kan inte Statens interventionistiska roll reduceras till en stegvis, enspårig och homogen process. Inom ramen för utvecklingen av Statens dominerande roll utvecklas vissa av dess ekonomiska funktioner snabbare, vissa långsammare, och vissa går till och med ”tillbaka” relativt sett. Som Suzanne de Brunhoff med rätta påpekat: ”Statens ekonomiska makt ingår inte i en ständigt ökande process, som inte går att vända ... Istället för att ständigt öka kan Statskapitalismens makt gå tillbaka ...” (*Capitalisme financier public: influence économique de l'Etat en France 1948-1958*, 1965 s. 202 o. följ.) J. Bouvier har särskilt visat att Statens roll som bank- och finansorgan har minskat från den IV:e till den V:e Republiken och påpekar med rätta: ”Det innebär att det kvalitativa måste understrykas, d.v.s. politiken, när det gäller statsinterventionismens historia, vad gäller ’planering’ och statliga bank- och finansorgan” (*Un siècle de banque française*, a.a. s. 153).

¹⁴ M. Castells, *Néo-capitalisme, consommation collective et contradictions urbaines*, stencil, Centre d'étude des mouvements sociaux, 1973.

”kollektiva konsumtionen” o.s.v.,¹⁵ men alla dessa ingrepp härrör ur, och är i sista hand beroende av, *de förändringar som jag har pekat på*.

Detta leder mig vidare till ett annat påpekande: Statens nya interventioner, som det är fråga om här, framstår inte alltid direkt eller helt och hållet som ”ekonomiska ingrepp” i den snäva mening som termen hade under det konkurrenskapitalistiska stadiet: ingrepp i ”marknaden”, och i uppbyggandet av den ”ekonomiska infrastrukturen” – järnvägar t.ex. Det har lett till många analyser som går ut på en *tillbakagång* för närvarande för Statens ”ekonomiska interventioner”, som tas om hand direkt av de privata monopolen (organisation av marknaden, byggande av motorvägar o.s.v.) och en *ökning* för Statens ”sociala” och ”politiska” ingrepp.¹⁶

För mig förefaller det felaktigt, just därför att man i dessa analyser tillämpar begrepp, som utan att modifieras, hämtats inom ett annat analysområde, nämligen konkurrenskapitalismen.¹⁷ Under det skedet, som utmärktes av det ekonomiskas dominans och av extensivt utnyttjande av arbete, var det ännu möjligt att i viss mån skilja mellan, å ena sidan Statens ingrepp i den utvidgade reproduktionen av produktionsbetingelserna, och å andra sidan Statens direkta ekonomiska ingrepp, utan att det för den skull innebär att ingreppen i detta skede var neutrala och åtskilda från Statens politiska interventioner i samhället. Men i det nuvarande stadiet, och framförallt i den nuvarande fasen, som utmärks av Statens dominerande roll och dominansens förskjutning i riktning mot intensivt utnyttjande av arbete, är det inte längre fallet. De politiska och ideologiska ”betingelserna” för produktionen griper direkt in i kapitalets utvidgade reproduktionsprocess, de utgör t.o.m. själva formerna för dess existens.

Med andra ord rör det sig om ett nytt samband mellan det politiska, det ideologiska och det ekonomiska, som förändrar dessa begrepps innehåll och område på så sätt att *produktionsfären* omorganiseras i enlighet med reproduktionens politiska och ideologiska villkor och Statens ingrepp i detta avseende är redan i sig ekonomiska ingrepp.¹⁸

Det är alltså ovedersägligt att eftersom Statens dominerande roll allt mer sätter sina avtryck på dessa formationer, och monopolkapitalets ekonomiska dominans och politiska hegemoni kraftigt förstärks tenderar Staten nu att allt mer återspegla denna situation: spelrummet för dess relativa autonomi gentemot hegemonifractionen, monopolkapitalet, omgärdas av betydligt snävare gränser än tidigare. Ur maktblockets synvinkel är begränsningen bara en effekt bland andra av det icke monopolistiska kapitalets väl genomförda beroende av monopolkapitalet, och av det faktum att det icke monopolistiska kapitalet redan har upphört att spela rollen av en autonom samhällskraft, utom i vissa bestämda, ovanliga lägen.

II

Det är på detta sätt, genom att exakt fastställa det aktuella förhållandet mellan *Staten och klassmotsättningarnas fält*, som det blir möjligt att lösa en hel rad närliggande problem som ställs av Statens nuvarande roll:

1. För det första framstår det tydligt att den roll Staten har för närvarande absolut inte ska uppfattas i någon mening som en ”organiserad kapitalism”, som genom en ”rationaliserande instans” övervunnit de motsättningar, som ligger i det som vanligen kallas ”produktionens

¹⁵ A. Granou, *Capitalisme et Mode de vie*, 1973, P. Mattick, *Marx et Keynes*, 1972.

¹⁶ Bl.a. Edmond Maires rapport till CFDT:s kongress (juni 1973) s. 26-27.

¹⁷ Se ovan s. 53 xxx o. följ.

¹⁸ Men som jag påpekat gäller det en *förskjutning av gränserna* mellan Staten och det ekonomiska, och inte att den relativa åtskillnaden mellan dem som är typisk för kapitalismen försvinner. Det betyder alltså att den nuvarande Statens ekonomiska interventioner inte kan överskrida vissa gränser som ligger i kapitalismen. De tydligaste tecknen på dessa gränser är den nuvarande Statens kroniska skatte- och finanskris (se därom J. O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State*, 1973).

anarki”, och som när allt kommer omkring inte är annat än utkristalliseringen av klassmotsättningarna. Staten uppfyller visserligen sin allmänna uppgift som sammanhållande faktor i samhällsformationen, d.v.s. en allmän uppgift att ”organisera” och ”reglera”, men den uppgiften kan inte skiljas från dess funktion i förhållande till klasskampen: Staten är det koncentrerade uttrycket för klasshegemonin. Detta innebär att en hel rad uppfattningar (som redan Keynes hade) bl.a. om den kapitalistiska planekonomin (se t.ex. Planen i Frankrike) som ses som en ”rationell” och ”koherent” politik genomförd av en apparat som till del är ”teknisk” och ”neutral”, och som har lyckats neutralisera eller avtrubba de kapitalistiska motsättningarna, måste förklaras för felaktiga. De här uppfattningarna, som spridits i arbetarrörelsen av strömningen för ”revolution uppifrån”, d.v.s. de som tror på en övergång till socialismen uteslutande genom Staten (den allsmäktiga Staten, t.o.m. statssocialism), kan visa sig i olika former.

Det räcker inte i det här sammanhanget att, mot de teknokratiska analyserna som görs nu, typ Galbraith, påminna om att den kapitalistiska konkurrensen hela tiden reproduceras under monopolkapitalismen, och att statens administrativa apparat (byråkratkåren) inte kan uppfattas såsom utrustad med en egen vilja och makt och påtvingande hela samhället sin politik. Det är nödvändigt att gå längre och mot själva begreppet statsmonopolkapitalism framhäva:

a) motsättningarna inom maktblocket, som är en effekt av huvudmotsättningen, och som utesluter möjligheten att se området för klassdominansen som upptaget av en enda fraktion, de stora monopolen, enad och integrerad på ett abstrakt sätt, och som genom den instrumentella Staten utkristalliserar en sammanhängande och entydig politik;

b) själva det faktum att man inte kan tala om någon ”rationell kärna” i den kapitalistiska planeringen som sådan, som skulle motsvara någon viss nivå hos produktivkrafterna, som klassmotsättningarna bara determinerade genom att förvrida den inneboende rationella aspekten. Kapitalistisk planering, i betydelsen ett faktiskt grepp om motsättningarna i den kapitalistiska reproduktionen, är helt och hållet otänkbar (myten om den organiserade kapitalismen)¹⁹ – det är en slutsats som analyserna av statsmonopolkapitalismen riskerar att leda till, även om den uttryckligen bekämpas av författarna. Låt oss upprepa, än en gång, att Statens nuvarande roll och dess interventioner utgör den motsägelsefyllda förtätningen av ett styrkeförhållande, i motsats till den gamla, men fantastiskt ihållande borgerliga, idealistiska uppfattningen som, från Hegel till Weber och Keynes, i Staten ser det ”civila samhällets” rationella kärna. Som närliggande exempel till stöd för dessa analyser, nöjer jag mig med att påpeka hur den statliga nationaliserade sektorn för närvarande fungerar helt kapitalistiskt.²⁰ Det här betyder naturligtvis inte att planekonomin skulle vara en *illusion*: den motsvarar både den monopolistiska reproduktionens logik, och logiken i den politik som Staten, såsom politisk apparat, för.

2. Men för det andra, och delvis som *reaktion* på tesen om statsmonopolkapitalismen, finns inom vänstern en rad analyser, som jag redan antytt, som helt enkelt ifrågasätter Statens avgörande roll idag. Staten skulle ha tömts på sin makt gentemot monopolens ”koncentrerade

¹⁹ Se också bl.a.: E. Altvater, *Zu einigen Problemen des Staatsinterventionismus* i Janicke: *Herrschaft und Krise*, J. Hirsch, *Funktionsveränderungen des Staatsverwaltung in spätkapitalistischen Industriegesellschaften*, i *Blätter für deutsche u. intern. Politik*, februari 1969, Müller-Neusüss, *Die Sozialstaatsillusion ... i Sozialistische Politik*, 1970, U. Jaeggi, *Kapital und Arbeit in der Bundesrepublik*, 1973, J. O'Connor, ”Scientific and ideological elements in the economic theory of governmental policy” i *A critique of economic theory*, ed. E. Hunt och G. Schwartz, 1972, Flatow-Huisken, *Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates*, i *Probleme des Klassenkampfes*, nr 7, maj 1973, Braunmühl o.a.: *Probleme einer materialistischen Staatstheorie*, a.a. särskilt J. Hirschs bidrag.

²⁰ Ph. Brachet, *L'Etat-patron, théories et réalités*, 1973.

makt". Det skall inte döljas att detta riskerar att leda till en mycket diskutabel politisk ståndpunkt, som delvis döljs av den aktuella debatten om "självstyre". Det är ett begrepp som innehåller många positiva politiska aspekter: huvudfrågan för den politiska kampen skulle inte längre vara Staten, som hädanefter är kapitalismens tomma skal, utan bara kapitalets makt i företagen. Jag vill inte påstå att teserna om självstyre nödvändigtvis sammanfaller med denna ståndpunkt, men vi är tvungna konstatera att ställningstaganden för "självstyre" och åsikten om den "nuvarande tillbakagången" för Statens roll ibland framförs tillsammans.

III

Dessa punkter kan, tillsammans med huvudmotsättningens former idag (bourgeois – arbetarklass) och den folkliga kampens uppsving i Europa likaså förklara en rad viktiga fenomen som visar sig här:

a) Först och främst den fördolda hegemonikrisen som nu berör de europeiska bourgeoiserna. Vi har konstaterat att de europeiska bourgeoiserna, i sina motsättningar med det amerikanska imperialistiska kapitalet, är uppbyggda, på klasskamps-planet och maktblocks-planet, av heterogena och konjunkturbundna grupper. Redan det är en viktig faktor för hegemoni-instabilitet när det imperialistiska kapitalets motsättningar införlivas med varje europeiskt nationellt maktblock. Samtidigt förvärras bara de inre motsättningarna i dessa maktblock, i en period då Statens roll blir allt större, och då begränsningen av dess relativa autonomi blir en absolut nödvändighet för monopolkapitalet. Även om det inte är riktigt att Staten för närvarande förvandlas till ett enkelt verktyg för monopolen, så är det däremot riktigt att den inom denna ram är allt mindre lämpad att effektivt fylla sin uppgift att organisera hegemonin. Statspolitiken begränsar sig ofta till en rad motsägelsefulla åtgärder och punktinsatser, som visserligen bär vittnesbörd om monopolkapitalets logik, men också avslöjar sprickor och brist på sammanlänkning i statsapparaterna, som återskapar maktblockets motsättningar när monopolkapitalets kapacitet att upprätta hegemonin samtidigt försvagas. I en stund då Statens roll är mer avgörande än någonsin tycks den vara drabbad i sina olika apparater av en representationskris (däri inbegripet också de politiska partierna) i sitt förhållande till maktblockets olika fraktioner: det är ett av skälen till de olika kontroverserna (åtminstone i den form de får inom själva bourgeoisin) angående "Statens styrning", "regionalisering", "decentralisering" o.s.v.

b) Till detta kommer ytterligare ett fenomen, som hänger ihop med den nya nära sammanlänningen mellan det ekonomiska, Staten och ideologin. När den nuvarande staten tycks ha lyckats i viss mån "reglera" den "våldsamma" sidan av kapitalismens ekonomiska kriser (och det har ingenting att göra med myten om den "organiserade kapitalismen"), har den gjort det genom att följa en väg som framstår som paradoxal: det har kunnat genomföras bara i den utsträckning de ekonomiska kriserna direkt extrapoleras i kriser i överbyggnaden, i Staten, däri inbegripet också i dess ideologiska apparater. Det beror bl.a. på att Staten genom att direkt ta hand om kapitalets utvidgade reproduktion, och genom att reglera "de ekonomiska kriserna" själv nu tar på sig vissa funktioner som uppfylldes av dessa "kriser": värdeförstöring av vissa delar av kapitalet, inflation och arbetslöshet som direkt dirigeras av Staten (strukturell inflation och krypande inflation o.s.v.).²¹ Buffert-staten, eller Staten som

²¹ Det är alltså verkligen omöjligt att som hela den borgerliga ideologin betrakta kapitalismens "ekonomiska kriser" som det ekonomiska "systemets" dysfunktionella moment, som Staten såsom rationaliserande instans skulle ha som syfte att "undvika". *Kapitalismens ekonomiska kriser ingår organiskt i reproduktionen av det samhällsliga kapitalet*. Dessa kriser som på den politiska nivån kan ta sig uttryck i politiska kriser och revolutionära situationer, d.v.s. som möjligheter att kasta kapitalismen överända, framstår samtidigt som en koncentration av de tendenser som motverkar profitnivåns fallande tendens (kraftigt minskat värde för kapital, förstörelse av produktionskrafter o.s.v.). Dessa "ekonomiska kriser" rensar alltså upp i kapitalismen och framstår som själva villkoren för dess utvidgade reproduktion och fortsättning. Detta är tillräckligt för att uttrycka

säkerhetsventil för de ekonomiska kriserna, förvandlas alltså till en Stat som resonansbotten för samhällsförhållandenas reproduktionskriser. Det är verkligen så att själva förhållandet mellan ekonomisk klasskamp och politisk klasskamp nu har förändrats: varje ekonomisk kamp i den nuvarande fasen stöter objektivt sett samman mer eller mindre direkt med Statens funktioner och apparater, delar och förgreningar. Utvidgningen av kapitalbildningen och Statens ingrepp inom en hel rad olika områden ("levnadsbetingelser och livsföring") som numera är direkt avhängiga av kapitalets utvidgade reproduktion, leder dessutom till en påfallande politisering av kampen för livskvalitén. En kamp som är desto viktigare, eftersom den inte bara sätter ifråga produktionens "betingelser", utan mer och mer direkt reproduktionen av själva produktionsförhållandena.²² Numera fungerar alltså inte längre det politiska konsensus, som byggde på Staten som garant för "expansionen", och som uttrycktes särskilt klart i den keneynsianska ideologin. Statens underkastelse under den monopolistiska reproduktionens logik, alltså det som upplevs som dess brist på förmåga att uppfylla massornas behov, har aldrig varit så iögonfallande som nu, då den ingriper inom alla de områden där dessa behov visar sig. Det är betecknande att bourgeoisin för första gången ser sig tvingad att presentera ett verkligt program, i en stund då den mindre än tidigare kan förverkliga det.

I denna situation framstår Staten idag som karaktäriserad av den instabilitet, som följer av en ständig förvaltning av bourgeoisins dolda hegemonikris.

c) Bourgeoisins strategi i denna situation består i att genomföra under alla förhållanden, samtidigt med ett ökande förtryck (repression), justeringar av legitimeringsprocessen som gäller relationen mellan den dominerande ideologins nuvarande former och omorganiseringen av statsapparaten.²³ Det är inte min uppgift att här gå in på den grundläggande diskussionen i frågan. Jag ska bara påpeka att dessa justeringar av legitimeringen, som inte inskränker sig till en enkel anpassning av relationerna mellan parlament och exekutiv, men som inte heller sammanfaller med ett fasciseringsförlopp i den rätta bemärkelsen, visar på omfattande förändringar av den borgerliga legitimiteten. Det sker samtidigt som en *ideologisk kris* drabbar dessa formationer. Förändringarna innehåller en hel skala, som går från en överflyttning av legitimiteten i den *folkliga suveräniteten* till legitimiteten i Statens byråkratiska *administration*, till förändring av de politiska partiernas och de ideologiska apparaternas roll, till total förändring av de juridisk-ideologiska gränserna mellan "det privata" och "det allmänna" (omstörtning av själva området för de grundläggande friheterna t.ex.). Det verkar alltså som om inte bara den traditionella formen för parlamentarisk demokrati, utan *också en viss form för politisk demokrati överhuvudtaget*, redan har försvunnit under den nuvarande kapitalismens strukturella förändringar. Hur det än är med det, så har förändringarna av legitimiteten ett huvudsakligt syfte: att dölja för folkets massor Statens nuvarande roll och naturen i den politiska makt som utkristalliseras, under masken av en *teknisk och neutral instans*, den nuvarande *teknokratismen* ersätter inom den borgerliga ideologin den juridisk-politiska regionens dominans. Ideologin om den "pluralistiska" Staten,

---

avståndet till de ekonomiska misstagen som i de ekonomiska kriserna ser en mekanisk faktor för kapitalismens sammanbrott. Men det som är viktigt här är Statens nuvarande roll i detta sammanhang. Staten reglerar i viss mån kapitalismens "vilda" ekonomiska kriser, men måste samtidigt direkt ta hand om krisernas organiska funktioner i kapitalets utvidgade reproduktion. Det rör sig alltså inte om en Stat som lyckas "undvika" kriserna, utan om en dirigerad av krisen uppifrån av Staten som bara försöker reglera den "okontrollerade" sidan av den. Detta får direkta återverkningar i form av statsapparaternas interna kris och i form av ständiga motsättningar mellan dess olika ekonomiska funktioner.

²² Se ovan s. 53 xxx o. följ.

²³ Se därom J. Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, 1973, Cl. Offe, *Strukturprobleme des Kapitalistischen Staates*, a.a., I. Balbus, *Politics as sports: an interpretation of the political ascendancy of Sports metaphor in America*, stencil 1973, M. Duverger, *Sociologie de la politique*, 1973.

”skiljedomare” mellan ”samhällsgruppernas” intressen, bärare av ”individernas-medborgarnas” ”allmänna vilja” lämnar plats för ideologin om Staten som en ”teknisk” instans, som står inför ”produktionens” inneboende ”krav” (nödvändighet), om ”industrialiseringen” och om ”det tekniska framåtskridandet”.

Det är ingen tvekan om att Staten nu i viss mån lyckas (men för hur länge?) att genomföra det ideologiska företaget att reproducera privatiseringen av ”individerna” inom ”det allmännas” nya område. Även om de folkliga massornas ekonomiska kamp nu stöter samman direkt med Staten, måste man också se de begränsningar som för närvarande råder för denna objektiva politisering. Det våldsamma ifrågasättandet av Staten, som man kan konstatera för närvarande, utvecklas ofta samtidigt som en tillit, hos dem som ifrågasätter, till högern som innehar kommandospakarna: i Frankrike kan man mycket väl bränna upp skattemyndighetens kontor, eller slåss mot C.R.S., och samtidigt rösta för U.D.R. (gaullisterna ö.a.). Det innebär att den nuvarande teknokratiska ideologin är dominerande på så sätt att den fortfarande ofta dominerar de folkliga massornas kamp *i motsatt form*. Kampen ifrågasätter en ”teknokratisk makt”, som finns överallt, utan att alltid kunna frilägga dess politiska natur.²⁴

Servan-Schreiber finns för att påminna oss om att bourgeoisin till och med kan ställa sig främst i denna kamp och föra den vilse.

---

²⁴ Det är en deffekt av detta ideologiska företag, i motsats till vad många samtida analyser av ”teknokratin” hävdar. Den ena eller andra formen (Schelsky, ”l'Etat technique” i *Auf der Suche nach Wirklichkeit*, 1965, H. Marcuse, *Den endimensionella människan*, sv. övers. 1968), anser att de nuvarande ”teknologiska förändringarna” leder till en reell avpolitisering (klasskampen överskrids), t.o.m. en ”teknisk alienering” (”manipulering”) av individerna. Det kan också påpekas att trots att de kommer till slutsatser som verkar helt motsatta har dessa författare utgångspunkter som sammanfaller med dem som framförs angående den ”vetenskapliga och tekniska revolutionen”, som kommer att behandlas utförligt i den avslutande essän).

IV. Anmärkningar angående *bourgeoisins* "personal"

1. Frågan om "managers"

De föregående analyserna har gjorts ur den marxistiska klassteorins huvudsakliga synvinkel, nämligen frågan om de platser som tilldelas klasserna i den samhälleliga arbetsdelningen – platser som vi i inledningen betecknade med termen *strukturell klassbestämning* (determination). När det gäller kapitalet har jag understrukit formerna för sammanlänknings mellan de två olika relationerna (ekonomiskt ägande och förfogande), som på ett determinerande sätt omgärdar dess plats (ty den sträcker sig också till de politiska och ideologiska relationerna), och de olika maktmoment som följer därav. Nu skall jag undersöka frågan om aktörerna som finns inom platsen. Det är en fråga, som hänger samman med den första, men som samtidigt är relativt åtskild. Att karaktärisera vissa aktörer som borgerliga innebär inte att man använder ett adjektiv som kan sättas fast på dem som om det vore en inneboende egenskap – t.ex. deras klassursprung – utan det beror på den plats som aktörerna innehar: deras läge i förhållande till de relationer som omgärdar kapitalets plats, ja till den makt de utövar och som följer av dessa relationers själva natur.

I

Problemet framträder i hela sin omfattning, om man betraktar rader av analyser gjorda av nutida sociologer och ekonomer som, när de studerar det "samtida samhället", både skiljer radikalt på relationerna ifråga och de maktmoment som i själva verket kommer ur dem, och huvudsakligen betraktar problemet med samhällsklasser i termer av aktörer (samhällsklasserna skulle vara summan av de individ-aktörer som de består av).

Dessa uppfattningar finns i flera olika former: Den som angår oss mest har som centrum "manager"-temat. Det har skrivits mycket om den sedan andra världskriget och den förnyas ständigt. Den sista varianten är Galbraiths *teknostuktur*.

Kärnan i företaget är att attackera den marxistiska uppfattningen om samhällsklasser, som enligt den eviga refrängen skulle ha visat sig vara riktig på 1800-talet, men inte längre stämmer i det moderna "post-industriella", "teknobyråkratiska" samhället. Den här uppfattningen grundar sig på flera antaganden: den samtida *big corporation* – det stora företaget – skulle bygga på en *total uppdelning* mellan produktionsmedlens "ägande" och den "beslutsfattande makten". Den sistnämnda utövas av manager-aktörerna (teknostrukturen), som är helt skilda från ägarna, och som ofta uppfattas som den nya dominerande "klassen". Detta får viktiga konsekvenser när det gäller managers motiv för handlande, motiv som är andra än ägarnas. Manager-psyket leds inte av jakten efter profit, som fallet var för ägarna, utan av strävan efter företagets styrka och expansion. Det samtida samhället skulle alltså inte längre vara grundat på profitens logik.

Så ser problematiken runt *managers och teknostrukturen* ut i stora drag. I en rad besläktade uppfattningar återfinns dess tvåfaldiga epistemologiska förutsättning: d.v.s. brottet mellan produktionsförhållanden/produktionsrelationer och makten å ena sidan, och å andra sidan klassproblematiken grundad på aktörerna:

a) det gäller t.ex. R. Dahrendorf,¹ vars uppfattningar har sin upprinning hos Max Weber, och som jag har kritiserat i ett annat sammanhang: enligt honom skapas klasser, eller snarare "sociala grupper" först och främst genom grundläggande "maktrelationer", som huvudsakligen definieras som "kommando"-relationer och "lydnads"-relationer i institutioner av "auktoritär" typ, och ägandet är bara en möjlig konsekvens av dessa maktrelationer. När allt

¹ När det gäller marxistisk kritik av M. Weber, se J-M Vincents avgörande artiklar i *Fetichisme et Société*, 1973, och likaså M. Lowy, *Dialectique et Révolution* 1973.

kommer omkring är det samma sak som den traditionella invändningen mot den marxistiska uppfattningen om samhällsklasser.

Ur samma strömning kommer i sista hand, åtminstone till vissa delar, de analyser Touraine² har gjort, även om han var en av de första att påpeka att den största ideologiska faran för närvarande ligger i de olika "organisationsteorierna", och även om hans analyser otvivelaktigt är på en annan nivå än Dahrendorfs. Jag ska inte här gå in på en uttömmande kritik av Touraines personliga uppfattning: jag ska bara påpeka att den här strömningen hos honom får den begreppsliga formen av en uppdelning i klasser, inom "det postindustriella samhället", mellan dem som ger order och bestämmer (de som innehar "vetande" och som är skilda från ägarna) och dem som utför;

b) de som studerar den samtida dominerande klassen i termer av aktörsgrupper, d.v.s. makteliter. Det begreppet finns hos Wright Mills, J. Meynaud o.s.v., för vilka "jämsides" med ägarna, som utgör en elitgrupp, det finns en annan skild och jämbördig elitgrupp, nämligen *managers*: en syn som i viss utsträckning övertas av R. Miliband.³ Samma syn finns hos P. Bourdieu (vilket inte är ägnat att förvåna på grund av hans obotfärdiga weberianism), som nyligen har ägnat sig åt frågan om den dominerande klassen, och trots att han istället för termen elit använder termen *klassfraktion* (är man marxist så är man ...) Dessa "fraktioner" motsvarar ... Statistiska institutets⁴ "yrkeskategorier"! Bourdieu talar nämligen om för oss att "den styrande klassens olika fraktioner" är: 1) lärarna, 2) tjänstemännen inom den allmänna sektorn, 3) de fria yrkena, 4) ingenjörerna, 5) tjänstemännen inom privatsektorn, 6) industri-företagarna, 7) affärsinnehavarna. *Managers*, som här dessutom identifieras med "tjänstemännen", uppfattas som en fraktion av den "styrande klassen".⁵

Dessa synsätt, som visserligen stödjer sig på vissa av monopolkapitalismens förändringar, som redan Marx tog upp i sina reflektioner om aktiebolagen, vittnar om många sammanblandningar.

Den första sammanblandningen är den som gäller jämställandet av juridiskt ägande och ekonomiskt ägande, när det sistnämnda utgör det verkliga produktionsförhållandet. Det är tydligt att man under monopolkapitalismen kan konstatera en relativ åtskillnad mellan dessa två typer av ägande, då varje "aktie" inte motsvaras av lika mycket ekonomiskt ägande, men det förblir ändå sant att det ekonomiska ägandet tillhör kapitalets plats.

Men det här är inte något svar på problemet med *managers*: vilka är de exakt, och vilken är deras strukturella bestämning eller klasstillhörighet? Är de en del av kapitalistklassen eller inte? Isåfall på vilken grund och varför? Om de är del av den, utgör de då en distinkt fraktion, och vilken skulle grunden vara för denna distinktion? Detta innebär att frågan om sambandet mellan samhällsklassernas plats och aktörerna, som finns på platsen, ställs.

När det gäller det förfogar vi över vissa svar på problematiken om managers, grundade på empiriskt material, men som inte uttömmar problemet. Det första visar att aktörerna/bärarna av den makt som härrör ur ägande- och förfoganderelationen (*managers, chief executives,*

² *Les classes dans une société post-industrielle*, 1971.

³ [Statsmakten i det kapitalistiska samhället](#), 1969, sv. övers. 1970. Se därom också min kontrovers med Miliband i *Politique aujourd'hui* mars 1970 (*New Left Review* n. 58 o. 59).

⁴ INSEE är den franska motsvarigheten till Statistiska centralbyrån.

⁵ P. Bourdieu: "Reproduction culturelle et reproduction sociale" i *Informations sur les sciences sociales*, UNESCO, april 1971, särskilt s. 59. Det hindrar inte Bourdieu att fem sidor längre fram (s. 64) tala om "den dominerande fraktionen av de dominerande klasserna: affärsbourgeoisin"! Detta får mig att påpeka ett problem som vi ska återkomma till och som gäller den utomordentliga godtyckligheten i statistikens klassifiering av yrkeskategorier. *Managers* och statsapparaternas "toppar" som det här är frågan om sammanfaller inte med de olika "högre tjänstemännen" i INSEE's statistik.

höga tjänstemän och företagsledare), till största delen i praktiken sammanfaller med det ekonomiska ägandets aktörer. Och det beror inte bara på att de alla skulle befinna sig i samma "sociala miljö", eller att de alla skulle ha del i samma "kulturella kapital", med den av Bordieu omhuldade termen, utan också på att de i allmänhet själva har ett betydande antal aktier med en hög grad av ekonomiskt ägande. Att *manager-klassen* tillhör kapitalistklassen skulle alltså grundas på att de är direkta bärare av de juridiska och ekonomiska äganderektionerna.⁶

Det andra svaret befinner sig direkt inom problemformuleringen aktör-subjekt, eftersom samhällsklasserna just uppfattas som helheten av de individer som de består av. Inom denna problemformulering, som är tydlig t.ex. hos Miliband och t.o.m. hos Baran och Sweezy så ligger kriteriet för klasstillhörighet i sista hand i aktörernas motiv för sitt handlande. Man anstränger sig då för att visa att *managers* själva också lyder profitlogiken, som "påtvings" av "systemet". Därur följer en rad mycket kunniga analyser, som tröttar ut sig med att bevisa det självklara, nämligen att de företag som leds av *managers* är lika inställda på profit, som de som direkt leds av medlemmar av den "familj" som äger det. *Managers*, som följer "lusten efter vinst" lika bra som ägarna, skulle därför tillhöra den dominerande klassen. Men deras motiv och inställning framvisar ändå särskilda drag, jämförda med ägarnas, och därför utgör de gentemot ägarna en elit – en fraktion – som är skild från den dominerande klassen.

De här två svaren visar sig båda vara otillfredsställande. Det första, som sätter ljuset på manager-aktörernas relation till ägandet, tar inte hänsyn till den tydliga distinktion som nu finns i många fall mellan de aktörer som är bärare av ägande- och förfoganderelationen å ena sidan, och de som utövar den makt som följer därav å andra sidan. Även om det inte finns skuggan av tvivel på att *managers* "gör affärer", så kan man ändå inte alltid fysiskt och personligen sätta likhetstecken mellan dem och de aktörer som i sina händer koncentrerar det reella ekonomiska ägandet i de företag som de leder.

Det andra svaret bortser från att kriteriet på klasstillhörighet inte är grundat på motiv för handlande: Max Weber själv erkände att kriteriet på tillhörighet i kapitalistklassen inte var "vinstens lockelse". Profiten är inte motiv till handlande, utan en objektiv kategori som betecknar en form för förverkligande av mervärde.

Men det är nödvändigt att gå längre i det här sista fallet. Eftersom den här uppfattningen grundar sig på en problemformulering om aktörer, ställer den nödvändigtvis den dubbla frågan om klasstillhörigheten och differentieringar inom den dominerande klassen, i termer av de sociala grupper och individer som utgör den. Istället för en differentiering av den dominerande klassen i termer av kapitalfraktioner så finner vi här en differentiering i termer av eliter eller maktgrupper. Resultatet är att på grundval av s.k. "sociologiska" kriterier, betraktas *managers* som en särskild elit (fraktion) inom den dominerande klassen, där ägarna – odifferentierade – bara utgör en annan fraktion, jämsides för övrigt med en hel rad andra aktörsgrupper. De här elitgruppernas enhet som dominerande klass härleds när allt kommer omkring ur en grupp kriterier om deras gemensamma deltagande i "beslutsprocessen" (åtskillnaden mellan dem som beslutar och dem som utför), deras gemensamma "kultur", deras ömsesidiga relationer, o.s.v.

II

Redan Marx påpekade att de förändringar som motsvarar aktiebolagen för med sig differentieringar mellan de aktörer som är *bärare* av ägande- och förfoganderelationer, och de aktörer som *utövar* den makt som direkt hänger samman med dem. Medan i det kapitalistiska

⁶ Se därom särskilt den mycket intressanta artikeln av R. Blackburn "The New Capitalism" i *Ideology and Science*, Blackburn ed. 1972.

produktionssättet ”ledningens arbete blir kapitalfunktion” (”capital-fonction” med den term Marx använde) ”så har den kapitalistiska produktionen nått det stadium då det högsta ledande arbetet, helt och hållet åtskilt från kapitalägandet, finns överallt. Det har alltså blivit onödigt att det ledande arbetet utövas av kapitalisten själv. En orkesterchef behöver inte äga instrumenten ... Att hävda att detta arbete är kapitalistiskt arbete och kapitalisternas funktion innebär bara att den vulgäre – (den stora massan av politiska ekonomer) – är inkapabel att föreställa sig de utvecklade formerna i den kapitalistiska produktionen ...”.⁷ Marx' analys är tydliga: medan ägandets och förfogandets makt tillhör *kapitalets plats* – är ”funktioner” av kapitalet – så fylls de inte nödvändigtvis av ägar-aktörerna själva – de är inte ägarkapitalisternas ”funktioner”.

Analysen bör utvecklas i den riktningen: det är kapitalets plats, definierad som sammanlänkningen av de relationer som innebär makt, som bestämmer klasstillhörigheten hos de aktörer som fyller dessa ”funktioner”. Två sammanhängande aspekter på problemet är alltså att:

a) den makt, som antingen gäller användningen av resurserna, tilldelning av produktionsmedel för det ena eller andra syftet o.s.v., eller ledningen av arbetsprocessen, hänger samman med det ekonomiska ägandets och förfogandets relationer, och dessa relationer avgränsar en och samma plats, kapitalets plats;

b) de ledande aktörerna, som direkt utövar makten och fyller ”kapitalets funktioner”, besitter kapitalets plats och har alltså en borgerlig klasstillhörighet, även om de inte innehar den formella juridiska makten. *Managers* utgör alltså i varje fall en integrerad del av den borgerliga klassen. Det förstås att det här inte gäller att avgränsa statistiskt och empiriskt de ”numeriska” gränserna för *manager*-”gruppen”, och inte heller att besluta vilken ”yrkesgrupp” eller ”samhällskategori” lednings-aktörer tillhör, eller ens säga vem exakt som i varje särskilt fall utövar dessa funktioner.

När det gäller dessa funktioner som är knutna till kapitalets plats och den makt som kommer därur, så är det tydligt att denna plats definieras utifrån den samhälleliga arbetsdelningens helhet: den begränsas inte till produktionsförhållandena, utan når de ideologiska och politiska relationer som produktionsförhållandena implicerar, och som alltså är en grundfaktor i den strukturella bestämningen av klassen. *Managers* ledande roll, det faktum att de fyller kapitalets funktioner och direkt utövar dess makt, hänger samman med deras situation i auktoritetshierarkin inom den despotiska organisationen av fabriksarbetet, och också med deras situation i förhållande till ”kunskapssekretessen” och den ”byråkratiska sekretessen” i uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete. Dessa situationer är, i just de former de har för dem, borgerliga klassbestämningar. Denna objektiva plats som *managers* har inom de politiska och ideologiska relationerna kan inte reduceras till enkla ”kulturella” drag, eller drag som hänger samman med den ”sociala miljön”. Den konkretiseras i dessa aktörers specifika ideologi som i form av ”ekonomisk rationalitet”, ”effektiv avkastning”, ”expansion” o.s.v., kort sagt i form av teknokratism, för närvarande är den dominerande varianten av den borgerliga ideologin.

Nu är det möjligt för oss att sammanfatta: *managers*, som tillhör den kapitalistiska klassen på grund av att de besitter kapitalets plats, *kan inte utgöra en avskild fraktion inom denna klass*, inte en fraktion som är avskild från ägarna. Å ena sidan innehar *managers* inte en egen plats – relation: de åtskillnader som har konstaterats bl.a. mellan det ekonomiska ägandets relationer och förfogandets relationer (ledning av arbetsprocessen) innebär inte alls att den sistnämnda, som utövas av *managers*, skulle skilja sig från kapitalets plats. Å andra sidan, om man kan

⁷ *Kapitalet Första Boken* s. 288 o. *Tredje Boken* s. 351-352.

fastställa en uppdelning mellan de olika "aktörer" som är *bärare av kapitalets relationer och de som utövar dess makt*, så rör det sig inte om någon åtskillnad mellan kapitalets *plats* och dess *makt* (kapitalister mot managers), eller mer exakt någon separation mellan å ena sidan det ekonomiska ägandets och förfogandets relationer, och å andra sidan den makt som härrör därur. En viss manager (företagsledare), eller företagsledargrupp, tillhör den kapitalfraktion vars plats de innehar: industrikapital, bankkapital, handelskapital o.s.v. Med andra ord har företagsledarna själva inte någon egen enhet som klassfraktion, vilket nuförtiden hävdas av många, bl.a. i Frankrike, som bildar "en sociologisk enhet" av företagsledare eller "teknobyråkrater", i allmänhet på grundval av utbildning och kulturell gemenskap, i Frankrike alltså högskolorna, Polytechnique, ENA Centrale⁸ o.s.v.

Men den sistnämnda typen av analyser har än mer långtgående effekter: man kan läsa både här och där att för att veta om penetrationen av utländskt kapital, t.ex. amerikanskt, främjas i ett europeiskt land måste man ta reda på om företagsledningen i filialerna består av "inhemska" tjänstemän eller inte. Man antar då att företagsledarnas nationella ursprung, tillsammans med deras "beslutsautonomi" skulle påverka kapitalets verksamhet till förmån för den nationella ekonomin: det är knappast överflödigt att i det här sammanhanget nämna att politiken med "inhemska företagsledare" särskilt utmärker det sorgligt välkända ITT! Och med samma tänkesätt har ofta den gaullistiska ekonomiska politiken gjorts avhängig av det "industriella valet" hos dem som gått ut Ecole Nationale de l'Administration!

Monopolkapitalismens olika faser, de särskiljande formerna för sammankopplingen mellan det ekonomiska ägandets/förfogandets relationer och makten som kommer ur dem, visar sig i former för dissociering mellan de aktörer som är bärare av relationen, och de som utövar makten, som är karaktäristiska för faser. Det är ett förlopp som i allmänhet studeras av dagens sociologer och ekonomer under temat "centralisering/decentralisering" eller "ökande/minskande byråkratisering" av storföretaget, sett som "organisationsmodell" eller som former för "beslutsfattande-processen" i storföretag och multinationella företag. Det som bör understrykas är att det här rör sig om *sekundära effekter* av de former som produktionsförhållandena och samhällsförhållandenas reproduktionsprocess tar i produktionsenheterna. Det är inte ett resultat av tekniska faktorer som t.ex. användningen av datasystem. Det rör sig verkligen om effekter som är raka motsatsen till dem som den gamla institutionalistiska traditionen implicerar. Med sitt "företags"-begrepp, i dagens version "organisationsteori", innebär den när allt kommer omkring att det är företaget/institutionens egen struktur som bestämmer de relationer som råder inom det. Relationer som f.ö. blir "makt"-relationer mellan dem som "beslutar" och dem som "utför", oberoende av produktions- och utsagningsrelationen.

En sista punkt: frågan angående aktörerna/individerna vad gäller deras fysiska identitet och deras inbördes relationer kan möjligen, i bästa fall, *tjäna som enkla indicier* på de grundläggande förloppen, på villkor att de tydligt framställs som indicier, och att deras ofta oklara karaktär framgår. Ett exempel: tendensen till förenande av industrikapital och penningkapital i finanskapital får ofta som resultat fysisk och personell interpenetrering bland aktörerna. Det är känt för alla att i de stora industrifirmornas styrelser finns bankchefer och ägare av bankmonopol, och tvärtom. Att den ledande personalen i de olika kapitalfraktionerna nuförtiden är rörlig och utbytbar är också känt. Man kan då visserligen genom att studera styrelsernas uppbyggnad få indikationer i speciella fall på de konkreta former som kapitalsammansmältningen tar (just nu är det ett sociologiskt mode att gå igenom olika *Vem är det*). Men de här indikationerna kan ofta leda fel och framförallt dölja de grundläggande förloppen och de olika kapitalfraktionernas strategier. Det räcker med ett exempel: både i Frankrike och i Tyskland träffar man på representanter för de stora bankerna i storföretagens styrelser, men det har inte

⁸ Parallellt med universiteten finns i Frankrike ett väl utbyggt system av spärrade högskolor med hög status. ö.a.

alls samma betydelse. I Tyskland har ju bank-monopolkapitalet alltid fört en politik bestående av direkta ingrepp och investeringar i industrin, medan bankkapitalet i Frankrike fortfarande idag utmärks av omfattande spekulation (börstransaktioner eller massiva investeringar i byggnadssektorn).

2. Statsapparaten ”toppar”

I

Samma problemformulering runt aktörerna/subjekten återfinns idag också i en rad analyser som gäller förhållandet mellan den dominerande klassen och Statsapparaten: de sträcker sig från vissa av franska kommunistpartiets analyser av statsmonopolkapitalismen till R. Millibands och J.K. Galbraiths analyser av *Den nya industristaten*. Det huvudsakliga syftet med dessa analyser är att bevisa ett samband mellan monopolkapitalets hegemonifraktion och Statsapparaten, genom att visa att samma personer, samma klassursprung och personliga band finns bland den monopolkapitalistiska fraktionens aktörer och *topparna* inom Statsapparaten – de höga tjänstemännen, ministrarnas medarbetare, den politiska personalen i vid bemärkelse. För franska kommunistpartiet t.ex. så är beviset på sammansmältningen mellan Staten och monopolen till ”en enda mekanism” att de fysiska ”individer” som leder de båda sammanfaller. Urtyper för dessa analyser är den om ”Pompidou bankmannen”.⁹

Men den här aspekten på problemet är sekundär och beroende av slumpen. *Hegemonifraktionen* har i själva verket ofta varit, och är fortfarande, beroende på samhällsformationen, en annan än den *härskande* klassen eller fraktionen, som de högsta medlemmarna och den politiska personalen inom statsapparaten rekryteras från (klassursprung) eller ibland tillhör. Detta fenomen har emellertid ingenstans hindrat att Statens politik och hegemonifraktionens intressen objektivt överensstämmer. Att till varje pris söka överensstämmelsen i en förutsatt identitet mellan hegemonifraktionen och den härskande klassen eller fraktionen leder, i de fall där det existerar ett tydligt avstånd mellan dem, till att den härskande klassen uppfattas som den som innehar hegemonin. Det var grunden till felet i de socialdemokratiska analyserna av fascismen, som betraktades som ”småbourgeoisins diktatur” på grund av det småborgerliga klassursprunget hos den högsta personalen inom Statsapparaten under fascismen.

Låt oss återgå till den nutida Staten: argumenteringen, som lider av bristande precision, kan också leda till att klasshegemonin fördunklas. Det är känt att monopolkapitalets hegemoni förverkligas under vissa europeiska socialdemokratiska regeringar (Tyskland, Österrike, Storbritannien under Wilson) med hjälp av politisk personal som till största delen kommit inte bara från det icke-monopolistiska kapitalet, utan också från småbourgeoisin, och ofta t.o.m. från arbetararistokratin genom socialdemokratiska och labourfackföreningar och partier. Något som försvararna av dessa regeringar just för fram som bevis på att monopolkapitalets hegemoni inte finns under deras styre.¹⁰ Men:

a) Allt det här betyder inte att medlemmarna av den klass eller fraktion som innehar hegemonin inte har medverkat *direkt* i de kapitalistiska Statsapparaterna (regeringar, ledning av politiska partier, toppen av statsadministrationen). Det har tvärtom varit fallet inom varje form av kapitalistisk Stat, både förr och nu. Man kan säkert säga att detta fenomen är *mer utmärkande än förut* i Statsapparaten i den aktuella fasen: det beror samtidigt på den nutida Statens avgörande roll genom de ekonomiska ingreppen, på breddningen av den nationaliserade ekonomiska sektorn där monopolkapitalet kommer in i ledningen, på det icke-monopolistiska kapitalets speciella beroende av monopolkapitalet, och slutligen på de institutionella

⁹ H. Claude, *Le pouvoir et l'Argent*, 1972, som dock innehåller utomordentliga inblickar.

¹⁰ Detta är naturligtvis bara en sekundär aspekt av de socialdemokratiska regeringarna, som utgör ett problem som jag inte här ämnar gå till grunden med.

förändringarna av Staten. Men det här fenomenet, som också här har värde som indicium, förblir sekundärt och kan hursomhelst inte tolkas som ”monopolisternas fysiska övertagande” av en Stat, som förut hade en jungfrus renhet genom ”hederliga tjänstemäns” skiljedom.

b) Jag ska lägga till något om den franska situationen: det påfallande fenomenet under det senaste decenniet, med medlemmar av den monopolistiska fraktionen direkt närvarande inom Statsapparaterna, är frapperande framförallt i jämförelse med Frankrikes speciella förflutna, som sammanhänger med den III:e och t.o.m. den IV:e Republikens ”jakobinska” tradition. Det är riktigt att V:e Republiken inte bara har kommit ifatt utan också gått om vissa andra stater i metropolen och en tendens till verklig kolonisering av Staten från den monopolistiska fraktionens direkta medlemmar har visat sig. Men detta hänger samman med den gaullistiska regimens särdrag, d.v.s. särdragen hos den gaullistiska rörelsen och hos V:e Republikens institutioner, i ett land där den ekonomiska statsinterventionen är speciellt omfattande (planapparaten var kärnan i koloniseringen av Staten av monopolkapitalets medlemmar) och Statens nationaliserade sektor speciellt stor.

c) Man får inte glömma att det här fenomenet motverkas, också i Frankrike, av högskolorna och statstjänstemannasystemet, som tillhandahåller en politisk kader, som fortfarande i anmärkningsvärd omfattning kommer från det icke-monopolistiska kapitalet, de fria yrkena och t.o.m. från småbourgeoisin.¹¹ Men detta faktum, som motbevisar att monopolfraktionens och Statsapparatsens medlemmar är identiska till sitt klassursprung, fångas upp av en annan variant av den ideologiska strömningen om eliter och managers. I det fallet understryks den gemensamma utbildningen och ”kulturen” hos dem som inriktas på företagsledning och ledning av Statsapparaten, och som visar sig vara utbytbara och rörliga med hjälp av den nationaliserade sektorn inom ekonomin och olika smygvägar. Naturligtvis kastar man då helt enkelt överbord monopolkapitalets hegemoni, och ersätter det med ett tekno-byråkratiskt ”kast”, ”elit” eller ”klass”, som har all makt och som intar allt, och som antas ha det verkliga kommandot över ekonomin och Staten i sin hand.

II

De analyser som behandlar medlemmarna av monopolfraktionen och den kapitalistiska klassen, och medlemmarna av Statsapparaten som identiska, eller de som mekaniskt reducerar dem till en minsta gemensam nämnare som klassursprung, eller t.o.m. klasstillhörighet, mörklägger helt ett viktigt problem: frågan om Statsapparatsens medlemmars *sociala kategori* – Statsbyråkratins existens och speciella funktionssätt. Statstjänstemännen (funktionärerna) utgör en social kategori: dess bestämning beror just på förhållandet medlemmarna har till Statsapparaterna och på det faktum att de verkställer Statens objektiva funktioner.

Vad är det för grundläggande faktum i det här sammanhanget, som analyserna om Statens och monopolens sammansmältning till en enda mekanism mörklägger? *Det är just att den här sociala kategorins sätt att fungera inte kan reduceras till dess medlemmars klassursprung, eller ens klasstillhörighet.* Om motsatsen hade varit fallet skulle problemet med byråkratin, som var så viktigt för Marx, Engels, Lenin och Gramsci, överhuvudtaget inte uppstå.

Den här sociala kategorin, vars medlemmar har skiftande klassursprung och klasstillhörighet i allmänhet, uppvisar trots skillnaderna en *specifik inre enhet*, som blott är inverkan av Statsmaktens enhet och Statsapparaternas institutionella enhet (bl.a. deras ”centralism”) på de agerande. Denna sociala kategori kan, för det första, såsom grupp tjäna andra klassers och fraktioners intressen än de som dessa ”toppar” tillhör eller härstammar från. Marx analyserade det klassiska engelska exemplet på en Statsbyråkrati, där topparna tillhörde lantadeln och som tjänade bourgeoisin. Lenin analyserade exemplet ”borgerliga specialister”, med borgerligt

¹¹ Enligt en undersökning av INSEE (*Etudes et Conjoncture*, feb. 1967).

klassursprung som tjänade den sovjetiska Staten. Man kan också påminna om den fascistiska byråkratin som tjänade monopolkapitalet, och den politiska kadern med småborgerligt klassursprung i Frankrike under III:e Republiken och med jakobinsk tradition som tjänade bourgeoisin.

För det andra kan denna sociala kategori i en bestämd konjunktur fungera som en verklig *samhällskraft*. Den ingriper i så fall på det politiska fältet och i klasskampen med sin *specifika tyngd*: den befinner sig varken helt enkelt i hegemonifraktionens eller klassens ”släptåg”, inte heller i släptåg till den klass eller fraktion som den härstammar ur eller tillhör.

Vi ser alltså att Statsapparatusens agerandes sociala kategori, byråkratin i vid mening, har en egen roll *som utspelas just inom gränserna för den kapitalistiska Statens relativa autonomi*.¹² Några ord till ska sägas om *klasstillhörigheten* hos den sociala kategorins medlemmar. Klassfrågan kan inte reduceras till aktörernas klassursprung i denna sociala kategori. En social kategori, liksom ett skikt eller en fraktion, utgör inte en ”grupp” vid sidan om, utanför eller ovanför klasserna. Dess medlemmar har inte enbart ett klassursprung, som om de från och med det ögonblicket de tillhör statsbyråkratin skulle upphöra att ingå i samhällsklasserna. Det här måste understrykas eftersom FKP:s nuvarande analyser betraktar Statsagenterna som en ”grupp” som faller utanför klasstillhörigheten – något som är mindre paradoxalt än det verkar. På så sätt skulle det finnas inom Statsapparatusen å ena sidan ”monopolisternas” direkta och stora närvaro, och å andra sidan – helt åtskilda från dem – ”funktionärerna”, som såsom en egen enhet skulle stå utanför klassbestämningarna och utgöra ett av de omtalade ”anti-monopolistiska skikten”.¹³ Dessa skikt, som vi ska återkomma till, antas befinna sig i kanten av eller utanför klasserna.

Utom om man överger den marxistiska teorin om samhällsklasser till förmån för något ”stratifierings”-begrepp, ska inte det faktum att Statsaktörerna fungerar som en social kategori få frågan om klassbestämningen av kategorin och dess medlemmar att försvinna eller fördunklas. Det rör sig om flera olika klasser: i allmänhet bourgeoisin för Statsapparatusens ”toppar”, och småbourgeoisin för de mellersta och lägsta nivåerna. För ögonblicket ska vi syssla med apparatusens ”toppar”. *Dessa ”toppar” tillhör i allmänhet borgarklassen*, inte på grund av deras personliga relationer med kapitalets medlemmar, utan huvudsakligen därför att de i en kapitalistisk Stat *fyller funktionen att leda Staten i kapitalets tjänst*.

Men denna klassbestämning av Statsapparatusens toppar är varken direkt eller omedelbar eftersom den hänger samman med deras roll som social kategori: klassbestämningen sker genom Statsapparatusen som samtidigt gör att de utgör en samhällskategori. Av det följer att när det inte går att uppfatta dessa ”toppar” som en särskild fraktion (elit) inom borgarklassen, så finns det inte heller någon anledning att fråga sig till *vilken fraktion* av kapitalistklassen de hör. I motsats till företagsledare, som själva befinner sig på kapitalets plats, och som alltså är direkt underkastade dess fraktionering, så är den borgerliga klasstillhörigheten hos Statsapparatusens toppar bruten och förmedlad genom Statens roll för sammanhållningen och reproduktionen av samhällsförhållandena i en kapitalistisk formation. Det vore mer exakt att påstå att bourgeoisins fraktionering *sprids indirekt* inom Statsapparatusens topp, d.v.s. genom

¹² I enlighet med sin egen roll ingriper byråkratin alltså i den kapitalistiska Statens relativa autonomi. Men dess roll är varken skälet eller den huvudsakliga faktorn i denna autonomi som alla idealistiska uppfattningar påstår när de uppfattar Staten som ett *subjekt* och ser dess ”autonomi” i samband med den ”rationaliserande viljan” som byråkratin antas inkarnera (Hegel, Weber o.s.v.). De är tvärtom Statens relativa autonomi, som ingår i själva dess struktur, (se ovan) som gör möjlig denna specifika roll för byråkratin.

¹³ *Traité: le capitalisme monopoliste d'Etat*, a.a. del I s. 233 o. följ.

differentieringarna och klyftorna mellan de olika grenarna och Statsapparaterna, som – inom ramen för Statsmaktens enhet – reproducerar maktblockets motsättningar.¹⁴

I högre grad än när det gällde företagsledarna, spelar dessa aktörers situation i de politiska och ideologiska förhållandena en viktig roll för deras strukturella klassbestämning. Dessa agenter är direkt fästade vid Statsapparaterna, när de styr över ”verkställandet” av Statens roll i reproduktionen av den samhälleliga arbetsdelningen, och särskilt reproduktionen av de politiska och ideologiska dominans/underkastelse-förhållandena. Men när Staten tar på sig denna roll att reproducera den samhälleliga arbetsdelningen inom samhällsformationen, koncentrerar den och uppvisar samtidigt i sin egen apparat den samhälleliga uppdelningen. Staten, sa Engels och Lenin, sammanfattar inom sig själv samhällsmotsättningarna. Annorlunda uttryckt när aktörerna utövar Statens roll, som är avhängig av samhällsuppdelningen, är de själva, såsom medlemmar av Statsapparaten, placerade inom uppdelningen som Staten institutionaliserat den. Dessa agenter ställning i den organiserade fysiska repressionen, i utövandet av den legitima auktoriteten, i institutionaliseringen av uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete och mellan de ”beslutande” och de ”utförande” arbetsuppgifterna o.s.v. får en avgörande effekt för deras specifika ideologi. I form av ”i allmänintressets tjänst” och ”Statens auktoritet ovanför de enskilda intressena” o.s.v. skiljer den sig kanske från företagsledarnas ideologi, men det är hursomhelst en borgerlig ideologiform.¹⁵

Men den här strukturella borgerliga klassbestämningen av Statsapparatsens topp skiljer sig från det mycket speciella fallet med *Statsbourgeois*i, som kan utgöra en *distinkt* klass eller klassfraktion. Man kan tala om Statsbourgeois*i* i de fall där man bevittnar en långtgående nationalisering och förstatligande av den ekonomiska sektorn, utan att för den skull arbetarna själva har någon verklig kontroll över produktionen, eftersom Staten fortfarande är en avskild och egen institution i förhållande till folkets massor. I dessa fall innehar Statsapparatsens ”toppar” genom Staten det – förstatligade – ägandets plats och förfogandet över produktionsmedlen, som är avskilda från arbetarna, och utövar den makt som kommer därur: utsugning och övertagande av mervärde förflyttas till Statsapparatsens topp. Detta är den verkliga *Statskapitalismens* förlopp.

Låt oss återgå till den viktiga frågan om Statsapparatsens medlemmars klasstillhörighet, eftersom det är av vikt för byråkratins sätt att fungera politiskt. Det faktum att denna samhällskategori under bestämda förhållanden kan agera ”enat”, och att den uppvisar karaktäristiska skillnader i förhållande till de klasser dess medlemmar kommer från, betyder ändå inte att klasstillhörigheten inte har några effekter. Dess effekter visar sig i de karaktäristiska brytningarna inom själva Statsbyråkratin, och i glappen mellan å ena sidan den borgerliga toppen och de småborgerliga lägre nivåerna. Brytningar och klyftor vars hela betydelse framgår i speciella situationer av *politisk kris*.

¹⁴ Det är med dessa principer som riktlinjer den nuvarande situationen kan analyseras på ett korrekt sätt. Eftersom Statens nuvarande roll innebär en förskjutning av de politiska partiernas representativa organisatoriska funktioner i riktning mot Statsadministrationen visar sig de nuvarande motsättningarna framförallt inom Statsapparaten i strikt mening: de visar sig dels i form av interna motsättningar mellan de olika grenarna och institutionerna (de olika ministerierna och administrationerna, den centrala och den kommunala apparaten o.s.v.) och i form av motsättningar mellan Statens olika interventioner. Därur kommer det för närvarande karaktäristiska fenomenet att Statens olika funktioner hela tiden flyttar från en apparat till en annan och att de olika apparaternas kompetensområde ständigt griper in i varandra. Att Statens roll förskjuts till den administrativa kadern när det gäller organiserandet av hegemonin får motsägelsefulla konsekvenser: a) en växande politisering av Statsapparatsens administrativa toppar (om detta se J-P Chevenement i Chevenement och Motchane: *Clefs pour le socialisme*, 1973); b) centrifugala tendenser som gör att den statliga administrationen blir ”autonomare” inom de trånga gränser den nuvarande fasen drar upp för Statens relativa autonomi. Det får som resultat opposition bland bourgeoisin mot den statliga centralstyrningen.

¹⁵ Se A. Cottreaus, J-M Vincents och J. Sallois bidrag i boken *Administration* utgiven i serien ”Les Sciences de l'Action”

Del 2. Den traditionella småbourgeoisin och den nya småbourgeoisin

I. Problemets aktualitet i teori och praktik

1. Allmänna anmärkningar

Frågan om småbourgeoisin är för närvarande i centrum för debatten om klasstrukturen i de imperialistiska metropolerna, och också för debatten om de dominerade och beroende formationerna i periferin, som analyserna centrerade runt marginalitetsproblemet visar. Frågan om småbourgeoisin utgör säkert en kärnpunkt för den marxistiska teorin om samhällsklasserna. Den har avgörande betydelse både i de imperialistiska formationerna och i de dominerade formationerna: det är väl känt att den socialistiska utvecklingen i Chile föll bland annat på denna fråga.

I

Innan vi tar itu med genomgången av problemet är det bra att lägga fram några aktuella uppfattningar så att förutsättningarna är klara.

Dessa uppfattningar grundar sig på ett verkligt faktum, vars exakta omfattning ska vägas längre fram, nämligen den stora ökningen under hela monopolkapitalismen i dess olika faser av antalet icke produktiva löneanställda. Det gäller grupper som de bank- och handelsanställda, de som är anställda på kontor och inom tjänstesektorn o.s.v. Kort sagt de som vanligen kallas "tertiärsektorn" eller "white collar". Med den utgångspunkten utvecklas en syn som uttryckligen är delaktig i ett försök att tillbakavisa den marxistiska teorin om samhällsklasserna, och som färgas av, eller grundar sig på en allmän uppfattning om en upplösning av klassgränserna och av klasskampen i dagens samhälle, som utmärks av ett allmänt "förborgerligande" eller "integrering".

Det är speciellt intressant att se vilka olika former detta synsätt tar, eftersom de ofta lämnar spår i de aktuella marxistiska analyserna av frågan. Koncist uttryckt vill de marxistiska analyserna isynnerhet tillbakavisa en form av detta synsätt, den om "medelklassen – den tredje kraften", utan att se att detta synsätt mycket väl kan visa sig i andra former som jag först ska redogöra för:

1. I en första form förnekar denna strömning de nya löneanställda gruppernas klassspecificitet genom att lösa upp dem i bourgeoisin och i arbetarklassen. Man anser alltså att den absolut största delen av dessa löneanställda grupper är en del antingen av bourgeoisin, eller också av arbetarklassen, om man inte delar upp dem i aktörer som tillhör bourgeoisin och aktörer som tillhör arbetarklassen. Jag understryker det signifikativa faktum att i den här formen utgörs den gemensamma teoretiska ståndpunkten inom dessa uppfattningar av följande: *dessa grupper har ingen egen klassbestämning gentemot bourgeoisin och arbetarklassen utan bestäms av en av dem.* Det är inte en slump att klassbestämningens kriterier för de flesta av dessa uppfattningar, i enlighet med en gammal borgerlig tradition, antas grundas på "maktrelationer", "hierarki", "auktoritet" o.s.v. som aktörernas ekonomiska situation bara är ett resultat av.

a) En del av denna strömning påstår, i Renners, Croners¹ och Bendix spår, att den allra största delen av dessa nya grupper tillhör bourgeoisin: den är en av varianterna av uppfattningen om det avancerade industriella samhällets "förborgerligande". Bourgeoisin definieras här oberoende av produktionsförhållanden, men med referens till "företagarfunktionen" och till

¹ K. Renner, *Wandlungen der modernen Gesellschaft*, 1953. F. Croner, *Soziologie der Angestellten*, 1962. etc.

den utövande funktionen i samhällets ”auktoritetshierarki”. Man förklarar då att de ”funktioner” – med medvetet användande av termens funktionalistiska betydelse – som dessa grupper nu står för kommer direkt ur uppsplittringen av ”företagarens”, ”skrivarens” och ”tjänsternas” uppgifter och roller, som tidigare togs om hand direkt av den styrande bourgeoisin själv. Dessa grupper skulle alltså nu tillhöra bourgeoisin genom ett förlopp där funktionerna och auktoriteten som hör dit delegerats.

b) En andra form av detta synsätt består i att hävda att den största delen av dessa löneanställda grupper tillhör *arbetarklassen*: 1) antingen genom att acceptera, i gammal socialdemokratisk tradition, att kriteriet för att bestämma arbetarklassen ligger i betalningssättet, *lönen*, och i motsats till bourgeoisin i frånvaron av ägande av produktionsmedlen. Här återfinns begreppet *löntagarklass* som vi ska återkomma till. 2) eller också genom att jämsides med föregående kriterium använda en mängd mycket olika kriterier för att definiera arbetarklassen: ”låg inkomst”, inget borgerligt ”status”, inget utövande av auktoritet som eliterna vid makten monopoliserar o.s.v. Man följer Th. Geigers och Wr. Mills² exempel och understryker likheten mellan ”villkoren” för arbetarklassen och dessa grupper, och drar slutsatsen att de smälter samman i arbetarklassen.

c) En tredje form, som bl.a. R. Dahrendorf representerar, försöker gå en medelväg genom att hävda att *den ena delen* av dessa nya grupper löneanställda tillhör bourgeoisin, och *den andra delen* arbetarklassen. Det bestämmande kriteriet ligger här i dessa gruppers plats i förhållande till ”maktutövandet” och ”auktoritetsutövandet” i termernas weberianska betydelse. Enligt Dahrendorf finns skiljelinjen i dessa grupper inom dagens samhällsorganisationer som fördelar ”legitima” auktoritetsrelationer – *Herrschaftsverbände* – mellan dem som beslutar (bourgeoisin) och dem som utför (arbetarklassen).³

Det ideologiska syftet i dessa uppfattningar är tydligt och sammanfaller när allt kommer omkring med idéerna om ”medelklassen, den tredje kraften” trots att de explicit framställer sig själva som kritik av den.

När man förnekar att dessa löneanställda grupper har en klasspecificitet och löser upp dem i bourgeoisin och proletariatet, d.v.s. hänger sig fast vid den ”dualistiska” synen på samhället som marxisterna så ofta felaktigt pådyvlats, kommer man fram till en upplösning av begreppen bourgeoisin och arbetarklass och till ett förnekande av klasskampen. Ingen har uttryckt detta bättre än R. Dahrendorf själv: ”Det följer av vår analys att framväxten av de löneanställda tjänstemännen framförallt innebär en utvidgning av de gamla klasserna bourgeoisin och proletariat. Byråkraterna tillhör bourgeoisin, och ”white collar”-arbetarna proletariatet. Dessa två klasser har genom sin utvidgning, och för övrigt också sitt sönderfall, blivit högst komplexa och heterogena. När nya element tillkommit har deras enhet blivit mycket osäker. ”White collar”-arbetarna, liksom industriarbetarna, har varken egendom eller auktoritet, men uppvisar ändå kännetecknen som skiljer dem från den gamla arbetarklassen. Byråkraterna skiljer sig likaledes från den gamla styrande klassen, trots att de deltar i auktoritetsutövandet. Dessa fakta gör att klassbegreppet inte kan tillämpas på konfliktgrupperna i det ”postkapitalistiska” samhället. Deltagarna, målen och konfliktmodellerna har hursomhelst förändrats, och den marxistiska samhällsuppfattningens trevliga enkelhet har blivit en absurd konstruktion.”

Men det ideologiska syftet kan också visa sig på andra sätt: medan klasskampens realitet accepteras, ifrågasätts arbetarklassens ledande och hegemoniska roll inom den folkliga alliansen till förmån för bl.a. olika grupper som berörs av ”institutionella konflikter”. Om man till detta lägger synen på institutionerna som samhällsförhållandenas grund, blir den direkta

² Th. Geiger, *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes*, 1932, C. Wright Mills, *White-collars. The American middle-classes*, 1951.

³ ”The service class” i *Industrial man*, utg. T. Burns, 1969.

slutsatsen att den väsentliga kampen nu inte gäller *utsugningen* utan ”institutionerna” (kampen mot institutionerna). Vi känner i det här igen Ivan Illichs just nu mycket omtalade analyser.

2. Den andra formen av detta synsätt är med olika varianter den som behandlar *medelklassen*.

Trots att den tycks stå i motsättning till den föregående, fyller den samma ideologiska funktion. Den dominerande varianten hänger samman med en gammal uppfattning inom den traditionella politiska teorin och sociologin. Det är uppfattningen om den ”tredje kraften” som direkt fortsätter i den socialdemokratiska strategitraditionen med den *tredje vägen* (mellan kapitalism och socialism). I förhållande till antagonismen mellan bourgeoisi och arbetarklass uppfattas ”medelklassen” som en förmedlande länk och den fundamentala ”jämviktsfaktor” i det borgerliga samhället. Denna ”medelklass” uppfattas inte bara på samma sätt som bourgeoisin och arbetarklassen, utan t.o.m. som samhällsförloppens huvudaxel, d.v.s. det ställe där klasskampen löses upp.

Det huvudsakliga problemet här är alltså inte direkt frågan om träffsäkerheten i analyserna av dessa löneanställda grupper som ”en” klass, utan den teoretiskt-politiska uppfattning som vägleder och styr själva analysen av ”medelklassen”. Den ses som en ”homogen grupp”, som i allmänhet definieras utifrån inkomstkriterier, attityder och psykiska motiv. Den antas vara ett resultat av den progressiva upplösningen i de samtida kapitalistiska samhällena av bourgeoisin och proletariatet i en gemensam smältdegel: å ena sidan ”förborgerligandet” av en allt större del av arbetarklassen, och å andra sidan ”deklasseringen” av en allt större del av bourgeoisin. Denna ”klass” utgör då en smältdegel där klasserna blandas och deras antagonism löses upp framförallt eftersom den är en cirkulationsplats för individerna i den ständiga rörligheten mellan bourgeoisin och proletariatet. Denna grupp framstår alltså som den dominerande gruppen inom de samtida kapitalistiska samhällena.

Jag använder ordet *grupp* därför att när det rör sig om en enhet som löser upp klasskampen blir användningen av själva termen klass helt onödig. När termen ”medelklass” används i det här sammanhanget betyder den att klasserna inte längre existerar. Det medger för övrigt tydligt de författare vars studier handlar om den *tertiära sektorn* och hur den brer ut sig i dagens samhälle. Denna uppfattning, som är grundad på distinktionen mellan ”industri”, ”jordbruk” och det övriga ... och som är kopplad med ideologin om yrken och samhällets yrkeskategorier – jämför hela den borgerliga statistiken – blandar hursomhelst i denna terciära sektor storhandeln, bankerna och reklambyråerna, små och stora affärsinnehavare, hantverkare och de ”fria yrkena”, de verkställande direktörerna och de höga tjänstemännen, de anställda inom handeln, ”kontoren” och inom ”tjänstesektorn, alla statsanställda (från Republikens president till brevbäraren) o.s.v. Man går gärna med på att – som R. Fossaert och M. Praderie säger⁴ – detta inte utgör en *klass*. De säger t.o.m. att om man vidhåller den ”traditionella” – marxistiska – synen på samhällsklasser skulle de som ingår i den terciära sektorn tillhöra olika klasser: bourgeoisi, småbourgeoisi och arbetarklass. Men själva den ”terciära” sektorns existens, som är den tredje kraft som bevisar att samhällsklasserna och klasskampen inte längre existerar, gör att användningen av själva termen klass blir överflödig.

II

Det är inte oviktigt att framhäva den sista uppfattningen. Nu kan vi gå till de lösningar på problemet som FKP föreslår och till analyserna av Statsmonopolkapitalismen. Dessa analyser, som är klart framlagda i *Traité*⁵, utger sig för att vara en explicit kritik av riktningen ”medelklass/tredje kraft”. Men de visar sig innehålla en rad sammanblandningar och felaktiga

⁴ Fossaert, *L'Avenir du capitalisme*, 1961. Praderie, *Les tertiaires*, 1968.

⁵ *Traité* ... a.a. del I s. 204.

principer, som för övrigt också ligger bakom den politiska strategin med den ”antimonopolistiska alliansen”.

Dessa analyser, som tillbakavisar tesen om de löneanställda gruppernas uppgång i arbetarklassen, *förnekar ändå deras klassspecificitet, ja helt enkelt deras klasstillhörighet*. Dessa grupper uppfattas med termen ”löneanställda mellanskikt”: ”Mellanskikten utgör inte i strikt mening en eller flera samhällsklasser. Det finns ingen medelklass utan en samling differentierade samhällsskikt som befinner sig i en mellanställning.” Men den teoretiska grunden i hela frågan är att dessa skikt inte antas tillhöra någon klass. Faktum är att i det kapitel i *Traité* som har som rubrik ”De löneanställda mellanskiktens klasstillhörighet”, finner man bara formuleringar i den här stilen: ”Ur klassynpunkt befinner sig tjänstemän, tekniker, ingenjörer, forskare o.s.v. i en mellanställning som för dem allt närmare arbetarklassen, som de emellertid ... för närvarande inte kan gå upp i.”⁶ Men ingenstans svarar man på frågan: från vilken klass kommer dessa grupper, vilken klasstillhörighet har dessa skikt?

Här måste vi stanna till, eftersom det rör ett grundläggande problem, som är mycket viktigt för den marxistiska teorin om samhällsklasser och klasskamp. Marxismen medger att det finns fraktioner, skikt, t.o.m. samhällskategorier (”statsbyråkrati”, ”intellektuella”). Men det rör sig inte om grupper *bredvid, i kanten av, ovanför*, kort sagt utanför klasserna. Fraktionerna är *klassfraktioner*: industribourgeoisin är en fraktion av bourgeoisin. Skikten är *klassskikt*: arbetararistokratin är ett skikt av arbetarklassen. Även samhällskategorierna har, som vi såg när det gällde statsbyråkratin, en *klasstillhörighet*.

Detta är en fundamental punkt som skiljer den marxistiska teorin om samhällsklasser från de olika borgerliga sociologiska uppfattningarna. Den största delen av de icke-marxistiska sociologerna talar också om klasser, även om de definierar dem på ett oftast ganska fantasifullt sätt. Men de anser att uppdelningen i klasser är en enkel och partiell underavdelning av en mer allmän stratifiering som också innehåller andra grupper, jämsides med, eller utanför klasserna. Det var så redan för Max Weber (klasser och statusgrupper) och det fortsätter idag i flera former (bl.a. klasser *och* politiska eliter). Det är sant att de sociologiska riktningarna i allmänhet tilldelar andra uppdelningar än klassuppdelningen den viktigaste rollen i samhället. Men det marxistiska svaret kan inte helt enkelt bestå i att hävda att klasserna är de fundamentala grupperna i det ”historiska förloppet”, samtidigt som man går med på att grupper jämsides med och utanför samhällsklasserna kan existera, åtminstone i ett ”synkront” snitt av en samhällsformation. Uppdelningen av samhället i klasser betyder, ur teoretisk-metodologisk och ur den samhälleliga verklighetens synvinkel, att samhällsklassbegreppet är giltigt på alla analysnivåer: *klassuppdelningen utgör referensramen för hela skalan av samhälleliga skillnader*.

III

Men det är nödvändigt att gå ännu längre. Även om man går med på ovanstående kan man rättfärdiga en uppfattning om vissa samhälleliga grupper utanför klasserna, om man inte klargör vissa teoretiska aspekter på frågan.⁷

1. Samhällsklasserna är ett *begrepp*, som betecknar just de strukturella effekterna i deras helhet på samhällsförhållandenas, den samhälleliga arbetsdelningens, fält. Men det vore helt felaktigt att se samhällsklasserna som en ”modell”. Om man ser det så, följer att man accepterar möjligheten, att i en samhällsformations verklighet det existerar vissa grupper utanför klasserna, som då skulle vara resultatet av ”rikedomen” i det ”verkligt/konkreta”, som går utanför den ”abstrakta modellen”. Samhällsklasserna skulle då vara en schematisering av

⁶ A.a. s. 236.

⁷ När det gäller den allmänna begreppsramen för de påpekanden som följer, se ovan *Inledning* s. 13 o. följ.

det reella, dess skelett som frilagts genom en enkel abstraheringsprocess, och grupperna utanför klasserna skulle då vara det konkretas rikedom på bestämningar som går utanför ”mallens” förståelsemöjligheter. Det är känt att detta representerar en gammal *nominalistisk* uppfattning om samhällsklasserna, som i sista hand är avhängig av en empiristisk kunskapsuppfattning och uppfattning om relationen abstrakt-konkret.

2. En samhällsformation är existensområdet för en sammankoppling av flera produktionssätt och produktionsformer. Detta visar sig på följande sätt: a) genom att, vid sidan av de två klasser som tillhör det dominerande produktionssättet, det finns i en samhällsformation klasser som är avhängiga av andra produktionssätt och produktionsformer som finns inom formationen. b) genom upplösning och omstrukturering av klasser, fraktionering och sammanföring inom klasser, genom över- och underdeterminering av klasser, kort sagt genom effekterna av dessa produktionssätts och -formers sammankoppling på de klasser som är avhängiga av dem i en samhällsformation.

Men sammanlänkningens effekter kan inte bestå i framväxten av på något sätt ”atypiska” eller ”oregelbundna” sociala grupper utanför klasserna. Det vore ett återfall i den empiristiska uppfattningen om det reellt-konkretas ”fällning” eller ”orenheter”, där det reellt-konkreta ses som en smältugn där de ”abstrakta” produktionssätten och formerna staplas på varandra, och där dessa sociala grupper skulle utgöra *avfall*. Inom ramen för sambandet mellan produktionssätt och samhällsformation träffar vi här på nytt den felaktiga uppfattningen om ”abstrakt modell”, här tillämpad på produktionssätt. Samhällsformationerna är i själva verket inte konkretiseringen i rummet av produktionssätt som existerar i abstrakt renhet, utan tvärtom produktionssättens själva existens- och reproduktionsform. En samhällsformations klasser är inte *konkretiseringen* av de olika produktionssättens klasser – ett förlopp som kan vara åtföljt av konkreta nedfall som faller utanför klasserna, utan de utgör de olika produktionssättens existens- och reproduktionsform (klasskampen).

3. På detta sätt kommer vi till frågans sista del. Klasskampen i en samhällsformation äger rum inom ramen för de olika klassernas grundläggande polarisering i förhållande till de två huvudklasserna, som är det dominerande produktionssättets klasser, och vars förhållande utgör huvudmotsättningen inom samhällsformationen. Kan man inte då gå med antingen på en upplösning av de gamla klasserna i samhällsgrupper ”utanför” klasserna, eller också på framväxten av nya likartade grupper såsom en effekt av klasskampen och den omtalade polariseringen? Grupper som då skulle ha ett samband med de två huvudklasserna utan att ha en egen klasstillhörighet, eftersom deras ”relationella” förhållande till dessa två klasser i klasskampen just har som effekt avsaknaden – eller avskaffandet – av en *egen plats* som de skulle inneha såsom klass. FKP:s uppfattning om ”mellanskikten” framställs ibland i denna form.⁸

Polariseringen spelar en mycket viktig roll inte bara vad gäller klassposition, utan också vad gäller den strukturella klassbestämningen. Men hursomhelst går ovanstående uppfattning inte att försvara: den förutsätter i själva verket att klasserna existerar först som sådana i isolerad ställning, och att de därefter kommer in i ett kampförhållande, i en klasskamp, som då genom sin polarisering t.o.m. utan produktionsförhållandenas omvälvning får som effekt att vissa klasser upplöses i samhällsgrupper utan klasstillhörighet. Det måste stå klart: a) att samhällsklasserna hursomhelst inte existerar annat än som klasskamp. Samhällsklassernas platser sammanfaller med klasspraktiken (samhällsförhållandena/relationerna). b) Att klassbestämningen i klasskampen ändå inte innebär att klasserna (eller vissa samhällsgrupper) bara existerar i ”relationell” form, i den meningen att de skulle ändra ”ställning” (”situation”) alltefter klasskampen, här uppfattad som i Touraines modell av ”samhälleliga rörelser”. Det

⁸ J. Lojkine, ”Pouvoir politique et luttes des classes” i *La Pensée*, december 1972.

vore att bakvägen återinföra, bakom en ”anti-strukturalistisk” fasad, den idealistiska uppfattningen där den objektiva klassbestämningen reduceras till klasståndpunkten: att ett visst skikt av arbetarklassen (arbetararistokratin) intar en borgerlig klasståndpunkt kan inte eliminera den objektiva klassbestämningen och förändra det till ett ”mellanskikt” – det förblir ett skikt inom arbetarklassen. Samma sak gäller samhällsgrupperna ifråga: om de intar en klasståndpunkt som för dem närmare bourgeoisin eller arbetarklassen kan inte leda till att de ses som skikt utan plats, utan klassbestämning.

Kort sagt, klasskampen och polariseringen kan inte ringa in grupper bredvid eller i kanten av klasserna, utan klasstillhörighet, av det enkla skälet att klasstillhörigheten inte är något annat än klasskampen, och att klasskampen existerar bara genom att samhällsklassernas platser existerar: att hävda att det finns ”samhällsgrupper” utanför klasserna, men i klasskampen, har helt enkelt ingen mening. Och naturligtvis är det ett helt annat problem när det gäller den faktiska elimineringen av vissa klasser eller fraktioner i kapitalismens utvidgade utveckling (traditionell småbourgeoisin, småbönder). I dessa fall bevittnar vi inte ett förlopp där klasserna suggs upp i enheter utan klasstillhörighet – ”icke-löneanställda mellanskikt” – utan ett successivt förlopp där själva dessa klasser elimineras (det som finns kvar av dem utgör klasser).

IV

Dessa frågor är tillräckligt viktiga för att rättfärdiga ytterligare några anmärkningar: det finns en förvirring även i vissa aktuella analyser, angående de perifera formationerna, som kretsar runt *marginalitetsproblematiken* (de ”marginaliserade massorna”). Det som betecknas med denna term är i stort sett i de perifera formationerna fenomenet med en ”massa av individer”. Det är en produkt av den massiva flykten från landsbygden, och dess individer koncentreras till de urbana områdena där de lever av s.k. ”parasitära” aktiviteter. Denna uppfattning hänger intimt samman med den om det *dualistiska samhället*, d.v.s. den om en samhällsformation som består av ”två” heterogena sektorer, en traditionell jordbrukssektor och en modern industrisektor, med egna klasstrukturer där marginaliteten betecknar samhällsgrupper utan klasstillhörighet som antas befinna sig i utrymmet *mellan* (i kanten av) de två skilda sektorerna.

Det är tydligt att denna uppfattning besparar sig en ordentlig analys av effekterna i imperialismens nuvarande fas av en införd reproduktion av metropolernas monopolkapitalistiska förhållanden i de perifera formationerna, bl.a. arbetskraftens övergångsformer i riktning mot en underkastelse under dessa förhållanden, skapandet av en imperialistisk reservarmé av arbetskraften, den dolda arbetslösheten o.s.v. Men det är intressantare att se vad marxistiska författare haft att invända mot marginalitetsuppfattningen. I allmänhet har det bestått i att bevisa att problematiken med det dualistiska samhället är falsk (det rör sig inte om två skilda sektorer) genom att understryka, dels att framväxten av dessa samhällsgrupper utan klasstillhörighet är en strukturell och innehållslig effekt av de monopolistiska förhållandenas dominans över övriga produktionssätt och produktionsformer i de perifera formationerna, dels att dessa ”atypiska” samlingar eller grupper inte är marginella eftersom de spelar en framträdande politisk roll.⁹ Dessa invändningar är riktiga, men de missar huvudpunkten, eftersom de också besparar sig en *klassanalys* av dessa grupper. Den strukturella effekten av imperialismens nuvarande fas på de dominerade och beroende formationerna kan inte bestå i framväxten av ”samhällsgrupper” utanför eller bredvid klasserna. Att hävda det är att förbli inom problematiken med grupper i utkanten av samhällsklasserna och att dölja det verkliga problemet, d.v.s. det säkerligen oerhört komplicerade förlopp då samhällsklasser i perifera formationer bryts upp, omorganiseras, över- och underdetermineras.

⁹ I synnerhet R. Stavenhagen, *Sept thèses erronées sur l'Amérique latine*, 1973.

När allt kommer omkring bygger både analyserna av marginaliseringen och de nämnda invändningarna, ur teoretisk synvinkel, på en empiristisk uppfattning om samhällsklasserna som summan av de individer-aktörer de består av. Den första frågan om samhällsklasserna ställs inte ur den samhälleliga arbetsdelningens synvinkel, utan ur de konkreta individernas synvinkel. Alltså frågan: vilken klass tillhör den eller den individen, eller ”massan” av individer, underförstått att svarets eventuella svårigheter går att hänföra till dessa ”individens” förlust av kvalifikationer ur klass-synvinkel, och individerna ställs upp i form av ”samlingar” i kanten av klasserna, när det är själva frågan som är dåligt ställd. Den nära epistemologiska maskopin mellan den nominalistiska idealistiska uppfattningen om samhällsklasser (klasserna som ”abstrakt modell”) och denna empiristiska uppfattning är uppenbar eftersom bägge två leder till samma resultat: i den ena *faller* samhällsgrupperna *utanför* klasserna modellen/mallen, i den andra *kommer* individ-samlingarna *inte in* i klassuppbyggnaden - ”individ-summan”.

Vidare hindrar detta sätt att formulera problemet från att ställa en helt legitim fråga, den om aktörerna som innehar samhällsklassernas platser, speciellt i samband med samhällsklassernas reproduktion. Frågan om de agerande skiljer sig från den om ”individerna” vars summa skulle utgöra samhällsklasserna, eftersom den ställs inom en annorlunda problematik. Bl.a. är dessa agerande inte ”individer”, som genom att samlas föder olika ”grupper” och där klasserna bara är en av möjliga sammanföranden, utan de reproduceras i enlighet med reproduktionen av samhällsklassernas platser i klasskampen.

Alla de anmärkningar som gjorts ovan gäller samhällsklassernas huvudaspekt, nämligen deras platser och reproduktionen av dem i den samhälleliga arbetsdelningen: det är på den grunden vi utesluter möjligheten av samhällsgrupper som existerar vid sidan av eller utanför klasserna, och som ändå skulle göra sig gällande inom klasskampsfältet. Detta problem är emellertid relativt åtskilt från problemet med reproduktion (kvalifikation – underkastelse – fördelning) av de agerande på platserna: *det är tydligt att när det gäller de agerandes reproduktionsförlopp kan en hel rad fenomen fastställas som går från övergångssituationer till motsägelsefull klasstillhörighet och t.o.m. till verklig ”nedklassning” av agerande.* Men med den grundläggande skillnaden att ett antal ”nedklassade aktörer” aldrig utgör en samhällsgrupp som gäller inom klasskampsfältet: det är innebörden i Marx' analyser av *lumpenproletariatet*. Det står hursomhelst klart att frågan om de nya löneanställda grupperna inte kan behandlas inom ramen för en uppfattning om en samling nedklassade agerande.

V

Låt oss återvända till FKP:s nuvarande analys av statsmonopolkapitalismen och de ”löneanställda mellanskikten”. Analysen sammanfaller med en speciell politisk strategi – den ”anti-monopolistiska alliansen”, som därigenom visar sig vara en allians utan principer. Varje klassallians bland de folkliga massorna – ”folket” – implicerar en rad reella motsättningar mellan de olika allierade klassernas intressen, som måste övervägas allvarligt och lösas korrekt: det gäller här ”motsättningar bland folket”. Men även om det inte är någon tvekan om att vissa av dessa löneanställda grupper är en del av *folket* – vi ska återkomma till det – så är det av avgörande betydelse att erkänna deras klasstillhörighet, som skiljer dem från arbetarklassen, för att bygga en riktig grund för den folkliga alliansen under arbetarklassens ledning och hegemoni. Om man däremot uttryckligen förnekar dessa gruppers klasstillhörighet döljer man samtidigt klasskillnaderna mellan dem och arbetarklassen, d.v.s. möjligheten att de har klassintressen som är relativt skilda från arbetarklassens. Analyserna av Statsmonopolkapitalismen understryker förgäves att dessa vandrande klasslösa skikt inte tillhör arbetarklassen. De kommer så nära socialdemokraternas löntagarklass i sina politiska slutsatser, att man kan ta fel.

2. Den traditionella småbourgeoisin och den nya småbourgeoisin

Det är just frågan om dessa nya löneanställda grupper som utgör huvudobjektet för de analyser som följer. Jag använder för dem termen *ny småbourgeoisin*, eftersom jag kommer att visa att de tillsammans med den *traditionella småbourgeoisin* (småproduktion och smärre egendomar, hantverk och handel) hänförs till samma klass, *småbourgeoisin*. Jag kommer alltså även att ta upp den traditionella småbourgeoisin och ställa en rad mer allmänna teoretiska problem, som jag redan nu vill peka på:

- a) Vilken är småbourgeoisins exakta natur i dess strukturella klassbestämning, d.v.s. dess plats inom den samhällsliga arbetsfördelningen, som täcker produktionsförhållandena och också de politiska och ideologiska dominans/underkastelse-förhållandena? Vilken är dess exakta ställning inom reproduktionen av samhällsklasserna? Det kommer att stå klart att småbourgeoisin inte kan ställas på samma plan som de två huvudklasserna i en kapitalistisk formation – bourgeoisin och proletariatet – bl.a. på grund av dess *polarisering*. Därav följer en annan fråga: hur och på vilken grund fastställa att samhällsgrupper tillhör samma klass, småbourgeoisin, när de tydligt innehar olika platser i de ekonomiska förhållandena?
- b) Vilka principer bör styra en analys av småbourgeoisin i *klassfraktioner*? Har småbourgeoisins fraktioner samma innebörd som huvudklassernas – bourgeoisins och proletariatets – fraktioner? Räcker de ekonomiska förhållandena för att inringa småbourgeoisins fraktioner? Vilka är, vid sidan av den avgörande differentieringen mellan traditionell och ny småbourgeoisin, klassfraktionerna inom den nya småbourgeoisin?
- c) Vilka politiska ståndpunkter skär igenom småbourgeoisin? Kan småbourgeoisin ha en egen och autonom klasständpunkt på längre sikt? Sammanfaller de olika politiska ståndpunkterna, och isåfall i vilken omfattning, med småbourgeoisins fraktioner, inringade enligt den strukturella klassbestämningen, och vilken roll spelar i detta sammanhang konjunkturen?

I

För att börja med den första frågan ska jag ta upp en tes som jag redan har framfört, och som speciellt gäller den traditionella småbourgeoisins och den nya småbourgeoisins gemensamma klasstillhörighet till en enda klass, småbourgeoisin, men principerna som styr denna tes har vidare efterklang. Att man kan anse att grupper som vid ett första ögonkast tycks besitta olika platser i de ekonomiska förhållandena tillhör samma klass beror på att dessa olika platser har *samma effekter* på det politiska och ideologiska planet. Denna tes måste nu emellertid fördjupas och korrigeras.

Det kan bara ske bl.a. med hänvisning till polariseringsfenomenet. Klasspolariseringen som inte kan bestämma samhällsgrupper utan klasstillhörighet, har emellertid en omfattande betydelse i själva klassbestämningen: polariseringen innebär att klasskampen i en kapitalistisk formation har som axel de två huvudklasserna i formationen (huvudmotsättningen) – bourgeoisin och arbetarklassen.

Klasspolariseringen har först och främst som tillämpningsområde själva den strukturella klassbestämningen av småbourgeoisin, d.v.s. den plats dessa grupper har inom den samhällsliga arbetsdelningen. Även om det är riktigt att man inte får blanda ihop *klasständpunkt* i en *konjunktur* och klassbestämning, är det ändå så att den sistnämnda själv täcker klasspraktik, eftersom samhällsklasserna bara existerar i klasskampen. Med andra ord innebär inte polariseringsfenomenet att de olika grupperna småborgare, som är determinerade i sig, intar klasständpunkter som för dem närmare antingen bourgeoisin eller arbetarklassen (*polarisering av klass-ståndpunkten*), utan det innebär att själva deras strukturella klassbestämning bara kan begripas inom deras relation till bourgeoisin och arbetarklassen i den samhällsliga arbetsdelningen (polarisering av klassbestämningen).

Detta gäller också klassbestämningens ekonomiska förhållanden, som här liksom för alla samhällsklasser spelar huvudrollen. Ur den synpunkten är det gemensamma för den traditionella småbourgeoisin (småproduktion och smärre egendom) och den nya småbourgeoisin (icke-produktiva löneanställda arbetare) att de *varken* tillhör bourgeoisin eller arbetarklassen, d.v.s. det gemensamma kriteriet framstår som helt *negativt*. Men värderingen av detta faktum blir helt olika om man betraktar det ”i sig”, d.v.s. såsom inringande småbourgeoisins ”isolerade” platser, eller om man betraktar det, som det är riktigt att göra, i samband med klasspolariseringen, och isåfall frågar sig vilka effekter detta negativa kriterium har. Småproduktion och småegendom å ena sidan, och ickeproduktivt lönearbete å andra sidan, har bara en innebörd i förhållande till det som händer med bourgeoisin och arbetarklassen i sammanhanget. Det gemensamma negativa kriteriet kan visserligen inte omvandlas till ett *positivt kriterium* i strikt mening, genom att ses inom polariseringens referensram: det faktum att dessa grupper inte utgör en del varken av bourgeoisin eller av arbetarklassen, ur de ekonomiska förhållandenas synvinkel, kan inte vara nog för att bestämma en gemensam plats för dessa grupper i de ekonomiska förhållandena, d.v.s. en bestämning genom enkel extrapolering. Men å andra sidan ser man ur just polariseringssynvinkeln att detta negativa kriterium *inte heller bara har en uteslutande roll*: det producerar ekonomiska ”likheter” som får gemensamma politiska och ideologiska effekter. Fastän uteslutandet av dessa grupper från vissa platser (bourgeoisins, proletariats) alltså inte räcker för att bestämma deras egen plats, så sätter uteslutandet ändå upp stolpar för konturen på deras platser i de ekonomiska förhållandena, som kommer att byggas på i de politiska och ideologiska förhållandena.

II

Polariseringsfenomenet gäller inte bara de ekonomiska förhållandena, utan också den strukturella klassbestämningen av dessa grupper i de ideologiska och politiska förhållandena. Dessa gruppers gemensamma drag på denna nivå bör ses i förhållande till de politiska och ideologiska förhållanden som specificerar bourgeoisins och arbetarklassens platser i den samhälleliga arbetsdelningen. Detta får hela sin betydelse när det gäller den småborgerliga del-ideologins specifika drag.

Emellertid stöter vi här på speciella problem: a) Hänvisningen till de politiska och ideologiska relationerna är absolut oundgänglig när det gäller att inringa småbourgeoisins plats i den strukturella klassbestämningen, inte bara för att grundlägga den traditionella småbourgeoisins och den nya småbourgeoisins gemensamma klasstillhörighet, utan också, och än mer, för att fånga in den nya småborgerlighetens plats i förhållande till arbetarklassen, den nya småbourgeoisins fraktioner o.s.v. Det här innebär inte att produktionsförhållanden uttömmande bestämmer platsen i samhällets arbetsdelning för de två huvudklasserna, bourgeoisin och arbetarklassen: den strukturella klassbestämningen av varje samhällsklass, vilken det än är, finner dess plats samtidigt i produktionsförhållandena och i de ideologiska och de politiska förhållandena. Men frågan har *speciellt stor betydelse* för andra klasser än de två huvudklasserna och bl.a. för småbourgeoisin. Den befinner sig inte i hjärtat av det dominerande utsagningsförhållande där mervärde utvinns direkt, och utsätts för polariseringen som skapar mycket komplicerad förvrängning/anpassning av de politisk-ideologiska förhållanden inom vilken den befinner sig. Den speciella uppmärksamhet som genomgången av de politiska och ideologiska förhållandena kräver, när det gäller småbourgeoisin, beror inte på att dessa förhållanden har betydelse *bara* för den klassen (och inte för bourgeoisin och arbetarklassen) och är inte heller ett tecken på en svårighet av kunskapskaraktär, att de marxistiska kriterierna för ekonomisk klassbestämning i detta fall ”inte skulle vara så säkra” och att man måste ”hjälpa till” med ett hopp till de politiska och ideologiska kriterierna. Att man måste ägna speciell uppmärksamhet åt dessa förhållanden när det gäller småbourgeoisin, hänger ihop med dess faktiska situation i klasskampen i en kapitalistisk formation.

b) Dessa politiska och ideologiska förhållanden gäller här den strukturella klassbestämning av småbourgeoisin, som bör skiljas från dess klasståndpunkter. Att ta upp dessa förhållanden innebär inte att klassbestämningen reduceras till klasståndpunkt. Dessa förhållanden (plats i uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete, i makt- och auktoritetsförhållanden) har med visshet effekter på den nya småbourgeoisins klasståndpunkter. Men om hänvisningen till politiken och ideologin inskränkte sig till klasståndpunkten i konjunkturen, skulle det i sista hand betyda att varje gång småborgerliga grupper intar borgerliga klasståndpunkter, tillhör de bourgeoisin och varje gång de intar arbetarklassens ståndpunkt tillhör de den. Det skulle innebära ett ifrågasättande av samhällsklassernas *objektiva bestämning*. *Man kan inte upprepa för många gånger att distinktionen mellan strukturell klassbestämning och klasståndpunkt inte sammanfaller med distinktionen mellan det ekonomiska (bestämningen) och det politiskt-ideologiska (ståndpunkten)*. Klass-bestämningen omfattar objektiva politiskt-ideologiska platser, liksom klasståndpunkterna den ekonomiska kampkonjunkturen. Distinktionen görs på grundval av konjunktur-området (klass-ståndpunkt).¹⁰ Vi återkommer till detta problem i genomgången av polariseringens effekt på småbourgeoisins klasståndpunkt.

III

Slutligen ska vi i analysen av småbourgeoisin, liksom när det gällde bourgeoisin, ta i beaktande dess reproduktion, speciellt under monopolkapitalismens nuvarande fas: både vad gäller reproduktionen av dess plats, som är reproduktionens huvudaspekt, och reproduktionen av dess aktörer. Det ska här bara påpekas att frågan om reproduktionen har en speciell betydelse för småbourgeoisin: a) vad gäller reproduktionen av dess plats, på grund av den allt snabbare elimineringen i den nuvarande fasen av den traditionella småbourgeoisin, och den allt snabbare ökningen av den nya småbourgeoisin; b) och vad gäller reproduktionen av dess medlemmar på grund av de speciella villkor som gäller för den nya småbourgeoisins medlemmars kvalificering/underkastelse och fördelning.

---

¹⁰ Se Inledningen ovan s. 13 o. följ.

II. Produktivt och improduktivt arbete: Den nya småbourgeoisin och arbetarklassen

Låt oss nu övergå till genomgången av de nya löneanställda grupper som vi betecknar med termen *ny småbourgeoisin*. Den är ny i den meningen att den i motsats till den första inte alls är dömd att gå under, utan det är istället själva det kapitalistiska produktionsättets utvidgade reproduktion som är förutsättningen för dess utveckling och breddning. Vi ska här gå igenom alla delar av dess strukturella klassbestämning för att nå fram till bestämningens effekter på den politiska praktikens plan. För att göra det är det nödvändigt att ta upp inte bara dessa gruppers plats i de ekonomiska förhållandena, utan i hela den samhällsliga arbetsdelningen.

Men vi ska först dröja vid frågan om dessa gruppers plats i de *ekonomiska förhållandena*, som är avgörande för klassbestämningen. Först och främst lägger man märke till att dessa grupper inte tillhör bourgeoisin eftersom de varken ekonomiskt äger eller förfogar över produktionsmedlen. För det andra rör det sig i deras fall om *lönearbete*, d.v.s. arbete som ersätts i löneform. Den fundamentala frågan här gäller alltså deras förhållande till arbetarklassen. En första aspekt på problemet kan formuleras som *arbetarklassens gränser och avgränsning i de kapitalistiska produktionsförhållandena*.

Det är ju så att ägandet av produktionsmedlen som kriterium har en innebörd, bara om det motsvaras av en bestämd utsagningsrelation: en utsagningsrelation som finns i de direkt producerandes relation (den utsugna klassen i varje produktionsätt) med arbetsmedlen och arbetsobjektet, och på så sätt med deras ägare. Men under kapitalismen är det så, som Marx uttrycker det, att om varje medlem av arbetarklassen är löneanställd så är inte nödvändigtvis varje löneanställd medlem av arbetarklassen. Arbetarklassen avgränsas inte bara av ett enkelt negativt kriterium ”i sig” – att den är utesluten från ägandeförhållandet – utan av *det produktiva arbetet*. ”Varje produktiv arbetare är en lönarbetare, men det följer inte att varje lönarbetare är en produktiv arbetare.”¹

Fastställandet av distinktionen hos Marx mellan produktivt och improduktivt arbete är ett synnerligen svårt problem: frågan som han tänkte behandla i *Kapitalets* fjärde bok blev aldrig framlagd på ett systematiskt sätt. Det finns spridda analyser i *Kapitalet*, men mer utvecklat behandlas frågan i texter som Marx inte själv gett ut: framförallt i *Mervärdesteorierna*, *Grundrisse*, och det *sjätte opublicerade kapitlet i Kapitalet*. Det är självklart att rekonstruktionen av dessa analyser i en sammanhängande form bara kan göras inom helheten av Marx' verk i dess olika etapper. En hel rad forskare har redan ägnat sig åt det, och forskningen och debatten fortsätter inom detta område. Jag nöjer mig här med att peka på några allmänna linjer i Marx' analys.²

I

Produktivt arbete betecknar alltid ett arbete som utförs under bestämda sociala betingelser och för alltså direkt tillbaka till de samhällsliga *exploateringsförhållandena* i ett givet produktionsätt. Ett arbetes produktiva eller improduktiva karaktär beror inte på ett arbetes inneboende kännetecken ”i sig”, och inte heller på arbetets *nytta*. Det är på det sättet Marx' analyser bör förstås. Enligt dem ”stödjer man sig alltså inte på arbetets materiella resultat, inte heller på produktens natur, inte heller på arbetsavkastningen av det konkreta arbetet, utan på de

¹ Marx, *Sixième Chapitre inédit du Capital*, i *Karl Marx, Oeuvres*, Pléiade, del II, s. 387 o. följ.

² Jag vill också peka på E. Terrays utomordentliga artikel ”Prolétaire, salarié, travailleur productif” i *Contradictions*, n. 2, juli-september 1972. M. Freyssenet, *Les rapports de production: travail productif-travail improductif*, maj 1971, stencil från Centre de sociologie urbaine, Travail et emploi, n. 10 av *Critiques de l'économie politique*, särskilt P. Salamas och C. Colliot-Thélènes artiklar. M. Mauke, *Die Klassentheorie von Marx und Engels*, 1970, M. Tronti, *Operai e capitale*, 1972.

bestämda samhällseliga formerna och betingelserna under vilka arbetet genomförs”,³ för att fastställa ett arbetes produktiva eller improduktiva karaktär. Eller vidare: ”det framgår att produktivt arbete inte implicerar ett på något sätt *särskilt innehåll*, en särskild användning, ett bestämt bruksvärde som materialiserar det. Det är det som förklarar att ett arbete med samma innehåll kan vara produktivt eller improduktivt.”⁴

Produktivt arbete är det arbete som, i ett givet produktionssätt, ingår i produktionssättets dominerande exploateringsrelation: produktivt arbete i ett produktionssätt behöver inte vara det i ett annat. I det kapitalistiska produktionssättet är produktivt arbete det som direkt skapar mervärde, bildar kapital och utbyts mot kapital: ”Resultatet av den kapitalistiska produktionsprocessen är varken en enkel produkt (bruksvärde), eller en vara, d.v.s. ett bruksvärde med ett bestämt bytesvärde. Det är skapandet av mervärde för kapitalet ... Det kapitalet, som är kapitalistiskt, vill producera är varken bruksvärden som är direkt ägnade till personlig konsumtion och inte heller varor som skall förvandlas först till pengar och sedan till bruksvärden. Syftet är att bli rikare, producera mervärde, öka värdet, d.v.s. bevara det gamla värdet och skapa mervärde. Denna specifika produkt förverkligar den kapitalistiska produktionsprocessen bara genom byte av kapital mot arbete som därför kallas produktivt arbete.”⁵

Om ett ögonblick ska vi se att denna bestämning av det (kapitalistiska) produktiva arbetet inte är den enda som finns hos Marx, vilket orsakar allvarliga problem: *för ögonblicket kan vi säga att den är tillräcklig för Marx för att dra upp arbetarklassens huvudsakliga avgränsningar*. Så t.ex. är inte det arbete som är avhängigt av kapitalets cirkulationssfär, eller som är delaktigt i mervärdets realiserande produktivt arbete: de anställda inom handel, reklam och marknadsföring, inom bokförings- och banksektor, och inom försäkringsområdet, producerar inget mervärde och tillhör inte arbetarklassen (produktivt arbete). T.ex.: ”Handelskapitalet är bara kapitalet när det fungerar inom cirkulationssfären. Cirkulationsförloppet är en fas i reproduktionsförloppet helhet. Men inget värde, och alltså inget mervärde, produceras under cirkulationsprocessen.” Och vidare: ”Liksom handelsmannen, som är en enkel cirkulationsagent, inte producerar vare sig värde eller mervärde, är det omöjligt att de handelsanställda, som han använder för att fylla samma funktioner som han själv, producerar på ett omedelbart sätt mervärde.”⁶

Ur den individuella kapitalistens synvinkel framstår dessa löneanställda arbetare som en profitkälla *för honom*. Men för det samhällseliga kapitalet och dess reproduktion är inte handels- och bankkapitalets profit resultat av ett värdeskapande förlopp, utan av en *överföring av mervärde* som skapats av det produktiva kapitalet: dessa löneanställda arbetare bidrar helt enkelt till fördelningen av mervärdesmassan mellan kapitalfraktionerna i enlighet med den genomsnittliga profitkvoten. Dessa lönearbetare är visserligen också *utsugna*. Deras lön motsvarar reproduktionen av deras arbetskraft. De ”bidrar till att minska kostnaderna för förverkligandet (realisation) av mervärde genom att utföra en del icke-betalt arbete”. Det utvinns alltså merarbete från dem, men de är inte direkt utsugna i den dominerande kapitalistiska utsugningsrelationen, den mervärdesskapande. Deras arbete utbyts mot variabelt kapital bara ur den enskilde kapitalistens synvinkel, medan för det sociala kapitalets helhetscykel och dess reproduktion, denna ersättning utgör en improduktiv utgift för kapitalet och är en del av den kapitalistiska produktionens ”*faux frais*” (”falska” improduktiva utgifter).⁷

³ *Histoire des doctrines économiques*, ed. Costes, del II, s. 12-13 o. följ. (”Theorien des Mehrwerts”).

⁴ *Sixième chapitre ...* a.a.

⁵ *Histoire des doctrines ...* s. 199. Se också *Kapitalet Första boken*, s. 444.

⁶ *Kapitalet Tredje Boken* s. 255 o. 267.

⁷ *Kapitalet Tredje Boken* s. 267-268.

Det skall understrykas att distinktionen mellan värdetillväxtingsförlopp och cirkulationsförlopp här inte sammanfaller med någon distinktion mellan industri- och servicesektor, eller med någon institutionell distinktion mellan olika slags ”företag” (industriella, handel) där arbetena äger rum. Arbeten som ingår i cirkulationsförloppet (försäljning, reklam, kommersialisering) kan tas om hand av de industriella företagen själva, men de förblir ändå improduktiva arbeten och de som utför dem improduktiva anställda. Däremot tycks vissa slag av arbeten ingå i cirkulationsförloppet och kan tas om hand av handelsföretag, medan de i själva verket ökar varans bytesvärde på grundval av dess kapitalistiska bruksvärde, och producerar mervärde, och de som utför dem är en del av arbetarklassen. ”Transportindustrin, varornas lagring och distribution för konsumtion (förpackning, lagerhållning o.s.v.) bör betraktas som en produktionsprocess som förlängts till cirkulationsprocessen”.⁸ Den sista aspekten är särskilt viktig under monopolkapitalismens nuvarande fas. Det räcker med att nämna de produktiva arbetarna i olika underhållsaktiviteter (reparationer o.s.v.), ”service efter försäljning”.

Slutligen betraktas som improduktiva arbeten de som tar formen av *tjänster* vars produkter eller verksamhet konsumeras direkt som *bruksvärde*, och som inte byts mot kapital utan mot *inkomster*: ”Varje gång arbete köps inte för att användas som levande faktor istället för det variabla kapitalets värde och inkorporeras i den kapitalistiska produktionsprocessen, utan för att konsumeras som bruksvärde, som tjänst, är arbetet inte produktivt arbete och lönearbetaren är inte produktiv arbetare ... Kapitalisten möter honom inte såsom kapitalist, som representant för kapitalet, han byter sin inkomst, i form av pengar, och inte sitt kapital, mot arbete.”⁹

Dessa tjänster, som går från hårfrisörens till advokatens, från läkarens till lärarens, förblir improduktiva arbeten, även om de för övrigt som i de två sistnämnda fallen bidrar till reproduktionen av arbetskraften: ”Denna tjänsts särskilda nytta ändrar inte på något sätt det ekonomiska förhållandet. Det är inte ett förhållande i vilket jag gör pengar till kapital, eller genom vilket den som utför tjänsten, läraren, gör mig till sin kapitalist, sin herre. För att definiera detta förhållandes ekonomiska karaktär spelar det absolut ingen roll om läkaren gör mig frisk, om lärarens undervisning är effektiv, eller om advokaten vinner min rättegång. Det jag betalar för är tjänsten som sådan ...”.¹⁰ Hur tjänsten betalas spelar för övrigt ingen roll för det ekonomiska förhållandets natur: ”Det beror inte på den allmänna relationen, om den som utför tjänsten erhåller en dagslön, eller ett arvode, eller får en sinekur, och om hans ställning är högre eller lägre än den som betalar.”¹¹ Totaliteten av dem som utför tjänster, däri inbegripet de löneanställda inom den sektorn, tillhör alltså inte arbetarklassen.

Slutligen betraktar Marx huvudsakligen en hel rad arbeten, som ändå bidrar i väsentlig grad till reproduktionen av de kapitalistiska samhällsförhållandena, huvudsakligen i termer av tjänster. Det gäller bl.a. Statsapparatusens funktionärer och andra funktionärer i vid mening. Naturligtvis måste här uteslutas alla de direkt produktiva arbeten som äger rum inom Staten. Det gäller t.ex. nationaliserade industriföretag, ”allmänna” kommunikationer och arbetare i olika allmänna tjänster. Sålunda säger Marx: ”De tjänster kapitalisten köper, med eller utan vilja, av staten för deras bruksvärde blir inte kapitalfaktorer mer än de varor han köper för sin privatkonsumtion. Följaktligen är det inte produktiva arbeten och de som utför dem är inte produktiva arbetare.” Det gäller huvudsakligen arbeten som utförs av statsanställda och som betalas med skatt, som är ett byte på grundval av inkomsten: ”Vissa improduktiva arbeten kan av en händelse impliceras i produktionsprocessen. Deras pris kan t.o.m. ingå i varans pris på så sätt att pengarna som de har kostat utgör en del av det tillskjutna kapitalet. Dessa arbeten

⁸ *Kapitalet Tredje Boken* s. 245.

⁹ *Sixième chapitre inédit*, a.a. s. 389.

¹⁰ *Histoire des doctrines*, a.a. se ovan.

¹¹ Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, 1971, s. 152.

kan då ge intryck av att utbytas inte mot inkomst utan mot kapital. Låt oss ta det sista fallet, skatten, de allmänna tjänsternas pris o.s.v. Men det gäller produktionens ”*faux frais*” (falsa omkostnader) ... Om t.ex. all indirekt skatt gjordes om till direkt skatt skulle de likväl betalas som förut, även om det inte längre utgjorde ett förskott på kapital utan en inkomstutgift.”¹²

Det är känt att dessa arbeten, som utförs av Statsapparatusens anställda, är av grundläggande betydelse för den utvidgade reproduktionen av de kapitalistiska samhällsförhållandena: men det innebär ändå inte att dessa arbeten är direkt produktiva, inte mer än de arbeten som utförs inom cirkulationsprocessen, som även de är nödvändiga för reproduktionen av det samhälleliga kapitalets samlade kretslopp.

Men de som utför dessa tjänster, är de också utsugna? I princip är utbytet av bruksvärden mot inkomst ett ekvivalent byte som inte i sig kan ge upphov till utsugning. Här måste emellertid införas som grundläggande faktor löneformens spridning i alla sektorer i en samhällsformation där det kapitalistiska produktionssättet är dominerande och där kapitalet tenderar att underkasta (”subsumera”) sig all arbetskraft: löneformen sprids särskilt intensivt under monopolkapitalismen och i dess nuvarande fas. Ett byte av ekvivalenter förutsätter i själva verket en säljare och en köpare som är formellt oberoende av varandra, men löneförhållandet och kapitalets direkta ingrepp tenderar att ta över hela tjänstesektorn. Inom medicinen, de fria yrkena (advokater, arkitekter o.s.v.), underhållningssektorn, informationen blir de tjänsteutövande i stor omfattning kapitalets löneanställda och kapitalet tar över dessa aktiviteter. Dessa löneanställda blir ändå inte produktiva arbetare. Men de säljer också sin arbetskraft till kapitalet, deras lön motsvarar reproduktionen av arbetskraften och de utför en del icke-betalt arbete. De är med om att merarbete avtvingas dem, som gör det möjligt för kapitalet att spara på sina inkomster för att öka det ackumulerade mervärdet i förhållande till det konsumerade mervärdet och det som ges ut för *faux frais*.¹³ Dessa löneanställda kommer här in i fördelningen av mervärde inom kapitalet, och orsakar överföringar av mervärde som kommit ur produktivt arbete till förmån för det kapital som tillägnar sig deras arbete: utsugningen av dem ligger alltså nära den som de löneanställda inom kapitalets cirkulationsfär utsätts för.

Situationen är mer komplicerad när det gäller Statsapparatusens agerande och de som utför de ”allmänna tjänsterna”, däri inbegripet lärarna i det allmänna skolväsendet, den allmänna sjukvårdens personal o.s.v. Kapitalet kommer inte in här direkt för att underkasta sig arbetskraft. Kapitalisten finns här inte som kapitalist, utan som köpare av tjänster. Även dessa agerande ger merarbete, som avtvingas dem, men de kommer inte in i någon överföring av mervärde till förmån för Staten som arbetsköpare. Utsugningen av dem, genom utvinning av merarbete, är huvudsakligen beroende på den ojämlika situationen vad gäller bytesförhållanden mellan dem och kapitalet, som har en dominerande ställning på marknaden. Genom Staten påtvingar kapitalet dem löneformen och sin kontroll, för att göra besparingar och på så sätt öka det ackumulerade mervärdet. Men i särskilda fall, som hänger samman med Statens nuvarande ekonomiska ingrepp (arbetskraftens kvalifikation t.ex.) kan dessa löneanställda genom Staten ingripa i överföringen av mervärde bland kapitalfraktionerna, i enlighet med den genomsnittliga profitnivån och Statens roll för utjämningen av profitnivån.

Emellertid kommer ett sista problem till när det gäller de tjänsteproducerandes situation. Det är inte bara att de inte är produktiva arbetare trots att de är löneanställda, utan dessutom är de inte nödvändigtvis som löneanställda utsugna. Löneformen täcker inte det produktiva arbetet, och inte heller utsugningen, d.v.s. utvinningen av merarbete. En stor advokat som är ”löneanställd” i ett företag som utnyttjar hans tjänster fråntas inte något merarbete. I detta fall

¹² *Sixième chapitre inédit*, s. 391 o. följ.

¹³ Terray, a.a. s. 143-146.

döljer löneformen ett enkelt ekvivalent byte. Men å andra sidan kan någon som säljer sina tjänster, utan att vara löneanställd, eftersom kapitalet dominerar marknaden frångå merarbete, på grund av de ojämlika bytesvillkoren. Studiet av dessa olika fall är en del av studiet av själva merarbetet i förhållande till ”den socialt nödvändiga arbetstiden”.

II

Jag har nu lagt fram Marx' analyser av det kapitalistiska produktiva arbetet i deras enklaste form. Men det kvarstår vissa punkter där Marx' resonemang, som inte är systematiserade, innehåller tvetydigheter som bara kan klargöras genom att sättas in i hans verks allmänna problematik. Det är oundgängligt för att klargöra vissa fall av klasstillhörighet som sått särskilt mycket tvist.

Följande är mitt huvudsakliga påstående och de problem som det ställer: Marx' analyser av det kapitalistiska produktiva arbetet måste kompletteras på en avgörande punkt, som tycks ha samma innehåll som definitionen av det kapitalistiska produktiva arbetet. Vi säger då att produktivt arbete inom det kapitalistiska produktions sättet är det som producerar mervärde, när det direkt reproducerar de *materiella element som tjänar som underlag* för exploateringsrelationen. Alltså *det arbete som griper in direkt i den materiella produktionen och producerar bruksvärden som ökar den materiella rikedom.*

Bara det ställer emellertid ett problem: vad har denna ”komplettering” av definitionen för exakt teoretiskt status? Rör det sig om en verklig ”komplettering”, d.v.s. ett element som verkligen inte fanns i Marx' analyser? Hur kommer det sig att det inte explicit framkommit i analyserna och i vilken riktning pekar det nu?

Den grundläggande oklarheten i det här sammanhanget beror på att detta element inte bara verkar saknas i Marx' analyser av det kapitalistiska produktiva arbetet, utan att han t.o.m. säger uttryckligen att arbetets konkreta innehåll och bruksvärde inte spelar någon roll för det produktiva arbetet. Vad är skälen till denna synbara avsaknad av ett element, och till Marx' påståenden, och hur ligger det egentligen till med det?

Marx gör i ett annat sammanhang en *allmän definition* av produktivt arbete: ”Människor uppnår genom arbetet och med hjälp av arbetsmedlen en i förväg planerad förändring av arbetsföremålen. Produkten utgör processens avslutning. Denna produkt är ett bruksvärde, ett naturmaterial som genom formförändring anpassats efter mänskliga behov ... Om hela processen betraktas från resultatets, produktens ståndpunkt, så framträder både arbetsmedel och arbetsföremål som produktionsmedel och arbetet självt som produktivt arbete.” Och vidare: ”... varje element i den materiella mångfalden, som inte finns i naturen, måste alltid vara resultatet av en speciell, målmedveten produktiv verksamhet, som utnyttjar särskilda naturtillgångar för, särskilda mänskliga behov.”¹⁴ Här ses arbetet ”i dess enkla beståndsdelar, gemensamma för alla mänskliga samhällsformer, som ämnesomsättningen mellan människan och naturen.”

Innebär detta en ”motsägelse” mellan den *allmänna definitionen* av produktivt arbete och definitionen av *kapitalistiskt produktivt arbete*, eller är det, som många forskare nu anser, så att Marx helt enkelt övergav den första definitionen när han försökte definiera det kapitalistiska produktiva arbetet och att bara definitionen av produktivt arbete under bestämda samhällsförhållanden (kapitalistiska) ska anses gälla?¹⁵ Eller bör man anse, som t.ex. E. Terray, att det rör sig om två definitioner hos Marx, som båda är tillämpliga, men som finns ”åtskilda” hos honom, och som det gäller att försöka sammanlänka ”i fall efter fall”?

¹⁴ *Kapitalet Första Boken* s. 156, s. 37

¹⁵ C. Colliot-Thélène, a.a.

Låt oss se lite närmare på det. Vad som på nytt måste understrykas är att man inte kan tala egentligen om produktionsprocess och produktivt arbete ”i sig” *eftersom de bara existerar under bestämda samhällsbetingelser*. Det är t.o.m. dessa samhällseliga betingelser som avgör deras existensmöjligheter, som framgår när produktionsförhållandenas konstituerande och dominerande roll över arbetsprocessen, och den samhällseliga arbetsdelningens dominans över den tekniska arbetsfördelningen understryks. Men det är klart att det inte hindrar att man kan tala om vissa allmänna kännetecken i arbetsprocessen, vars samhällseliga bestämningar just är dess existensvillkor. Det utesluter bara det grundläggande misstaget att betrakta arbetsprocessen och ”produktivkrafterna” och alltså hela produktionsprocessen som en neutral och oberoende instans vars abstrakta ”kombinationer” och ”element” skapar de ”sociala former” i vilka den ”framträder”. Det är på detta sätt Marx' mening om det produktiva arbetet ska förstås: ”Den kapitalistiska arbetsprocessen avskaffar inte de bestämningar som gäller för varje form av arbete ...”

Hur kommer det sig då att Marx, i sina analyser av det kapitalistiska produktiva arbetet, ibland helt enkelt tycks glömma den allmänna karaktären av bruksvärdet som är direkt indraget i den materiella produktionen (även om det stack fram i Marx' genomgång av varornas *transport* och *lagring*)? Det finns ett första bestämt skäl till det, som hänger ihop med de texter där Marx talar om det produktiva kapitalistiska arbetet, och som huvudsakligen är kritiska texter där han bekämpar felaktiga uppfattningar: *Det Marx vill undvika till varje pris, är sammanblandningen mellan produktivt arbete och nyttigt arbete, arbetets och produktens nytta i allmänhet*. Beteckningen *bruksvärde* som är direkt inblandat i den materiella produktionen, får inte sammanblandas med någon ”nytt”-uppfattning. ”Lyx”-produkter och rustningsindustrins produkter motsvarar produktivt arbete. Men dessa sammanblandningar fortsätter än i dag. Ett exempel på det är Baran och Sweezy som anser att arbetena inom rustningsindustrin är improduktiva eftersom de är ”onyttiga”.

I själva verket är inte Marx' allmänna definition av produktivt arbete alls ”frånvarande” i hans analyser av produktivt kapitalistiskt arbete. Och det i dubbel bemärkelse: a) I en första betydelse framträder den explicit, men ur vad jag skulle vilja kalla en sidovinkel, som ställer vissa problem. Sidovinkeln är *varan*. Det är genom den som Marx uttryckligen ”återfinner” det som han i själva verket aldrig hade förlorat, nämligen bruksvärdet som ”substrat” eller materiellt underlag för bytesvärdet när skapandet av mervärde (produktivt arbete) förutsätter bytesvärde-vara, och detta redan pekar tillbaka på ett arbete utfört under bestämda samhällseliga betingelser. ”I den utsträckning arbetet producerar varor förblir det produktivt: det blir materia i varor som samtidigt är bruksvärden och bytesvärden ... Det är också så att bara det arbete som utåt visar sig som varor är produktivt.”¹⁶ Och ytterligare: ”När den kapitalistiska produktionens huvudsakliga kännetecken tas i beaktande kan det alltså antas att hela varornas värld, alla materiella produktionsområden -produktionen av materiell rikedom – är formellt eller reellt underordnade det kapitalistiska produktionssättet ... Man kan alltså säga att kännetecknande för produktiva arbetare, d.v.s. arbetare som producerar kapital, är att deras arbete förverkligas i varor, i materiella tillgångar (rikedom). Och det produktiva arbetet, samtidigt med dess determinerande kännetecken, som inte tar någon som helst hänsyn till arbetets innehåll och är helt oberoende av innehållet, får alltså ett andra sekundärt kännetecken”.¹⁷

Men den sidovinkel som *varan* utgör när Marx explicit återfinner det produktiva arbetets allmänna kännetecken av arbete som griper direkt in i reproduktionen av produktionens materiella element, under t.ex. kapitalismens samhällsformer, skapar emellertid problem: Om det är så, som Marx för övrigt påpekar, att allt arbete som direkt griper in i den materiella

¹⁶ *Sixième chapitre inédit ...* s. 387.

¹⁷ *Histoire des doctrines ...* ed. Costes del II s. 210.

produktionen tenderar under kapitalismen, att ta formen av vara och att underordnas kapitalet, är det däremot så att i förallmänligandet av varuformen under kapitalismen, kan arbeten ta formen av vara utan att för den skull producera mervärde åt kapitalet. Det gäller t.ex. målares, konstnärers, författares arbete som konkretiseras i ett konstverk eller en bok, d.v.s. i varuform, när det i själva verket rör sig om tjänster utbytta mot inkomst. Marx påpekar också att produkter kan ta ”prisform” och ”varuform”, utan att för den skull ha något värde. Uttryckt annorlunda tar varje produktivt kapitalistiskt arbete varuform, men varje vara motsvarar inte ett produktivt arbete.¹⁸

b) Även om Marx explicit genomför sammanlänkningen mellan den allmänna definitionen av produktivt arbete (arbete som är direkt implicerat i den materiella produktionen), och definitionen av det kapitalistiska produktiva arbetet genom denna omväg, alltså bristfälligt, skulle jag vilja gå längre och påstå att den allmänna definitionen alltid funnits implicit i den andra, vilket gör att den inte behöver komma in separat. Här skiljer jag mig från Terray, som samtidigt som han vidhåller (med rätta) den allmänna definitionens giltighet för det kapitalistiska produktiva arbetet, uppfattar två verkligen åtskilda definitioner hos Marx. Det får honom att försöka komma över svårigheten som uppstår, genom att ”klassificera” arbetstyper som är produktiva enligt den allmänna definitionen å ena sidan, och de som är produktiva enligt den kapitalistiska bestämningen å andra sidan, och sedan försöka återskapa sammanlänkningen i ”fall efter fall” i enlighet med de motsägelsefulla situationer de som utför arbetena befinner sig i i detta avseende. Det räcker med ett exempel som gäller de löneanställda inom cirkulationen. Terray tvingas utesluta dem från de produktiva arbetarna, eftersom de inte utför något produktivt arbete i den allmänna definitionens mening (de ingår inte i den materiella produktionsprocessen), medan de är produktiva arbetare enligt den kapitalistiska arbetsdefinitionen (”eftersom de överför mervärde till en kapitalist vilket ursprung mervärdet än har och vilken roll kapitalisten än har”¹⁹).

Jag tror att det är en felaktig väg. Man ser inte det gemensamma innehållet i den allmänna definitionen av produktivt arbete i Marx' analys av det kapitalistiska produktiva arbetet. Dessutom gör man ett misstag som jag redan påpekat. Den allmänna bestämningen av produktivt arbete uppfattas nämligen, som om den står först och är giltig i sig, vid sidan av samhällsformerna som utgör ett ”tillägg”, när de i själva verket utgör de egentliga existensbetingelserna. Den allmänna bestämningen av produktivt arbete behövde i själva verket i princip inte som sådan komma in i Marx' analys av de improduktiva kapitalistiska arbetena. Exemplet med de löneanställda inom cirkulationen en gång till: det var inte nödvändigt att föra in den allmänna definitionen av produktivt arbete som sådant (d.v.s. det faktum att det inte direkt ingår i den *materiella* produktionsprocessen). Att dessa inte är produktiva beror, enligt den kapitalistiska bestämningen av produktivt arbete, och ur det samhälleliga kapitalets synvinkel, på att de inte skapar något mervärde. Betyder det att detta är ”otillräckligt”, och att den allmänna bestämningen av produktivt arbete, som Marx glömt medan han talade om kapitalistiskt produktivt arbete, borde läggas till, när det gäller dessa?

Så är det inte alls: Trots Marx' tvetydiga formuleringar innehåller redan hans kapitalistiska bestämning av produktivt arbete (direkt skapare av mervärde) den allmänna bestämningen *såsom den existerar inom det kapitalistiska produktionsättet*. Med andra ord, när denna allmänna bestämning inte behövt komma in, beror det på att den i sin huvudsak redan fanns där. Marx ger oss skälet till detta, när han i Teorier om mervärdet hänvisar till kapitalismens utvidgade reproduktion: *I denna reproduktion är det nämligen så att allt arbete som ingriper direkt i den materiella produktionen tenderar när det ”reellt” underordnas kapitalet att bli*

¹⁸ *Kapitalet Första Boken* s. 89.

¹⁹ Terray, a.a s. 133.

direkt mervärdesproducerande. ”Allt eftersom hela produktionen underkastas kapitalet ... står det klart att de improduktiva arbetarna, vars tjänster byts mot inkomst, till största delen bara utför personliga tjänster, och inte längre producerar mer än en oerhört liten del av de materiella bruksvärdena ... Följaktligen kan bara en obetydlig del av dessa improduktiva arbetare vara direkt engagerade i den materiella produktionen i det utvecklade kapitalistiska produktions sättet.”²⁰

Med andra ord, att tala om arbete som producerar mervärde är att tala om den materiella produktionsprocessen i dess kapitalistiska existens och reproduktion. Arbetsprocessens reella underkastelse under kapitalet, d.v.s. dess utvidgade reproduktion (att skilja från den formella underkastelsen), innehåller och sammanfaller direkt med den allmänna definitionen av produktivt arbete, eftersom det inte är något annat än den form den sistnämnda tar i den *kapitalistiska reproduktionen* av arbete.

III

Dessa sista anmärkningar får sin betydelse i den mån som den marxistiska diskussionen om produktivt arbete ofta uteslutande kretsar runt bytesvärdet, och ignorerat den materiella produktionsprocessen. Låt oss redan nu påpeka en praktisk konsekvens, som angår undersökningen av ”vetenskapens” och dess olika ”bärars” roll i den materiella produktionsprocessen och i skapandet av mervärde.

Sambandet mellan produktivt arbete och materiell produktionsprocess, som i själva verket är implicerat i undersökningen av allt produktivt arbete, bör etableras explicit och särskilt understrykas när det gäller ”vetenskap”, på grund av den spridning olika ideologier, som rör ”vetenskapens” roll i den samtida produktionsprocessen, fått nuförtiden. Vetenskapen antas ingripa mer och mer ”direkt” *som sådan* i produktionsprocessen (”den tekniska och vetenskapliga revolutionen”) och alla ”bärare av vetenskapen”, i mycket vid mening, antas vara produktiva arbetare och alltså tillhöra arbetarklassen. Det gäller bl.a. Radovan Richta, som anser att ”under de nuvarande stora förändringarna av produktionen blir vetenskapen den centrala produktivkraften i samhället och praktiskt taget den avgörande faktorn för produktivkrafternas tillväxt”.²¹

Vi kommer att komma tillbaka till dessa uppfattningars förutsättningar, speciellt vetenskapen som neutral kraft i dess förhållande till produktivkrafterna som uppfattas helt tekniskt. Men analyserna av produktivt arbete ovan möjliggör att röja undan en del före övriga överväganden. De implicerar nödvändigheten av att göra en viktig distinktion bland ”bärarna av vetenskapen”, nämligen den mellan ”forskning” och ”produktion och spridande av information” (”databehandling”) och dessas agenter å ena sidan, och ingenjörer och tekniker som direkt ingriper i den materiella arbetsprocessen genom den kollektiva produktiva arbetaren, å andra sidan. De sistnämnda uppvisar verkligen speciella drag. Men de föregående analyserna är tillräckliga, för att klart och tydligt utesluta de förstnämndas arbete från det kapitalistiska produktiva arbetet. Även om kapitalet böjer hela det vetenskapliga arbetet för sina krav genom att, som Marx säger, ta vetenskapen ”i sin tjänst” (i den meningen finns det ingen ”neutral” vetenskap), och även om den tekniska utvecklingen idag har större betydelse än tidigare (intensivt utnyttjande av arbetet), så är det inte tillräckligt för att omvandla de förstnämndas arbete till produktivt arbete. Deras arbete ingriper inte mer idag än tidigare direkt i den materiella produktionsprocessen. Under kapitalismen förblir vetenskapen åtskild från de direkta arbetarna (”vetenskapen är självständig i förhållande till arbetet”, ”vetenskapen oberoende ... av arbetet”) och ingriper inte som sådan i processen, utan, som

²⁰ *Histoire des doctrines ...* del II, s. 210 o. följ.

²¹ Richta, *La Civilisation au carrefour*, 1969, s. 17. Se kritik av denna uppfattning i *Cahiers du cinéma*, n. 242-243, s. 24 o. följ.

Marx uttrycker det, i sina ”teknologiska tillämpningar”, genom att inkorporeras i den ena eller den andra av den materiella arbetsprocessens faktorer, arbetskraft eller produktionsmedel.²² Forskningsarbetet och arbetet för att producera information, är alltså inte ett arbete som producerar mervärde. Det är för övrigt inte de som utför det arbetet som i strikt mening producerar vetenskap, eftersom den inte kan lokaliseras till ett förlopp avgränsat i tid och rum. I sista hand bygger vetenskapen på oräkneliga direkta producenters arbete och erfarenhet i olika materiella arbetsprocesser, skilda från ”forskningen”. Forskningsarbetet är och förblir improduktivt även om dess produkter tar varuformen (patent, licenser) och har ett ”pris”, ty liksom konstverket producerar det inte som sådant något värde. De vetenskapliga ”produkterna” *kan inte som sådana reproduceras*.²³ Det hindrar inte att de som utövar det arbetet för mervärde till den enskilde kapitalisten, när han t.ex. investerar direkt i detta område, som är en stark tendens för närvarande, och gör agenterna till löneanställda (*software* och *engineering*-företag t.ex.). För det samhälleliga kapitalet rör det sig bara om överföring av mervärde. Grundfrågan förblir till slut också densamma när detta arbete, och de verksamheter som hänger ihop med det, försiggår inom själva de industriella företagen, som ofta är fallet i den nuvarande koncentrationsfasen (två tredjedelar av den vetenskapliga personalen i Frankrike arbetar för närvarande i företag). Liksom de verksamheter, som har att göra med cirkulationen och mervärdets förverkligande, blir det inte produktivt arbete, därför att det äger rum inom ett industriföretags institutionella ram.

---

²² *Kapitalet Första Boken* s. 335-336.

²³ Se också i samma linje Janco och Furjot, *Informatique et capitalisme*, 1972 s. 72, o. följ. och Bettelheims not.

III. Den nya småbourgeoisins klassbestämning: Politiska och ideologiska komponenter

Vi har nu sett på de egentliga ekonomiska klassbestämningarna av den nya småbourgeoisin i förhållande till produktivt och improduktivt arbete, som utmärker gränserna som skiljer den från arbetarklassen.

Men i den strukturella klassbestämningen ingår också de politiska och ideologiska relationer som inringar dess plats i hela den samhällliga arbetsdelningen. Det är av vikt på två sätt att hänvisa till dessa relationer i det här sammanhanget:

1. Ekonomiska förhållanden, såsom distinktionen mellan produktivt och improduktivt arbete, är otillräckliga för att bestämma klassgränserna mellan arbetarklassen å ena sidan, och vissa sektorer i utkanten av den nya småbourgeoisin som är direkt inblandade i en materiell produktionsprocess: det gäller övervakare av arbetsprocessen, ingenjörer och tekniker.
2. De ideologiska och politiska relationerna är avgörande, även när det gäller redan analyserade grupper inom den nya småbourgeoisin, för vilka de ekonomiska förhållandena och distinktionen produktivt/improduktivt arbete tydligt bestämmer gränserna som skiljer dem från arbetarklassen. De är avgörande, eftersom de griper in i dessa gruppers relationer med varandra, och i deras gemensamma klasstillhörighet (ny småbourgeoisin), och vidare i deras relationer med den traditionella småbourgeoisin, och slutligen i den nya småbourgeoisins fraktionering på grund av polariseringen som går tvärs igenom den.

1. Ledande och övervakande arbete

Låt oss börja med första punkten, som är avhängig av frågan om *organisationen av själva den produktiva arbetsprocessen*. Till att börja med inskränker jag mig till frågan om vissa agents klasstillhörighet, såsom t.ex. "förmännens", för att kunna ställa det allmänna teoretiska problemet om "ledande och övervakande arbete", som i själva verket har en mycket större räckvidd. Här visar sig på en gång problemet med sammankopplingen mellan produktionsförhållanden och arbetsprocess, i form av samband mellan teknisk arbetsdelning (Marx' term är 'arbetsdelning i manufakturen') och samhälllig arbetsdelning, som endast är det sätt på vilket frågan om artikuleringen mellan produktivt arbete i allmänhet och produktivt kapitalistiskt arbete ställer sig i själva arbetsprocessens organisation. Vi kan än en gång sammanfatta de grundläggande påståenden som har styrt hela analysen:

1. Arbetsprocessen existerar inte i sig som en autonom nivå av produktivkrafterna, utan alltid i bestämda samhällliga former, som framförallt hänger ihop med bestämda produktionsförhållanden: det är produktionsförhållandenas dominans över arbetsprocessen som ger deras sammankoppling formen av en produktionsprocess.
2. I organisationen av själva arbetsprocessen är det den samhällliga arbetsdelningen, direkt beroende av produktionsförhållandena, som dominerar över den tekniska arbetsdelningen.
3. Den samhällliga arbetsdelningen hänger direkt samman med de politiska och ideologiska villkoren för samhällsklassernas bestämning och reproduktion. I form av samhälllig arbetsdelning inom själva produktionsprocessen, hänger den direkt samman med dessa politiska och ideologiska "villkor" såsom de existerar inom denna process.
4. När vi kommer till de *agerande*, som innehar samhällsklassernas platser, säger vi att det är den samhällliga arbetsdelningen inom produktionsprocessen som dominerar över deras plats i den tekniska arbetsdelningen.

Dessa påpekanden är alltså av särskild vikt för analysen av vissa arbeten, som är direkt inblandade i den materiella produktionsprocessen och i skapandet av mervärde. Det gör det

möjligt att klargöra Marx' analyser, särskilt de som gäller det *ledande och övervakande arbetet* i produktionsprocessen. Jag vill säga på en gång att dessa analyser uppvisar klara tvetydigheter bl.a. därför att Marx studerar ”för sig” den tekniska arbetsdelningsaspekten, och den samhällliga arbetsdelningsaspekten, utan att alltid visa hur den första aspektens samband med den andras dominans utformas. Det finns ingen anledning att dölja att denna oklarhet, som till stor del hänger ihop med Marx' framställningsordning, också hänger ihop med ”ekonomiskt-tekniskt” slagg som återfinns i hans verk, när det gäller en rad frågor, och som det inte finns någon anledning att här ta upp. Men marxismen är ingen stelnad dogm. Bl.a. har den proletära kulturrevolutionen i Kina gjort det möjligt att göra betydelsefulla framsteg just inom detta område.

Låt oss ändå i Marx' analyser av det ledande och övervakande arbetets ”*dubbla natur*” (å ena sidan ... å andra sidan) hålla fast vid den vikt han tillmäter den samhällliga arbetsdelningen:

”Arbetet med uppsikt och ledning uppträder naturligtvis överallt där den direkta produktionsprocessen är en samhällelig kombination, och inte isolerat arbete av självständiga producenter. Men detta arbete är av två slag.

Å ena sidan, allt arbete, i vilket många individer samarbetar, kräver naturligtvis en kommenderande vilja för sammanhanget och enheten i processen och för funktioner som inte gäller delarbeten, utan företagets totala funktion på samma sätt som en orkester behöver en dirigent. *Detta är ett produktivt arbete som måste utföras inom varje sammansatt produktionssätt.*

Å andra sidan uppkommer ... sådant arbete med uppsikt och kontroll nödvändigtvis i alla produktionssätt som vilar på motsatsen mellan arbetaren som direkt producent och en ägare till produktionsmedel. Ju större denna motsättning är, desto större roll spelar denna uppsikt över arbetet. Därför når den sitt maximum i slavsystemet. Men den är också outhärlig i det kapitalistiska produktionssättet, då produktionsprocessen *samtidigt* (min understrykning N.P.) är en process där kapitalisten konsumerar arbetskraften.”¹

Under den sista aspekten motsvarar det den kapitalistiska produktionens ”*faux frais*”.

Låt oss sätta in dessa analyser i de kapitalistiska produktionsförhållandenas samband. Kapitalets plats karaktäriseras här på ett specifikt sätt i jämförelse med andra produktionssätt av det faktum att det ackumulerar samtidigt det ekonomiska ägandet av produktionsmedel och förfogandet över dem. De direkta producenterna (arbetarna) är helt åtskilda, ja fråntagna sina arbetsmedel och arbetsföremål. I den kapitalistiska samhällliga arbetsdelningen tenderar ledningen av arbetsprocessen, säger Marx, att bli ”kapitalfunktion”, och kapitalet tar över den helt och hållet. Det inträffar inte av en händelse. Det är nämligen så att under de kapitalistiska produktionsförhållandena (ägande och förfogande hör till kapitalet) så organiseras hela arbetsprocessen enligt kapitalets krav. Arbetarnas fråntagande och skiljande från arbetsmedlen, formen för den kapitalistiska utsugningen av dem, innebär att det inte finns någon arbetsdelning och samordning av arbetsuppgifterna som skulle motsvara några ”produktionens tekniska” villkor, som skulle finnas i sig. Det ledande och övervakande kapitalistiska arbetet är inte en teknisk uppgift, liksom arbetsdelningen inom själva arbetarklassen, framförallt uppdelningen av arbetsmomenten, inte är ett resultat av ”maskineri” eller ”storindustri” i sig, utan av deras kapitalistiska existensform.

Det kapitalistiska arbetets särskilda organisation, som Marx kallar *fabriksdespotism*, beror på den samhällliga arbetsdelningens dominans över den tekniska arbetsdelningen:

---

¹ *Kapitalet, Tredje Boken* s. 349.

”Medan den kapitalistiska ledningen har ett dubbelt innehåll, emedan den produktionsprocess som den leder är dubbelsidig, å ena sidan en samhällelig arbetsprocess för framställning av produkter och å andra sidan kapitalets produktion av mervärde, så är den till formen despotisk. Med utveckling av samverkan i större skala utvecklar denna despotism sina särskilda former.”²

Även här tycks Marx lägga lika ansvar (å ena sidan ... å andra sidan) för denna despotism på socialiseringen av ”produktivkrafterna” och utvinnandet av mervärde (på produktionsförhållandena). I den sista meningen tycks han t.o.m. ge den första aspekten en avgörande betydelse när han understryker sambandet mellan despotismens utveckling och samverkans. Emellertid ligger det inte alls till så, vilket kan ses i det förra citatet om arbetsprocessens ledning och övervakning. Marx sätter den i direkt samband med motsatsen mellan ”ägare” och ”direkt producent”, när han säger att den ”når sitt maximum i slavsystemet” där ”socialiseringen av produktivkrafterna” ju är mycket mindre utvecklad än i kapitalismen.

Fabriksdespotismen är kort sagt den gestalt den samhällliga arbetsdelningens dominans över den tekniska arbetsdelningen tar i kapitalismen. *Det ledande och övervakande kapitalistiska arbetet är den direkta reproduktionen inom produktionsprocessen av det politiska förhållandet mellan kapitalistklass och arbetarklass.*³

Men hur ligger det nu till med klassbestämningen hos de agerande vars huvudsakliga funktion är präglad av ledande och övervakande arbete såsom t.ex. förmän och andra ”produktionens underofficerare”? Det vore felaktigt att framställa bestämningen som en *dubbel klasstillhörighet* under hänvisning till deras arbetes ”dubbla karaktär” och säga att de å ena sidan tillhör arbetarklassen (produktivt arbete) eftersom de utför det arbete som är nödvändigt för varje samverkande process, och å andra sidan inte tillhör den eftersom de förverkligar de politiska exploateringsrelationerna. Det vore felaktigt, eftersom man då inte uppfattar sammankopplingen på deras plats mellan den tekniska arbetsdelningen och den samhällliga under den sistnämndas dominans. Den analysen skulle vara lika felaktig om den gällde kapitalisterna. Som Marx säger: ”Eftersom kapitalisten representerar det produktiva kapitalet i dess värdebildningsförlopp så fyller kapitalisten en funktion i produktionen som består i att exploatera produktivt arbete ... Som ledare för arbetsprocessen kan kapitalisten utföra ett produktivt arbete i den meningen att hans arbete, som integreras i den totala arbetsprocessen, kan ingå i produkten.” Liksom man inte kan tala om dubbel klasstillhörighet för kapitalisterna (kapitalist- och arbetarklass) kan man inte göra det när det gäller dessa agenter.

De tillhör i själva verket inte arbetarklassen, eftersom den strukturella klassbestämningen och den plats de har inom den samhällliga arbetsdelningen är präglade av de politiska förhållandenas dominans som de för igenom över arbetsdelningens produktiva arbete. Deras huvudsakliga funktion består i att få fram, ”samla”, arbetarnas mervärde. De utövar makt som tillhör kapitalets plats. Kapitalet har tilltvingat sig ”ledningsfunktionen” i arbetsprocessen, men det är inte nödvändigtvis kapitalisterna själva som utövar makten: ”Liksom kapitalisten frigöres från kroppsarbete, först när hans kapital har nått den minimistorlek, som är förutsättningen för att den egentliga kapitalistiska produktionen kan börja, frigör han sig på ett senare utvecklingsstadium även från det arbete, som är förknippat med att omedelbart

² *Kapitalet Första Boken* s. 289.

³ Marx säger när det gäller storindustrin (utvidgad kapitalreproduktion): ”Hur som helst förlorar producenterna sin autonomi eftersom införandet av ett specifikt kapitalistiskt produktionssätt får som resultat dominans och underkastelse i *produktionsprocessen*” (understruket av Marx), *Chapitre inédit* s. 207. Det rör sig alltså där om politiska förhållanden, men politiska förhållanden så som de existerar och reproduceras i produktionsprocessen: *de sammanfaller inte med dem som skapas runt Staten och dess apparater som är de politiska förhållandenas huvudsakliga läge.*

övervaka och leda den enskilde arbetaren och arbetargruppen, genom att han överför denna funktion till en särskild sorts lönarbetare.”⁴

Men å andra sidan måste dessa utövare skiljas från ”managers”. I monopolkapitalismens utveckling kan företagsledare utöva makt som härrör ur förfoganderelationen (ledning och kontroll över arbetsprocessen), men också vissa av dem som härrör ur den ekonomiska äganderelationen, och de utövar för övrigt makten direkt från toppen. De befinner sig alltså på kapitalets egen plats och tillhör därför bourgeoisin. De agerande det här är frågan om är däremot dominerade av kapitalet, och är bara dess underlydande maktutövare. Dessa underlydande agenter är också inför kapitalet *utsugna*. Även de utför merarbete, d.v.s. arbete som delvis inte betalas ('faux frais') och säljer sin arbetskraft, medan betalningen av företagsledare i huvudsak kommer ur *företagsprofiten*.

Frågan om en klassgräns mellan dem som har som uppgift att leda och övervaka arbetsprocessen markeras indirekt av Marx' eget uttryck: ”ledande och övervakande arbete”. Uttrycket syftar inte på en klar distinktion mellan olika sorters arbete, eftersom allt ledande arbete samtidigt är övervakande arbete och tvärtom (därför konjunktionen), men det syftar implicit på en differentiering i den samhällliga arbetsfördelningen mellan *ledande instanser* och *underlydande instanser* (därför två termer ”ledning” och ”övervakning”).

Till slut ska vi om så behövs påminna om det som fullständigt skiljer dessa analyser från den institutionalistiska/funktionalistiska strömningen och dess makt- och auktoritetsbegrepp. Här analyseras de politiska förhållandena ifråga endast som platser i den samhällliga arbetsdelningen och de olika maktmoment, som härrör från dem, är till sin natur förenade med relationerna inom produktionsförhållandena. Fabriksdespotismen är den gestalt de politiska förhållandena tar i den utvidgade reproduktionen av samhällsklasserna på själva den plats där produktions- och exploateringsförhållanden uppstår. Den makt som följer ingår inte på något sätt i de ”organisationella” relationerna inom ett ”företag” såsom ”institution”. Själva det *kapitalistiska företaget* är bara sammankopplingen mellan produktionsförhållanden, politiska och ideologiska förhållanden i en produktionsenhet, som är centrum för underkastande av naturen och utsugning.

2. Uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete: ingenjörer och produktionstekniker

I

Vi kommer nu till frågan om de ideologiska förhållandena i den samhällliga arbetsdelningen inom den materiella produktionen, och deras sammankoppling med de politiska förhållandena. Vi skall ta itu med problemet med uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete, som först kommer att genomgåas med hänsyn till den strukturella klassbestämningen av ingenjörer och tekniker direkt inblandade i den materiella produktionen. Men uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete gäller mycket mer än bara detta fall, och angår i själva verket hela den nya småbourgeoisin i förhållande till arbetarklassen.

Den marxistiska teorin har länge uppvisat ett tydligt ”obehag” vad gäller frågan om uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete. Å ena sidan har marxismens klassiker alltid understrukit antingen denna uppdelnings avgörande roll för klassuppdelningens ”historiska uppkomst” (Marx, Engels), eller också det nära sambandet mellan upphävandet av åtskillnaden mellan manuellt och intellektuellt arbete och avskaffandet av klassexploateringen, ja t.o.m. samhällets uppdelning i klasser (Lenin, Mao). Men å andra sidan skjuts uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete tydligen undan när det gäller att definiera

⁴ *Kapitalet Första Boken*, s. 289.

klassbestämningen i en samhällsformation, särskilt kapitalistisk. Det står klart att vi står inför ett mycket viktigt problem, som på nytt ställdes av kulturrevolutionen i Kina. Om man inser den avgörande vikt övervinnandet av uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete har för en socialistisk utveckling, kan man inte längre nöja sig med enkla påståenden, och gå runt frågan om denna uppdelnings exakta betydelse för själva klassbestämningen i en kapitalistisk formation.

Summariskt skulle jag vilja säga att grunden till ”obehaget” ligger först och främst i det faktum att för marxismen sammanfaller uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete absolut inte med uppdelningen av produktivt/icke produktivt arbete i det kapitalistiska produktionssättet. Marx' många utspridda analyser förefaller klara i detta avseende: de gäller den produktive kollektive arbetaren i den kapitalistiska produktionens utveckling: ”Eftersom med utvecklingen av arbetets reella underkastelse under kapitalet, d.v.s. under det specifika kapitalistiska produktionssättet, det inte längre är den individuella arbetaren, utan mer och mer en samhällelig sammansatt arbetskraft som blir den kollektiva arbetsprocessens verkliga funktionär, och eftersom de olika arbetskapaciteter som är inblandade i produktionsapparaten uppbyggnad deltar på mycket olika sätt i den direkta varuproduktionen ..., en mest med sina händer, en annan mer med sitt huvud, en som manager eller tekniker, en annan som övervakare och en tredje som den verkliga manuelle arbetaren ... så faller ett växande antal av arbetskraftens funktioner in under begreppet produktiv arbetare som är direkt exploaterad av kapitalet och underordnad dess värdebildnings- och produktionsprocess.”⁵ För att definiera den produktiva kapitalistiska arbetaren är det utan intresse att veta om den individuella arbetarens funktion står nära eller långt från det direkta manuella arbetet: ... ”För att arbeta produktivt är det nu inte längre nödvändigt att direkt bearbeta arbetsföremålet: det är tillräckligt att vara ett organ i arbetskollektivet och att utöva den ena eller den andra av dess funktioner.”⁶

Dessa analyser hos Marx har använts direkt av försvararna av ”den nya vetenskapliga och tekniska revolutionen”, för att vidga arbetarklassens gränser till att innesluta de nya grupperna: ingenjörer, tekniker o.s.v. Det har inte alltid gjorts på samma sätt men grunden är densamma från Richta till Garaudys ”nya historiska block”, från Mallets ”nya arbetarklass” till FKP:s nuvarande teser om Statsmonopolkapitalismen. De sistnämnda är betydligt mer nyanserade i sin framställning men de inför en distinktion mellan *kollektiv arbetare* och *produktiv arbetare* som inte finns hos Marx.⁷ De här grupperna (agents) antas utgöra en del av den kollektive arbetaren (arbetskollektivet) och, utan att det *ännu* preciseras, vara en del av den produktive arbetaren. De är *nästan-arbetare* och framstår som ett av dessa omtalade antimonopolistiska skikt som bara FKP är skicklig i. Det är onödigt att upprepa något som andra har påvisat tillräckligt, nämligen att de i själva verket i FKP:s och CGT:s praktik ofta assimileras med arbetarklassen.

Emellertid gällde debatten mycket länge frågan om dessa agenter ”tekniskt sett” utförde ett produktivt arbete eller inte. Förutsättningarna för den debatten var följande: a) en ekonomisk/teknisk reduktion av själva begreppet produktionsprocess till en i sig neutral process. b) vetenskapen och tekniken som neutrala krafter avskurna från de politiska och ideologiska villkoren. c) en ekonomistisk reduktion av klassbestämningen av dessa, som om deras arbetes karaktär av produktivt kapitalistiskt arbete vore tillräckligt för att de skulle tillhöra arbetarklassen oberoende av politiska och ideologiska bestämningar.

⁵ *Sixième Chapitre inédit ...* a.a. s. 388 o. följ.

⁶ *Kapitalet Första Boken* s. 443.

⁷ *Traité ...* a.a. del I s. 211 o. följ.

Ur dessa förutsättningar följer slutsatsen som man oundvikligen kommer till: framväxten av den kollektive produktive arbetaren som gör "vetenskapens bärare" till arbetare (produktivt arbete), leder till övervinnandet av uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete genom arbetets omtalade "socialisering". Det är just här det aktuella pratet om automatiseringen som övervinnande av denna uppdelning kommer in.

Dessa analyser är helt och hållet falska. Om man går till Marx' många texter i det här ämnet ser man att trots vissa oklarheter så understryks alltid *enheten* i frågans två aspekter, d.v.s. de politiska och ideologiska villkor under vilka den kollektive produktive arbetaren uppstår. Det oföränderliga i Marx' analyser är följande;

- 1) Det är arbetsprocessens socialisering (utvidgad samverkan) som leder till den kollektive produktive arbetarens (arbetskollektivets) framväxt.
- 2) Samma socialisering fördjupar, *samtidigt*, uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete.

Hos Marx gäller det alltså hela tiden den *kapitalistiska socialiseringen* av arbetet.

Som exempel på problemets formulering tar jag här bara ett avsnitt ur *Kapitalet* om den kollektive produktive arbetaren (och som jag översätter direkt från tyskan). Det är ett avsnitt värt att uppmärksamma, eftersom det visar hur Marx i sin framställning griper tag i frågans två aspekter i ett enda svep: "Hittills har vi betraktat arbetsprocessen abstrakt, oberoende av dess historiska former, som en process mellan människan och naturen ... Denna definition av produktivt arbete har sin utgångspunkt i den enkla arbetsprocessen men är alldeles otillräcklig för den kapitalistiska produktionsprocessen. Denna tankegång skall här närmare utvecklas.

Försåvitt arbetsprocessen är rent individuell, utför den enskilde arbetaren alla dess funktioner, vilka senare blir åtskilda ... Tankearbete och kroppsarbete är naturligt förenade i arbetsprocessen av den enkla anledningen att det är samma producents hand och hjärna som fungerar. *Senare blir de åtskilda, och det uppstår ett fientligt motsatsförhållande mellan dem (feindliche Gegensatz i originaltexten N.P.)*. Produkten framställs inte längre omedelbart av en enskild producent utan förvandlas till en samhällelig produkt, som är resultatet av ett arbetskollektivs gemensamma arbete, medan den enskilde arbetaren kan stå arbetsföremålet och dess bearbetning närmare eller mer fjärran. När arbetsprocessen får karaktären av samverkan, utvidgas därför nödvändigtvis begreppet produktivt arbete och begreppet produktiv arbetare. För att arbeta produktivt är det nu inte längre nödvändigt att direkt bearbeta arbetsföremålet; det är tillräckligt att vara en del av den kollektive arbetaren ..."⁸

Detta är en anmärkningsvärd text, för i ett enda svep och i ett enda stycke visar Marx: a) att bärarna av intellektuellt arbete tenderar att utgöra en del av den kollektive produktive arbetaren (det produktiva arbetskollektivet) *men* b) att *samtidigt*, t.o.m. av samma skäl, skiljs det intellektuella arbetet ut i ett fientligt motsatsförhållande till kroppsarbetet. Hur ska detta motsatsförhållande mellan dem som utför det manuella och dem som utför det intellektuella arbetet, åtskilda inom själva det produktiva arbetet, förstås? Det är det som är frågan. Det är nödvändigt att gå närmare in på uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete, eftersom det är den som utgör det centrala i problemet. Jag vill redan nu framföra min

⁸ MEW del 23, s. 531-532. *Kapitalet Första Boken* s. 443- 444. Jag vill påpeka att den ursprungliga texten skiljer sig från J. Roys franska översättning (Editions sociales, tome II s. 183) på en avgörande punkt. Den mening jag kursiverat: "Senare skiljer sig dessa i en oöverstiglig motsättning" har helt enkelt försvunnit i den franska texten. Det skapar intrycket att "den produktive kollektive arbetarens" framväxt skulle innebära ett överskridande i ett av den *kapitalistiska* produktionens moment av åtskillnaden manuellt/intellektuellt arbete. Är detta ett resultat av J. Roys bristande arbete eller ett tecken på tvetydigheter i Marx egen text, eftersom Marx själv gick igenom den franska översättningen?

grundtes i denna fråga: Uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete begränsar sig inte bara till en teknisk arbetsdelning, *utan utgör i själva verket i varje produktions sätt med klassuppdelning det koncentrerade uttrycket för relationen mellan de politiska och ideologiska förhållandena (politiskt-ideologiska i denna mening) i deras artikulering till produktionsförhållandena: d.v.s. såsom de existerar och reproduceras just i gestalt av deras relation (politiskt-ideologisk) inom själva produktionsprocessen och vidare i hela samhällsformationen.* Uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete tar specifika former i det kapitalistiska produktions sättet som kännetecknas av en speciell ”åtskillnad” mellan de två.

II

Det utesluter till att börja med varje försök att förstå uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete och *termernas innehåll* med några allmänna kriterier, som i det här fallet nödvändigtvis blir inadekvata empiriska kriterier: t.ex. beskrivande kriterier av biologiskt/fysiologiskt slag ('naturliga rörelser', 'tänkande') eller som arbete med ”händer” och med ”huvud”, 'rena' jobb och 'smutsiga' jobb, de som 'verkligen gör något' och de som inte gör det o.s.v.

Här är det frågan om att dra alla slutsatser av påståendet (proposition) att uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete inte sammanfaller med uppdelningen produktivt/improduktivt arbete. Att de inte sammanfaller innebär att de inte har samma status: när det gäller uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete räcker det inte att säga, som för distinktionen produktivt/icke produktivt arbete, att den bara existerar under bestämda politiska och ideologiska villkor (de ena eller andra villkoren), eftersom den bara är den koncentrerade formen av dessa villkor. Hos Marx fann vi en allmän definition av produktivt och improduktivt arbete, vars status vi undersökt, men det finns ingen av samma slag för det manuella och intellektuella arbetet, utan bara enkla beskrivande meningar. Tvärtom, varje gång Marx ger den allmänna definitionen av produktivt arbete som arbete som direkt ingriper i den materiella produktionsprocessen, är han noga med att precisera att det inte är samma sak som manuellt arbete, som man däremot inte finner någon allmän definition av (för övrigt är inte intellektuellt arbete hos Marx bara det han kallar *immateriell produktion*). Och vidare: när Marx talar om ett bestämt produktivt arbete är det alltid för att markera att det inte sammanfaller med det manuella arbetet, antingen därför att det intellektuella arbetet i förkapitalistiska produktions sätt fanns direkt i det manuella arbetet (hade inte ”skilts” från det, men genom andra texter av Marx och Engels vet vi att uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete fanns där), eller också därför att det intellektuella arbetet under kapitalismen kan ingå i arbetskollektivet. Att en sådan allmän definition utifrån produktion och arbetsprocess inte finns, beror på att *när det gäller arbetsprocessen, är uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete bara den gestalt denna process politiska och ideologiska villkor tar i själva dess förlopp.*

Låt oss för ögonblicket hålla fast vid dessa analyser, vars konsekvenser kommer att framgå klart längre fram: reproduktionen av uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete täcker ett område som är betydligt mer omfattande än det som beskrevs med uttrycken 'smutsigt' och 'rent' arbete och får mycket mer komplicerade former.

III

Uppdelningen mellan manuellt arbete/intellektuellt arbete, och själva dess innehåll, är alltså beroende av ett givet produktions sätt. Hur ligger det till med det kapitalistiska produktions sättet och hur verifieras där den tes som framförts särskilt i fallet ingenjörer och tekniker?

Den huvudsakliga analys Marx gjort av den *kapitalistiska uppdelningen* mellan manuellt och intellektuellt arbete finns inom ramen för analyser av den *kapitalistiska socialiseringen* av arbetet, av *maskineri* och *storindustri*, och hänger direkt samman med den välkända frågan om uppsplittringen av arbetet (enkelt och komplicerat arbete). Dessa frågor har ju ofta

uppfattats som sammanhängande med nödvändiga tekniska krav i ”storindustrin” som sådan, när de i själva verket hänger samman med industrins kapitalistiska form. Lenin själv gick inte fri från allvarliga oklarheter på den här punkten, särskilt i sin bedömning av taylorismens ”positiva” tekniska aspekter som enligt honom kunde tillämpas i det socialistiska ”företaget”. För Marx utgör faktiskt maskineri och storindustri, efter manufakturstadiet som är övergångsformen mellan feodalism och kapitalism (arbetets formella underkastelse under kapitalet), den exakta formen för utvidgad reproduktion av de kapitalistiska produktionsförhållandena (arbetets reella underkastelse under kapitalet). Den kapitalistiska arbetsdelningen manuell/intellektuellt arbete hänger alltså direkt samman med dessa förhållandens specificitet, särskilt vad gäller produktionsmedlens skiljande och frångående från den direkte producenten, såsom det reproduceras i arbetets reella underkastelse under kapitalet:

”Produktionens tankekraft utvecklas på en enda sida eftersom den försvinner från alla andra. Vad delarbetarna producerar samlas hos kapitalet. Uppdelningen i manufakturen gör att produktionens tankekraft ställs emot dem som främmande egendom och som en makt som dominerar dem. Denna uppsplittring ... fulländas i storindustrin som gör vetenskapen till en produktivkraft avskild och oberoende av arbetet och tvingar in den i kapitalets tjänst.”⁹

För att understryka denna viktiga form i den kapitalistiska uppdelningen går Marx så långt att han säger: ”Det är typiskt för det kapitalistiska produktionssättet att dela på olika arbeten, alltså också de manuella och intellektuella ...”

I sina analyser börjar Marx med att uppställa ett samband mellan *tankearbete* och *vetenskap* som båda är ”avskilda” från den direkte arbetaren, och i motsatsställning till honom. Hur återfinns på denna väg de politiska och ideologiska förhållandena i klassbestämningen av ingenjörer och tekniker?

1. Först och främst genom sambandet mellan *vetenskap* och *ideologi*. Det ämnet är alltför omfattande och viktigt för att vi här ska kunna gå till grunden med det. Enkelt kan vi säga att den ”vetenskap” det rör sig om, som kapitalet tillägnat sig, finner man aldrig ren eller neutral, utan alltid i den form den tagits över av den dominerande klassen, d.v.s. såsom ett *vetande* nära invävt i den *dominerande ideologin*. Det är fallet även med det som betecknas som ”grundforskning”: det är vetenskapen som sådan som i sin uppbyggnad är underkastad de sociala, politiska och ideologiska villkoren för dess uppbyggnad, och inte bara ”den tekniska tillämpningen”. Det gäller än mer eftersom det inte finns någon grundläggande uppdelning mellan vetenskap och teknik, åtminstone efter den industriella revolutionen (maskineri och storindustri). Men frågan leder ännu längre, eftersom när det gäller tekniker och ingenjörer, rör det sig just om de vetenskapliga kunskapernas ”tekniska tillämpning” på arbetsprocessen, och det är den omfattande utvecklingen av det, som för närvarande orsakar ökningen av dessa grupper. Vetenskapens tekniska tillämpning står direkt i den kapitalistiska produktionens tjänst, i meningen att den tjänar de *kapitalistiska produktivkrafternas* utveckling, eftersom produktivkrafterna endast existerar dominerade av produktionsförhållanden. Dessa tillämpningar är alltså invädda i den ideologiska praktik som motsvarar den dominerande ideologin. Den dominerande ideologin själv existerar inte bara i ”idéer” och i artikulerade ideologiska helheter, utan får kropp och förverkligas i en mängd *materiell praktik*, riter, 'know-how' o.s.v., som också finns inom produktionsprocessen. Vetenskapens tekniska tillämpning finns här omedelbart som materialisering av den dominerande ideologin.

När det gäller frågan om ingenjörer och tekniker kan en första slutsats dras av detta. Deras arbete med att tillämpa vetenskapen är präglad av den dominerande ideologin som de förkroppsligar även i sitt ”vetenskapliga” arbete. De är alltså 'bärare' av reproduktionen av de

⁹ *Kapitalet Första Boken* s. 314.

ideologiska förhållandena inom själva den materiella produktionsprocessen. Deras roll i reproduktionen med vetenskapens tekniska tillämpning som ansats, får just sin kapitalistiska gestalt i uppdelningen mellan tankearbete och kroppsarbete, en uppdelning som visar den kapitalistiska produktionsprocessens ideologiska villkor.

Det finns alltså inget ”tekniskt” skäl inbyggt i ”produktionen” för att vetenskapstillämpningen ska få formen av en uppdelning mellan intellektuellt arbete och manuellt arbete. Vi vet ju samtidigt att vetenskapen *i sista hand* är resultatet av de direkta arbetarnas egna sammanlagda erfarenhet. Det är riktigt att det vetenskapliga förloppet inte bara är detta. Det består också av ett eget systematiseringsarbete (det ”allmänna arbetet” med Marx ord) och vetenskapligt experimenterande, som inte kan reduceras till den ”omedelbara erfarenheten”. Men detta egna arbete existerar i uppdelningen kroppsarbete/tankearbete bara i den kapitalistiska formen. Uppdelningen hänger direkt samman med *kunskapsmonopolet*, som är den kapitalistiska formen för tillägnande av vetenskaplig kunskap, och för reproduktion av det ideologiska förhållandet dominans-underkastelse, genom den ständiga uteslutningen till underkastelsesidan av dem som inte kan eller inte antas ”kunna”.

Gramsci uppfattade mycket väl den aspekten på frågan, när han betecknade dessa ingenjörertechniker som *moderna intellektuella*. Låt oss för ögonblicket hålla fast att för Gramsci var dessa ingenjörer och tekniker intellektuella, d.v.s. ”ideologiska funktionärer” med hans egen term, eftersom de har ett särskilt förhållande till vetandet och till vetenskapen i det kapitalistiska produktionssättet, och eftersom de ingår i den kapitalistiska uppdelningen kroppsarbete/tankearbete. Gramsci går t.o.m. så långt att han anser att majoriteten av dem är bourgeoisins *organiska intellektuella*.¹⁰

2. Dessa analyser leder direkt till ett andra påpekande som gäller *innehållet* i det kapitalistiska intellektuella arbetet inom produktionsprocessen, och som pekar i samma riktning som föregående analys. Av det faktum att vetenskapens tekniska tillämpning i de kapitalistiska ideologiska formerna hänger samman med det intellektuella arbetet, följer ändå inte alls att allt kapitalistiskt intellektuellt arbete inom produktionen har liknande tillämpningar. Den kapitalistiska uppdelningen tankearbete/kroppsarbete är inte en produkt av vetenskapens avskiljande från de direkta producenterna. Detta avskiljande är bara en deffekt av de direkta producenternas avskiljande från produktionsmedlen, som är den direkta förutsättningen för sambandet mellan intellektuellt arbete och reproduktion av de kapitalistiska ideologiska förhållandena. Emellertid finner man aldrig vetenskapens tekniska tillämpningar som sådana, utan de är alltid grundläggande sammanbundna med den dominerande ideologins förkroppsligande i form av olika 'know-how'. Däremot finner man i det intellektuella arbetet en mängd praktik som ingenting har att göra med vetenskapstillämpning: de olika know-how-riterna, ”managementtekniken”, den ”socialpsykologiska” tekniken i företag o.s.v., listan skulle kunna göras lång.

Här ställs frågan om sammanlänknigen mellan de politiska förhållandena och de ideologiska förhållandena i det intellektuella arbetets gestalt, men låt oss för ögonblicket stanna vid de sistnämnda. Även om den praktiken inte har något att göra med vetenskapens tekniska tillämpning (även ”ideologiserad”), så legitimeras den ändå, och det är ingen slump, av att den är fylld av ett vetande som arbetarna inte besitter. Man skulle alltså kunna säga att i själva den kapitalistiska produktionsprocessen faller på den intellektuella sidan allt arbete (oavsett all empirisk/naturalistisk bedömning av dess ”innehåll”), som har formen av en kunskap, från vilken de direkta producenterna är uteslutna, antingen därför att de inte gör arbetet fast de kan det (och det är inte heller en slump), eller också därför att de faktiskt inte kan göra det

¹⁰ Gramsci, *Gli Intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Einaudi 1966, s. 5 o. följ. Se nedan s. 213 o. följ.

(eftersom man systematiskt håller dem på avstånd), eller också för att det helt enkelt inte finns något där att kunna göra.

Detta samband mellan den dominerande ideologin och kunskapen visar sig som legitimering av det intellektuella arbetet, som är åtskilt från det manuella arbetet och som förfogar över kunskap, och är helt specifikt för det kapitalistiska produktionssättet och den borgerliga ideologin. Det hänger huvudsakligen samman med tvånget för bourgeoisin att ständigt ”revolutionarisera” produktionsmedlen, som Marx har analyserat i *Kapitalet*. Sambandet kommer till uttryck inom alla områden av den borgerliga ideologin. Ett signifikativt exempel på det är att, t.o.m. under övergången från feodalismen till kapitalismen, och sedan under kapitalismens konkurrensstadium, som båda är kännetecknade av den borgerliga statens grundläggande och den juridisk-politiska regionens dominans i bourgeoisins ideologi, legitimerades den (politiken, juridiken) uttryckligen, från Machiavelli till Thomas Moore, och i senare begreppsutveckling (Montesquieu, Benjamin Constant o.s.v.) på ett *vetenskapligt tekniskt sätt*, d.v.s. grundad på en apodiktisk (obestridlig) épistémé-modell. I motsats till en kunskap (vetande) som legitimeras på ”naturlig” eller ”sakral” väg legitimeras detta kunnande som en ”rationell vetenskaplig praktik”, och grundas som opposition mot det den betecknar som ”utopi”, inom ramen för den juridiskpolitiska ideologin. Det visade sig direkt i den juridiskpolitiska ideologins inverkan på utvecklingen av en funktionärskår och en centraliserad byråkrati inom den borgerliga staten. Den alldeles speciella åtskillnad mellan intellektuellt och manuellt arbete, som uppbyggnaden av den borgerliga staten och dess kår av agenter, skilda från samhället, implicerade (skillnad mellan ”allmänt” och ”privat”), grundades på kunskapens indragande i den juridisk-politiska ideologin i form av ”vetenskap”.

Sambandet mellan borgerlig ideologi och kunskap förstärks emellertid betydligt, och får samtidigt särskilda former under det monopolkapitalistiska stadiet, som utmärks av att dominansen inom den borgerliga ideologin förflyttas till ideologins *ekonomiska region*: här finns de olika formerna av ”teknokratism”. Det förstärkta sambandet återfinns på ett omvänt sätt i vissa aspekter av revolten mot denna ideologi. Det är en revolt som utvecklas som direkt motsatt (och i moralisk form), och alltså fortfarande är dominerad av borgerlig ideologi. Det ger olika former av förkastande av vetenskapen, av ”ekologisk” återgång till ”naturens” ursprung o.s.v.

IV

Men detta är bara en aspekt på frågan om ingenjörer och tekniker, och gäller än så länge bara de ideologiska förhållandena. När dessa ingenjörer och tekniker inlemmas i den kapitalistiska produktionsprocessen genom vetenskapens tekniska tillämpning, *blir de flesta av dem därigenom inblandade i arbetsprocessens politiska förhållanden av ledning och övervakning*.

Det görs först på ett indirekt sätt, genom de tekniska tillämpningarna eftersom de är tillämpbara just i en kapitalistisk arbetsprocess, som i sig innehåller dessa förhållanden: en ”teknisk tillämpning”, gjord för att ingå i det kapitalistiska arbetet vid löpande bandet, har redan i sig den makt som härrör ur det ledande och övervakande arbetet: ”I kombinationen av dessa arbeten framstår detta arbete å ena sidan som ett arbete som tjänar en främmande vilja och en främmande intelligens och står under dennas ledning, och som har sin *andliga enhet* utanför sig självt; och å andra sidan framstår det samtidigt i sin materiella enhet som underordnat *maskineriets objektiva enhet*, det fasta kapitalets enhet, vilket som ett *besjälrat odjur* objektiverar de vetenskapliga tankarna och faktiskt är det som bestämmer ...”¹¹ Men det görs också på ett direkt sätt: dessa ingenjörer och tekniker har ofta hand om ledande och över-

¹¹ Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, 1971, s. 153.

vakande arbete själva: de kontrollerar direkt arbetarnas ”effektivitet”, att avkastningsnormerna uppnås o.s.v.¹²

*Dessutom är det eftersom de har funktioner i samband med kunskap, som de utför det ledande och övervakande arbetet. Deras intellektuella arbete, som är skilt från det manuella, står för utövandet av fabriksdespotismens politiska förhållanden, som legitimeras av och sammankopplas med kunskapsmonopolet och kunskapssekretessen, d.v.s. reproduktionen av de ideologiska dominans- och underkastelserrelationerna. Denna nära sammankoppling utmärker det intellektuella arbetet som skilts från det manuella arbetet i den kapitalistiska produktionsprocessen. De politiska relationerna är i verkligheten alltid legitimerade och uppfyllda av den dominerande ideologin, och det är denna ideologiform (förhållandet till ”kunskapen”), som gör sig gällande i de kapitalistiska relationerna inom produktionsprocessen. Det gäller nu mer än någonsin, eftersom legitimeringen av makten i fabriken förflyttas från den gudsgivne patronens ”naturliga kunskap”, i riktning mot en *teknisk legitimitet*.*

När sambandet till den kunskap som är skild från de direkta producenterna alltså innefattar ledande och övervakande uppgifter i fabriken, legitimeras å andra sidan de ledande och övervakande uppgifterna genom sambandet med kunskapen. Visserligen kan man alltid ta upp fallet med de f.d. legionärerna som på Citroën kontrollerar de löpande banden med militär disciplin, men det tillhör inte de vanligaste fallen. Det är tvärtom inte en slump, att de olika kategorierna av *förmän*, som ändå har som direkt uppgift att övervaka, framställer sig själva som innehavare av speciell kunskap i förhållande till arbetarna som de kontrollerar. Det är just därför att det ledande och kontrollerande arbetet, som är nödvändigt i varje ”samverkande förlopp” i den *kapitalistiska* samhälleliga arbetsdelningen, befinner sig på det intellektuella arbetets sida: ”Den stora maskinella industrin fullbordar skilsmässan mellan kroppsarbetet och produktionsprocessens intellektuella styrka, som förvandlas till kapitalets makt över arbetet. Den enskilde arbetarens skicklighet försvinner som en obetydlig bisak inför vetenskapen, de väldiga naturkrafterna och det samhälleliga massarbetet, som tillsammans är förkroppsligade i maskinsystemet och som utgör grundlaget för 'Mästarens' makt ... Arbetarens underkastelse skapar en kaserndisciplin, som utformas till en fullständig fabriksregim. Där är det redan förut omnämnda övervakningssystemet fullt utvecklat ...”¹³

V

Hur ligger det nu till med den strukturella klassbestämningen av ingenjörer och tekniker? *De tillhör inte arbetarklassen*, trots att det är riktigt att de alltmer tenderar att utgöra en del av det kapitalistiska produktiva arbetet i de ekonomiska förhållandena (den produktive kollektive arbetaren) genom vetenskapens tekniska tillämpning inom produktionsprocessen under monopolkapitalismens nuvarande fas (det relativa mervärdet är dominerande).

Denna tendens finns, men den förverkligas just som en *tendens* i förhållande till det produktiva arbetet, på ett motsägelsefullt sätt: motsägelse som sätter gränser för tendensen. Det är inte oviktigt att påminna om, att en del av vetenskapens tillämpning under kapitalismen inte syftar till att öka de kapitalistiska produktivkrafterna, utan till att *förstöra* de existerande produktivkrafterna bl.a. i den kapitalistiska formen för existerande arbetsmedels och utrustnings-”ersättning” och ”modernisering”. Det ingår i bourgeoisins kamp mot de nuvarande formerna för den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens, en kamp som å ena sidan huvudsakligen har som syfte att öka exploateringsnivån genom intensiv utsugning av arbetet (arbetsproduktivitet: de vetenskapliga tillämpningarnas roll), och å andra sidan har

¹² Se därom A. Gorz, ”Technique, techniciens et lutte des classes” i *les Temps Modernes*, aug.-sept. 1971, och de texter som Gorz utvalt och presenterat i *Critique de la division du travail*, 1973.

¹³ *Kapitalet Första Boken*, s. 368.

som syfte att förstöra värde, ja *förstöra*, en del av det existerande konstanta kapitalet (en samtidig roll för de vetenskapliga tillämpningarna). Men att dessa ingenjörer och tekniker inte hör till arbetarklassen, beror inte på de vetenskapliga tillämpningarnas ”destruktiva” sida, eftersom tendensen till att de deltar i det kapitalistiska produktiva arbetet fortfarande råder, även om det är på ett motsägelsefullt sätt.

Vidare: att dessa ingenjörer-tekniker inte hör till arbetarklassen, beror inte heller på att de vetenskapliga tillämpningarna i själva verket tjänar, som så ofta sagts med rätta, den monopolistiska tillväxtens inriktning och prioritet, och inte ”produktionen” som sådan: ”Sammanfattningsvis är en betydlig del av de produktivkrafter som sätts till verket av det kapitalistiska produktionssättet, och särskilt en betydande del av kunskap, kompetens och vetenskaplig forskning ”produktiva” och funktionella, bara i förhållande till den monopolistiska tillväxtens speciella inriktning och prioriteringar. En hel del av denna vetenskapliga och tekniska personal och en god del av denna forskning skulle vara av liten eller ingen nytta i ett samhälle där den främsta uppgiften vore att tillfredsställa de många människornas sociala och kulturella behov.”¹⁴ Därigenom används en definition av produktivt arbete, grundad på nyttan, som är felaktig (detsamma skulle kunna sägas om arbetarna i lyxindustri eller vapenindustri).

Men teknikerna och ingenjörerna tenderar att ingå i det produktiva kapitalistiska arbetet eftersom de direkt skapar värde för kapitalet i mervärdesproduktionen. Att de såsom grupp inte tillhör arbetarklassen beror på att de, från sin plats i den samhälleliga arbetsdelningen, förverkligar underkastelsen av arbetarklassen under kapitalet i de politiska och ideologiska förhållandena (uppdelningen tankearbete/kroppsarbete) och att den aspekten är dominerande i deras klassbestämning.

VI

Visst kan man göra differentieringar bland ingenjörer och tekniker, bl.a. mellan dem som finns i industrier eller branscher där de leder och kommenderar manuella arbetare, och dem som finns i branscher där de själva utgör den huvudsakliga arbetskraften, och där de alltså inte utför några ledande eller övervakande uppgifter över andra arbetare. S. Mallets analyser angående denna ”nya arbetarklass” (ingenjörer och tekniker) var för övrigt grundade på Touraines hypotes om de tre ”faserna” (A, B, C) i den kapitalistiska arbetsprocessen, som ingår i ett ”tekniskt” perspektiv på arbetsprocessen. Fas A motsvarar ”polyvalent kvalificerat arbete” (manufaktur), fas B maskineri och storindustri som studerats av Marx, d.v.s. ”delarbete” med stor majoritet specialiserade arbetare, och fas C automatiseringens införande: ingenjörer och tekniker, som kontrollerar de automatiska maskinerna, och har en helhetsvision av arbetsprocessen dominerar starkt, och delarbete och specialarbetare (manuellt arbete) tenderar att försvinna. På så sätt skulle ingenjörerna och teknikerna själva bli den huvudsakliga, om inte den enda, produktivkraften. Därur följer vissa analyser av Friedman, och enligt dem skulle automatiseringens fas C ha avskaffat uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete i produktionsprocessen.¹⁵

¹⁴ Gorz, a.a. s. 151.

¹⁵ Dessa analyser av Touraine och Friedman återfinns bl.a. i deras bidrag till *Sociologie du travail* i två delar, utg. av Friedman och Naville, 1967. När det gäller Franska Kommunistpartiets syn på den ”tekniska och vetenskapliga revolutionen” nöjer jag mig med att citera några rader ur den omnämnda *Traité* (del I s. 189) utan någon kommentar: ”Eftersom socialismen är ett arbetarsamhälle kommer den nödvändigtvis att ge denna djupgående förändring av produktivkrafterna en ny blomstring och ett nytt innehåll. Införande i stor omfattning av utvecklad automatisering tillsammans med utveckling av informationsnät, nya framsteg vad gäller vidden av de automatiserade maskinsystemens möjligheter, kommer att fördjupa den samhälleliga arbetsdelningen och alltså vidden av tillfredsställda samhälleliga behov *samtidigt som uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete slutligen försvinner eftersom det manuella delarbetet försvinner.*”

Vi vet att dessa analyser från 50- och 60-talen visat sig falska. De tog verkligen inte hänsyn till det dubbla förloppet kvalifikation/dekvalifikation av arbetet under monopolkapitalismen, utan framställde det ”teknologiska (utvecklings-) förloppet” som självständigt utanför de kapitalistiska produktionsförhållandena. Det betyder inte att viktiga skillnader inte har inträffat under monopolkapitalismens nuvarande fas, men de nya förändringarna av arbetsprocessen, och den stora ökningen av ingenjörer och tekniker, motsvaras inte av en minskning av utbildade arbetare, utan tvärtom snarare av stagnering och minskning av kvalificerade yrkesarbetare. Detta måste ses på internationell nivå, eftersom Förenta Staternas situation inte är representativ, arbetets ”dekvalificerade” del drivs ut bland annat till de europeiska länderna. Men om man tar dessa länder, och särskilt Frankrike, ser man i INSEE:s enkla helt deskriptiva statistik att den omtalade industriella ”moderniseringen” och ”omstruktureringen” som verkligen ägde rum från början av 60-talet, inte alls motsvaras, tvärtom, av en minskning av specialarbetare, varken inom hela den franska samhällsformationen, eller inom de branscher och industrier, med några få undantag, där ”omstruktureringen” ägde rum:

	1954	1962	1968
Yrkesarbetare	2.837.442	2.345.080	2.506.180
Specialarbetare	1.815.265	2.465.080	2.650.380
Okvalificerade arbetare	1.125.323	1.405.140	1.489.140
Tekniker	193.220	343.986	533.940
	(privat sektor)		
Förmän	141.480	306.142	360.120
	(privat sektor)		
Ingenjörer	81.140	138.061	190.440
	(privat sektor)		

Källa: Insee

Längre fram ska vi ta upp INSEE:s kategori ”ingenjörer”, vars största del i själva verket hör till bourgeoisin, eftersom de innehar platsen för kapitalets ledande agenter, men nu koncentrerar vi oss på förhållandet mellan tekniker och arbetarklass. Låt oss först lägga märke till att kategorin kvalificerade yrkesarbetare är mycket överskattad i den här statistiken, eftersom den innehåller mer och mer individer som på grund av arbetets dequalificering utför enkla okvalificerade uppgifter. Vidare att den snabba minskningen av diversearbetare efter 1968 till en viss del inte motsvarar förändringar i arbetsuppgifter, utan en förflyttning av mallen efter maj-händelserna, då stora delar av dessa okvalificerade arbetare fick status som specialarbetare. Låt oss gå ett steg vidare och påpeka att:

a) delen specialarbetare är betydligt större i de koncentrerade företagen, de utgör 17,6 % av alla arbetare i företag med mindre än 10 anställda, men 40,6 % i företag med mer än 500 anställda. På grund av Frankrikes eftersläpning när det gäller detta, och den nuvarande starka tendensen till ”omstrukturerad” koncentration, är det huvudsakligen antalet specialarbetare som kommer att öka betydligt;

b) det omtalade införandet av ”automatisering” för inte alls nödvändigtvis med sig en ökning av tekniker och en minskning av specialarbetare. Enligt en undersökning gjord av C.N.R.S. är det bara i 36 % av företagen som automatiseringen har medfört en ökning av tekniker och ingenjörer.¹⁶ P. Naville understryker att ”den personal som arbetar på den automatiserade utrustningen består till omkring 80 % av okvalificerad arbetskraft”. Hos Renault t.ex. ökade delen tekniker mellan 1965 och 1968 med omkring 60 %, men det gjorde också delen

¹⁶ ”L'automatisme, les travailleurs et les syndicats” i *La Documentation française*.

specialarbetare,¹⁷ och isynnerhet på bekostnad av de kvalificerade arbetarna. T.o.m. i exceptionella och privilegierade branscher, som t.ex. petrokemi som redan tycks ha uppnått en hög automatisering på grund av karaktären på det arbete som utförs, utgjorde tekniker och ingenjörer 1968 mellan en tiondel av de anställda (kemisk industri) och en fjärdedel (oljeindustri).¹⁸

Kort sagt, trots bristen på precision och många oklarheter i statistiken inom detta område, ser man tydligt att förändringarna under monopolkapitalismens nuvarande fas inte sker under tecken av någon teknisk process i sig, utan under tecknet av *utsugning* och *dominantens förflyttning i riktning mot intensiv exploatering av arbetet* (relativt mervärde). Och det åtföljs visserligen av ett ökande antal tekniker men visar sig vad gäller dess effekter för arbetarklassen huvudsakligen i en omfattande dequalifikation av arbetet.

Såsom grupp befinner sig alltså ingenjörer och tekniker alltid i en situation där de kommenderar och kontrollerar de direkta producenternas arbete. Det bör tilläggas att det samband Marx etablerade mellan uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete och det maskinella delarbetet inte ska uppfattas i teknisk mening. Jag påminner om detta på grund av den aktuella debatten, och de olika försöken vad gäller specialarbetarnas arbete i grupp (sammanförande av olika uppgifter). Detta kan inte, inom de kapitalistiska produktionsförhållandena, sätta ifråga uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete och ingenjörernas och teknikernas plats i sammanhanget, eftersom uppdelningen hela tiden reproduceras i nya former inom ramen för dessa förhållanden.

VII

Denna klassgräns mellan ingenjörer och tekniker å ena sidan, och arbetarklassen å den andra, kan verifieras på en hel rad punkter.

1. Låt oss åter ta uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete. Denna grundläggande uppdelning tenderar i själva verket att reproduceras på ett specifikt sätt på varje sida om skiljelinjen. Den tenderar att reproduceras i specifika former inne i det intellektuella "läger", och likaså i specifika former inom det manuella arbetets "läger". Det intellektuella och det manuella arbetet har tendens att interiorisera och mångfaldiga inom sig gränsen som skiljer dem åt. Vad gäller arbetarklassens arbete, det manuella, är det tydligt att dess kapitalistiska organisation i "kvalifikationer" inte bara är en teknisk uppdelning, utan att kvalifikationerna (yrkesarbetare, specialarbetare o.s.v.) också är präglade av reproduktionen av uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete (här snuddar vi vid frågan om arbetararistokratin ur en sidovinkel). Den införda reproduktionen av denna uppdelning är i detta avseende bara den gestalt de kapitalistiska ideologisk-politiska förhållandena resulterar i hos arbetarklassen, ja i själva den kapitalistiska arbetsprocessen.

Men ändå existerar denna uppdelning som klassgräns: de yrkeskunniga arbetarna utövar absolut inte på specialarbetarna och inte heller de senare på diversearbetarna den ledning och övervakning, kopplad till legitimeringen av kunskapen och kunskapsmonopolet, som ingenjörer och tekniker utövar över hela arbetarklassen. Detta går emot precis hela den institutionalistiska-funktionalistiska analysinriktningen, som ser "företaget" (företagsbyråkratin) som en "institution" som framförallt utmärks av maktförhållanden i en nästan social-psykologisk mening: makt/auktoritet cirkulerar från toppen till botten i kontinuerliga

¹⁷ P. Naville, *L'Etat entrepreneur*, 1971, s. 182 o. följ., s. 195 o. följ. Lägg märke till att Naville var en av de få arbetssociologer som inte gick på myten om den "nya arbetarklassen".

¹⁸ Ph. de Huges och M. Peslier, *Les Professions en France*, utg. INED, 1969. Och likaså G. Rerat och Cl. Vimont, "L'Incidence du progrès technique sur la qualification professionnelle" i *Population*, jan.-feb. 1967. När det gäller detta ämne se också C. Berger, "Non au revisionnisme sénile", i *Cahiers du CERES*, jan. 1972, G. Pottier, "Electronique: quelle nouvelle classe ouvrière?" i *Politique aujourd'hui*, okt.-nov. 1972.

hierarkiska trappsteg av delegering (företagsledare-tjänstemän-tekniker-förmän-yrkesarbetare-specialarbetare-okvalificerade arbetare).

2. Klassgränsens existens kan också verifieras genom en rad betydelsefulla tecken: först och främst lönenivån. Visst existerar det lönedifferentieringar också inom arbetarklassen. Men man kan observera ett mycket betydande hopp, som skiljer sig från graderingarna på löneskalan inom arbetarklassen, mellan å ena sidan de ”bäst betalda” yrkesarbetarna och å andra sidan de ”minst betalda” teknikerna. Om man ser till den genomsnittliga årliga nettolönen i francs för heltidsanställda, inom den privata och halvprivata sektorn 1969, kan man konstatera följande: okvalificerade arbetare: 8.854, specialarbetare: 10.467, yrkesarbetare: 13.116, men: förmän: 20.667, tekniker: 22.272 och ingenjörer: 45.756.¹⁹

Vi vet att lönerna motsvarar på ett ”abstrakt” sätt kostnaden för reproduktion och underhåll på hela det samhällseliga arbetets nivå, men av det följer ändå inte alls att varje konkret differentiering i lönehierarkin i sin helhet motsvarar faktiska kostnadsskillnader: *politiska komponenter finns alltid i lönehierarkin*. Det gäller också lönehierarkin inom arbetarklassen där den konkreta lönespridningen till stor del motsvarar bourgeoisins politik som har som syfte att splittra arbetarklassen. Det är alltså klart att det signifikativa avståndet mellan arbetarnas löner och teknikernas och ingenjörernas, bara till en del motsvarar de reella skillnaderna i kostnad för att utbilda och reproducera deras respektive arbetskraft. En betydande del motsvarar kapitalets ”faux frais” för att reproducera de ideologiska villkoren för utpressningen av mervärde, och för ledande och övervakande uppgifter över arbetsprocessen, och sammanfaller alltså med klassgränsen.

3. Att denna gräns existerar kan till slut också verifieras utifrån reproduktionen av de agenter som innehar arbetarklassens plats respektive ingenjörernas och teknikernas, som kan uppfattas genom agenternas fördelning och cirkulation på dessa platser. Denna sida av reproduktionen är sekundär i förhållande till reproduktionen av själva platserna, men här har den värde som ett viktigt indicium.

Vad kan konstateras gällande förflyttning i en generation, d.v.s. agenter som byter plats under sitt yrkesverksamma liv? Inom arbetarklassen finns en tydlig förflyttning mellan okvalificerade arbetare som blir specialarbetare, och specialarbetare som blir yrkesarbetare, även om det är nödvändigt att understryka stelheten i fördelningen av agenter inom själva arbetarklassen. Men procenttalet minskar på ett betydande och signifikativt sätt när det gäller för en agent att, från att ha varit yrkesarbetare, bli tekniker, vilket tyder på att det finns ett *hinder* som inte är något annat än klassgränsens inverkan på de agerande. Bland okvalificerade manliga arbetare, som under sitt yrkesverksamma liv byter plats, blir 48,5 % specialarbetare, bland manliga specialarbetare som byter plats blir 43,7 % yrkesarbetare, men bland yrkesarbetare (manliga) som byter plats blir bara mellan 10 och 14 % tekniker.²⁰ Den största delen av de få arbetare som under sitt yrkesverksamma liv lämnar arbetarklassens plats (i medeltal 4 till 5 manliga arbetare på 100 under en period på 5 år: *när man är arbetare förblir man det*) blir anställda inom distribution, tjänstesektorn eller oftast hantverkssektorn (de blir ”oberoende”). Den del som förblir inom produktionen och går över till kadern i vid mening är oerhört liten: ungefär 1 manlig yrkesarbetare på 100 under 5 år, och det gäller praktiskt taget aldrig specialarbetare, okvalificerade arbetare och naturligtvis aldrig kvinnor. Allt detta är precis tvärt emot den borgerliga ideologins påståenden om ”social rörlighet”. Förhållandena

¹⁹ Dessa informationer, liksom de som följer angående löner har som källa: ”les salaires dans l'industrie, le commerce et les services en 1969” av N. Chabanas och S. Volkoff, i Collections de l'INSEE, M. 20, jan. 1973. Se också P. Ranval, *Hiérarchies des salaires et luttes des classes*, 1972.

²⁰ Jag vill understryka att dessa procenttal inte gäller alla okvalificerade arbetare, utan bara de som förflyttar sig.

förändras något när det gäller förflyttning mellan generationer, men huvudtendensen är densamma.²¹

VIII

Men klassbestämningen av dessa agenter (ingenjörer och tekniker) är också beroende av deras plats *i förhållande till kapitalet*. Eftersom de alltmer ingår i det kapitalistiska produktiva arbetskollektivet, och alltmer tjänar kapitalets värdeökning genom mervärdesproduktion, är också de exploaterade av kapitalet då en stor del av deras arbete byts mot kapital. Deras ställning gentemot kapitalet är också beroende av de ideologiska och politiska förhållanden de är uppknutna i. Liksom företaget som apparat inte är en hierarkisk pyramid med kontinuerliga avsatser från toppen till botten ända in i arbetarklassen, utgör den inte en sådan hierarki för agenterna utanför arbetarklassen heller. I motsats till vad ideologierna om den omtalade ”teknostrukturen” hävdar, så befinner sig inte ”icke-arbetarna” alla i samma ställning gentemot kapitalet. Det är därför man måste vara väldigt uppmärksam på användandet av termen *hierarki*, som hos många författare förutsätter en lineär kontinuitet mellan agenterna och döljer klassgränserna.²² Vi skall återkomma till det.

I den politiska arbetsledande och arbetsövervakande relationen utgör alltså dessa agenter den *underordnade instansen*, medan olika kategorier ”företagsledare”, som direkt upptar kapitalets plats och direkt utövar den makt som härrör ur den, utgör de ledande instanserna. I förhållande till dessa befinner sig ingenjörer och tekniker i produktionen i en *underordnad* ställning (de är dominerade av kapitalet) och påtvingas den monopolistiska produktionens målsättning.

Men det är ännu intressantare att se dessa agents ställning i sammankopplingen av de politiska förhållandena och de ideologiska förhållandena, d.v.s. inom själva det intellektuella arbetet. Precis som uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete tenderar att reproduceras i specifika former på det manuella arbetets område, så tenderar den att reproduceras i specifika former inom det intellektuella arbetets område. Man kan t.o.m. säga att reproduktionen är mycket mer intensiv inom hela tankearbetets område än inom det manuella arbetets område, eftersom kunskapssekretessens förtrollning där har sin favoritterräng. Dessa tekniker är själva direkt underkastade den kunskapssekretess och det kunskapsmonopol som innehas av de ledande instanserna. Själva deras intellektuella arbete tenderar att uppvisa samma uppsplittrade karaktär som finns i det manuella arbetet, och ibland framstår det t.o.m. som intellektuellt arbete vid bandet. Det visar sig direkt i de olika utbildningsvägarna: dels högskolor och dels olika specialiserade utbildningar. De förstnämnda utbildar för ett arbete som betraktas som ”polyvalent”, och kräver en ”helhetssyn” på ekonomin: de som där utbildas och som kvalificeras som ”ingenjörer”, används bara till en liten del i produktionen, och får i allmänhet snabbt plats inom företagets ledning och administration. De tillhör då ofta (det borgerliga) kapitalets ledande instanser medan de sistnämnda i allmänhet förblir upptagna med produktionen direkt. Detta leder oss till ytterligare några påpekanden:

a) På grund av bristen på precision och förvirringen i INSEE:s officiella ”yrkes”-statistik, och eftersom ”ingenjörernas” yrkeskategori grundas på deras utbildning, tillhör vissa agenter som betecknas i statistiken som ”ingenjörer”, i själva verket i sina verkliga funktioner företagsledning (”managers”) och kapitalets ledande instanser, och *tillhör alltså bourgeoisin*.

²¹ I sammanförandet och omorganiseringen av dessa uppgifter har jag grundat mig på INSEE's undersökningar om utbildning från 1964 och 1970, som jag ger exakta hänvisningar till nedan. Dessa undersökningar är delaktiga i rörlighetsideologin (vilket framgår tydligt av framställningen) och jag har därför fått gå till det grundläggande siffermaterialet och omtolka det.

²² När det gäller detta se C. Gajdos korrekta påpekanden, ”Culture et impasse de la technique: les cadres de l'industrie”, i *Cahiers internationaux de sociologie*, 1972 och mina påpekanden nedan s. 240.

b) Reproduktionen av uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete inom det intellektuella arbetet gäller i själva verket själva den småborgerliga gruppen ”ingenjörer-tekniker”, och visar sig här som fraktionering av denna grupp i *småborgerliga fraktioner*, t.ex. teknikerna och vissa underordnade ingenjörer (tecknare, kemitekniker, byggnadstekniker, eller mekanikingenjörer, transportingenjörer o.s.v.) vars arbete hela tiden delas upp och nedvärderas (dequalificeras) i förhållande till den övre fraktionen. Fraktioneringens effekter visar sig i lönehierarkin inom gruppen.

När det gäller detta finns i INSEE:s officiella statistik ett symmetriskt och exakt motsatt fel mot det föregående. Vissa ”tekniker” och ”lägre ingenjörer”, som förs till dessa grupper på grund av sin skol- och yrkesutbildning och sina formella kvalifikationer, innehar i själva verket arbetarplatser och ska betraktas som hörande till arbetarklassen, inte genom det omtalade arbetskollektivet, utan helt enkelt därför att de i själva verket inte alls har en ingenjör- eller teknikertjänst (”white collar”).

För att sammanfatta; ingenjörer och tekniker hör inte till arbetarklassen, trots att de mer och mer ingår i det produktiva arbetskollektivet, på grund av det dominerande draget hos de politiska och ideologiska förhållanden de bär upp. Dessa förhållanden gäller den strukturella klassbestämningen i den samhällliga arbetsdelningen (intellektuellt arbete/manuellt arbete), och är inte samma sak som deras klasståndpunkt i en konjunktur. På grund av polariseringen av deras bestämning i förhållande till arbetarklassen och i förhållande till kapitalet, intar denna grupp och dess olika fraktioner ibland bourgeoisins klasståndpunkt och ibland också arbetarklassens ståndpunkt. Men i det sista fallet blir de inte för det arbetare: de utmärks fortfarande av skiljaktigheter, även på klasståndpunkten, gentemot arbetarklassen. Förutom många fall under maj 68 kan här som exempel på detta nämnas Lip-arbetarnas kamp.

IV. Betydelsen av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete för hela den nya småbourgeoisin

I

Fram till nu har vi konstaterat vissa gemensamma kännetecken för de nya småborgerliga gruppernas klassdeterminering: de är löneanställda arbetare, som inte tillhör arbetarklassen, men som också är exploaterade av kapitalet, antingen på grund av att de säljer sin arbetskraft, eller också på grund av kapitalets dominerande ställning för bytesvillkoren (tjänstesektorn). Det gäller här en bestämning som huvudsakligen följer av de ekonomiska förhållandena (icke produktivt arbete). Men det står klart att den gemensamma ekonomiska ställningen inte räcker för att vi ska betrakta dessa olika grupper som tillhörande en enda klass, den nya småbourgeoisin. Det är nödvändigt att också stödja sig på deras plats i den samhälleliga arbetsdelningens politiska och ideologiska förhållanden. Den platsen kommer verkligen att visa bredden i dessa grupper gemensamma bestämningar.

Redan när det gällde de grupper som övervakar arbetsprocessen och ingenjörer och tekniker såg vi ju vilken viktig roll uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete spelar. Det är en avgörande roll, eftersom dessa grupper utesluts från arbetarklassen, trots att de också ingår i det "kapitalistiska produktiva arbetet", genom den samhälleliga arbetsdelningens företrädare i förhållande till den tekniska arbetsdelningen. Men uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete spelar också en mycket viktig roll för de andra grupper inom den nya småbourgeoisin som redan av de ekonomiska förhållandena utesluts ur arbetarklassen (icke produktivt arbete inom kapitalets cirkulationssfär och mervärdesförverkligande, statsfunktionärer etc.). Jag vill hävda att *uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete präglar hela den nya småbourgeoisin som befinner sig inom denna uppdelning och som, i förhållande till arbetarklassen, befinner sig i det intellektuella arbetets "läger", antingen direkt eller indirekt*. Den nya småbourgeoisin, som är en produkt av själva den utvidgade reproduktionen av monopolkapitalismen, har sin ställning i förhållande till den utvidgade uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete, som kännetecknar det kapitalistiska produktionssättet. Det betyder att den har en mycket speciell ställning i reproduktionen av de kapitalistiska politisk-ideologiska förhållandena.

II

Det är nödvändigt att genast göra vissa väsentliga påpekanden för att undvika de missförstånd som detta påstående, som vid första anblicken kan tyckas paradoxalt; kan ge upphov till och för att på rätt sätt uppfatta den "intellektuella" sidan i arbeten som utförs av de anställda inom bokförlag, banker, reklam, marknadsföring, försäkringsbolag, den kommersiella sektorn i vid bemärkelse, liksom av det stora flertalet statsanställda, de anställda i "tjänstesektorn" (hälsovård, sjukhus, anställda hos utövare av "fria" yrken), kontorsanställda (sekreterare, maskinskriverskor), "skrivare" i allmänhet, *i förhållande till arbetarklassens arbeten*. Dessa anmärkningar möjliggör en systematisering av de tidigare analyserna. Jag stödjer mig här på vissa analyser av den ende västlige marxist som utvecklat denna fråga, Gramsci.¹

1. När jag säger att olika arbeten befinner sig i förhållande till arbetarklassens arbete inom det intellektuella arbetet och direkt eller indirekt genomsyras av det, så *betyder det inte att de som utför det alla är "intellektuella"*.

Frågan om de intellektuella är alltför omfattande, och jag kommer inte att gå igenom den här. Jag vill bara säga att termen intellektuella som samhällskategori bör reserveras för en bestämd

¹ De hänvisningar till Gramsci som följer är till *Gli intellettuali et l'organizzazione della Cultura*, Einaudi 1966.

grupp som fyller specifika samhällliga funktioner i samband med utvecklandet av klass-ideologier. Samtidigt som de är ”ideologins funktionärer” (Gramscis term) utgör dessa agenter inte en ”samhällsgrupp” ovanför, bredvid eller i gränsen av samhällsklasserna, utan de har en klasstillhörighet som kommer ur deras komplexa samband med de olika klass-ideologierna (samhällsklassernas ”organiska intellektuella” med Gramscis term). I det här sammanhanget har Gramsci två förtjänster: a) att ha grundat sina analyser av de intellektuella på en *historiskt bestämd* uppdelning mellan intellektuellt och manuellt arbete varigenom hans analyser skiljer sig från Kautskys berömda analys: b) att på så sätt ha grundat utvidgningen av begreppet ”intellektuella” på den samhällsroll som dessa agenter spelar i olika samhällsformationer. Gramsci kom helt riktigt fram till att utvidga begreppet intellektuella under kapitalismen (”moderna intellektuella”) till en rad agerande, vars sociala roll för klassideologiernas fungerande fram till dess inte hade stått klar: det gäller bl.a. ingenjörer och tekniker.

Men det står klart att begreppet intellektuella, även utvidgat på detta sätt, inte kan innehålla alla den nya småbourgeoisins agenter, vilket ändå inte betyder att dessa agenter inte befinner sig i olika hög grad inom det intellektuella arbetet. De är inte bara de intellektuella, som samhällskategori, som utför intellektuellt arbete, eller snarare har sin ställning inom det intellektuella arbetet: de intellektuella som speciell samhällskategori är bara en produkt av uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete som gäller mycket mer än dem.

2. Den kapitalistiska uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete, som grundar sig på de kapitalistiska produktionsförhållandenas specificitet (de direkta producenternas avskiljande från deras produktionsmedel), har i själva verket tendens att reproduceras i en kapitalistisk samhällsformations alla förhållanden och svämma över från de ställen där själva produktionsförhållandena uppstår (fabriken), liksom fallet för övrigt också är med ”löneformen”.

a) Det måste upprepas att innehållet i uppdelningen, och delarna, absolut inte kan reduceras till empiriska kriterier, som ”de som arbetar med sina händer” och ”de som arbetar med huvudet”, eller de som är ”på verkstadsgolvet” och de som inte är det, o.s.v. Uppdelningen hänvisar till de ideologiska och politiska förhållanden som präglar de platser de agerande innehar. Om man använder sådana kriterier kan det tyckas egendomligt att kunna placera på det intellektuella arbetets sida en rad icke produktiva agenter som också arbetar med händerna, t.ex. de som är underkastade maskineriets utveckling i det icke produktiva arbetet, eller försäljare i varuhus. Men förutom det faktum att Marx aldrig har reducerat det intellektuella arbetet till den ”immateriella produktionen”, så bortser man då från den exakta och omfattande betydelsen av uppdelningens komplicerade reproduktion i de politiskt-ideologiska förhållandena.

Detta leder med visshet till en utvidgning av begreppet intellektuellt arbete. Gramsci hade redan stött på detta problem när det gällde den annorlunda frågan om de ”intellektuella” och han påpekade: ”Problemställningen leder till en alltför stor utvidgning av begreppet intellektuell, men det är bara så ett konkret närmande till verkligheten kan genomföras.”² Jag skulle vilja säga, när det gäller frågan om det intellektuella arbetet, att det är bara om man begriper uppbyggnaden av själva begreppet i dess komplexa avskiljande från det manuella arbetet, som man kan närma sig verkligheten. b) Detta gäller likaledes och på samma sätt det manuella arbetets område, d.v.s. *arbetarklassen*. Den politisk-ideologiska uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete ska absolut inte förleda att tro att arbetarklassen (manuellt arbete) bara arbetar med sina ”händer”, och att dessa ”stackars” arbetare inte använder sitt ”huvud”, ”fördummade” som de blivit av delarbetet. Gramsci påpekar också: ”Kan man finna ett enda kriterium för att på samma sätt karaktärisera de olika och disparata intellektuella

² a.a. s. 9.

verksamheterna, och samtidigt skilja dem på ett väsentligt sätt från de andra samhällsgruppernas verksamhet? Det mest spridda metodologiska felet tycks mig vara att det skiljande kriteriet söks inne i den intellektuella verksamheten och inte istället i det relationssystem där det (och de enheter som personifierar det), befinner sig inom det allmänna komplexet av samhällsförhållanden. I själva verket utmärks inte heller proletären specifikt av manuellt och instrumentellt arbete utan av sådant arbete under bestämda betingelser och inom bestämda samhällsförhållanden ... I vilket fysiskt arbete som helst, t.o.m. det mest mekaniska och degraderade, finns det ett minimum av skapande intellektuell verksamhet ... det finns ingen mänsklig verksamhet från vilken all intellektuell intervention kan uteslutas och man kan inte skilja *homo faber* från *homo sapiens*." Och Gramsci säger t.o.m. i en sammanfattning: "Alla människor är intellektuella, men alla människor har i samhället inte funktion som intellektuella".³ För min del skulle jag vilja säga att alla arbeten innehåller "intellektuell verksamhet", men alla arbeten befinner sig inte, i den politisk-ideologiska uppdelningen manuellt arbete/intellektuellt arbete, på det intellektuella arbetets sida.

3. Uppdelningen mellan intellektuellt arbete och manuellt arbete får inte reduceras till att likhetstecken sätts mellan bärarna av det intellektuella arbetet och de som innehar "vetenskapen". Sambandet intellektuellt arbete/vetenskap "skilt" från den direkte producenten, är bara ett av resultaten av den kapitalistiska uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete och den huvudsakliga form den tar i själva produktionsprocessen.

a) Det förklarar att man kan betrakta en hel rad arbeten, som på inget sätt är vetenskapliga, som belägna inom det intellektuella arbetets område. Det är inte bara ingenjörer och tekniker som utför intellektuella arbeten. Men det betyder inte alls att arbeten med vetenskapligt syfte är samma sak som andra arbeten belägna inom det intellektuella arbetet, i den mån de tenderar att ingå i det *produktiva arbetet*.

b) Låt oss gå tillbaka till arbetarklassen, till själva det manuella arbetet: uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete betyder inte alls att det manuella arbetet inte innehåller vetenskapliga element. Vi har redan sett, när det gäller differentieringen mellan ingenjörer/tekniker och arbetarklass, dels att vetenskapens egentliga subjekt i sista hand är det manuella arbetet, eftersom vetenskapen i sista hand bygger på det manuella arbetets ackumulerade erfarenhet, och dels att differentieringen inte sammanfaller med en reell och ursprunglig gräns mellan dem som "vet" och dem som "är okunniga" (arbetarklassen). Det rör sig om att vetenskapen i en rad kunskapsriter, eller påstådda sådana, är genomsyrad av ideologi och att arbetarklassen är utesluten från detta. Det är på det sättet uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete fungerar här.

c) Låt oss utvidga det föregående resonemanget: arbetarklassen själv (manuellt arbete), och inte bara kvalificerade arbetare eller yrkesarbetare för vilka detta är självklart, besitter i själva verket mycket mer "vetenskap" än den överväldigande majoriteten av de löneanställda som det här är frågan om. Differentieringen mellan dem och arbetarklassen i avseende på uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete har huvudsakligen att göra med de politisk-ideologiska förhållandena: deras arbete legitimeras av sitt samband med kunskap, som antas ligga i dess natur (intellektuellt arbete) och värderas i förhållande till arbetarklassens arbete vars egentliga kunskap däremot medverkar till nedvärderingen av det manuella arbetet.

4. Dessa grupper, som alla befinner sig på det intellektuella arbetets sida i uppdelningen med det manuella arbetet, *har inte alla samma förhållande till det intellektuella arbetet*. Det beror på att uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete reproduceras på båda sidor om den grundläggande skiljelinjen, alltså även inom det intellektuella arbetet.

---

³ a.a. s. 56.

Det är en huvudpunkt som vissa aktuella studier huvudsakligen gjorda av ”progressiva” brittiska sociologer, bl.a. D. Lockwood, J. Goldthorpe, W. Runciman,⁴ totalt missar. De här studierna är av intresse av två skäl: a) Därför att deras författare uttryckligen bekämpar den ideologi som svepte fram på 50-talet, och som satte likhetstecken mellan och förde samman improduktiva löneanställda med arbetarklassen, antingen i riktning mot ett ”förborgerligande” av arbetarklassen (det typiska fallet är Crozier i Frankrike) eller i riktning mot en verklig ”proletarisering” av dessa löneanställda (Wright Mills' fall). De understryker och bidrar till att bevisa att det finns en klassgräns mellan dessa grupper och arbetarklassen: b) Därför att de just har följt uppdelningen manuellt arbete/”icke manuellt” arbete som röd tråd i det de kallar agenternas ”arbetssituation” (work-situation). Men förutom att dessa arbeten vittnar om okunnighet om det produktiva arbetets problematik, så uppfattas uppdelningen på ett tekniskt och empiriskt sätt som skillnad mellan ”smutsiga händer” och ”rena händer”, mellan dem som arbetar på verkstadsgolvet och ”alla de andra”. Det är därför de använder termen ”icke manuellt arbete” för att försöka gå runt det icke relevanta i en empiristisk definition av arbeten enligt deras inneboende innehåll. Det gör det omöjligt dels att på ett oemotsägligt sätt fastställa gränsen mellan arbetarklass och ny småbourgeois, och för till småbourgeoisin en rad agenter som i själva verket hör till arbetarklassen, dels att uppfatta med hänsyn till uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete klyftorna och skillnaderna inom själva det icke produktiva lönearbetet. Jag preciserar mitt huvudpåstående:

a) Uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete är en uppdelning som reproduceras som tendens. Det innebär att det inte rör sig om en typklassificering med definitiva fack för varje särskild agerande, och att det som är viktigt för oss är dess sociala funktion för samhällsklassernas existens och reproduktion.

b) Aspekten intellektuellt arbete berör inte alls på samma sätt hela den nya småbourgeoisin: vissa delar berörs direkt, andra som är underkastade reproduktionen av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete inom det intellektuella arbetet, berörs bara indirekt. De sistnämnda underkastas hierarkiseringen i detta avseende inom det intellektuella arbetet, men de förblir ändå berörda av huvuduppdelningens inverkan.⁵

Den punkten underströks av Gramsci apropå bl.a. frågan om funktionärerna, Statsapparatus agenter. Låt oss här minnas det teoretiska problem jag just formulerat:

”Det är sant att själva denna funktion att organisera den sociala hegemonin och statsdominansen ger upphov till en arbetsdelning och till en gradering av kvalifikationerna, där vissa arbeten inte tilldelas någon administration eller något organiserande: inom den samhälleliga och statliga ledningens apparat finns en rad uppgifter av manuell och instrumentell karaktär (*order* och inte konceptuell verksamhet, utförande och inte tjänstemanna- eller officella uppgifter o.s.v.): naturligtvis måste distinktioner göras här. Den intellektuella verksamheten ska delas upp i grader, som under extremt oppositionella perioder ger upphov till verkliga kvalitativa skillnader, mellan den högsta graden och de lägsta ”administratörerna⁶ ...” Vi kan nu tillägga följande:

a) Den nya småbourgeoisins agents differentierade plats i reproduktionen av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete inom själva det intellektuella arbetet (alltså inom de politiska/ideologiska förhållandena) framstår alltså som en viktig faktor för *differentieringen av den nya småbourgeoisin i klassfraktioner*. Vi ska se att denna differentierade plats inte enkelt och simpelt sammanfaller med differentieringen av grupperna inom den nya

⁴ Goldthorpe, Lockwood o.a. *L'ouvrier de l'abondance*, 1972. J. Lockwood, *The Blackcoated Worker*, 1958. W. Runciman, *Relative deprivation and Social Justice*, 1966. etc.

⁵ *Les employés de bureau*, a.a. s. 42. [a.a. vilket arbete då ??? – Red.]

⁶ Samma verk s. 9.

småbourgeoisin i de ekonomiska förhållandena: agenter inom tjänstesektorn kan ur denna synvinkel inneha platser, som närmar dem till agenterna inom mervärdets cirkulation och realisation på ett sätt som är betydligt signifikativare än sammanförandet av alla inom ”tjänste”sektorn, eller av alla inom hela cirkulationssfären tillsammans.

b) Angående de nuvarande förändringarna i det icke produktiva lönearbetets sektor i dess helhet: Förändringarna har som huvudsakligt resultat att förstärka den interna fraktioneringen och polariseringen inom den nya småbourgeoisin. När reproduktionen av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete accentueras inom det intellektuella arbetet, förs vissa fraktioner av den nya småbourgeoisin närmare gränsen som skiljer dem från det manuella arbetet och arbetarklassen. Men förändringarna rör inte den grundläggande uppdelningsgränsen mellan intellektuellt arbete/manuellt arbete, därför att de reproducerar den samtidigt i en ny form. Det är därför vi kommer att understryka dessa förändringar, när det gäller genomgången av den nya småbourgeoisins fraktioner, genom att först bestämma här deras gemensamma plats i huvuduppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete.

III

Det är med dessa anmärkningar i åtanke som man kan uppfatta aspekten ”intellektuellt arbete” i arbeten som de som utförs av de anställda inom bokförlag, reklam, *marketing*, kommersialisering, banker, försäkringsväsende, olika ”tjänste”-sektorer, ”kontor”, det stora flertalet statstjänstemän o.s.v.

Detta intellektuella arbete är i själva verket genomsyrt av en rad riter, 'know-how', ”kulturella” element som skiljer det från arbetarklassens arbete, d.v.s. produktivt arbete inom den materiella arbetsprocessen. Dessa ideologiska symboler har alltså endast föga att göra med en reell differentiering enligt vetenskapliga element, men de legitimerar distinktionen som om de grundade sig på vetenskapen. Denna kulturella symbolisering är tillräckligt känd för att vi inte behöver dröja vid den: den går från den klassiska värderingen av ”skrivarbete”, ”skrivarnas” arbete i allmänhet (kunna skriva och framföra ”idéer”) till ett visst användande av ”språket” (det är nödvändigt att kunna ”uttrycka sig väl” för att sälja och kommersialisera produkter, ”konsten att sälja”) o.s.v. och sammanfaller i sista hand med den ideologiska differentieringen mellan *allmänbildning* och den *fina kunskapen* å ena sidan, och det tekniska kunnandet (manuellt arbete) å den andra. Allt detta kräver med säkerhet en viss inläring: lära sig att skriva på ett visst sätt, att tala på ett visst sätt, att klä sig på ett visst sätt i själva arbetet, att anpassa sig på ett visst sätt till bruk och vanor. Ett ”visst sätt” är alltid det ”andra sättet” i motsatsförhållande till arbetarklassens sätt: detta sätt utges dessutom för att vara typiskt för ett särskilt kunnande som uppskattas positivt i förhållande till arbetarklassens. Man vet alltid vad *de andra* (arbetarklassen) inte kan och på grund av medfödda brister inte kan lära sig, och som man vet är det kunnande som räknas, den ”nobla och sanna kunskapen”: man är de andras (arbetarklassens) ”intellektuella”. Det grundläggande man kan i själva verket är hur man ”intellektualiserar sig”, i förhållande till arbetarklassen. Man vet att man i sin praktik är ”intelligentare” och har mer ”personlighet” än arbetarklassen som bara kan vara ”skicklig”.⁷ Och visst har man monopol på den ”kunskapen” och visst råder sekretess om den ”kunskapen”.

Uppdelningen av intellektuellt arbete/manuellt arbete och dess ideologiska implikationer når i olika grad och i mycket komplexa former hela den nya småbourgeoisin i dess förhållande till

⁷ Det är dessutom mer känt eftersom det är vad de trista psykologiska ”intelligenstesterna” visar som f.n. är en av de huvudsakliga formerna för urvalet i skolan. Dessa test bygger helt på och är kopior av uppdelningen manuellt/intellektuellt arbete och legitimerar den. Den statistik som grundar sig på ”intelligenstesterna” visar en kontinuerligt minskande intelligenskvot om man går från höga tjänstemän till okvalificerade arbetare. Och det är ju det den är till för ...

arbetarklassen. Uppdelningen har direkta och betydande ideologiska återverkningar, som inte längre behöver påvisas, i den uppfattning den nya småbourgeoisins agenter, respektive arbetarklassens, har om sitt eget och "de andras" arbete. Det huvudsakliga och återkommande draget i den nya småbourgeoisins diskurs (som bara kan vara ett *tecken*, men ett viktigt tecken), när det gäller att karaktärisera deras relation till arbetarklassen, är en distinktion mellan deras arbete och det "enkla kroppsarbetet", det som ligger i den materiella produktionsprocessen. Det anses inte bara vara ett *tyngre* arbete, utan också ett arbete som enligt deras värdering av intellektuellt arbete kräver mindre "kunskap", mindre "anlag", ett arbete som saknar "något" som utgör deras eget arbetes "kvalité", "intellektuella överlägsenhet", kort sagt gör det värt att "respektera". För övrigt kan de mycket väl samtidigt uppresa sig mot sitt eget arbete. Men arbetarklassen för också in som huvudpunkt i sin egen bild av "tjänstemännens och funktionärernas värld" uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete, där det sistnämnda värderas. Allt samverkar i själva verket för att visa att denna uppdelning mellan intellektuellt arbete/manuellt arbete fortsätter att spela en egen roll för klassgränsen mellan ny småbourgeois och arbetarklass. Den tillhör de kapitalistiska ideologiska förhållandena och utgör en exakt politik från bourgeoisins sida, och får i sin tur betydande inverkan på utvecklingen av den nya småbourgeoisins klassideologi.

IV

Den nya småbourgeoisins särskilda plats i uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete sprids direkt till "utbildningen/kvalificeringen" av dess agenter arbetskraft inom *skolan*. Det är en 'apparat' som har en egen roll i reproduktionen av denna uppdelning, och i fördelningen av agenterna på samhällsklassernas olika platser. Den kapitalistiska skolan, som har sin plats i förhållande till uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete och reproduceras som apparat i funktion av uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete, som går utanför den och tilldelar den dess roll (skolans avskiljande från produktionen, som sammanhänger med de direkta producenternas avskiljande och frångående av produktionsmedlen), har en egen roll för kvalificeringen av det intellektuella arbetet, en roll som är särskilt karaktäristisk och helt och hållet specifik i den nya småbourgeoisins fall. Denna skola som har ett samband till det intellektuella arbetet, reproducerar inom sig i specifika former uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete och är *själv uppdelad*.

Detta får mig att tala om Baudelots och Establets bok *L'Ecole capitaliste en France*⁸ som fört framåt på ett avgörande sätt när det gäller att klarlägga denna fråga. Författarna har bland annat understrukit det faktum att skolan är uppdelad i två huvudsakliga system, med det ena på det intellektuella arbetets sida, och det andra på det manuella arbetets sida. Detta tycks mig vara i grunden riktigt, på villkor att det preciseras att det rör sig om en "bipolär" tendensiell uppdelning, som uttrycks specifikt när det gäller olika samhällsklasser.

Det är nämligen där författarnas analyser går överstyr. Deras slutsats leder direkt till att den nya småbourgeoisins specifika plats i skolan fördunklas. Det tar hos Baudelot och Estabiet formen av påståendet att det inte finns något tredje skolsystem specifikt för den nya småbourgeoisin⁹ och att de två systemen består av ett system specifikt för bourgeoisin, och ett system specifikt för arbetarklassen och de folkliga massorna. Den nya småbourgeoisin upplöses i en apparat som inom sig producerar antingen "överklassens" agerande eller också underklassens agerande. Denna slutsats, som tycks mig vara felaktig, stödjer sig på diskutabla premisser enligt vilka behandlingen av det empiriska materialet sker:

1. Den stödjer sig först delvis på en institutionalistisk genomgång av skolan, d.v.s. de två systemen likställs med ett givet antal skollinjer eller underlinjer (PP för primärskola/

⁸ Maspéro, 1971.

⁹ a.a. s. 81-82.

professionell skola och SS sekundär/högskola) som just hindrar från att begripa formerna för reproduktionen av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete inom de olika skolapparaterna, belägna på den eller andra sidan av gränsen inom skolan. Och naturligtvis rör det sig inte här om enkla nyanser eftersom mina anmärkningar gäller samhällsklassernas reproduktion och framförallt småbourgeoisins. Om man flyttar området från skolinstitutionen till samhällsklasserna, kan man se tydligt vad gäller småbourgeoisin:

a) att det är sant att det finns ett specifikt småborgerligt skolsystem, på villkor att system och institutioner inte likställs, utan system begrips som en bipolär tendens till reproduktion av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete inom skolan;

b) att den nya småbourgeoisin går i skolformer som antingen lutar åt det ”intellektuella arbetets” sida, eller också är genomsyrade av det, även om de går i det primär/professionella systemet. Med andra ord verkar det som om när småbourgeoisins agenter skolas i apparater som tycks ha som uppgift att skola arbetarklassen, skiljer sig formerna för deras skolning radikalt från arbetarklassens;

c) att med allt detta i åtanke kan man tala om en specifik skolningsform för småbourgeoisin.

2. Fördunklandet av dessa problem hos Baudelot och Estabiet hänger också samman med en diskutabel tolkning av det empiriska material som den officiella statistiken ger. Det gäller t.ex. upplösningen av den nya småbourgeoisins specifika plats i skolapparaten, som till stor del beror på sammanförandet författarna gör av olika yrkeskategorier i den franska statistiken till samhällsklasser, där resultatet är en gruppering i ”överklass” (bourgeoisie) och ”underklass” (folkliga klasser).

3. Det empiriska material, som analyserna grundas på, utgörs uteslutande av elevernas *sociala ursprung* i de två ”systemen” (faderns klasstillhörighet). Bristen här består i att man inte en enda gång överväger en analys av de skolningsformer agenterna följt i samband med de faktiska platser de själva innehar i produktionen när de slutat skolan (samband mellan ”skolning” och ”kvalifikation”). Den underliggande idén är att skolan utgör den huvudsakliga, kanske den enda, apparat som fördelar till samhällsklassernas platser, och att allt utspelas i skolan. Men om man beaktar det sistnämnda framstår skillnaderna mellan arbetarklass och ny småbourgeoisin helt tydligt.

Den nya småbourgeoisins helt specifika skolning på det intellektuella arbetets sida i skoluppdelningen kan uppfattas genom en rad tecken.

Först och främst har den nya småbourgeoisin i sin helhet betydligt större chanser att skolas i SS än arbetarklassen, för att använda Baudelots och Estabiets kriterium.

Författarna visar att ett arbetarbarn har 54 % chans att skolas i PP och bara 14 % att skolas i SS, medan ett ”borgar”-barn (med författarnas egen term) har 54 % chans att skolas i SS och bara 14 % chans att skolas i PP.¹⁰

Om vi håller fast vid sannolikheten för arbetarbarn syns en tydlig skillnad i jämförelse med ”tjänstemännens” barn, som har 33 % chans att skolas i SS och 27 % att skolas i PP. Även om vi bara tar i beaktande, som författarna gör, tjänstemännens barn, så är sannolikheten för att deras barn skolas inom SS större än inom PP, vilket inte alls är fallet med arbetarklassen.

Dessutom: när författarna fastställer sannolikheterna placerar de i bourgeoisin inte bara INSEE:s olika ”högre tjänstemän”, utan också alla ”mellantjänstemän”, trots det de själva

---

¹⁰ a.a. s. 79 o. följ.

hade sagt i början av sin text.¹¹ Godtyckligheten i detta framgår om man erinrar sig att INSEE anser såsom ”mellantjänstemän” bl.a. alla förskollärare och lågstadielärare, utbildade sjukskötare, socialassistenter o.s.v. (som utgör den största delen av ”mellantjänstemännen”). Det innebär helt tydligt att dessa författare klassar som ”borgarbarn” förskolläraryrket eller socialassistentens barn, som naturligtvis innebär att klasskriteriet fördunklas.

Skiljaktigheten är betydande. Som vi ska se tillhör i själva verket flertalet ”mellantjänstemän” den nya småbourgeoisin. Om de betraktas på det sättet kan konstateras att: a) dels de verkliga borgarbarnen har betydligt större chanser att gå i SS än författarna säger, eftersom vi vet att ”mellantjänstemännens” barn, som av dem inräknas i bourgeoisin, har betydligt mindre möjligheter att komma till SS än de ”högre tjänstemännens” barn. b) men å andra sidan att småbourgeoisins barn (”mellantjänstemännen” inräknade den här gången) ändå har större chans än arbetarklassen att nå SS än som framgår av dessa författares klassificering, eftersom de bara inräknar anställda (handel, kontor o.s.v.) i småbourgeoisin: vi vet att ”mellantjänstemännens” barn har större möjligheter att komma dit än anställdas barn (även om skillnaderna är stora bland anställda, beroende på vilken klassfraktion de tillhör). I stort sett kan vi säga att sannolikheten för tillträdet för arbetarklassens barn till SS är den som Estabiet och Baudelot säger, men däremot är sannolikheten för småbourgeoisins barn betydligt större: omkring 40 % chans att skolas i SS och 20 % chans att skolas i PP.¹²

Låt oss gå vidare: ett indicium som vi kan använda när det gäller småbourgeoisins respektive arbetarklassens utbildnings karaktär är skillnaden mellan *allmän bildning* och *teknisk utbildning* (eller ”yrkesutbildning”). Denna distinktion betecknar inte alls två olika utbildnings-”linjer” eftersom en del av det tekniska hör till det högre systemet, en annan del till primärskolan, och samma sak gäller den allmänna utbildningen. Trots det är distinktionen signifikativ: den allmänna utbildningen (allmänbildning) uttrycker den komplexa reproduktionen på båda sidor om den huvudsakliga skiljelinjen i skoluppdelningen av intellektuellt arbete (allmänbildning) skilt från det manuella arbetet (undervisning i ”tekniskt kunnande”).

Ur denna synvinkel framstår skillnaderna mellan ny småbourgeoisin och arbetarklass tydligt: om vi enbart betraktar de ”anställda” så är det bara 18,5 % av deras barn som följer en teknisk yrkesutbildning, medan 48 % av arbetarbarnen går i sådan utbildning.¹³

Låt oss emellertid gå tillbaka till det som Baudelot och Estabiet kallar PP, som de betraktar på ett ”enat” sätt för alla ”folkliga klasser”. Jag ska här bara ta upp distinktionen mellan BEPC,

¹¹ Författarna förklarar alltså på s. 67, not 9, sin ståndpunkt i förhållande till yrkeskategorierna: ”I stort sett motsvarar de fria yrkena, de höga tjänstemännen, företagare inom storindustri och storhandel borgarklassen, d.v.s. alla de som genom sin ideologi och sitt sätt att leva är objektivt knutna till kapitalistklassen.” Det hindrar dem inte från att i resten av sin bok betrakta de ”medelhöga tjänstemännen” som en del av bourgeoisin: ”Medelklassen har ingen särskild skolgång, sannolikheten för en högre skolutbildning ligger för dem mitt emellan sannolikheten för de fria yrkena, de höga och medelhöga tjänstemännen och för arbetarna” (s. 81). Samma ståndpunkt har Grignon (och Bourdieu-skolan i allmänhet), se Grignon, *L'ordre des choses*, 1972.

¹² De sannolikheter som Baudelot och Estabiet fastställt för enbart de anställdas barn att komma till högre skolor/yrkesutbildning ligger till grund för deras påstående att det bara finns två ”vägar”: ”För övrigt konstateras att sannolikheten för att barnen från de s.k. medelklasserna (anställda, industri- och handelsföretagare) följer den ena eller andra skolgången ligger mycket nära: 0,33 och 0,27 för de anställda och 0,27 och 0,35 för företagare (små och stora). Det visar tydligt att det inte finns någon särskild skolgång för medelklassen” (s. 81). I förbifarten kan vi här lägga märke till att Baudelot och Estabiet i ”medelklassen” här inräknar *små och medelstora företagare inom handel och industri*, d.v.s. en stor del av bourgeoisin helt enkelt! Men frågans huvudaspekt är *dels* att sannolikheterna inte ses i förhållande till arbetarklassen, *dels* att de sannolikheter som jag visat efter korrigering inte med mitt synsätt fastställer att det finns en tredje ”skolgång” för småbourgeoisin, utan att med de påpekanden jag gjort, småbourgeoisin får sin utbildning inom det intellektuella arbetet och att *det finns för den en form för specifik skolutbildning*.

¹³ M. Praderie, a.a. s. 94.

den allmänna skolans examen som man kan gå igenom vid 15 år, och CAP, den tekniska utbildningens examen som man kan få först vid 17 års ålder. 1962 på hundra utexaminerade med CAP var 70 barn till arbetare och bönder, och bara 30 barn till den nya småbourgeoisin. Däremot när det gäller BEPC på 100 examinerade var 72 barn från den nya småbourgeoisin, och bara 14 från arbetar- och bondeklasserna.

Det här uttrycks också i väsentliga skillnader mellan skolor som hör till PP. Grignons¹⁴ undersökningar visar att de sammanfaller med grundläggande klasskillnader. För att hålla oss till skillnaderna mellan arbetarklassen och den nya småbourgeoisin: i ett CET (högre teknisk skola) är 48,5 % arbetarbarn och 32 % barn till den nya bourgeoisin, medan i ett CEG (högre allmän skola inom PP) ungefär 60 % har föräldrar som tillhör den nya småbourgeoisin och bara 22 % arbetarklassen.

Med andra ord utgör inte uppdelningarna inom PP själva ”nyanser” som Baudelot och Estabiet hävdar, utan de framstår som avgörande klassgränser. Men det går ännu längre: *gränserna framstår här, där den avgörande differentieringen mellan arbetarklass och ny småbourgeoisin genomförs mycket tydligare än inom den högre undervisningen där differentieringen mellan ny småbourgeoisin och bourgeoisin genomförs.* Det är tvärtom vad Baudelot och Estabiet hävdar. De ser bara ”nyanser” i den högre undervisningen. Skälet till det är enkelt: primär- och yrkesutbildningens uppgift är bland annat att splittra och dela upp de folkliga klasserna, speciellt den nya småbourgeoisin och arbetarklassen, medan den högre utbildningens uppgift är att, samtidigt som den nya småbourgeoisin och bourgeoisin skiljs ut (t.ex. i högskolorna), svetsa samman deras allians genom att möjliggöra att en stor del av barnen till vissa småborgerliga grupper (mellantjänstemän t.ex.) kommer in i de institutioner som är avsedda för bourgeoisins 'personal'.

Dessutom visar sig dessa tydliga differentieringar i de utbildningstyper som finns inom en enda apparat, som framstår som teknisk, t.ex. CET och de examina som erhålls där, t.ex. CAP, mellan dem som kommer att ingå i den nya småbourgeoisin och dem som går till arbetarklassen. Det är differentieringar som är mycket viktigare än de som t.ex. skiljer klassisk och teknisk studentexamen. Utbildningsformerna i själva CET, och CAP som de leder till (CET som enligt Baudelot och Estabiet just är en del av PP) skiljer sig radikalt, beroende på om det är utbildning av dem som ska ingå i småbourgeoisin, eller av dem som ska ingå i arbetarklassen. Att den undervisning som äger rum för ”kontorsanställda”, ”bokföring” o.s.v. (det finns ”bokförings”-CET och ”handels”-CET) snarast finns inom det intellektuella arbetet, medan den man får för en examen som svetsare finns inom det manuella arbetet, är alltför självklart för att behöva påpekas. Men detta går längre än så och Grignon påpekar: ”De yrken som de flesta flickor vill lära sig när de kommer in i en högre teknisk skola, och de yrken för vilka utbildning sker, har gemensamt att de egentligen inte är ”tekniska” yrken: yrken inom mode och dekoration (försäljerska, hårfrisörerska, skönhets-expert, modetecknerska, skyltare ...) ... och de yrken inom klädbranschen och handel som de undervisas i bygger på deras ”smak”, deras ”känslighet”, deras ”blick” ... mer än på särskilt tekniskt kunnande. För sekreterareleverna inskränker sig det ”tekniska” till stor del till inläring av stavning, ordförråd och grammatik. Samma sak gäller de sociala yrkena, parapedagogiska eller paramedicinska yrken ... som varken är riktigt ”manuella” eller riktigt ”tekniska”. Medan resultatet av en arbetares yrkesgester beror på den strikta tillämpningen av föreskrifter och tekniska regler ... så kan dessa yrkens resultat till stor del bero på det ”sätt” de

¹⁴ *L'ordre des choses*, a.a. s. 35, 45.

utförs på ... Deras yrkespraktik ger dem möjlighet att tillägna sig urbana, sociala, kanske t.o.m. mondäna, kunskaper som den unga arbeterskan med helt manuella uppgifter saknar.”¹⁵

Förhållandena klargörs bara om man tar i beaktande sambandet mellan utbildning och de egentliga uppgifter som utförs i arbetet, d.v.s. klassens plats. Den roll skolapparaten spelar för att ”utbilda” och ”kvalificera” den nya småbourgeoisins arbetskraft skiljer sig betydligt från den den spelar för arbetarklassen. Man kan bara säga på ett jämförande och approximativt sätt att skolan ”utbildar” å ena sidan intellektuellt arbete och å andra sidan manuellt arbete (teknisk utbildning). Många studier har grundligt visat att den kapitalistiska skolan, som är belägen på det intellektuella arbetets sida, inte kan undervisa i det väsentliga i det manuella arbetet. Arbetarens yrkesutbildning och ”tekniska kunnande” erhålls huvudsakligen inte (kan inte erhållas) i den kapitalistiska skolan, inte ens på dess tekniska linjer och inom dess yrkesutbildning. Den utbildning som huvudsakligen ges arbetarklassen är disciplin, respekt för auktoriteter, vördnaden för det intellektuella arbetet som alltid finns ”någon annanstans” inom skolapparaten. En av aspekterna på denna fråga är känd som det bristande sambandet mellan den utbildning som arbetarklassens agerande ska få i skolan (den formella ”kvalifikationen” genom skolans yrkesutbildning), och den egentliga plats de får inom produktionens arbetsplatser: det är det som är ”avståndet” mellan ”skolan” och ”fabriken” som nu har fått betydande dimensioner.¹⁶

Förhållandet är inte alls detsamma för den nya småbourgeoisin och det intellektuella arbetet. Dess arbetskraft på det intellektuella arbetets sida utbildas verkligen av skolan.

Skolan reproducerar inom sig uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete när den utbildar det intellektuella arbetet: ”utbildningen” av det manuella arbetet består väsentligen i att inom skolan *utesluta* det från det intellektuella arbetet, eftersom själva villkoret för skolans utbildning av intellektuellt arbete är denna interioriserade uteslutning av det manuella arbetet. Den kapitalistiska skolans huvuduppgift är inte att ge *olika* ”kvalifikationer” till det intellektuella och det manuella arbetet, utan snarare att ta ifrån det manuella arbetet dess kvalifikationer (underkasta det) genom att bara ge kvalifikationer till det intellektuella arbetet. Skolapparatsens roll för utbildningen av den nya småbourgeoisin är ur denna synvinkel avsevärd och helt typisk: det räcker med att nämna betydelsen av olika diplom och examina på dess arbetsmarknad. För närvarande förstärks denna tendens, och ”utbildning på arbetsplatsen” ersätts till stor del av skolutbildningen för denna nya småbourgeoisin.

Det är synligt redan på den lägsta nivån i skolapparaten. 1964 var proportionen bland arbetare födda 1918 och efter utan något betyg (inte ens avgångsbetyg från folkskola) omkring 40 %, medan den bara var 10 % för den nya småbourgeoisin (mellantjänstemän inte inräknade, annars skulle skillnaden vara ännu större). Och vidare: 27 % av yrkesarbetarna hade inte något betyg, mot bara 3 % bland kontorsanställda med yrkeskvalifikation (mellantjänstemän fortfarande inte inräknade).¹⁷

Slutligen har dessa grader i skolutbildning mycket större betydelse för den inre rörligheten bland den nya småbourgeoisin, än när det gäller arbetarklassen, när det alltså gäller deras ”karriär”. 1968 bland män mellan 25 och 34 år (alltså en period då man antog att ”demokratiseringen” inom skolan hade nått långt) hade bara ungefär 44,6 % av yrkesarbetare

¹⁵ a.a. s. 97. Grignons anmärkningar är naturligtvis deskriptiva. Det han inte lägger märke till är i själva verket att dessa skillnader inte beror på olika ”kulturellt bagage” (tekniska bruksanvisningar kontra ”sätt”) utan på skillnaderna mellan de arbeten som direkt ingår i den materiella produktionsprocessen och de andra.

¹⁶ Se särskilt *Temps Modernes'* specialnummer augusti-september 1971 om *Fabriken och Skolan*.

¹⁷ Källor: INSEE, undersökning från 1964 angående ”Fransmännens utbildning”, resultaten i *Economie et Statistique*, n. 9, 1970. Dessa resultat bekräftas av en ny liknande undersökning från 1970, som *ännu inte är publicerad*, men som finns tillgänglig för allmänheten på INSEE.

(och 19 % av specialarbetare) ett betyg högre än avgångsbetyg från grundskola, däri inräknat praktik-examen som i själva verket sker utanför skolapparaten. Däremot hade 53,3 % av de enkla anställda ett högre betyg, och 90 % av olika mellantjänstemän (skillnaderna är ännu större bland kvinnor).¹⁸ Om man fördjupar analysen bland annat genom att kombinera olika kategorier och lönenivåer (samband mellan "kvalifikation" och "lönehierarki") och de olika skolbetygen och diplomerna, ser man mycket tydligt skolans specifika roll för rörligheten och de interna förhållandena inom småbourgeoisin.¹⁹ Det ska till sist påpekas att de element jag här använder för att stödja min tes absolut inte refererar till den kända frågan om studiernas *längd* i de olika samhällsklasserna. Baudelot och Establet har helt och hållet bevisat att det är ett missvisande kriterium, eftersom det förutsätter en enad och homogen skola uppbyggd som en trappa.

Det kan emellertid invändas att bristen på överensstämmelse mellan skolutbildning och arbetsmarknad (bl.a. de tjänster som småbourgeoisins agenter innehar) också gäller det intellektuella arbetet, när betygets nedvärdering och brist på anpassning till den intellektuella arbetsmarknaden är en av formerna för den bristande överensstämmelsen. Det är inget tvivel om att arbetskraftens kvalifikation/dekvalifikation för närvarande reproduceras i stor omfattning inom själva det intellektuella arbetet (vilket spelar en roll för den interna fraktioneringen och den nya småbourgeoisins klasståndpunkt), men processen har här specifika former. Den visar sig liksom för arbetarklassen i uppsplittring av kunskap och uppgifter som ingår i vissa intellektuella arbetsförlopp, men tar inte direkt formen av bristande överensstämmelse mellan skolapparaten och det intellektuella arbetsförloppet, som den brist på överensstämmelse som uttrycker "klyftan" mellan skolan och produktionen.

Bristen på "överensstämmelse" är här en bild som bara är en analogi, av det enkla skälet att utbildningen av det intellektuella arbetet inte väsentligen motsvarar reella differentieringar mellan de egentliga "kunskaperna" som krävs för en "specialiserad" arbetspost. Utbildningen av intellektuellt arbete innebär huvudsakligen och i olika hög grad att föra in en rad riter, sekretesser och symboler, bland annat inom "allmänbildningen", vars främsta syfte är att skilja det från det manuella arbetet. Avskilt på det sättet kan detta intellektuella arbete till stor del bli universellt eftersom det befinner sig inom det universella: bevis på det är att, när man försökt fastställa en "kvalifikationsskala" (det intellektuella arbetets nivåer inom staten, kontor och tjänstesektorn) som skulle vara objektiv d.v.s. motsvara exakta kunskaper, som erhållits i utbildningen till arbetet, visar det sig tydligt vilket bländverk det är eftersom skalan direkt bygger på kunskapssekretessen.²⁰ Att säga idag att det för en universitetsexamen i samhällsvetenskap, humaniora, juridik, eller en studentexamen, inte finns någon avsättning för den "kvalifikation" som den innebär, är relativt felaktigt i den mening att dessa examina inte har som huvudsakligt syfte att fastställa den ena eller den andra kunskapspecialiseringen, utan att placera innehavaren inom det intellektuella arbetets område i allmänhet, och inom dess hierarki, d.v.s. reproducera uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete.

Att jag här understryker detta beror på att reproduktionen lyckas i viss mån. D.v.s. att skolan faktiskt överensstämmer med sitt syfte och på detta sätt utbildar, mitt i "bristen på överensstämmelse" mellan skolutbildningen av det intellektuella arbetet, och de arbeten som de

¹⁸ Källor: INSEE, "Résultats du recensement général de 1968", del *Formation*, 1971, s. 52 o. följ., 116 o. följ.

¹⁹ I förbifarten vill jag påpeka den skiftande betydelse den nuvarande vidarutbildningen har för den nya småbourgeoisin och arbetarklassen. För småbourgeoisin fungerar den i relativt stor omfattning inom skolans apparater och område och ingår direkt i uppåtstigandet. När det gäller arbetarklassen är den mindre betydande och täcker "omskolning" och fungerar därför väsentligen som omfördelning av arbetskraften inom ramen för den nuvarande "omstruktureringen" av industrin. (Den största delen av arbetarna "stiger inte uppåt" genom vidareutbildning, *och det vet de*). Se angående detta INED, *Travaux et Documents*, cahier n. 50.

²⁰ Se bl.a. angående en av denna frågas aspekter Benguigui och Monjardet, "La mesure de qualification du travail des cadres" i *Sociologie du Travail*, n. 2, 1973.

utbildade i realiteten får. Låt oss bara ta ett enkelt exempel: det förhållande att innehavare av höga examina placeras på underordnade platser inom den nya småbourgeoisin, som för närvarande är något som sprider sig, vittnar visserligen om det intellektuella arbetets dekvifikation och inverkar på de berördas klass-ståndpunkt, men det reproducerar samtidigt uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete *mellan dessa platser och arbetarklassen*. Dessa underordnade tjänster genomsyras då av en kvot "intellektuellt arbete" som ur en viss synpunkt avlägsnar dem än mer från arbetarklassen. För en maskinskriverska som har studentexamen och vars framtidshopp kommer på skam, är det inte självklart att hon då automatiskt närmar sig arbetarklassen: det är lika möjligt att hennes "närhet" till arbetarklassen tillsammans med hennes skolkvalifikationer istället förstärker hos henne en praktik, som har som syfte att skilja henne från arbetarklassen.

Skolans roll för den nya småbourgeoisin är alltså helt och hållet utmärkande. Den bidrar direkt till att reproducera själva dess plats i samhällsformationen. Det har återverkningar på dess roll för fördelningen av agenterna mellan samhällsklassernas platser. Dess roll är mycket viktig för småbourgeoisin, men är av sekundär betydelse för bourgeoisin och arbetarklassen. De två huvudklassernas agenter, de själva eller deras barn, fördelas i bokstavig mening av skolan, eller rättare sagt de fördelas genom att förbli på samma plats. Det verkar som om de vore bundna till sina platser och skolan erkänner och legitimerar banden. De småborgerliga agenterna däremot uppvisar en anmärkningsvärd förflyttning, som vi kommer att se, och som hänger direkt samman med skolan. Det rör sig här om verkliga förlopp, som har betydande effekt på den nya småbourgeoisins ideologi, som ju direkt hänger samman med dess förhållande till "kunskap", "utbildning", "kultur" och till skolan.

Dessa punkter leder mig till att formulera ytterligare ett teoretiskt påstående. Baudelot och Estabiet har med utgångspunkt från sina premisser och efter konkret analys framfört följande påstående: skolan utgör Statens dominerande ideologiska apparat vad gäller reproduktion-fördelning-kvalifikation av de agerande i det kapitalistiska produktionssättet, och ersätter därmed Kyrkan i det feodala produktionssättet. Detta tycks mig i sin allmänna form felaktigt. Inte bara av de skäl som framfördes i inledningen, speciellt att den (eller de) dominerande apparaterna är beroende av klasskampen i de konkreta samhällsformationerna, utan också av ytterligare ett skäl: den dominerande apparaten i detta avseende kan inom samma samhällsformation *variera enligt de olika samhällsklasserna inom formationen*. De föregående analyserna går i riktning mot att visa att skolapparaten i Frankrike verkligen är den dominerande apparaten för *småbourgeoisin* (vilket pekar tillbaka på det specifika stöd småbourgeoisin länge gett den franska bourgeoisin), men den är det inte mer i Frankrike än i andra kapitalistiska länder för *arbetarklassen*. Det verkar som om den dominerande rollen när det gäller arbetarklassen innehas direkt av själva den ekonomiska apparaten, "företaget".

V

Låt mig sammanfatta: den nya småbourgeoisin hör till det intellektuella arbetet genom sin plats i de ideologiska förhållandena, och *gentemot arbetarklassen*. Dess plats stadfäster direkt uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete, som arbetarklassen får utstå på andra sidan barriären, och den har i komplicerade former del i kunskapsmonopolet och kunskapssekretessen, som arbetarklassen är utestängd från.

Men i förhållande till kapitalet och till de agenter som direkt befinner sig på dess plats innehar denna småbourgeoisin själv inom det intellektuella arbetet en *dominerad-underordnad plats*. Kunskapsmonopolet och kunskapssekretessen, som blir "kapitalfunktioner", skapar i sin tur dominans och underkastelseklyftor inom det intellektuella arbetet där de reproduceras. Dessa klyftor sammanfaller här med den grundläggande uppdelningen utsugare-utsugna, och de icke produktiva löneanställda är också till största delen utsugna av kapitalet.

Klassdominansen och klassunderkastelsen tar här formen av en differentiering mellan de *ledande funktionerna* och deras bärare å ena sidan (den borgerliga personalen: managers och ledning inom privat och statlig sektor), och de *underordnade funktionerna* å den andra. Denna differentiering är särskilt tydlig i skolan. Samtidigt som den totalt reproducerar uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete mellan arbetarklassen och "övriga", reproducerar den också i specifika utbildningslinjer och grenar åtskillnaden mellan bourgeoisins platser och småbourgeoisins (det typiska fallet är de franska högskolorna).

Slutligen skapar uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete, som reproduceras i specifika former inom det intellektuella arbetet, *interna klyftor* inom den nya småbourgeoisin, som med denna innebörd är hierarki-klyftor och inte dominans-klyftor: uppsplittring av kunskapen, och standardisering av de intellektuella arbetsuppgifterna berör vissa sektorer och nivåer, som är utsatta för kapitalistisk "rationalisering", intern kvalifikation/dekvalifikation av det intellektuella arbetet. Dessa klyftor för tillbaka på en differentiering inom *exploateringen*: den nya småbourgeoisins agerande utsugs inte alla i samma omfattning. Det kommer att stå klarare i de analyser som följer.

V. Den nya småbourgeoisin och byråkratiseringen av det intellektuella arbetet

Det gäller nu att i de icke produktiva löneanställdas intellektuella arbete se sammankopplingen mellan dessa ideologiska och de politiska förhållanden som också bestämmer deras plats – det intellektuella arbetet är ju endast den gestalt den nära sammankopplingen av dessa två förhållanden tar.

I

Med undantag för de löneanställda som är direkt knutna till den kapitalistiska produktionsprocessen och arbetsprocessen i strikt mening, arbetsprocessens ledare och övervakare, produktionstekniker och ingenjörer, har inte den nya småbourgeoisin, åtminstone inte direkt, någon politisk dominans-funktion gentemot själva arbetarklassen. Sammankopplingen mellan de ideologiska förhållandena och de politiska förhållandena, som placerar dessa löneanställda i den samhällseliga arbetsdelningen, följer mycket speciella vägar.

Innan vi går igenom dem, ska vi emellertid ta upp de icke produktiva löneanställda, som varken ingår bland arbetsprocessens övervakare, eller bland tekniker och ingenjörer (arbetsledningen i vid bemärkelse), men som ändå finns inom industriföretagen, vilket är fallet med 32 % av ”kontorsanställda” och 13 % av ”handelsanställda”.¹ Det är känt att detta fenomen nu fått stor omfattning, på grund av kapitalkoncentrationen, och att det får som effekt att företagsapparaten utvidgas till agenter som utför verksamhet (före produktionen: forskning, och efter: kommersialisering) som övertas. Detta fenomen ändrar inte den icke produktiva karaktären på deras arbete, men det får effekter för dessa löneanställdas förhållande till arbetarklassen: samtidigt som dessa agerande utsätts för en starkare underkastelse och ett större beroende i förhållande till kapitalet och företagsledningen, blir de ofta i förhållande till arbetarklassen knutna till legitimeringen av den makt som ledningen utövar gentemot arbetarna.

Här lämnar jag ordet till D. Lockwood som med sina egna ord och efter många undersökningar beskriver den aspekten på situationen:² ”Skrivarnas arbetssituation skapar ett socialt sammanhang i vilket de kontorsanställda (inom företagen) ... tenderar att uppfattas som identiska, såsom individer, med industrins ledande och övervakande kader ... Resultatet av samarbetet mellan ledningen (*management*) och dessa anställda är den kontorsanställdes sociala isolering i förhållande till den manuelle arbetaren. *Den totala åtskillnaden av dessa två arbetargrupper är troligen den industriella organisationens mest utmärkande kännetecken.* På grund av den stela uppdelningen mellan ”kontor” och ”produktion”, är det inte en överdrift att säga att ur arbetarens synvinkel slutar företagets ledning med den lägsta graden av rutin”skrivare”. Den kontorsanställda associeras till ledningens auktoritet, trots att han i allmänhet inte har något auktoritetsförhållande till arbetaren, eftersom order som styr arbetsprocessen snarare överförs från ledningen genom förmännen än genom 'the staff' (de anställda)... Den administrativa åtskillnaden mellan den kontorsanställda och arbetaren ... har framförallt sin grund i uppfattningen om kontorsarbetets konfidentiella och sekretessbelagda karaktär ...”

Det är känt att dessa agenter i den kamp som förs i fabriker nu är benägna att komma särskilt under ”arbetsledningens” inflytande i vid bemärkelse, och ”identifiera sig med” den. Utan stor risk att bedra sig kan man alltid slå vad om att en stor del av de ”icke-strejkande” bland ”personalen” på ett företag i strejk är just dessa anställda.

¹ M. Praderie, *Les Tertiaires*, 1968, s. 46.

² *The Blackcoated Worker*, a.a. s. 81.

När vi nu tar upp de politiska förhållandena inom hela den samhällsliga formationen, kan vi se den särskilda plats "funktionärs"kåren och Statsapparatus agenter har i detta avseende. Det är inte ens nödvändigt att ta upp det tydliga fallet med mellanskikt och underordnade skikt inom den repressiva apparatus olika grenar, för att uppfatta dessa agenter roll i förverkligandet och materialiseringen av det politiska dominans/underkastelse-förhållande som den dominerande klassen utövar över de dominerade klasserna genom Staten. En stor del av de agerande i Statens repressiva och ideologiska apparater (lärare, journalister, social-assistenter o.s.v.) deltar, genom vissa delar av sin funktion, även om de bara är utförande (vilket skiljer dem från apparatus borgerliga "topp", vilken de själva är underordnade och underkastade), i den ideologiska inprägningen och den politiska repressionen mot de dominerade klasserna, och isynnerhet mot huvudoffret, arbetarklassen. Det är fallet även om de inte själva alltid direkt kommenderar arbetarklassen: en anställd inom Skatteverket har inte nödvändigtvis inom sin administration några arbetare att kommendera över.

II

Men för att fånga in de icke produktiva anställdas exakta plats i den samhällsliga arbetsdelningens politiska relationer, i samband med det intellektuella arbetet, "åtskilt" från det manuella, i de fall de inte utövar dominans över arbetarklassen i egentlig mening är det nödvändigt att gå längre. *I själva verket är huvudaspekten på frågan avhängig av interioriseringen och den införda reproduktionen av en kapitalistisk samhällsformations dominerande politiska förhållanden inom själva den nya småbourgeoisin.* Den nya småbourgeoisins plats kännetecknas i det väsentliga av den införda reproduktionen: dess agenter skapar till sig själva, d.v.s. de ena till de andra, politiska relationer som är en (förvriden) *avbild* av de avgörande dominansförhållandena i en samhällsformation. Från denna synpunkt är den nya småbourgeoisin en del av en "mellan"klass, inte därför att den är den egentliga direkta mellanhanden (en "länk" eller en "knutpunkt") i bourgeoisins dominansförhållande till arbetarklassen, utan mycket mer därför att den utgör ett försöksugn och ett levande exempel på hur detta förhållande fungerar interioriserat (alltså specifikt). Dess plats legitimerar inte så mycket dominansen *eller* underordnandet som det kapitalistiska dominans/underkastelse-förhållandet genom att förverkliga ett förvridet koncentrat av det.³

Den påfallande tendensen till en uttalad *byråkratisering* av den stora massan icke produktiva löneanställdas arbetsorganisation, som många författare understrukt, kommer in här. Det är ett mycket omfattande problem, och jag behandlar det inte grundligt här. Jag kommer inte heller att försöka motbevisa en rad uppfattningar om "byråkratin", som kommer ur en "institutionalistisk" problemformulering om "organisationen" i allmänhet, och som där ser de "industriella samhällenas" huvuddrag genom att knyta an till organisationen av själva produktionsenheterna ("byråkratiseringen av företagen"). Jag vill bara påminna om att byråkratiseringen inte täcker en enkel teknisk arbetsorganisation som skulle motsvara någon inneboende "rationalitet" eller "irrationalitet" i kapitalismen. I den enda strikta bemärkelsen är byråkratiseringen effekten på det institutionella planet inom den samhällsliga arbetsdelningen av både den borgerliga ideologin och den småborgerliga underideologin (ideologiska förhållanden), och en reproduktion av en förvriden *avbild* av de borgerliga politiska dominans/underkastelse-förhållandena. Dess kännetecken, som bl.a. studerats av Marx, Engels, Lenin, men också av M. Weber, består i ett axiomatiskt regel- och normsystem, som fördelar de olika verksamhets- och kompetensområdena, i de olika funktionernas "opersonliga" karaktär, sättet att betala dem i bestämda traktamenten, i rekrytering genom utnämning från toppen på grundval av prov eller betyg, i de särskilda formerna för fördunklande av kunskap inom organisationen genom den byråkratiska "sekretessen", i

³ Se nedan, s. 254. xxx [avsnitt VIII]

hierarkins särskilda sätt att fungera genom delegering av "auktoritet" i successiva omgångar (vi kommer tillbaka till dessa termer), i centralismen där varje nivå kommunicerar med de övriga genom närmast högre nivå, som leder till en speciell isolering av de agerande, o.s.v.

Men det frågan här gäller är alltså *byråkratiseringen* som en *tendens*, som förkroppsligar ideologisk-politisk inverkan på det improduktiva arbetet, och inte "byråkratin" i betydelsen av en "organisation" med bl.a. kontinuerliga och likformiga förhållanden från "toppen" till "botten", såsom den överväldigande majoriteten av sociologer som talar om detta fenomen ser det.⁴ De praktiska effekterna av distinktionen mellan byråkratisering och byråkrati kommer vi att se.

Byråkratiseringen begränsar sig inte nu längre till Statsapparatus allmänna sektor i strikt mening, utan utmärker just i visserligen skiftande grad, de "privata" ställen där den stora majoriteten av de icke produktiva löneanställda finns: banker, försäkringsbolag, reklam- och marketingföretag (de "kontorsanställda"), handelsföretag, "service"-sektorn (sjukhus, forskningslaboratorier o.s.v.). Den nuvarande spridningen av byråkratiseringen beror huvudsakligen på kapitalets koncentrations- och centraliseringsprocess, på de nya former för samhällelig arbetsdelning som den framtvingar, och på spridningen och generaliseringen av lönarbete inom den sektor som domineras av intellektuellt arbete. Denna byråkratisering har betydande, givetvis motsägelsefull, inverkan på de agenter som underkastas den.

Om vi ser t.ex. på väsentliga karaktäristika som "kunskapssekretessen" (den byråkratiserades sekretessen) och delegeringen av auktoritet, är det tydligt att dessa agerande, samtidigt som de är underkastade och som helhet underordnade "topparna" och ledningen, i sina egna interna förhållanden reproducerar dessa kännetecken. De olika småborgarna har, i förhållande till dem som är underordnade dem, en liten bit av den bländande kunskapssekretess som legitimerar den lilla delegerade bit auktoritet som de utövar. Detta är själva betydelsen av *hierarkin*. Varje byråkratiserad instans underordnar och underordnas: man är alltid samtidigt "över" och "under" någon. Men denna byråkratisering ska inte betraktas som en "organisationsmodell", och uppfattas som en viss idealtyp av "byråkrati", som t.ex. statsapparaterna eller t.o.m. Bismarcks eller Napoleons traditionella statsapparat. Byråkratiseringsformerna är komplexa, och utsätts också de för förändringar. Man kan t.o.m. säga att en viss byråkratiseringsform, kalkerad på en centraliserande/militär typ, har gjort sitt och hör till historien. Det hindrar inte att byråkratiseringens väsentliga drag nu reproduceras.

Det är onödigt att föra beskrivningen av väl kända fakta vidare. Men det kan sägas att genom sammankopplingen mellan ideologiska förhållanden (interioriserad kunskapssekretess och kunskapsmonopol), och politiska förhållanden, framstår byråkratiseringen väsentligen som det specifika förkroppsligandet inom den samhällliga arbetsdelningen av intellektuellt arbete "åtskilt" i kapitalistisk mening från det manuella arbetet.

Denna byråkratisering skiljer sig alltså från fabriksdespotismen, som är det manuella arbetets sociala organisationstecken, och det är tvärtemot vad majoriteten av "arbets sociologer" säger (byråkratiseringen av "företaget") när de i detta följer Max Weber själv. I fabriksdespotismen som är grundad på mervärdesutvinning, d.v.s. på den dominerande exploateringsrelationen, dominerar och förtrycker bourgeoisin arbetarklassen, men arbetarklassen reproducerar inte alls inom sig dessa dominans/underkastelse-förhållanden. Även när det finns en tendens till reproduktion av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete inom det manuella arbetet, tar denna reproduktion inte alls samma former som inom det intellektuella arbetet. I de inre relationerna utövar inte de olika arbetarskikten (yrkesarbetare, specialarbetare, okvalificerade arbetare och olika nivåer inom dessa skikt) något kunskapsmonopol och något

⁴ Jag behandlade denna fråga utförligt i *Politisk makt och sociala klasser, del II*, sista kapitlet.

auktoritetsförhållande gentemot andra ("lägre" skikt), och absolut inte på det sätt som sker i de interna förhållandena inom den byråkratiserade småbourgeoisin. Ur denna synvinkel, d.v.s. organisationen av fabriksarbetet bland arbetarklassen, är det de övervakande och ledande, d.v.s. förmän, tekniker o.s.v. som verkligen utövar makten. Medan när det gäller den nya byråkratiserade småbourgeoisin varje agent har tendens att, i enlighet med den typiska interioriseringen av de ideologisk-politiska förhållandena som utmärker klassen i själva organisationen av dess arbete, utöva utifrån införd auktoritet och kunskapssekretess gentemot underordnade.

Visst består bourgeoisins politik just i att få denna typ av relationer interioriserade i arbetarklassen, men den stöter här på den ständiga kärnan i den produktiva arbetsprocessens socialisering, som hela tiden får arbetarklassen att omstörta dessa förhållanden, och det är just det som är utmärkande för arbetarklassens *anti-hierarkiska* krav, och som i allmänhet till sitt innehåll skiljer sig från småbourgeoisins krav. Det är inte en händelse att bourgeoisin för att införa dessa politiskt-ideologiska relationer inom arbetarklassen, är tvungen att gå över den mycket specifika "arbetararistokratin" och "de fackliga klassamarbetsbyråkratierna" (Lenin). Dessa element ingår naturligtvis i bourgeoisins dominans över arbetarklassen, men de omstörtas hela tiden av arbetsrelationerna inom arbetarklassen ("klassinstinkten"), medan interioriseringen av dessa relationer inom den nya byråkratiserade småbourgeoisin har sitt ursprung i reproduktionen av själva dess plats inom den samhälleliga arbetsdelningen. I denna mening fungerar den byråkratiska reproduktionen i företaget i själva verket bara när det gäller de interna relationerna mellan tjänstemännen.

Vi ser nu att de relationer som uppstår i den byråkratiska arbetsorganisationen bara är den införda, och dessutom *förvridna*, reproduktionen av de politiskt-ideologiska klassdominans/underkastelse-förhållandena. En småborgerlig agerande utövar inte över sina underlydande samma dominans (d.v.s. klassdominans), som kapitalet och de agenter som innehar dess plats över småbourgeoisin i dess helhet. Småborgarna utövar inte gentemot varandra egentlig makt (makten sammanfaller med klassrelationerna), utan auktoritet (auktoritet betecknar just den införda reproduktionen av makten). Kapitalet finns fortfarande, dess existens bestämmer också denna samhälleliga arbetsorganisation, och klassdominansen har inte alls ersatts av någon likformig dominans/underkastelse som skulle följa av "organisationens själva natur". Men det finns mer att säga, ty bourgeoisins dominans (maktutövning) över den byråkratiserade delen av småbourgeoisin tar i arbetsprocessen helt andra former än dess dominans (maktutövning) över arbetarklassen för mervärdesutvinning genom fabriksdespotismen.

Några av de problem som gäller apparaterna klarnar nu:

1. De olika "företag" inom vilka dessa anställdas arbete organiseras utgör just *apparater*: de förkroppsligar och materialiserar de politiskt-ideologiska förhållandena sammankopplade med den specifika exploatering dessa agenter utsätts för. Dessa apparater tillhör med undantag för Statsapparaterna *de ekonomiska apparaterna*. Vi har ju tidigare sett att begreppet apparat inte kan tillämpas enbart på Statsapparaterna (den repressiva apparaten och Statens ideologiska apparater).

2. Det står klart att dessa apparater, i motsats till den institutionalistiska analysen inom "organisationsteorin", inte definieras av karaktären på deras organisationella struktur, utan av sina samhällsfunktioner. Bl.a. sker inte förkroppsligandet av de borgerliga politiskt-ideologiska förhållandena ("de kapitalistiska apparaterna") på samma sätt: själva den interna strukturen i apparaterna beror på vilka klasser som finns där och alltså på den klasskamp som utspelas där. En apparat inom vilken arbetarklassen har den största och mest omfattande närvaron, skiljer sig *alltid* från övriga apparater. Det gäller inte bara den ekonomiska

apparaten (produktionsenheten), utan också de ideologiska statsapparater som framförallt riktar sig till arbetarklassen. T.o.m. ett parti av socialdemokratisk typ, eller en klassamarbetande ”arbetar”fackförening som ändå på ett omfattande sätt förkroppsligar bourgeoisins och småbourgeoisins dominans över arbetarklassen, kan aldrig *assimileras* med övriga apparater. Arbetarklassens närvaro manifesterar sig *alltid* i specifik inverkan, och det är själva kärnan i Lenins analys av de socialdemokratiska ”arbetarpartierna”.

3. Dessa förutsättningar leder till en klar åtskillnad mellan de marxistiska analyserna, och olika institutionalistiska uppfattningar om ”makt”, ”auktoritet” och ”hierarki” i förhållande till apparaterna. Dominans- och maktbegreppen kan i verkligheten bara ha som tillämpningsområden, både inom och utom apparaterna, klasskampsförhållandena, d.v.s. klassernas relationer till varandra (bourgeoisins dominans över småbourgeoisin, bourgeoisins dominans över arbetarklassen). Termerna *auktoritet* och *hierarki* betecknar i själva verket den införda reproduktionen av dessa (dominerande) förhållanden inom varje klass, och på ett specifikt sätt för var och en av dem: bl.a. inom den småbourgeoisin som finns i apparaterna. Apparaterna är resultat av klassdominansen och klassmakten, men de förkroppsligar och materialiserar samtidigt denna införda reproduktion.

4. Det står alltså klart att apparaterna själva är *delade*:

a) enligt klassgränserna först och främst. Varje företag är inte bara delat i bourgeoisins platser, småbourgeoisins platser och arbetarnas platser, utan ofta också avskilt i två: en komplex ”företag-produktionsenhet” är i själva verket delad i *två* apparater, fabriken och dess despotism (arbetarklassen), den ”administrativa” apparaten, kontor o.s.v. (småbourgeoisin);

b) vidare enligt de interna fraktionerna av de olika klasser som befinner sig där. Något som framförallt och speciellt gäller småbourgeoisin. Genom att uppfatta *auktoriteten* och *hierarkin* som utifrån införd reproduktion av klassmakt ser man att själva deras tillämpningsområde, d.v.s. den införda reproduktionen *inom småbourgeoisin*, inte heller har en linjär och entydig uppbyggnad som en ”stege”.

III

Den nya småbourgeoisins byråkratiska sektorers speciella interiorisering av de politiskt-ideologiska dominans/underkastelseförhållandena har ännu större inverkan på de agerande på denna plats. Den motsvaras mycket konkret av det faktum att dessa småborgerliga agerande gör *karriär*. En sådan småborgare kan förnuftsmässigt räkna med att ”stiga i graderna” under sitt yrkesverksamma liv, och tjäna när han är femti år 15, 20 eller 50 % mer än när han var tjugo. Det här är givetvis inte ett generellt fenomen, eftersom karriärens längd är relativt begränsad för en stor del av de underordnade nivåerna, som påverkas av uppsplittringen av arbetsuppgifterna inom själva det intellektuella arbetet. Men enkel statistik visar ändå *skillnaden i förhållande till arbetarklassen*. Den absolut övervägande delen av arbetarna når sin maximilön när de är mellan tjugo och tretti år. Därefter minskar lönen. Därav följer skillnader mellan den nya småbourgeoisin och arbetarklassen när det gäller pension (och de grunder på vilka den räknas ut), även när arbetarna har ”rätt” till pension och inte har dött tidigare i sitt arbete – det är känt att *livslängden* är betydligt längre för hela den nya småbourgeoisin än för arbetarklassen. Dessutom är det så att bara ett tunt skikt av arbetarklassen har *månadslön* som erkännande av ett helt liv i arbete, medan nästan alla löneanställda har det.

”Karriärens” och ”avancemangets” betydelse här, jämfört med arbetarklassen, är tydlig först och främst i de agerandes förflyttning under deras yrkesverksamma liv (inom en generation). Bland manliga arbetare som byter plats blir knappt 14 % yrkesarbetare tekniker, medan specialarbetare och okvalificerade arbetare nästan aldrig blir det. Det som är mest

framträdande här är en dequalificering: omkring 34 % av de yrkesarbetare som byter plats blir specialarbetare eller diversearbetare. När det däremot gäller enkla kontorsanställda som förflyttas under sitt yrkesverksamma liv, blir 48 % av männen och 57 % av kvinnorna mellan- eller höga tjänstemän (25 % blir arbetare, och 6 % blir arbeterskor). Bland handelsanställda män som förflyttas, blir 29 % tjänstemän (28 % blir arbetare). De småborgerliga agerandes inre uppåtstigande förflyttning *inom själva småbourgeoisin*, visar sig också *mellan generationerna*. Ett exempel på det är att omkring 23 % av de anställdas söner blir medelhöga tjänstemän, medan detsamma bara gäller omkring 10 % av arbetarsönerna.⁵

Till slut är den *inre lönehierarkins spridning* mycket större, när det gäller de småborgerliga agerande som berörs av (privat eller statlig) byråkratisering, än när det gäller arbetarklassen och dess skikt. När det gäller den privata och halvstatliga sektorn var lönerna 1969 för arbetarklassen 8.854 (francs) för okvalificerade arbetare, 10.467 för specialarbetare och 13.116 för yrkesarbetare, medan *handelsanställda* tjänade 12.334, *kontorsanställda* 13.350 och medelhöga tjänstemän inom administration 27.958 (vi tar inte här upp de höga tjänstemännen som vanligtvis tillhör bourgeoisin). Det bör noteras att löneskillnaden som skiljer de lägsta här från de medelhöga tjänstemännen, är större än den som skiljer arbetarklassen från teknikerna. Visserligen säger dessa siffror inte så mycket. Sakförhållandet klarnar om dessa siffror jämförs med de löneanställdas fördelning på sektorer och på netto-årslön. Om vi dels tar de "ekonomiska verksamheter" som intresserar oss här (handel, tjänster, banker, försäkringsväsen, privata administrativa tjänster, hälsovård, resebyråer o.dyl.), dels de industriella "ekonomiska aktiviteterna", kan tydliga skillnader konstateras: medan den allra största delen av arbetare snabbt når taket uppvisar övriga löneanställda, med skillnader som vi ska ta upp senare, en jämnare fördelning inom en större lönespridning. Det står ännu mer klart när det gäller statstjänstemän.⁶

Det centrala att minnas är hursomhelst att hierarkins riktning är mycket olika i arbetarklassen och i den småborgerliga karriären. När en specialarbetare eller yrkesarbetare avancerar har det inte alls samma mening i de politiskt-ideologiska auktoritetsförhållandena och i kunskapssekretessen som för en småborgare, som även utan att stiga uppåt mycket utövar en specifik auktoritet över de närmast underordnade (även inom småbourgeoisin är förflyttningen för de flesta ganska begränsad).

Resultatet får omfattande inverkan på dessa agents särskilda ideologi om socialt avancemang, som sammanlänkas med deras isolering på grund av konkurrensen sinsemellan i de "byråkratiserade" ideologiskt-politiska förhållandena. En isolering som lyser i ögonen i förhållande till arbetarklassens klassolidaritet. Det här har återverkningar på klasskampen som kan konstateras dagligen, isynnerhet när det gäller de speciella svårigheter och särskilda kännetecken denna nya småbourgeoisis strejkrörelser uppvisar.

⁵ Det är fallet förutom med Parsons och Dahrendorfs välkända analys också med P. Blau, *Bureaucracy in modern society*, 1956, A. Gouldner, *Patterns of industrial bureaucracy*, 1964, A. Etzioni, *Modern Organisation*, 1965, och slutligen M. Crozier, *Le Phénomène bureaucratique*, 1963. Men det bör påpekas att diskussionen om detta var livlig i Frankrike från 50-talet och därifrån bör ihågkommas Claude Leforts kritik av dessa strömningar (nu återgivna i *Critique de la bureaucratie*, 1972). [Noter saknas i den tryckta upplagan och eftersom det inte framgår tydligt i texten var den hör hemma så är notens placering osäker]

⁶ Källor INSEE: *Enquête sur la qualification professionnelle de 1964*, som gäller de aktiva mellan 1959 och 1964. Resultat angående förflyttningar under det yrkesverksamma livet har presenterats i *Etudes et Conjonctures*, okt. 1966, och för förflyttningar från en generation till en annan i *Etudes et Conjonctures*, feb. 1967. När det gäller det sistnämnda fallet förfogar vi över D. Bertaux' föredömliga arbeten, bl.a. "L'hérité sociale en France" i *Economie et Statistique*, feb. 1970, "Nouvelles perspectives sur la mobilité sociale en France", i *Quality and Quantity*, vol. V, juni 1971 o.s.v. Dessa uppgifter bekräftas i huvudsak av den nya undersökning som gjorts 1970, och vars resultat ännu inte publicerats. 7. a.a. i Collections de l'INSEE, s. 58. [Även denna not saknas i den tryckta upplagan]

IV

Byråkratiseringen av de icke produktiva löneanställdas arbete, som för närvarande är en stark tendens, berör ändå inte alla dessa löneanställda som vi kommer att se; och berör dem dessutom inte på samma sätt. Hur det än ligger till med det, är det förståeligt att byråkratiseringen, materialisering och förkroppsligande av politiskt-ideologiska förhållanden, och differentieringarna i det avseendet inom den nya småbourgeoisin, är en viktig faktor för fraktioneringen av småbourgeoisin i *klassfraktioner*. Differentiering och fraktioneringar av den nya småbourgeoisin, som inte nödvändigtvis sammanfaller med differentieringarna i de ekonomiska förhållandena (anställda inom cirkulationen, tjänsterna, Statsapparaterna), eftersom denna byråkratisering skär tvärs igenom den grupperingen.

Det beror på att själva byråkratiseringen får motsägelsefull inverkan inom den nya småbourgeoisin. Flera författare, bl.a. W. Mills, D. Lockwood, har hävdad att byråkratiseringen närmar dessa löneanställdas arbetsvillkor till arbetarklassens: funktionernas opersonlighet, auktoritära/hierarkiska relationer o.s.v. Dessa teser, som påstås gälla hela den byråkratiserade småbourgeoisin, är falska eftersom de gör denna byråkratisering och fabriksdespotismen till samma sak. Problemet ligger på ett annat ställe: själva byråkratiseringen medverkar, inom de sektorer av småbourgeoisin som utsätts för den, att skapa nya interna klyftor mellan massan av underordnade agerande, som så småningom fråntas sin "kunskap" (den byråkratisiska "sekretessens" sätt att fungera internt) och utövandet av auktoritet, och de förmedlande (mellan)agenterna. Detta, som alltid är sammanlänkat med interna skillnader i utsugning, har betydelsefull inverkan på den småborgerliga underordnade fraktionens klasständpunkter, som vi återkommer till.

VI. Den nya småbourgeoisin och fördelningen av dess agerande

Slutligen ska ett sista element som gäller fördelningen av den nya småbourgeoisins agerande på platser och deras reproduktion i förhållande till platsen tas upp. Det gäller inte längre de agerandes fördelning inom själva småbourgeoisin, utan formerna för deras *förflyttning till andra samhällsklasser*. Trots att INSEE's statistik här är rätt förvirrande, på grund av den klassifikation som används (de "socio-professionella" yrkeskategorierna) kan man få fram vissa indikationer ur den.¹ Den nya småbourgeoisins agerande tycks uppvisa i de nuvarande kapitalistiska formationerna *en helt särskiljande överflyttning* till andra samhällsklasser, både i en generation och mellan generationerna, även om det finns skillnader mellan olika grupper. Följande kan konstateras:

a) Proportionen av dem som bland dessa löneanställda flyttar under sitt yrkesverksamma liv till andra "socio-professionella" kategorier – vilket tyder på en klassförändring – är betydligt större än för bourgeoisin och arbetarklassen.

b) När det gäller från en generation till en annan, är delen barn till småborgerliga agerande, som tillhör samma klass som sina föräldrar, betydligt lägre än när det gäller arbetarklassen och bourgeoisin: mer än 70 % av arbetarbarnen blir själva arbetare, och mer än 43 % av borgarbarnen blir själva borgare, medan bara 27 % av hela den nya småbourgeoisins barn fortsätter att tillhöra samma klass.²

Vidare:

1) uppvisar dessa agerande en *utmärkande instabilitet* när det gäller innehavet av småbourgeoisins plats, som samtidigt brer ut sig under monopolkapitalismens nuvarande fas. Instabiliteten är utmärkande, eftersom den dels skiljer dessa agerande från bourgeoisins och arbetarklassens agerande, och eftersom den dels är olik den som formellt verkar liknande, nämligen de fattiga bondeklassernas och den traditionella småbourgeoisins. När det gäller de sistnämnda, beror de stora omflyttningar av agerande som kan konstateras, på att deras *plats försvinner* i monopolkapitalismens utveckling.³

2) En stor del av de agerande som omflyttas faller "ned" i arbetarklassen. Det gäller framförallt olika "anställda". Bland manliga "anställda" som förflyttas under sitt yrkesverksamma liv hamnar 28 % av de handelsanställda och 25 % av de kontorsanställda i arbetarklassen. I generationsföljden blir 40 % av sönerna och 17 % av döttrarna till dessa "anställda" arbetare och arbeterskor.

3) När det däremot gäller den del av de småborgerliga agerande *som förflyttas till bourgeoisins plats* går det inte att jämföra, d.v.s. den är mycket större, *än motsvarande del av arbetarklassen*, trots att överflyttningen till bourgeoisin bara gäller en liten minoritet småborgare, och betraktad i sig har mycket liten omfattning. Det finns nästan inga arbetare som under sitt yrkesverksamma liv förflyttas till bourgeoisin, medan ungefär 10 % av de "anställda" som flyttar blir höga tjänstemän och en ännu större del blir mellantjänstemän. I

¹ Källor som omnämnts ovan.

² Man kommer fram till detta procenttal genom att beakta barnen (män och kvinnor) till både de medelhöga tjänstemännen och de olika anställda som *antingen* blir medelhöga tjänstemän *eller* anställda. För dessa sammanställningar har jag grundat mig på INSEE's råmaterial. På grund av den "rörlighets"-ideologi som styr dessa undersökningar görs inte dessa sammanställningar. Det ska påpekas att siffran 43 % av barn till borgare som blir borgare är *vilseledande* eftersom undersökningen bara gäller de barn som är högst 45 år (födda 1919 och senare för undersökningen gjord 1964). Men ett betydande antal barn till borgare har ännu inte hunnit bli borgare då undersökningen gjordes, inte hunnit *ärva* (inte i Bourdieus mening *kulturellt arv* utan verkliga klingande och klirrande pengar) och på så sätt själva direkt bli borgare, d.v.s. återta sin plats – detta är den s.k. återgående rörligheten som Girods undersökningar i Schweiz visat.

³ Angående detta se D. Bertaux' nämnda artiklar.

generationsföljden flyttar ungefär 10,5 % av den nya småbourgeoisins barn över till bourgeoisin, medan detsamma gäller bara omkring 1 % av arbetarbarnen.

Det är nödvändigt att stanna till vid problemets sista aspekt. Tomheten i den borgerliga problematiken runt den *sociala rörligheten* bör understrykas, genom en enkel påminnelse om att den fundamentala delen av samhällsförhållandenas reproduktion (samhällsklassernas reproduktion) inte är de agerandes reproduktion, utan reproduktionen av klassernas platser. Med en helt absurd hypotes i vilken borgarna i generationsföljden blir proletärer, borgarna blir småborgare och tvärtom, eller småborgarna blir proletärer och tvärtom, ändras ingenting väsentligt i den kapitalistiska formationens klasstruktur, eftersom det fortfarande skulle finnas kapitalets plats, arbetarklassens plats, småbourgeoisins plats o.s.v.

Men denna hypotes är naturligtvis absurd, ty även om samhällsklasserna i en kapitalistisk formation inte är stängda "kast" eller "ordnar", är reproduktionen av platserna och reproduktionen av agenterna som innehar platserna i själva verket två sammanhängande aspekter av samhällsförhållandenas reproduktion.

I den nya småbourgeoisins fall är sambandet speciellt. Dess agerande har verkligen mycket oftare "chansen", så att säga, att nå bourgeoisins plats, än arbetarklassens agenter. Den väsentliga övergångsapparaten är fortfarande skolan, som ur denna synvinkel fungerar, medelst det intellektuella arbetets utbildning/kvalificering, som fördelare av vissa av den nya småbourgeoisins agerande till bourgeoisin.

Man kan gå en genväg genom dessa komplicerade fenomen och säga att detta är en exakt politik, som bedrivs av bourgeoisin, och som är särskilt tydlig i de formationer där den har behov av småbourgeoisins stöd gentemot arbetarklassen, t.ex. i Frankrike. Där garanterades länge detta stöd av skolans natur och särskilt viktiga roll i detta avseende (det speciella systemet med inträdesprov t.ex.). Sakförhållandet har verkligen betydande ideologisk inverkan på den nya småbourgeoisin: ideologin runt den "sociala framgången" och "uppåtstigandet" till bourgeoisin, tillsammans med den särskilda roll "utbildningen" tilldelas i detta avseende o.s.v. Dessa ideologiska drag motsvaras av ett *faktiskt underlag*, även om detta underlag är långt från vad den nya småbourgeoisins fantasibilder gör av det. Beträktade i sig, och för hela klassen, är dessa övergångar verkligen mycket begränsade, men de fortsätter att föda illusioner och hopp hos dessa agerande, för dem själva, och isynnerhet för deras barn.

Men även detta berör inte på samma sätt och i lika hög grad *hela* den nya småbourgeoisin. Det finns beaktansvärda skillnader inom den, som också griper in i dess interna uppdelning i fraktioner, som vi ska se.

VII. Den traditionella småbourgeoisins klassbestämning

Innan vi går in på frågan om den småborgerliga ideologin, är det nödvändigt att dröja vid den traditionella småbourgeoisins klassbestämning. Jag håller mig här kort eftersom dess strukturella klassbestämning, som Marx, Engels och t.o.m. Lenin framförallt hade i sikte, ställer färre problem än den nya småbourgeoisins.

Om vi begränsar oss till den traditionella småbourgeoisins plats i produktionsförhållandena, kan vi säga att den omfattar *småproduktion* och *småegendom*.

a) *Småproduktion*. Det rör sig huvudsakligen om olika former av hantverk, eller små familjeföretag där samme agerande är på en gång ägare/förfogare över produktionsmedlen och direkt arbetare. Det finns inte i strikt bemärkelse utsugning, eftersom dessa former inte utnyttjar, eller isåfall bara sporadiskt utnyttjar, lönarbetare. Det är huvudsakligen den faktiske ägaren, eller hans familj, som står för arbetet som inte ersätts i löneform. Småproduktionen får ut profit genom försäljning av sina varor och genom den totala omfördelningen av mervärde, men den pressar inte direkt ut något merarbete.

b) *Småegendom*. Det gäller huvudsakligen *småhandel* i cirkulationsfären, där ägaren till affären med hjälp av sin familj står för arbetet och bara ibland använder lönarbete.

Dessa två grupper inom den traditionella småbourgeoisin har en gemensam plats i produktionsförhållandena som består i att den direkte producenten själv är ägare till arbetsmedlen, d.v.s. i ägandet och frånvaron av direkt utsugning av lönarbete. Denna småbourgeoisin tillhör inte det kapitalistiska produktions sättet, utan den *enkla varuproduktionen*, som historiskt sett var *övergångsformen* mellan det feodala produktions sättet och KPS. Att denna småbourgeoisin finns för närvarande i de utvecklade kapitalistiska formationerna, beror på att denna produktionsform finns kvar i kapitalismens utvidgade reproduktion och på de former reproduktionen har tagit. Redan Marx och Engels underströk att denna småbourgeoisin tenderar att gå under, genom att det kapitalistiska produktions sättets dominans och reproduktion etableras.

VIII. Den småborgerliga underideologin och småbourgeoisins politiska ståndpunkt

Den nya småbourgeoisins strukturella bestämning i den samhällsliga arbetsdelningen koncentreras i dess verkan på de agerandes ideologi, som direkt påverkar de politiska klassståndpunkterna. Låt oss på en gång säga att denna verkan skiljer sig inom de olika fraktionerna av den nya småbourgeoisin, som bestämningen kan avgränsa i de nuvarande omvandlingarna. Det hindrar inte att denna ideologiska verkan har en gemensam kärna, som är utmärkande för hela den nya småbourgeoisin. Slutligen uppvisar denna ideologiska inverkan på den nya småbourgeoisin ett nära släktskap med den som den *traditionella småbourgeoisins* egen klassbestämning har på dess ideologi, och därmed rättfärdigas deras gemensamma klasstillhörighet, till småbourgeoisin.

I

Det är nödvändigt att först lägga fram några riktlinjer för genomgången av den småborgerliga ideologin. På grund av småbourgeoisins klassbestämning i en kapitalistisk formation har den i själva verket ingen autonom klasståndpunkt på lång sikt. De två huvudklasserna är bourgeoisin och proletariatet. I klassideologins starka mening existerar bara de två huvudklassernas ideologi, de som förblir politiskt motsatta ända till slutet. Det innebär att såsom koherenta och relativt systematiska enheter existerar bara den dominerande borgerliga ideologin, och den med arbetarklassen förbundna ideologin.

I småbourgeoisins fall kan man därför bara tala om en *småborgerlig underideologi*. Inom ramen för den ideologiska klasskampen (de olika ideologierna existerar inte ”i sig” inom den ”allmänna ideologins” stängda fält) består denna underideologi av den (dominerande) borgerliga ideologins inverkan på de småborgerliga agerandes egna aspirationer angående deras specifika klassbestämning. Den borgerliga ideologin inverkar givetvis också på arbetarklassen, annars skulle den inte vara dominerande. Men där slår dess verkan mot en klasspraktik i hjärtat av den kapitalistiska utsugningen, och tar andra former än när det gäller småbourgeoisin. Bakom den borgerliga ideologins inverkan på arbetarklassen skymtar alltid det Lenin kallade ”klassinstinkten”, och som inte är annat än klassbestämningens ständiga återkomst i praktiken, en klassbestämning som i fabriken och i den materiella produktionen bär upp mervärdesutvinningen.¹

I den borgerliga ideologins anpassning/förvridning till småbourgeoisins egna aspirationer, invävs specifika ideologiska element som kommer från småbourgeoisins klassbestämning. Småbourgeoisin som också är utsugen och dominerad av kapitalet, men på ett helt annat sätt än arbetarklassen.

Vidare finns det i en kapitalistisk formation samtidigt en ideologi som hänger samman med arbetarklassen. Själva den dominerande ideologin (en kapitalistisk formations ”kultur”) har i sin ”diskurs” ”element”, som Lenin påpekade, från denna ideologi. Det kan t.o.m. ta formen av en ”borgerlig socialism”, som Marx påpekade i *Manifestet*, eller under kapitalismens början när det gällde de ”feodala” storgodsägarna av en ”feodal socialism”. När det gäller småbourgeoisin är situationen naturligtvis en annan. Det är en klass som själv är utsugen och dominerad, och detta förhållande visar sig i att dess ideologi innehåller element från arbetarideologin, tätt sammanlänkade med de element som tillhör småbourgeoisins utsugning och underkastelse. Arbetarklassens ideologi har en egentlig närvaro i den småborgerliga underideologin på ett mycket mer direkt och omfattande sätt än när det gäller den dominerande ideologin. Arbetarideologins närvaro i den småborgerliga underideologin fyller en särskild funktion eftersom den motsvarar småbourgeoisins egentliga verkliga polarisering.

Det tyder på två saker:

1) Dels att arbetarideologins närvaro i den småborgerliga underideologin hela tiden tenderar att samtidigt domineras av de specifikt småborgerliga ideologiska elementen, och av den borgerliga ideologin, som också med sin närvaro bygger upp den småborgerliga ideologin. *Med andra ord är den småborgerliga underideologin ett särskilt slagfält och område för kampen mellan den borgerliga ideologin och arbetarklassens ideologi, med inslag av specifikt småborgerliga element.* Detta kampfält är inte ett *obestämt* område, utan det omgärdas av den borgerliga ideologin och de småborgerliga ideologiska elementen. Arbetarideologins erövringar och framgångar, för att fortsätta med den militära metaforen, i en kapitalistisk formation *på just det fältet*, som har en avgörande betydelse intas inte desto mindre ständigt av dessa småborgerliga element. Även när småborgerliga sektorer intar arbetarklassens ståndpunkter gör de det ofta, enklare uttryckt, genom att samtidigt fylla dem med sin egen ideologiska praktik. Men det sker inte likformigt. Området är inte obestämt, och det är inte heller *enhetligt* på grund av de fraktioneringar/polariseringar som skär genom småbourgeoisin i dess klassbestämning. Det hindrar alltså inte att hela bitar av småbourgeoisin kan inta arbetarklassens klasständpunkt, och dessutom placera sig på arbetarklassens eget ideologiska fält. Här har för övrigt arbetarklassens revolutionära organisationer en av sina uppgifter.

¹ Den borgerliga ideologins speciella betydelse för skapandet av den småborgerliga underideologin gör det möjligt att begripa ett avgörande faktum som f.n. uttrycks i hela sin omfattning: varje ideologisk kris inom bourgeoisin får direkt återverkningar inom småbourgeoisin, och påverkar alltså direkt dess klasständpunkter.

2) Men å andra sidan betyder det här också att småbourgeoisins specifika ideologiska element också kan ha inverkan på *arbetarklassens ideologi*, på grund av småbourgeoisins egen klassbestämning, på ett särskilt sätt i förhållande till den borgerliga ideologins specifika inverkan. Det är för övrigt den huvudfara, som hela tiden lurar på arbetarklassen. Det kan ta formen av en sammansmältning av dessa element och arbetarideologin i gestalt bl.a. av *småborgerlig socialism* inom arbetarklassen, men det har också förut tagit formen av *anarko-syndikalism* och *revolutionär syndikalism*.

Det gäller att ha dessa anmärkningar i minnet för analyserna som följer. De är i själva verket kopplade till viktiga förutsättningar: de olika ideologierna och underideologierna kan bara existera i ideologisk klasskamp, och ska huvudsakligen ses, inte som uppbyggda begrepps-enheter, utan i sin materialisering och klasspraktik.² Det är utifrån dessa principer det enas inverkan på det andra kan begrundas. Det rör sig inte om *redan uppbyggda* enheter, som ”sedan” påverkar de ”andra” genom mellanhänder/överföringar, enligt den förenklade bilden av en rad ideologiska länkar som ”för vidare” till övriga sin samverkan (interaktion), kort sagt en ”kedjepåverkan”. *Själva uppfattningen om ”överföring” (om ”ömsesidigt inflytande”) i uppbyggandet av det ideologiska fältet är i grunden felaktig.* Den ideologiska kampen finns där, som sådan i uppbyggningen av all klassideologi, d.v.s. inom den. Det gäller isynnerhet den småborgerliga underideologin, som varken är ett ”relä” eller en ”överföringslänk” för den borgerliga ideologins ”inflytande” på arbetarklassen. Om den kommer in i denna påverkan, beror det på att den själv är det ställe där den borgerliga ideologin, arbetarideologin och småborgerliga ideologiska element finns samtidigt på ett särskilt sätt.

II

Med hänsyn till den nya småbourgeoisins klassbestämning upptäcker man följande grundläggande ideologiska drag:

1) Ett ideologiskt antikapitalistiskt drag, men som ligger nära reformistiska illusioner. Den nya småbourgeoisins utsugning upplevs huvudsakligen i löneformen och i ägandets roll för utsugningen, men också i förfogandet, eftersom produktionsmedlen ofta är gömda (icke produktivt lönarbete). Kraven gäller huvudsakligen inkomstfrågor och koncentreras ofta runt en *omfördelning av inkomsterna* genom ”social rättvisa” och en ”jämlig” skattepolitik, som är den bas den småborgerliga socialismen ständigt återfaller på. De småborgerliga agerande vill ofta, trots att de är fientliga till de ”stora rikedomarna”, bevara lönehierarkin, samtidigt som de understryker nödvändigheten av mer rättvis ”rationalisering”. Här finns den ständiga skrällen för proletarisering, som uttrycks i motstånd mot en revolutionär omvandling av samhället, på grund av den otrygghet som upplevs i förhållande till lönen och på grund av penningfetischismen. Tillsammans med dessa agerandes egen isolering i konkurrensen på den kapitalistiska arbetsmarknaden och i själva deras arbetsvillkor – eftersom socialiseringen av arbetsprocessen inte har den effekt för dem (och alltså inte klassolidaritet), som den har för arbetarklassen som är direkt invecklad i produktionen, – ger det upphov till de speciella *korporatistiska formerna för den fackliga kampen*. Isoleringen i konkurrensen är grunden till ett sammansatt ideologiskt förlopp som får sin gestalt i den *småborgerliga individualismen*.

2) Ett drag som ifrågasätter de politiska och ideologiska förhållanden, som dessa agerande underkastas och som inte ligger nära omstörtning av dessa förhållanden, utan ”nyanpassning” av dessa förhållanden, genom ”medbestämmande”. Krav till kapitalet på att ta över en större del av ”ansvaret” i den ”beslutande makten”, och för en ”uppvärdering” av det intellektuella

² L. Althusser, ”Idéologie et appareils idéologiques d'Etat” i *La Pensée*, 1970. Det är som bekant det grundläggande felet i de olika ”sociologiska undersökningarna” som försöker infänga olika klassers eller klassfraktioners ”medvetande” genom de agerandes ”frågor” och ”svar” och som det finns många exempel på. Se när det gäller detta D. Vidals riktiga påpekanden i *Essai sur l'idéologie*, 1971.

arbetet till dess "rätta värde". Det leder i allmänhet inte till något ifrågasättande av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete i förhållande till arbetarklassen. Det uttrycks tvärtom ofta i krav på "rationalisering" av samhället, som skulle låta det intellektuella arbetet blomma utan profitens "hinder", kort sagt i form av "vänster-teknokratism". Den tvetydiga form som kraven på "självstyre" tar hos vissa småborgerliga grupper (tekniker t.ex.) är väl känt, för att bara ta ett exempel. Dessa krav innebär för dem att de i en ny form tar bourgeoisins plats, medan de för arbetarklassen sammanfaller med arbetarkontroll. Kraven fixeras vid "organisations"-former, krav på "decentralisering" av beslutsprocessen, av förändring av arbetets "auktoritära" ram, utan något mer grundläggande ifrågasättande. Den anti-auktoritära kampen, som här utvecklas i form av revolt mot byråkratiseringen och uppsplittringen av det intellektuella arbetet, är långt från den omfattning och det innehåll som den anti-hierarkiska arbetarkampen har. De småborgerliga agerande är för övrigt starkt fästa vid hierarkin, visserligen "anpassad", både i deras interna relationer och i deras relationer till arbetarklassen.

Det är överflödigt att påpeka att detta drag varken är allmänt eller beständigt i hela den nya småbourgeoisin. Jämsides finns underkastelse och interiorisering av de "moraliska värdena", av "ordning", "disciplin", "auktoritet", den "rättmätiga hierarkin", ledningen o.s.v. i de grupper som underkastas den samhälleliga arbetsdelning vi tagit upp. Samtidigt som de kritiserar sina existensvillkor och ger de socialdemokratiska regeringarna ett värdefullt stöd, utgör de också en lika omfattande bas för den kända tysta majoriteten.

3) Ett ideologiskt drag angående förändring av deras situation, inte genom en revolutionär omvandling av samhället, utan genom *myten om stegen*. Rädd för proletarisering nedifrån, attraherad av bourgeoisin ovanför, hoppas den nya småbourgeoisin ofta på ett "avancemang", en "karriär", på det "sociala uppåtstigandet", kort sagt på att bli borgare (se de ideologiska aspekterna på den *borgerliga mimetismen*), genom den "individuella" övergången uppåt av de "bästa", de mest "kompetenta". Än en gång finner vi den småborgerliga individualismen. Detta koncentreras för den nya småbourgeoisin särskilt till skolan på grund av den roll den spelar i detta avseende. Man tror alltså på en "neutral kultur", och på skolan som en övergångsbrygga, eller en cirkulationsgång, där de bästa utmärks och kan stiga upp till en borgerlig ställning, eller åtminstone till en högre ställning i det intellektuella arbetets egen hierarki. Alltså krav på en "demokratisering" av apparaterna, för att de ska ge "lika möjligheter" åt de individer som är mest lämpade att delta i "eliternas förnyelse", utan att röra vid själva den politiska maktstrukturen. Den elitära uppfattningen om samhället i form av "meritokrati", är tätt kopplad till småbourgeoisins vilja till samhällelig rättvisa. Denna attityd gäller inte enbart skolan, utan kan vidgas till att gälla, i olika utsträckning, i de olika samhällsformationerna alla Statsapparater (det gäller ibland också armén). De uppfattas då som stegar för de underordnade och mellanagenternas avancemang, som ju ofta kommer ur småbourgeoisin. Denna attityd hos småbourgeoisin kan överföras till en bild: *småbourgeoisin har inte sönder de stegar som den inbillar sig kunna klättra uppför*.

4) Ett ideologiskt drag är "makt-fetischismen", som Lenin talade om, och som den här gången angår attityden gentemot Statens politiska makt. På grund av denna småbourgeoisins ställning som *mellan*-klass, polariserad mellan bourgeoisin och arbetarklassen, och också på grund av dess agerandes isolering (småborgerlig individualism), har den en stark tendens att betrakta Staten som en kraft som i sig är neutral, och vars roll skulle vara att agera som skiljedomare mellan samhällsklasserna. Den klassdominans som småbourgeoisin underkastas av bourgeoisin genom Staten, uppfattas ofta som en "teknisk" deformation av Staten, som går att rätta till genom en "demokratisering", som skulle vara i linje med dess rätta natur. Krav som gäller "administrationens" "humanisering" och "rationalisering", mot Statens "teknokratiska centralism", och som inte frilägger den politiska maktens egentliga natur.

Dessutom måste tas i beaktande, för det första den småborgerliga individualismen och mellanställningen som är grunden till småbourgeoisins omöjlighet att organisera sig på lång sikt i ett eget och autonomt politiskt parti, och för det andra:

- a) småbourgeoisins ställning i förhållande till det intellektuella arbetet och det faktum att Statsapparaten, som rättfärdigar uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete, också befinner sig på det intellektuella arbetets sida;
- b) det faktum att Statsorganisationen innebär rättfärdigandet av den byråkratiserade hierarkin och auktoriteten, som en stor del av småborgarna underkastas;
- c) och slutligen Statens roll i fördelningen/kvalifikationen av småborgerliga agerande.

Dessa fakta bestämmer ofta en sammansatt attityd hos småbourgeoisin som *identifierar sig med* Staten som den anser rättmätigt vara *dess* Stat och *dess* legitima politiska organisatör. Det är väl känt att detta i Frankrike har yttrat sig i den republikanska vänsterjakobinismen, som är långt från försvunnen. Statens roll som apparat för klassdominansen upplevs som en "abnormitet" hos en Stat vars "auktoritet bör återupprättas" genom "demokratisering", d.v.s. genom att öppna den för småbourgeoisin, och få den att respektera "allmänintresset", där det förstås att "allmänintresset" är dess intresse såsom mellanklass, förmedlare mellan bourgeoisin och proletariatet. Det är här som det finns en tendens till en "*korporatistisk Stats*"-uppfattning, som är en degraderad form av den kända *Statssocialismen*. Till detta bör läggas att denna ideologiska aspekt är särskilt påfallande hos de småborgerliga statstjänstemannaskikten, som själva är direkt underställda denna interna ideologi, som utmärker Staten som apparat. Det ideologiska draget med en neutral Stat, som representerar allmänintresset, spelar en större roll här, eftersom det är en väsentlig del av Statsapparaternas interna ideologi.

Det är känt att dessa ideologiska aspekter ofta tar formen av krav på "socialism" genom "välfärdsstaten" (den "sociala Staten") som styr och rättar till de "sociala ojämlikheterna". Men det är också känt att de jämsides kan knytas till vissa aspekter på den "starka Staten" i form av *social cesarism*. Det har tidigare visat sig i ett särskilt förhållande mellan de olika fascismerna och bonapartismerna och stora delar av denna nya småbourgeoisin.

5) Men dessa aspekter läggs också samman med de särskilda formerna för de småborgerliga agerandes *revolt* mot sina existensvillkor, som också hänger samman med deras klassbestämning. Det är en omfattande fråga, som också gäller problemet med klasständpunkter. Därför nöjer jag mig här med att peka på att de våldsamma revoltexplosionerna ibland tar formen av "småborgerliga bondeuppror (jacqueries)" som hänger samman med den småborgerliga individualismen: kult av våldet som sådant, tillsammans med förakt för organisationsfrågan, helt anti-statliga reaktioner som sammanfaller med den "småborgerliga anarkismens" former o.s.v. Dessa revolter är utmärkande för perioder då dessa agerande, utan eget politiskt projekt på lång sikt, inte har förenat sig med arbetarklassens ståndpunkt, och handlar på ett symmetriskt motsatt sätt till de attityder som tidigare bestämde dem, alltså med en revolt som fortfarande i sin opposition bestäms av den borgerliga ideologin. Där ligger som känt kärnan i "den småborgerliga ultra-vänsterismen".

III

Låt oss nu övergå till den *traditionella småbourgeoisin*. Trots att den besitter en annan plats än den nya småbourgeoisin i de ekonomiska förhållandena är den likväl karaktäriserad på den ideologiska nivån, fast det finns vissa skillnader, av drag som är analoga med den nya småbourgeoisins. Det beror på att de ekonomiska förhållanden som utmärker den traditionella småbourgeoisins plats placerar den med särskilda aspekter i ett polariseringsförhållande till bourgeoisin och arbetarklassen. Den gemensamma ideologiska inverkan visar sig i de två gruppernas analoga klasständpunkter, eftersom båda påverkas av klasspolariseringen.

Man kan alltså hävda att dessa båda grupper tillhör samma klass, småbourgeoisin. Men endast på villkor att genast precisera att småbourgeoisin inte är en klass som de två huvudklasserna i en kapitalistisk samhällsformation, bourgeoisin och arbetarklassen, och isynnerhet inte uppvisar den enhet som utmärker dessa. Den traditionella småbourgeoisin (småhandlare, hantverkare) kan inte föras samman med den nya småbourgeoisin på samma sätt som t.ex. bankkapitalet med industrikapitalet, när det gäller bourgeoisin. De småborgerliga gruppernas heterogena ekonomiska förhållanden finns fortfarande där. Att det går att betrakta den traditionella småbourgeoisin och den nya småbourgeoisin som tillhörande samma klass, beror på att samhällsklasserna enbart kan bestämmas i klasskampen, och att dessa två enheter polariseras just i förhållande till bourgeoisin och proletariatet.³

I den traditionella småbourgeoisins fall, som väsentligen tillhör den enkla varuproduktionen, har den ideologiska effekten studerats ingående av Marx, Engels och Lenin. De håller i detta fall fast vid att i detta fall småproduktion och småegendom på den ekonomiska nivån:

1) skiljer sig både från bourgeoisin (de tillhör inte kapitalet helt enkelt och krossas så småningom av det) och från arbetarklassen (de äger produktionsmedel och butiker och utför inte, trots att de är direkta producenter, produktivt kapitalistiskt arbete, mervärde (något som är viktigt när det gäller hantverk); 2) de närmar sig både bourgeoisin (ägandet, som de är starkt fästade vid) och arbetarklassen (de är själva direkta producenter).⁴

Polariseringen har ofta på den ideologiska nivån följande verkan:

a) Ett ideologiskt antikapitalistiskt ”status quo”-drag. Mot de ”stora rikedomarna” och de ”stora egendomarna”, men ofta fruktan för en revolutionär omvandling av samhället, ty denna grupp är oerhört angelägen om sin (lilla) egendom och fruktar att bli proletariserad. Starka krav mot monopolen, eftersom denna småbourgeoisin allt eftersom krossas och elimineras av monopolkapitalismen, men ofta i form av ett bakåtsträvande, en återgång till ”jämlika möjligheter”, till en ”rättvis konkurrens”, såsom denna småbourgeoisin vrångbild föreställer sig sitt förflutna under konkurrenskapitalismen. Denna småbourgeoisin vill ofta ha förändringar utan att förändra systemet. Också här kan urskiljas en vilja till ”medbestämmande” i den politiska maktens ”spridning”, i form av en korporativ stat och ett karaktäristiskt motstånd mot en radikal omvandling av makten.

b) Ett ideologiskt drag som intimt hänger samman, inte med samhällets radikala omvandling, utan med myten om stegen. Den sammanlänkas med dessa småborgerliga ägandes ekonomiska isolering i konkurrensen, som också ger upphov till småborgerlig individualism. Rädd för proletarisering nedifrån, attraherad av bourgeoisin ovanför: även dessa småborgerliga ägande strävar efter att bli borgare genom de ”bästas” och mest ”kapablas” individuella övergång uppåt (genom att bli småföretagare). Även här tar denna aspekt ofta

³ Det är den tes som jag försvarade och försökte bevisa i *Fascism och Diktatur*, fast antagligen på ett alltför snabbt sätt eftersom den inte ingick i mitt väsentliga analysobjekt. Den tycks mig emellertid fortfarande fundamentalt riktig. Sedan dess har samma tes hävdats ur en annan vinkel av Baudelot och Estabiet: ”Småbourgeoisin ... består av heterogena samhällsskikt som kommer ur tidigare produktionssätt ... och av nya skikt som skapats av det kapitalistiska produktionssättets utveckling ... Enheten mellan dessa skikt på den ekonomiska nivån består av negationer (varken borgare eller proletärer). Denna enhet är inte bara en rest som teorin har svårt att integrera: den vilar på objektiva motsättningar i varje småborgares materiella existensvillkor. Det som håller samman enheten finns på den ideologiska nivån och visar sig i ständigt förnyade kompromissformer med identisk struktur mellan den borgerliga ideologin och den proletära ideologin.” (*L'Ecole capitaliste en France*, s. 169, not 28).

⁴ I förbifarten kan vi även här se att arbetsdelningen manuellt/intellektuellt arbete har en sekundär betydelse för klassbestämningen av dessa ägande. Eftersom de just är avhängiga av den enkla varuproduktionen är de inte i sitt förhållande till bourgeoisin och till arbetarklassen direkt underkastade denna uppdelning i dess specifika kapitalistiska form (hantverkaren är ett tydligt exempel på det).

elitär form, en förnyelse av ”eliterna”, småbourgeoisins ersättning av bourgeoisin som ”inte fyller sin uppgift” genom det kapitalistiska samhällets ”demokratisering”.

c) En ideologisk makt-fetischism. På grund av ekonomisk isolering (småborgerlig individualism), och åtskillnad från bourgeoisin och arbetarklass, tro på en neutral Stat ovanför klasserna. Denna småbourgeoisin väntar sig att en riktigt ”demokratiserad” Stat kommer att få mannen att falla ned, kort sagt stoppa nedåtgåendet. Det utesluter inte våldsamma påtryckningar mot Staten. Den småborgerliga isoleringen, tillsammans med denna småbourgeoisins allmänna brist på kapacitet att organisera sig i ett eget, autonomt parti, det faktum att den betraktar Statsapparaterna (administrationen, armén, polisen) som vägar uppåt, ger dessutom ofta upphov till Statsdyrkan. I dessa fall identifierar sig även denna småbourgeoisin med Staten, vars neutralitet skulle sammanfalla med dess egen, och betraktar sig själv som en neutral klass mellan bourgeoisin och proletariatet, som grundpelare för en Stat som skulle vara ”dess” Stat. Den har aspirationer på att vara samhällets ”skiljedomare”. Staten framstår då genom sina olika grenar och apparater som denna småbourgeoisins direkta politiska organisatör. Denna småbourgeoisin, som ofta varit den ”demokratiska republikanska ordningens” stöttepelare, och också en viktig del av ”vänsterjakobinismen”, t.o.m. av en småborgerlig socialism, har också gett de olika fascismerna och bonapartismerna ett masstöd.

d) Denna sammansatta attityd hos den traditionella småbourgeoisin gentemot Staten hänger också ihop med den ideologi som inympats i den av Statsapparaterna. Den huvudsakliga rollen här har inte så mycket skolan (intellektuellt arbete), utan den specifika apparat som *familjen* utgör: det hänger samman med *familje-exploateringen* i dessa agerandes ekonomiska existens. För denna småbourgeoisin är det det säkraste stället för spridning av borgerlig ideologi, på grund av den avgörande roll familjen spelar i motståndet mot en radikal omvandling av samhällsförhållandena, och som är särskilt effektiv när det gäller dessa agerande, och som förenar dem med den nya småbourgeoisin i *paret familj-skola*.

e) Och slutligen ett sista element som är så känt att det inte behöver särskilt understrykas. Formerna för den våldsamma revolt som i bestämda konjunkturen utmärker denna småbourgeoisin är ofta det ”småborgerliga bondeupprorets” former, som utmärks av den för den småborgerliga individualismen typiska ”anarkismen”, eftersom det inte finns någon autonom långsiktig politisk klasständpunkt, och eftersom den inte intar arbetarklassens ståndpunkt.

IV

Den gemensamma ideologiska inverkan på hela småbourgeoisin förs över till *klasständpunkternas nivå*.

Småbourgeoisin har alltså inte någon egen och autonom klasständpunkt på lång sikt. Det betyder helt enkelt att bara den borgerliga vägen och den proletära vägen (den socialistiska vägen) finns i en kapitalistisk samhällsformation: det finns ingen ”tredje väg” i motsats till vad som hävdas av olika uppfattningar om ”medelklassen”. De två huvudklasserna är bourgeoisin och arbetarklassen. Det finns inte något ”småborgerligt produktionsätt”. Det innebär bland annat att *småbourgeoisin aldrig någonsin någonstans har varit den politiskt dominerande klassen*. Vad som ibland har uppträtt är följande:

a) att den i bestämda konjunkturen och regimer har innehaft den *härskande klassens* plats, som har sammanfallit med bourgeoisins politiska dominans och hegemoni. Det var bl.a. fallet under fascismernas första period, och också nu i vissa militära och bonapartistiska diktaturer i beroende länder, antingen i den ”progressiva” formen då det sammanfaller med politisk dominans av vissa borgerliga sektorer med ”nationella” aspirationer (Peru är ett exempel, eller den peronistiska populismen tidigare), eller också i ”reaktionär” form, då det sammanfaller med *komprador*-bourgeoisins politiska dominans (Brasilien t.ex.). Men detta har också

uppträtt i andra former i de europeiska länderna. Det räcker med att nämna början på Tredje Republiken i Frankrike, eller vissa socialdemokratiska regimer;

b) att den har lyckats, med hjälp av vissa regimer och särskilda kriser, få iväg en stor del av den gamla bourgeoisin och genom ett komplicerat ekonomiskt-politiskt förlopp ta dess plats (Egypten under Nasser t.ex.), eller till och med ersätta den utländska koloniala bourgeoisin med en form av Statsbourgeoisin (det är fallet i vissa afrikanska länder). Men i dessa fall är den politiskt dominerande klass som bourgeoisin (bourgeoisin vars plats den intagit), och inte alls längre som småbourgeoisin.

Låt oss komma tillbaka till vårt problem. Det faktum att småbourgeoisin inte har någon autonom klasständpunkt på lång sikt *innebär* att dess klasständpunkt enbart kan befinna sig inom styrkeförhållandet bourgeoisin/arbetarklass, och på det sättet förenas med (spela en roll *för* eller *emot*) antingen bourgeoisins klasständpunkt eller arbetarklassens klasständpunkt.

Detta sker på ett komplicerat sätt. Först och främst därför att småbourgeoisin ändå kan ingripa i bestämda konjunkturen och på kort sikt, på den politiska scenen som en *autentisk samhällskraft*, med sin *specifika vikt* och på ett *relativt autonomt* sätt. Det är ett avgörande faktum som ofta undgick den marxistiska analysen och kommunistpartiernas praktik på III:e Internationals tid. Men även i dessa ganska sällsynta fall (eftersom de kräver något som är *exceptionellt*, nämligen småbourgeoisins organisering i ett *specifikt småborgerligt parti*) väger den relativt autonoma konjunkturella ståndpunkten ur ett mer långsiktigt historiskt perspektiv antingen för bourgeoisin, eller för arbetarklassen. Det komplicerade i situationen hänger också ihop med att de småborgerliga ståndpunkterna ofta förenas med den ena eller andra huvudklassen på ett indirekt sätt. Det gäller först och främst då ståndpunkten förenas med den borgerliga klasständpunkten. Förloppet visar sig sällan i en uttrycklig och deklarerad allians mellan bourgeoisin och småbourgeoisin, ty i själva verket är alliansen oerhört motsättningsfylld och explosiv. Istället förverkligas den genom att småbourgeoisin ger ett särskilt stöd till Staten, som betraktas som "dess" Stat. Det gäller också med andra former när ståndpunkterna närmar sig den proletära klasständpunkten. De markeras ändå av småborgerliga ideologiska drag.

Polariseringen av småbourgeoisins klasständpunkter, som beror på dess polarisering i den samhälleliga arbetsdelningens strukturella bestämning (förmedlande klass) visar sig i kända fakta som dess *politiska instabilitet*, dess *vacklan* eller *svängning* från en borgerlig klasständpunkt till en proletär klass-ståndpunkt. Dessa småborgerliga grupper kan ofta "svänga över" beroende på konjunkturen, och med mycket korta tidsintervaller, från en borgerlig klasständpunkt till en proletär klasständpunkt, och vice versa (det räcker med att påminna om förloppet i maj och juli 1968 i Frankrike). Det är självklart att ordet "vacklan" inte ska uppfattas som något drag i småbourgeoisins *natur* eller *väsen*, utan handlar om dess ställning i klasskampen. Denna vacklan är inte ett *fritt fall*, utan beror på de gränser som kapitalismens stadier och faser sätter upp, och de konjunkturen som utmärker dem.

Polariseringen av klasständpunkten skär med komplicerade linjer genom hela småbourgeoisin, både den traditionella och den nya småbourgeoisin. Det visar sig i att i en kapitalistisk formation så gott som samtliga konjunkturen isynnerhet i den nuvarande fasen, intar "delar" av den traditionella småbourgeoisin och av den nya småbourgeoisin borgerliga klasständpunkter, och "delar" proletära klasständpunkter.

Det leder direkt till en rad andra frågor som framförallt gäller den nya småbourgeoisin på grund av dess nuvarande stora omfattning:

1) I vilken utsträckning täcker polariseringen av dess klass-ståndpunkt nuvarande förändringar i dess existensvillkor?

2) I vilken utsträckning sammanfaller den differentiella polariseringen av klasståndpunkterna inom den nya småbourgeoisin ("delar" som intar borgerliga klasståndpunkter, "delar" som intar proletära klasståndpunkter) med differentieringen i *klassfraktioner*? Hur ska dessa fraktioner i så fall avgränsas?

3) Vilken ställning har i detta avseende den traditionella småbourgeoisin?

IX. Den nuvarande situationen och frågan om den nya småbourgeoisins klassfraktioner

1. De nuvarande förändringarna

I

Jag behandlar först dessa problem i samband med den nya småbourgeoisin. Eftersom jag betraktar den omtalade nuvarande ökningen av denna småbourgeoisin i förhållande till arbetarklassen i de utvecklade kapitalistiska länderna som en effekt av det huvudsakliga problemet, kommer jag inte att dröja vid den frågan och nöjer mig med några korta anmärkningar.

De olika uppfattningar om den "tertiära" sektorns utveckling i världen som redan uppträdde mellan de två världskrigen och som mångfaldigats efter 1945, grundar sig huvudsakligen på följande: a) En teknisk uppfattning om "teknologiska framsteg" (automatisering o.s.v.), som förutsätter en "teknisk och vetenskaplig revolution", och som utvecklas oberoende av produktionsförhållandena, och som sådan och i sig implicerar en radikal minskning av arbetarklassen. b) en fantastisk manipulering av statistik där det tydligaste ideologiska exemplet är distinktionen mellan "primär", "sekundär" och "tertiär" sektor i förhållande till vilken INSEE's "socio-professionella" kategorier framstår som exemplariskt stringenta, och det vill inte säga lite. c) U.S.A. framställs som föregångaren på den enda väg som de andra imperialistiska metropolerna, isynnerhet Europa, men också de "underutvecklade" länderna, oundvikligen kommer att följa.

Det felaktiga i de två första förutsättningarna är alltför uppenbart för att jag ska behöva ta upp det. Men jag griper tillfället för att, i samband med den sista punkten, först och främst säga att i de kapitalistiska förhållandenas nuvarande internationaliseringsfas *måste arbetarklassens relativa och absoluta ökning först ses i hela den imperialistiska kedjan*, och inte enbart i metropol-zonen eller i en viss metropol. För att ta ytterligare ett steg står det klart att U.S.A:s situation inte kan betraktas som Europas förebild. Den amerikanska arbetarklassens stora absoluta och relativa minskning i förhållande till ökningen av de icke produktiva löneanställda i U.S.A., som är tydlig framförallt efter andra världskriget, beror huvudsakligen dels på omfattningen av den amerikanska kapitlexporten, och dels på att U.S.A. på sätt och vis blivit världens administrativa centrum (det är inte ett exempel som Europa kan tänkas följa. Jag nöjer mig här med ett bevis *a contrario*: situationen i Storbritannien, där antalet icke produktiva löneanställda, som hade ökat betydligt, minskade anmärkningsvärt från den stund landet slutade vara en imperialistisk makt av högsta rang.

Likväl är det så att den snabba ökningen av icke produktiva löneanställda är ett reellt och betydelsefullt faktum i de viktigaste utvecklade kapitalistiska länderna. Samtidigt som jag inte tar risken att framföra exakta siffror (vilket kräver ett stringent och omfattande arbete och som enligt mig ännu inte genomförts¹) vill jag säga följande vad gäller Frankrike: arbetarklassen *befinner sig i absolut och relativ ökning* och har från 1954 till 1968 ökat med omkring 5,6 % (nu utgör den mellan 41 och 42 % av den aktiva befolkningen), de icke produktiva löneanställda har ökat i snabbare takt, omkring 10 %. Man måste alltid ha begrepp om de absoluta siffror som dessa procenttal gäller: arbetarklassens 5,6 % ökning betyder i absoluta siffror en ökning av individer betydligt större än de icke produktiva löneanställdas 10 %.

Hur det än ligger till med det är de huvudsakliga skälen till detta fenomen, om vi bortser från de särskilda dragen i varje samhällsformation, monopolkapitalismens utmärkande drag, isynnerhet i den nuvarande fasen:

¹ Här vill jag påpeka de mycket intressanta artiklar vad gäller reservationerna gentemot den statsmonopolistiska synen som Cl. Quin och Ch. Lucas publicerats i *Economie et Politique*, juni 1973.

a) dominantens skiftning i exploateringen av arbetarklassen i riktning mot intensiv utsugning av arbetet (som inbegriper frågan om arbetets produktivitet och de teknologiska omvandlingarna) och som betecknar en minskning av delen *levande arbete* i förhållande till det *döda arbetet*;

b) *löneformens spridning* genom radikal underkastelse av arbetskraften i de icke produktiva sektorerna under monopolkapitalet, samtidigt med den nuvarande upplösande inverkan monopolkapitalismen har på andra produktionsformer (minskning av olika "oberoende" producenter);

c) beaktansvärd, men underordnad ökning av den verksamhet som har att göra med kommersialiseringen av produkter och varornas cirkulation (diversifiering av slutprodukter), och också med kapitalets realisering (penningkapital, banker, försäkringar o.s.v.);

d) den likaså beaktansvärda ökningen av antalet Statstjänstemän (inräknat alla allmänna tjänster) som har en stor del i den allmänna ökningen av det icke produktiva lönarbetet, och som hänger ihop med Statens ökande ingripande funktioner, som är typiska för monopolkapitalismen, och isynnerhet för dess nuvarande fas.

Men jag vill upprepa att när de olika ideologierna om den "tertiära" sektorn förts åt sidan, återstår att denna aspekt på problemet inte är den viktigaste. Dels därför att arbetarklassens hegemoniroll inte kan bedömas på grundval av statistik och siffror, dels därför att den väsentliga frågan, idag mer än någonsin gäller arbetarklassens *allianser*.

II

Jag kommer då tillbaka till frågan om den nya småbourgeoisins klassfraktioner. Det gemensamma i klassbestämningen av den nya småbourgeoisin och dess ideologiska verkan visar helt enkelt (men redan det är mycket viktigt) att den och dess delar *skiljer sig* från arbetarklassen: dels kan de alltid polariseras i bourgeoisins riktning, och dels förblir de även när de är polariserade i arbetarklassens riktning, ofta i sina ståndpunkter markerade av den ideologiska påverkan som är typisk för deras klass.

Men vi har redan lagt märke till att den samhällsliga arbetsdelningens klassbestämning, när det gäller utsugningen, när det gäller uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete, när det gäller byråkratisering av arbetsprocessen (ideologiskt-politiska förhållanden), och när det gäller reproduktionen av de agerande, visserligen avgränsar en gemensam plats för hela den nya småbourgeoisin, men dels inte utmärker den i dess helhet på samma sätt, och dels samtidigt inför *klyftor* inom den nya småbourgeoisin.

Det är dessa klyftor vi nu kommer att understryka och då införa några särskilda element som gäller den *aktuella situationen*. Men vi får inte förlora ur sikte:

a) att när vi *nu* understryker dessa element är det just för att visa att de inte ändrar något vad gäller hela den nya småbourgeoisins klasstillhörighet, och den förblir småborgerlig (vilket är väsentligt när det gäller allianser);

b) att dessa element inte framträder för första gången i monopolkapitalismens nuvarande fas, utan enbart är en förstärkning av tendenser som verkade redan under mellankrigstiden, d.v.s. under monopolkapitalismens konsolideringsfas. Det är ett indirekt svar till dem som hävdar att de aktuella elementen ofelbart leder till automatiska förändringar av klasständpunkten hos dessa agerande i förhållande till "tidigare" klass-ståndpunkter.

Emellertid är de nuvarande förändringarna mycket viktiga: *de sammankopplas med de klyftor som klassbestämningen drar upp inom småbourgeoisin och förstärker dessa klyftor*. Dessa klyftor tecknar redan konturen till den nya småbourgeoisins *fraktioner*, varav vissa uppvisar objektiva villkor, som för närvarande är tydliga, för att inta proletära klasständpunkter. Det är

just det delvisa sammanfallandet mellan dessa dubbla klyvningar som visar på de särskilda objektiva villkoren för en allians mellan dessa fraktioner och arbetarklassen. Förändringar inom den nya småbourgeoisin, isynnerhet i riktning mot en ”försämring av levnadsvillkoren” *koncentreras* just, och inte av en händelse, till vissa fraktioner som redan kan urskiljas i den strukturella klassbestämningen. De dubbla klyvningarna visar att det under de nuvarande förändringarna varken rör sig om konjunkturella element, eller om element som utan urskiljning utmärker hela den nya småbourgeoisin, som ofta hävdas. Dessa förändringar innebär alltså inte någon objektiv polarisering i riktning mot arbetarklassen av *hela* den nya småbourgeoisin, men de förstärker ytterligare polariseringen av vissa fraktioner, eftersom förändringarna starkt koncentreras till dem.

Dessa förändringar leder till en uppspaltning av den småborgerliga underideologin, som i sina grundvalar är gemensam för hela småbourgeoisin, i olika former i de olika fraktionerna. Sammanlänkningen av den borgerliga ideologin och den proletära ideologin med de småborgerliga ideologiska elementen visar sig inte på samma sätt i hela den nya småbourgeoisin. De nuvarande förändringarna förstärker ytterligare de proletära elementen som redan på grund av den strukturella klassbestämningen är starkare i dessa fraktioner.

Att understryka denna fraktionering är viktigt i två avseenden. Det räcker med att nämna FKP:s analyser inom den allmänna ramen för *Statsmonopolkapitalismen*.² Förutom det som redan sagts om dessa analyser för de praktiskt taget inte in någon *differentiering* i denna mening inom de omtalade ”löneanställda mellanskikten”. Differentieringen mellan skikten grundas på empiriska kriterier (handel, tjänster, allmän tjänst o.s.v.) och de klyvningar som den objektiva polariseringen för in i själva den nya småbourgeoisin saknas nästan helt. Alla dessa skikt, från toppen till de mest underordnade, antas alla beröras, *på samma sätt*, av den objektiva polariseringen från arbetarklassens sida, från ingenjören till försäljerskan i varuhuset, från docenten på universitetet till den vikarierande småskolläraren, från tjänstemannen till den affärsanställda (mellanskikt = antimonopolistiska skikt). Dessa analyser har en motsatt verkan mot de som tidigare påpekats. Genom att inte fastställa klasskillnaden mellan den nya småbourgeoisin och arbetarklassen och låta förstå att dessa vandrande ”mellanskikt” i sin helhet ”faller ut” på arbetarklassens sida, förleds man nödvändigtvis att samtidigt underskatta de klyftor som finns där, och därför missa de verkliga möjligheterna när man söker efter en så bred allians som möjligt för en ny allians mellan arbetarklassen och vissa fraktioner inom denna nya småbourgeoisin.

Men att understryka fraktioneringen av den nya småbourgeoisin är också av vikt av ett annat skäl. Arbetarklassen utgör som känt inte heller någon ”homogen” enhet, och ofta existerar viktiga skillnader för att ta ett utmärkande exempel, mellan de franska yrkesarbetarna och de invandrade okvalificerade arbetarna. Nu försämras levnadsvillkoren för vissa fraktioner av småbourgeoisin i förhållande till vissa arbetarskikt. Men det får inte dölja att det finns en avgörande skillnad mellan en försäljerska i ett varuhus och en yrkesarbetare, även om den sistnämnda från vissa synpunkter kan framstå som privilegierad i förhållande till den förstnämnda (lönen t.ex.). Den skillnaden är en *klasskillnad* eftersom den ene är arbetare och den andra småborgare vilket har betydande inverkan på möjligheterna att verkligen inta proletär klasständpunkt. När jag understryker det är det därför att en rad vänsteruppfattningar för närvarande döljer klassklyftorna med en helt idealistisk användning av ord som ”folket” eller de ”folkliga massorna”. Enligt dessa uppfattningar har vissa ”proletariserade” småborgerliga agerande idag större ”revolutionära” möjligheter än vissa arbetare som på det hela taget antas ingå i arbetararistokratin. (Det är absolut fel eftersom arbetararistokratin inte

² Detta framgår mycket klart i det omnämnda *Traité*, del I, s. 226-51.

bestäms uteslutande av ekonomiska kriterier som lönestorlek o.s.v. Om det vore fallet skulle Lip-arbetarna mer än andra anses tillhöra "arbetararistokratin"!)

III

De viktigaste *nuvarande förändringarna* inom det icke produktiva lönearbetets sektor är följande:

1. En *kraftig ökning av kvinnorna i det icke produktiva lönearbetet*, som hänger ihop med flera olika faktorer, bl.a. den kraftiga ökningen av icke produktiva löneanställda, och kvinnornas massiva inträde i det "aktiva liv" som är underkastat den kapitalistiska arbetsutsugningen. I Frankrike har mellan 1946 och 1968 delen kvinnor i arbetarklassen förblivit ungefär konstant, medan den har ökat med 40 % i den s.k. "tertiära" sektorn. På grund av den enorma bristen på precision i denna "tertiära" sektor kan proportionerna få riktigare dimensioner om man tar yrkeskategorier. 1954 tillhörde 486 av 1000 aktiva kvinnor någon kategori av icke produktivt lönarbete, 1962 var siffran 563. Efter nödvändig korrigering, och om alla aktiva (män och kvinnor) beaktas har fenomenet mindre omfattande dimensioner. Men det rör sig hursomhelst om en mycket tydlig tendens.³

Men detta har inte skett, och sker inte, på något likformigt sätt. När kvinnorna inträtt i dessa verksamhetsgrenar, som i skiftande grad inträffat i alla kapitalistiska länder, har det gällt de okvalificerade arbetena bland de icke produktiva tjänsterna ("anställda" inom handel, kontor, tjänster, medan delen kvinnor bland medelhöga tjänstemän i stort sett inte ändrats), på de mest underordnade platserna i auktoritetshierarkin (och det gäller här i skiftande grad alla verksamhetsgrenar för icke produktiva löneanställda), och de är slutligen de lägst betalda i lönehierarkin. Kvinnornas inträde i det intellektuella arbetet är inte den främsta orsaken till att detta arbete socialt nedvärderas, byråkratiseras och att de relativa löneskillnaderna i förhållande till arbetarklassen för närvarande minskar, som "prestige"- och social "status"-teoretikerna hävdar. Men det är ändå a) framförallt kvinnorna som är offer för detta, och det är naturligtvis inte en slump, och b) kvinnornas stora intrång i dessa sektorer, som i sin tur verkligen förstärker dessa tendenser på grund av den särskilda utsugning, dominans och förtryck som utmärker det kvinnliga arbetet *som sådant*, och som enbart är uttryck för en vidare arbetsdelning enligt kön.

Kvinnorna är inte bara de som framförallt utsätts för reproduktionen av den samhälleliga arbetsdelningen i det icke produktiva lönearbetet. Till detta kommer i deras fall de olika formerna för *könsförtryck* i utsugnings- och det politiskt-ideologiska dominansförhållandet i själva deras arbete. Detta element spelar en egen roll. Det räcker att nämna som analogi rasismen som de invandrade arbetarna utsätts för.

Men frågan om ökningen av kvinnorna i det icke produktiva lönearbetet kan enbart behandlas i sin komplicerade verkan i förhållande till familjestrukturen, och isynnerhet i förhållande till den klass, och klassfraktion, som mannen tillhör, när kvinnan tillhör den ena eller andra fraktionen inom den nya småbourgeoisin. Det faktum att dessa kvinnors lön i familjeapparaten betraktas som ett "tillskott" till "familjen", kan som känt ha negativ betydelse för dessa kvinnors kamp.

Bortsett från det kommer denna förändring sedd *inom ramen för kvinnornas ökande kamp säkert att få stora återverkningar i en nära framtid*. Strejkerna i Frankrike nyligen, på Nouvelles Galeries i Thionville, på Postgirot och Sjukhuset är lysande exempel på det.

³ Källor: INSEE's folkräkning från 1954, 1962 och 1968. Se också R. Leparce, "Capitalisme et patriarcat" i *Critiques de l'économie politique*, n. 11-12, s. 154-169.

2. Utvecklingen av de produktiva arbetarnas löner (arbetarlönerna) i förhållande till utvecklingen av de icke produktiva arbetarnas löner för närvarande. I allmänhet ses detta, av många författare, som en tendens till minskning av löneskillnaden mellan arbetarnas "medellön" och "medellönen" i den tertiära sektorn, och som en förlust för hela den tertiära sektorn av "löneprivilegier" i förhållande till arbetarklassen. Men det är väl känt att jämförelser mellan "medellöner" inte har särskilt mycket innebörd.

Givetvis rör det sig om en allmän tendens till minskning av löneskillnaden mellan icke produktivt arbete och produktivt arbete i kapitalismens utvidgade utveckling, och till sjunkande lön för icke produktivt arbete, som redan Marx påpekade, särskilt för cirkulationssektorn (hans påpekanden gäller mer allmänt): "Handelsarbetaren tillhör den bäst betalade löneanställda kategorin, vars medellön befinner sig över medelarbetet. Ändå har *hans lön tendens att sjunka* med det kapitalistiska produktionssättets framsteg. Det beror först på arbetsdelningen inom kontoret ... Sedan har hans lön tendens att sjunka på grund av att yrkesutbildningen, kunskaper i handel och språkkunskaper sprids allt snabbare, allt lättare, allt allmännare och blir allt billigare. Det ökar tillströmningen och följaktligen konkurrensen, och nedvärderar ... alltefter den kapitalistiska produktionens utveckling dessa handelsanställdas arbetskraft."⁴ Till det kan läggas ytterligare faktorer som förstärker denna tendens, och som hänger samman med spridningen av monopolkapitalismens nuvarande utsagningsformer, de nuvarande formerna för fördelning av mervärdet mellan kapitalfraktionerna, och profitnivåns utjämning m.m.

Med beaktande av de politiska faktorer som kommer in i spelet om lönehierarkin, *förverkligas* denna allmänna tendens *inte alls på samma sätt för hela den nya småbourgeoisin*. Tendensen till minskning av löneskillnaden mellan "medellön" hos arbetare och småborgare, som redan börjat efter första världskriget och under mellankrigsperioden i större eller mindre omfattning, förstärks nu, efter en tillbakagång i Frankrike mellan 1945 och 1950,⁵ och förverkligas framförallt i en betydande minskning av skillnaden mellan de agerande som innehar vissa underordnade och föga kvalificerade platser inom småbourgeoisin (lägre anställda inom handel, tjänster, kontor, lägre statstjänstemän) och vissa skikt inom arbetarklassen.

Detta rör sig här verkligen om den huvudsakliga formen för tendensens förverkligande och den konkreta utformningen beror på politiska faktorer som kommer in i lönehierarkin. Det är den huvudsakliga formen för tendensens förverkligande, t.o.m. i de kapitalistiska länder (Storbritannien och Tyskland o.s.v.) där tendensen också visar sig i en svag minskning av lönehierarkin i hela småbourgeoisin, och alltså innebär en relativ minskning av avståndet mellan dessa löner som helhet och arbetarlönerna⁶ (något som naturligtvis inte utesluter andra former för betalning av managers och kapitalets ledare). Men förhållandet är ett annat i Frankrike som tydligt visar de politiska faktorernas inverkan. Som löneutvecklingens historia fram till 1968 visar är det de olika *mellantjänstemännen* som inom den nya småbourgeoisin erhållit relativa lönehöjningar, mycket mer än de andra småborgerliga grupperna (de "anställda") och arbetarklassen.⁷ Det gör att arbetarklassen i Frankrike är sämre betald än i andra europeiska länder (isynnerhet Tyskland och Storbritannien), men de högre nivåerna i den nya småbourgeoisin (olika mellantjänstemän, liksom gruppen ingenjörer-tekniker) är

⁴ *Kapitalet Tredje Boken* s. 273.

⁵ H. Mercillon, *La Rémunération des employés*, 1954. Se också serien av artiklar om de anställda i *Economie et Politique*, n. 228, juli 1973.

⁶ D. Lockwood, a.a. s. 43 o. följ., R. Hamilton, Einkommen und Klassenstruktur in BRD, i *Der "neue" Arbeiter*, utg. K. Hörning, 1971.

⁷ Källor: INSEE "Données statistiques sur l'évolution des rémunérations salariales de 1938 à 1964", *Etudes et Conjonctures*, augusti 1965, "Salaires, prestations sociales et pouvoir d'achat depuis 1968", *collections de l'INSEE*, M 9, april 1971, "Les salaires dans l'industrie, le commerce et les services en 1969" i *collections de l'INSEE*, M 20, januari 1973.

bättre betalda.⁸ Med andra ord har klyftan mellan arbetarlöner och lönerna på dessa nivåer ökat under de senaste åren i Frankrike. Det visar sig empiriskt i den för Frankrike helt utmärkande ökningen av lönespridningen för arbetar- och småborgarlöner, och beror på dessa mellantjänstemäns särskilda relativa lönehöjning. Mellan 1962 och 1968 har den nominella årliga medellönen ökat för arbetare med 52 % och för anställda 49,6 %. I detta ligger väsentligen ett genomgående drag i den franska bourgeoisins allmänna politik som utmärkt den under hela dess historia, alltså sökandet efter ett speciellt ”stöd” från småbourgeoisin gentemot arbetarklassens mobilisering och kamp. Den franska bourgeoisin hade denna strategi gentemot den traditionella småbourgeoisin redan efter Revolutionen 1789 – då i form av ”radikal jakobism”.⁹ Det har länge resulterat i en mycket långsammare takt för småbourgeoisins eliminering jämfört med de nämnda länderna. Denna politik fortsätter i förhållande till den nya småbourgeoisin och har visat sig i en mycket långsammare minskning av löneklyftan mellan den nya småbourgeoisins lägsta nivåer och arbetarklassen än i andra kapitalistiska länder. Men de senaste åren har denna politik tagit en annan form. Den koncentreras till de högre nivåerna inom den nya småbourgeoisin (mellantjänstemännen). På grund av monopolkapitalets med nödvändighet ökande utsugning av småbourgeoisin tar denna politik mycket *selektiva* former och förstärker då ytterligare klyvningarna inom småbourgeoisin eftersom lönespridningen ökas. Under samma tidsperiod har lönespridningen inom arbetarklassen minskat, isynnerhet efter minimilönens höjning genom Grenelle-avtalen 1968.

Hursomhelst framgår vikten av minskningen av de relativa löneklyftorna mellan vissa fraktioner av den nya småbourgeoisin och arbetarklassen: en (kvinnlig) anställd inom handel, på kontor, i tjänstesektorn, på underordnad nivå i allmän tjänst, har ofta, isynnerhet i början av sitt yrkesliv en lägre grundlön än många yrkesarbetare (fast de anställda har i genomsnitt 2,4 timmars lägre genomsnittlig arbetstid i förhållande till arbetarna). Den viktigaste sidan av frågan är inte den *relativa utarmningen* (förhållande lön/profit) som dessa fraktioner utsätts för (ty även arbetarklassen berörs) utan det jag vill kalla den *relationella utarmningen* (i förhållande till arbetarklassen).

Men för att gå vidare och återknyta till frågan om det ökande kvinnliga icke produktiva arbetet, kan bourgeoisins selektiva strategi även i de fraktioner av småbourgeoisin som objektivt polariseras i riktning mot arbetarklassen, klart urskiljas och dess effekter måste noga beaktas. Det är riktigt att en kvinnlig anställd i handel, på kontor o.s.v. ofta, isynnerhet i början, får en lägre lön än många manliga arbetare, men i allmänhet får hon en betydligt högre lön än en kvinnlig arbeterska, d.v.s. den lön hon själv skulle ha fått i produktionen. Medan löneklyftan mellan arbetarnas och småborgarnas medellön är mellan 8 och 10 % är den omkring 20 % mellan den kvinnliga anställda och arbeterskan. Med andra ord berör den relationella utarmningen mycket mindre de icke produktiva löneanställda kvinnorna i förhållande till kvinnliga arbetare, med allt vad det kan ha som inverkan på dessa kvinnliga anställda. För att tala på ett beskrivande sätt kan det mycket väl tänkas att det *betyder mindre* för en kvinnlig anställds klasståndpunkt att tjäna mindre än en arbetare än att tjäna bra mycket mer än en arbeterska.

3. *Reproduktionen av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete inom själva det intellektuella arbetet*, som jag påtalat. Uppdelningen markerar klyvningar inom själva den nya småbourgeoisin: uppsplittring av kunskapen och standardisering av arbetsuppgifterna inom vissa sektorer och på vissa nivåer, inre uppdelning i den byråkratiserade småbourgeoisin

⁸ *Le Monde*, Dossiers et documents: ”L'inégalité des revenus en France”, maj 1973.

⁹ *Politisk makt och sociala klasser*, a.a.

mellan beslutsnivåer och utförandenivåer, ett inre kvalifikations/dekvalifikationsförlopp av det intellektuella arbetet med samband till ”rationaliseringen” av deras arbete o.s.v.

Dessa klyftor beror bara till en viss del på införandet av *maskineri* i dessa anställdas arbete och följaktligen mekanisering av arbetet (delarbete). Redan 1930 hävdades att mekaniseringen ”genomförde den tekniska proletariseringen” av detta arbete. Men dels tar mekaniseringen speciella former när det gäller det intellektuella arbetet, och dels är den långt ifrån så omfattande som den ofta påstås vara. Maskinerna här är i allmänhet ”hjälpmedel” i arbetet (räknemaskiner, skrivmaskiner, bokföringsmaskiner o.s.v.). En mekanisering av arbetet där arbetaren blir, som Marx uttryckte det ”maskinens kroppsliga bihang” är här ganska sällsynt (i vissa fall av användning av datorer t.ex.).

Enligt Lockwood¹⁰ berördes i England 1952 bara 3,5 % av det totala antalet anställda av maskiner som inför ett verkligt arbete vid löpande bandet (arbetshastighet som beror på maskinens ”autonoma” rytm). Visserligen har detta spritt sig sedan dess, men det kan inte jämföras på långa vägar med det som händer i arbetarnas arbete: införandet där av ”tekniska framsteg” och den ständiga ”revolutionariseringen” av produktionsmedlen är tätt sammankopplade med produktion och utpressning av mervärde (relativt mervärde). Men även här finns samhällliga hinder (de kapitalistiska förhållandena) som den tekniska utvecklingen, som i själva verket alltid är underordnad produktionens samhällliga villkor, stöter mot. Det finns inga skäl att tro att under de nuvarande samhällliga arbetsvillkoren för de icke produktiva anställda (uppdelning intellektuellt/manuellt arbete, sjunkande löner som gör det möjligt att exploatera dem billigt genom deras lönenivå, ökande överskott av denna arbetskraft o.s.v.) tendensen till teknisk omvandling någonsin kommer att få omfattande proportioner. Frågans huvuddel är här också utsugningsnivån och profitnivån: arbetets produktivitet har inte samma mening här som när det gäller mervärdesproduktion.

Emellertid ska fenomenet inte heller underskattas, ty där det inträffar förstärker det ofta på ett indirekt sätt uppsplittringen av arbetsuppgifter och kunskap och minskar det intellektuella arbetets kvalifikationer.

Men förutom dessa fall inträffar samma sak, fast i andra former, isynnerhet inom ramen för byråkratiseringen. I motsats till vissa analyser som ställer mot varandra *mekanisering och byråkratisering*, och bara medger minskande kvalifikation av det intellektuella arbetet i det första fallet, är det nödvändigt att inse att byråkratiseringen, som i detta fall bara är den verkan ”åtskillnaden” av intellektuellt och manuellt arbete får, inom sig reproducerar samma uppdelning. Det är här den nuvarande ”rationaliseringen” av detta arbete kommer in som tenderar att öka dess produktivitet.

Minskningen av det intellektuella arbetets kvalifikationer visar sig till slut också i den omfattande användningen av de agerande på arbetsposter som i förhållande till deras utbildning ligger lägre inom det intellektuella arbetet, om vi samtidigt håller i minnet de påpekanden som gjorts angående det intellektuella arbetets kvalifikation genom skolan. Den här formen är särskilt viktig för oss. Den berör huvudsakligen *de unga* och *vissa* grupper i den nya småbourgeoisin (handelsanställda och kontorsanställda på lägre nivåer) som genom sin skolutbildning” hoppats finna ett ”högre” arbete. Här finns betydelsefulla fenomen: det visar sig att i fördelningen av betyg bland aktiva under 25 år enligt yrkeskategorier går mellan 1962 och 1968 delen studenter bland anställda från 10,5 % till 21,6 % (bland arbetare från 3,5 till 6,2 %), delen med högre betyg än studentexamen från 4,8 till 8,1 % (för arbetare från 2,5 till 4 %). Om man dessutom tar i beaktande andra delar av undersökningen visar det sig tydligt att ungdom med universitetsexamen har betydligt mindre chanser att bli höga tjänstemän eller

¹⁰ *The blackcoated worker*, a.a. s. 87 o. följ.

t.o.m. medelhöga tjänstemän 1968 än 1962.¹¹ Betygens sjunkande värde som hänger samman med det intellektuella arbetets minskande kvalifikationer bidrar också till att begränsa möjligheterna för dessa agerande att avancera internt.

4. Ytterligare ett förhållande gäller de aktuella *arbetslöshetsvillkoren* i det intellektuella arbetet. Vi har ännu inte tillräcklig information i detta avseende. Det är ett relativt nytt fenomen som i *sina former och stora omfattning* uppträtt de senaste åren i de flesta kapitalistiska länder. I själva verket tog arbetslösheten bland icke produktiva löneanställda större proportioner efter krisen 1930 och har sedan dess tillhört dessa agerandes existensvillkor på arbetsmarknaden.¹² Men aldrig någonsin förr har det tillnärmelsevis haft samma omfattning som den *industriella reservarmén* i arbetarklassen.

Emellertid verkar allt som om vi de senaste åren i de flesta utvecklade kapitalistiska länder bevittnar uppbyggnaden av en *egentlig intellektuell reservarmé* som går långt utöver enkla konjunkturella fenomen. Det är för övrigt inte ägnat att förvåna med tanke på monopol-kapitalets omfattande investeringar i det icke produktiva arbetets sektorer. I Frankrike var delen arbetslösa 1972, enligt en arbetskraftsundersökning, 2,1 % bland arbetare, 2,3 % bland anställda, 1,4 % bland tjänstemän. Mellan 1971 och 1972 var proportionen stabil vad gäller arbetarna, men gick från 2,0 till 2,3 % för de anställda, och från 1,1 till 1,4 % för mellan-tjänstemännen.¹³

Men den ökning som denna arbetslöshet nyligen fått gör att den i sina nya former huvudsakligen visar sig hos de unga som genom sin skolutbildning är särskilt inriktade på intellektuellt lönarbete. Givetvis får vi inte förlora ur sikte att ungdomsarbetslösheten (yngre än 25 år som nyligen inträtt i yrkesverksam liv) som är större än för de vuxna både träffar arbetare och fraktioner inom småbourgeoisin. Men redan när det gäller *arbetslöshet i allmänhet* kan betydelsefulla fenomen fastställas. I INSEE's undersökning utgjorde bland alla arbetslösa ungdomar under 25 år de som hade teknisk examen (CAP) 17,6 %, de som hade studentexamen 3 %, och de som hade examen från högre undervisning 0,6 %. 1968 var delen av hela den aktiva befolkningen under 24 år (inbegripet arbetslösa) med CAP-examen 19 %, delen med studentexamen 3,3 %, och högre examina 0,8 %.¹⁴ Naturligtvis bör hänsyn tas till avståndet i tiden mellan de två undersökningarna, men *tendensen* som framgår är att de som har studentexamen och högre examina är *överrepresenterade* i förhållande till de som har CAP bland arbetslös ungdom. Det är en anmärkningsvärd förändring i förhållande till ett nära förflutet.

Men vad som är ännu viktigare är de olika och mångfaldiga former för *dold arbetslöshet* bland dessa ungdomar: olika slag av undersysselsättning, svart arbete, korttidsarbeten och vikariat o.s.v. Det är överflödigt att understryka att ett betydande antal av de unga faller utanför statistiken. I Frankrike antas mellan 300.000 och 500.000 unga leva på olika småtjänster och småhantverk. Det är dessa som av olika ideologer gärna framställs som "marginella" (drop-outs) som av inre övertygelse förkastar dagens "alienerade arbete".

5. Till slut uppträder också viktiga förändringar i *dessa löneanställdas levnadsvillkor utanför arbetsförhållandena*.¹⁵ Kapitalet intar för närvarande direkt alla sektorer utanför arbetets ekonomiska förhållanden i strikt bemärkelse, vare sig det gäller arbetskraftens reproduktion

¹¹ Cl. Delcourt, "Les jeunes dans la vie active" i *Economie et Statistiques*, INSEE, n. 18, dec. 1970, s. 10 o. följ.

¹² R. Ledrut, *La sociologie du chômage*, 1966.

¹³ Les collections de l'Insee, "Démographie et Emploi", n. 19, s. 76 och 87. På grund av den enorma officiella manipuleringen av arbetslöshetssiffror kan dessa naturligtvis bara användas som tecken på tendenser.

¹⁴ *Economie et Statistiques*, n. 18. a.a.

¹⁵ Bl.a. Fr. Godard, "De la notion de besoin au concept de pratique de classe", i *La Pensée*, n. 166, dec. 1972, M. Castells, *Luttes urbaines*, 1973.

(urbanisering, bostäder, transport) eller icke-arbetets område ("fritiden", "nöjen" o.s.v.). Dessutom tvingar finanskapitalet fram kollektiv konsumtion av produkter/varor på grund av cirkulationsfärens nuvarande underordning under finanskapitalet i kapitalets koncentrationsförlopp. Här gäller det att ta i beaktande att dessa förhållandens direkta underkastelse under kapitalet sker under de ideologiskt-politiska förhållandenas dominans, genom vilka kapitalet reproducerar uppdelningar i de utsugna och dominerande klasserna (i urbanisering, i bostäderna, fritiden o.s.v. har kapitalet som politiskt syfte att *skilja* den nya småbourgeoisin från arbetarklassen). Men å andra sidan a) förlorar vissa fraktioner av den nya småbourgeoisin i allt snabbare fart sina löneprivilegier i förhållande till arbetarklassen, och b) den nya småbourgeoisin är särskilt känslig för de villkor det är frågan om, eftersom den upplever sitt förhållande till arbetet utanför produktionen: det är känt att vissa konsumtionsmodeller spelar stor roll för den nya småbourgeoisin, och c) *kvinnorna* har en särskild ställning i detta avseende eftersom till deras utsugning i arbetet läggs "hemarbetet" i familjeorganisationen.

Det finns alla skäl att tro, och noggrannare analyser tycks visa det, att sammankopplingen av dessa olika sakförhållanden förstärker klyftorna inom den nya småbourgeoisin inom andra sektorer än arbetsförhållandena, och verkar i riktning mot en ökad objektiv polarisering av vissa fraktioner runt arbetarklassen: levnadsvillkoren ("livskvalitén") har allteftersom försämrats på ett relativt sätt, d.v.s. *relationellt*, för dessa fraktioner. Det visar sig att klasskampen inom dessa sektorer och runt de objekt som de gäller (kampen i städerna t.ex., eftersom den nya småbourgeoisin liksom arbetarklassen är helt koncentrerad till större urbana centra) ofta på ett nu särskilt tydligt sätt förverkligar klassallianser mellan dessa fraktioner och arbetarklassen.

Hur viktigt detta än är, går jag inte nu igenom denna fråga. Det är självklart att dessa olika element bara existerar *i förening* med produktionsförhållanden och arbetsprocessens förhållanden, en förening som inte bara ligger i reproduktionen av arbetskraften, utan i *hela de samhälleliga förhållandenas (klassförhållandenas) reproduktionsförlopp*, men där produktionsförhållandena har den bestämmande rollen.¹⁶

2. Den nya småbourgeoisins klassfraktioner

Genom att samtidigt beakta de klyftor som uppkommer i den nya småbourgeoisin på grund av dess klassbestämning, och på grund av de nuvarande förändringarna (de två sammanfaller ofta) kan den nya småbourgeoisins fraktioner avgränsas:

Den nya småbourgeoisin polariseras i klasskampen mellan bourgeoisin och arbetarklassen och *det är i förhållande till polariseringen som fraktioneringen ska uppfattas*. Jag tar här alltså bara upp de fraktioner inom den nya småbourgeoisin *som är tydligt polariserade* i klassbestämningen och i förändringarnas verkan *i riktning mot arbetarklassen*. För övriga fraktioner nöjer jag mig med ovanstående påpekanden. Det betyder inte att dessa andra småborgerliga fraktioner tillhör bourgeoisin, liksom de fraktioner det blir frågan om här inte tillhör arbetarklassen. Det betyder alltså inte att de fraktioner jag inte tar upp här för alltid är dömda till avgrunden.

¹⁶ Slutligen går jag här inte heller in på en genomgång av de konjunktürelement som f.n. påverkar den nya småbourgeoisin. Men analyserna ovan som fastställer dess klassbestämning och de nuvarande förändringarna inom hela den samhälleliga arbetsfördelningen, gör det just möjligt att begripa de olika konjunktürelementens betydelse i detta avseende. Ett av de avgörande elementen på grund av den nya småbourgeoisins särskilda plats i de politiskt-ideologiska förhållandena och den småborgerliga underideologins särtecken består i den ideologiska kris som f.n. drabbar bourgeoisin. Den krisen får direkt återverkningar på småbourgeoisin (och särskild inverkan på dess klasständpunkter). Men denna ideologiska kris berör inte på samma sätt hela den nya småbourgeoisin, dess inverkan följer klassbestämningens interna uppspaltningar.

De fraktioner det här är frågan om är de som uppvisar de mest fördelaktiga objektiva villkoren för en helt specifik allians med arbetarklassen under dess ledning, en allians som för närvarande har en avgörande betydelse. Deras klassbestämning inbegriper dem i det småborgerliga lägret som är på ett tydligt sätt objektivt polariserat runt arbetarklassen. Men det småborgerliga proletärt polariserade lägret är inte enat: det är just fraktionerat. Det polariseras i förhållande till arbetarklassen, på grund av de småborgerliga agerandes heterogena levnadsvillkor och arbetsvillkor, runt specifika krav och speciella aspekter. Det är därför nödvändigt att tala om den nya småbourgeoisins proletärt polariserade fraktioner, vars konturer dras upp med hjälp av alla deras klassbestämningar, och inte helt enkelt, som ibland sker, om den nya småbourgeoisins proletärt polariserade del, även om dessa fraktioner tillsammans uppvisar en klyfta till övriga småborgerliga fraktioner, eftersom de befinner sig i det proletärt polariserade lägret. Detta förhållande visar sig i klasståndpunkterna i konjunkturen: denna "del" av den nya småbourgeoisin har inte någon egen politisk enhet i konjunkturen, utan kan bara bli enad om den förenar sig med arbetarklassen under dess ledning och hegemoni.

Det är just i denna mening fraktionerna-klyftorna i den nya småbourgeoisins proletärt polariserade läger ska förstås, d.v.s. i betydelsen av *specifika vägar* för polariseringen. Det gäller ju verkligen inte heller att genomföra en *klassifikation* av olika *typer*, som ibland görs nuförtiden, där man söker efter skillnaderna i något "mått" på "graden" av objektiv proletär polarisering i strikt mening. Det är inte så att det inte finns några "olikheter" mellan fraktionerna, men den frågan avgörs direkt genom klasskampen i bestämda konjunkturen. Fraktionernas egentliga klasståndpunkt kan inte reduceras till dessa olikheter, eftersom fraktionerna redan är belägna inom det objektivt proletärt polariserade lägret. Det är kort sagt så att en småskollärare och en försäljerska i ett varuhus, samtidigt som de tillhör samma läger, ändå (och det är viktigt) tillhör olika fraktioner av det, och polariseras på specifikt olika vägar till arbetarklassen. Men det är meningslöst att därav försöka dra mekaniska slutsatser angående den enas eller den andras "större möjligheter" att inta en proletär ståndpunkt som följd av den objektiva polariseringens olikheter.

Detta får mig att påminna om att *varken* den huvudsakliga klyftan inom den nya småbourgeoisin mellan proletärt polariserade fraktioner och de andra, *eller* dessa fraktioners konturer helt enkelt *sammanfaller med de ekonomiska förhållanden som agenterna befinner sig inom*.¹⁷ En medelhög handelstjänsteman inom cirkulationssfären som betalas av kapitalets 'faux frais' skiljs genom huvudklyftan från en försäljerska i ett varuhus som också tillhör cirkulationssfären och samma handelskapital, och betalas av samma 'faux frais', medan han inte skiljs från en annan tjänsteman, inom tjänstesektorn t.ex., som ändå betalas med inkomst (revenu). Att vidare försäljerskan i varuhuset inte tillhör samma fraktion som en småskollärare beror inte på att hon betalas av 'faux frais' och han i strikt bemärkelse av inkomst (revenu)-skatt. Och till slut kan en enda fraktion av den nya småbourgeoisin, objektivt proletärt polariserad, omfatta löneanställda från handelscirkulationen, bankernas realisation och tjänstesektorn.

I själva verket är det den samhällseliga arbetsdelningens helhet som tecknar fraktionernas konturer. Visserligen har de ur de ekonomiska förhållandenas synvinkel *gemensamt* och i förhållande till de andra småborgerliga fraktionerna att de *utsätts för en särskilt intensiv utsugning*.

Men det vore helt felaktigt att:

a) försöka bestämma deras konturer bara genom den ekonomiska exploaterings *former* (kapitalcirkulation, tjänster, allmän tjänst i Staten o.s.v.) som de utsätts för. I detta avseende

¹⁷ I motsats till vad t.ex. P. Salarna hävdar i *Critiques de l'économie politique*, a.a.

finns bara en avgörande skillnad, nämligen den som skiljer denna utsugning från den som arbetarklassen utsätts för i mervärdesutvinningen. Här hänvisas till våra analyser av produktivt och icke produktivt arbete;

b) eller att hålla sig till ett strikt mått på utsuningsgraden som de utsätts för: en låg tjänsteman, en försäljerska och en sekreterare kan utsättas för samma grad av utsugning. Men det innebär inte att det inte finns några klyftor mellan dem.

Dessa småborgerliga fraktioner ska slutligen betraktas som vissa *tendenser* som klassbestämningen och de nuvarande förändringarna skapar, *och inte som empiriska och stela gränser*, t.ex. som en "statistisk" klassificering. Särskilt ska här läggas märke till att INSEE's statistik med de olika "socio-professionella" yrkeskategorierna som redan är missvisande när det gäller klassgränser blir än mer oanvändbara i de fall som vi nu intresserar oss för. I allmänhet omfattar dess "småborgerliga" kategorier grupper av agerande som i själva verket tillhör helt olika fraktioner.

I

Den första fraktionen bland de icke produktiva löneanställda omfattar *den största delen av de lägsta löneanställda inom handelssektorn* (de "handelsanställda") som utsätts för koncentrationen inom handelssektorn, t.ex. storvaruhus, och vidare de löneanställda som inom den icke produktiva sektorn berörs av införandet av maskiner och påverkas starkt av *arbetets mekanisering* (vare sig de tillhör kapitalets cirkulations- och realisationsfär, eller tjänstesektorn, eller Statsapparaternas personal), och slutligen de anställda inom vissa *tjänstesektorer*: anställda på restauranger, kaféer, biografer, teatrar, de lägsta anställda inom hälsosektorn (biträden på storsjukhus o.s.v.). a) Inom ramen för den samhälleliga arbetsdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete är det dessa icke produktiva löneanställda som befinner sig närmast den gräns som skiljer småbourgeoisier och arbetarklass när det gäller kunskapen och de symboliskt-ideologiska riter som den står för. De löneanställda som direkt underkastas införandet av maskiner inom det icke produktiva arbetet i sin tur berörs mycket speciellt av reproduktionen av uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete inom själva det intellektuella arbetet (uppdelning av arbetsuppgifterna). Alla dessa agerande polariseras tydligt i riktning mot det manuella arbetet och det syns tydligt i deras utbildningsförlopp. Utbildningen skiljer sig från den som arbetarklassen utsätts för, men den skiljer sig också för den stora massan av dessa agerande relativt mycket från de andra småborgerliga fraktionerna. Det är särskilt tydligt när det gäller kvinnorna. Bland kvinnor födda 1918 och efter hade 1964 21 % av de handelsanställda inte ens avgångsexamen från folkskola, medan detsamma var fallet för bara 8 % av de kontorsanställda kvinnorna. Omkring 20 % av de handelsanställda kvinnorna hade examen högre än folkskolans avgångsbetyg medan 55 % av de kontorsanställda hade det. En större del av de sistnämnda hade gått igenom en allmän, inte teknisk utbildning. När det gäller männen är situationen inte lika markant: omkring 39 % av de handelsanställda männen har högre examen än folkskola, mot omkring 55 % av de kontorsanställda männen.¹⁸ Det beror på att alla platser inom *ledningen* (medelhöga tjänstemän) *så gott som monopoliseras* i handelssektorn av männen.

b) Dessa agerande är i förhållande till andra fraktioner av småbourgeoisier de som minst berörs av att det icke produktiva arbetet tenderar att byråkratiseras. Det hänger ihop med att de befinner sig närmast gränsen till det manuella arbetet. När det gäller dem som direkt berörs av att maskiner införs beror den föga omfattande byråkratiseringen på att uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete reproduceras inom det intellektuella arbetets läger. På ett deskriptivt sätt kan sägas att även när dessa anställda ingår i sektorer med stark byråkrati-

¹⁸ Undersökning av INSEE som redan hänvisats till i *Economie et Statistique*, n. 9 feb. 1970, s. 55.

sering befinner de sig relativt sett i randen av den privata och allmänna byråkratiska hierarkin och dess olika "nivåer". Det kan förstås bara om man bryter med den institutionalistiska uppfattningen av byråkratisering-byråkrati som "organisationsteori". Ett varuhus eller ett stort sjukhus uppvisar tendenser till byråkratisering samtidigt som försäljerskorna och sjuksköterskorna faller relativt sett utanför den byråkratiska hierarkin som andra agerande på stället ingår i, medan de ändå berörs av byråkratiseringens effekter och verkan av att uppdelningen intellektuellt/manuellt arbete reproduceras. Det är lätt att lägga märke till den särskilda isoleringen mellan försäljare/försäljerskor i stora varuhus som bl.a. genomförs medelst utmärkelser/isolering av olika avdelningar beroende på hur "fina" de produkter är som säljs (de som säljer lyx-produkter blir "intellektuella"), skillnaden mellan demonstratriser och dem som arbetar manuellt o.s.v. Det är på så sätt *för denna grupp som arbetsförloppets omgivning är mest öppet repressiv*. c) Frågan om "karriär" och "avancemang" ställs här på ett sätt som skiljer sig relativt mycket från övriga småborgerliga grupper, även om situationen förblir en annan än när det gäller arbetarklassen. De verkliga möjligheterna för en "karriär" är begränsade här beroende på arbetets organisering och dess uppsplittring, och också på den för denna sektor utmärkande *instabila anställningssituationen*. Lönespridningen och hierarkin är isynnerhet för de handelsanställda relativt begränsad, d.v.s. utanför den byråkratiska hierarkin.¹⁹ Den del av de agerande som under sitt yrkesverksamma liv skjuter iväg uppåt inom sin egen klass (blir medelhöga tjänstemän t.ex.) är mer begränsad när det gäller de handelsanställda än de som i statistiken förs in som "kontorsanställda", liksom för statstjänstemännen.

Det här visar sig först och främst i sammanförande av den statistik som gäller löner: a) i fördelningen i procenttal av löneanställda på ekonomisk verksamhet och per årlig nettolön (1968) uppvisar de som tillhör handel och underhåll den minsta spridningen mellan löner och den kraftigaste koncentrationen vid en viss lönenivå; b) om dessa löner sammanförs med åldersgrupper kan man se att dessa anställdas löner når sin topp omkring 45-50 år, medan lönestoppet inträffar senare för den nya småbourgeoisins andra fraktioner (55-60 år). Det visar sig också att de handelsanställda blir tjänstemän i mycket mindre omfattning (28,7 % av dem som förflyttas blir tjänstemän, 28 % blir arbetare) än de "kontorsanställda" (47,7 % blir tjänstemän, 25 % blir arbetare). Och till slut är den årliga genomsnittliga nettolönen lägre för de handelsanställda (12.344) än för de "kontorsanställda" (13.350), medan lönerna enligt kön uppvisar en *motsatt* bild: de "manliga" lönerna bland "handelsanställda" är högre (16.071) än de manliga "kontorsanställdas" löner (15.028). Skillnaden mellan helheterna beror på att de kvinnliga löneskillnaderna är betydliga: kvinnliga "handelsanställda" 9.283, och kvinnliga "kontorsanställda" 12.336. Detta bekräftar att de "ledande" arbetena i handelssektorn praktiskt taget monopoliseras av männen.²⁰

För att återgå till frågan om reproduktionen av de agerande inom denna fraktion kan ett likartat förhållande konstateras när det gäller dessa agerandes barn. Till detta kommer skolans och skolutbildningens mindre avgörande roll både på arbetsmarknaden och när det gäller dessa agerandes förflyttning inom sin klass.

Det visar sig i de fall av förflyttning som innebär *klassövergång*, vare sig det är under dessa agerandes yrkesverksamma liv eller mellan generationerna. Övergång i riktning mot bourgeoisin är färre här än när det gäller andra småborgerliga objektivt proletärt polariserade grupper.

¹⁹ Information som ges av CFDT Service' undersökningar i *Inform'action*. Se också J. Chatain, "L'évolution de l'appareil commercial" i *Economie et Politique*, juli 1973.

²⁰ I *collections de l'INSEE*, a.a. s. 52, 54, 56 o. följ.

Det är tvärtom intressant att lägga märke till formerna för att dessa agerandes fördelning ligger oerhört nära arbetarklassen, i två olika bemärkelser:

- 1) Delen agerande och barn till agerande som faller från småbourgeoisin till arbetarklassen är mer betydande än när det gäller övriga småborgerliga fraktioner.
- 2) De arbeterskor som under sitt yrkesverksamma liv går över till den nya småbourgeoisin tycks komma just till denna fraktion. Detta förhållande gäller framförallt kvinnorna. De manliga arbetare som lämnar produktionen går i allmänhet till de "oberoende producenternas" sektor, medan de kvinnliga arbetare som lämnar produktionen kommer främst hit (blir handelsanställda, och anställda inom olika tjänstesektorer). Det är till slut också här som den största delen av de arbetarhustrur som innehar den nya småbourgeoisins platser finns.

Vi får givetvis inte bortse från den stelhet som utmärker arbetarklassen i dess helhet, inte heller det faktum att den största delen yrkesverksamma kvinnor (omkring 80 %) tillhör samma klass som sina män. Det hindrar emellertid inte att i det fall som nu upptar oss är många handelsanställda kvinnor gifta med arbetare (omkring 40 % av de gifta handelsanställda kvinnorna, som 1968 var yngre än 55 år). Det är kort sagt *huvudsakligen genom det kvinnliga arbetet som den karaktäristiska närheten till arbetarklassen finns*. d) Till dessa uppgifter om den polariserade klassbestämningen kommer ytterligare minskningen av löneskillnaden, och också den absoluta löneminskningen i förhållande till arbetarklassen. Det är ofta inom denna fraktion som de lägsta lönerna inom hela den objektivt proletärt polariserade småbourgeoisin finns. Men det gäller inte alltid för helheten. Samtidigt finns en tendens till utjämning av de låga lönerna mellan liknande småborgerliga fraktioner, isynnerhet de lägsta statstjänstemännen, och denna fraktion. De olika löneformer som hänger samman med avkastningen, de olika pålägg som görs är viktigare här, även om det gamla systemet med vinstandel nu ersätts med olika tillägg som integreras direkt i lönen, även om situationen fortfarande skiljer sig i detta avseende från arbetarklassen där bara en liten del har fast månadslön. Däremot är nog handelssektorn den enda i de utvecklade kapitalistiska formationerna där den verkliga *arbetstiden* tenderar att öka (kvälls- och söndagsöppet "för att betjäna konsumenterna").

Det ökade kvinnliga inslaget i denna fraktion är särskilt tydligt bland dem som utsätts för införandet av det icke produktiva arbetets mekanisering. I den statistik vi tidigare hänvisat till visar det sig att den del av hela den nya småbourgeoisin som 1952 berördes av mekaniseringen var 3,5 %, men den var hela 9,5 % av den kvinnliga delen av den nya småbourgeoisin. Inom denna fraktion skulle man också kunna skilja ut särskilda *skikt* enligt dessa linjer. Det viktiga är då distinktionen mellan *starkt koncentrerade* sektorer (varuhus), och de sektorer som utsätts för en mycket svag koncentration (de anställda inom *småhandeln* vars andel fortfarande är relativt omfattande: omkring 40 % av de handelsanställda finns på företag med mellan 0 och 5 löneanställda). De sistnämnda utsätts för en lika betydande utsugning som de förstnämnda, men de uppvisar ändå en tendens att identifiera sig med sin arbetsköpare. De befinner sig också i ett personligt klientförhållande som var utmärkande för den småborgerliga ideologi som handelsanställda hade förr i världen. Det är väl känt att kampen är minst utvecklad inom småhandelssektorn och att antalet medlemmar i fackföreningar där är oerhört lågt.²¹

Distinktionen mellan dessa sektorer har hittills dragit till sig uppmärksamheten, isynnerhet i samband med den ökande kampen under mellankrigstiden i de stora varuhusen, som i Frankrike kröntes med de varuhusanställdas aktiva medverkan i de stora strejkerna 1936.²² Men en annan distinktion, *ännu viktigare* än denna, har hittills inte tillräckligt uppmärk-

²¹ P. Delon, *Les Employés* (Ed. sociales).

²² Fr. Parent, *Les Demoiselles de magasin*, 1970.

sammats och först nyligen analyserats av de aktiva i CFDT:s Tjänstefederation.²³ För närvarande pågår inom den koncentrerade handelssektorn en differentiering mellan å ena sidan de traditionella varuhusen och å andra sidan *stormarknader* och *köpcentra* (snabbvaruhus, olika kedjor med varuhus för en bred publik o.s.v., i Frankrike Carrefour, Euromarché o.s.v.). Det är det slags koncentration som framförallt visar sig i den nuvarande utvecklingen: 1972 öppnades omkring 62 stormarknader (mot 30, 1971) och 265 köpcentra (253, 1971) medan antalet varuhus ökade långsammare och vissa av dem började göras om till stormarknader.

Dessa stormarknader ändrar de anställdas arbete på ett betydelsefullt sätt. Med ett system där kunderna "betjänar" sig själva upptas de anställda till stor del med enkla sysslor inom lagerhållningen, förpackning, uppställande av varor ("fördelning av ett visst antal varor på kortast möjliga tid" ersätter nu "konsten att sälja"). Som vi såg i analysen av det produktiva arbetet ingår dessa sysslor liksom varutransporten i den mest strikta marxistiska analys i det *mervärdesproducerande arbetet i egentlig mening*. De som utför det tenderar alltså att tillhöra arbetarklassen. Det är den enda del av den nya småbourgeoisin där det sker en egentlig proletarisering i begreppets rätta bemärkelse, d.v.s. i själva arbetet. Den minskande grad av kvalifikation som krävs för dessa uppgifter visar att dessa agerande tillhör det manuella arbetet. De utsätts inte heller för den omtalade direktkontakten med kunderna som har stor vikt för den borgerliga mimetism, som tillsammans med fetischismen inför varorna-föremålen gör att försäljerskorna i traditionella varuhus framstår som "värdinnor" ("konsten" att klä sig, att tala, god "smak" o.s.v.). Till och med de försäljare som finns kvar här blir mer och mer enkla demonstratörer utan löne- och anställningsgarantier. Kassörskornas monotona och uppsplittrade arbete är välkänt. Det är också de som i denna sektor utgör spjutspetsen i kampen.²⁴

Det är för tidigt att nu göra några förutsägelser om denna utvecklingstendens. Men det är där kampen inom handelssektorn stått hårdast sedan 1970. I sin helhet var handelssektorn relativt lugn under strejkerna 1968. Sedan dess har dessa stormarknader o.dyl. ökat flera gånger om och anställt en majoritet av ungdom.

II

Den andra fraktionen av den objektivt proletärt polariserade nya småbourgeoisin omfattar de underordnade inom privata och allmänna byråkratiserade sektorer. Här finns bl.a. de olika "kontorsanställda", oberoende av om de tillhör kapitalets cirkulationssfär och handelskapitalet (försäljningskontor, reklambyråer, marknadsföring), eller kapitalets realiseringsfär och bank- och finanskapitalet (olika sektorer inom forskning och informationsverksamhet), eller Statsapparaterna (allmän tjänst, lägre statstjänstemän).

Denna fraktion skiljer sig från den föregående. Den "intellektuella" sidan i dessa agerandes arbete framstår tydligare i förhållande till det manuella arbetet, och byråkratiseringen har viktiga konsekvenser för de förhållanden de är underkastade. Denna fraktion berörs mer av "uppåtstigandet" och "karriären" och skolutbildningen spelar en större roll. Olika examina och utbildningar är av betydelse, liksom tjänstgöringstiden som spelar en större roll än när det gäller handelsanställda. Dessutom kan man lägga märke till att dessa agerande flyttar mer både inom sin klass och över till bourgeoisin, både under den enskildes yrkesverksamma liv och mellan generationerna. Slutligen har olika system med "del i vinsten" och "gratifikationer" av olika slag en särskild betydelse här.

²³ Bl.a. Inform'actions broschyrer och M. Appert, *Situation professionnelle des vendeuses de grands magasins et magasins populaires*, 1967.

²⁴ Det ska påpekas att just denna slags koncentration leder till omfattande förändringar av de löneanställdas struktur inom handeln: antalet *proletariserade* tjänster (lagerarbetare etc.) minskar starkt, medan den *administrativa personalen* ökar.

Det står alltså klart att *huvudklyftan* mellan dem som objektivt polariseras runt proletariatet och övriga *skär rakt igenom* de sektorer där dessa agerande finns. Det kan omedelbart konstateras att inget är mer felaktigt än att i småbourgeoisin i allmänhet urskilja (i Dahrendorfs fotspår) *alla* de som uppifrån och ned tillhör de privata och allmänna "byråkratierna" (och som enligt Dahrendorf ingår i bourgeoisin) och *alla* de som inte hör dit (som enligt samme författare skulle tillhöra arbetarklassen).

Den objektiva proletära polariseringen inom denna sektor följer i själva verket specifika vägar. Det sker genom att gränser dras inom den nya småbourgeoisin mellan de underordnade nivåerna och de agerande som hör dit, och de småborgerliga nivåerna högre upp i hierarkin. "Byråkratin" utgör ju inte en likformig och kontinuerlig pyramid från den borgerliga toppen till de småborgerliga nivåerna (en reell och omedelbart synlig klasskillnad finns), och är inte heller för själva de småborgerliga nivåerna en "organisation" av den typen (genom dem skär den objektiva polariseringsgränsen).

Denna fraktion som är objektivt polariserad i riktning mot arbetarklassen berörs i förhållande till föregående fraktion på ett särskilt sätt av reproduktionen av uppdelningen intellektuellt arbete/manuellt arbete inom det intellektuella arbetet, som är en tendens med samma innehåll som byråkratiseringen: uppsplittring och standardisering av den största mängden av de underordnades arbetsuppgifter, döljande av kunskap, som berör alla, upprepade utförande arbetsuppgifter som sänker arbetets kvalifikation (det klassiska exemplet är maskinskriverskornas "pool") och i samband med det förstärkning av de auktoritära-hierarkiska förhållandena som dessa utsätts för av arbetsprocessens ledning. Inom bank- och försäkringssektorn t.ex. (för att inte tala om Postgirot, som nyligen uppmärksammats) inskränker sig de underordnades behandling av dokument till att sätta kryss i samma rutor. Då ser man den indirekta verkan användningen av "datatekniken" har. Det har gått så långt att dessa kan kallas *kontorsarbetets linjearbetare*.

Samtidigt som löneformen sprider sig bland dessa anställda och deras antal ökar, minskar möjligheterna att "göra karriär" eller "avancera". Man stiger uppåt från och med en viss tröskel, men massan av de anställda når alltmer sällan denna tröskel (olika kategorier av medelhöga tjänstemän). Tröskeln till det område där man kan förflyttas stiger allt högre. Ett tecken på det är att ökningen av olika tjänstemän inom den privata sektorn har varit mycket mindre de senaste åren än ökningen av de lägsta anställda. De kontorsanställda skiljer sig när det gäller den interna hierarkiska förflyttningen och övergången till bourgeoisin, från de handelsanställda, både under det verksamma livet och mellan generationerna. Men en mycket bredare klyfta skiljer de kontorsanställda från olika kategorier av medelhöga tjänstemän.

Det är här den nuvarande nedvärderingen av skolexamina och betyg kommer in, eftersom de har så stor betydelse på arbetsmarknaden och när det gäller dessa agerandes avancemang. Det visar sig i att underordnade tjänster nu i stor omfattning innehas av agerande vars skolutbildning gett dem hopp om något annat. Hit kommer massan av ungdomar som har devaluerade högre examina. Det får till resultat olika former av dold arbetslöshet som grasserar i den här sektorn: olika former av svart arbete, vikariat, korttidsarbeten och extra ordinarie tjänster. Det existerar inom alla de fraktioner som är objektivt proletärt polariserade, men är mer markant här. Det är också denna fraktion som de senaste åren uppvisat den mest utpräglade tendensen till ökat kvinnligt arbete (banker, försäkringssektorn, administration). Där återfinns en betydlig förstärkning av den hierarkiska uppspaltningen mellan de lägre, så gott som helt kvinnliga, nivåerna och ledningen.

Det är viktigt att se att den allmänna försämringen av dessa anställdas situation i de avancerade kapitalistiska länderna sedan andra världskriget inte har visat sig på samma sätt för alla. Det gäller isynnerhet dem som redan var yrkesverksamma vid denna tid. På grund av

att sektorn blivit större och att den kvinnliga arbetskraften ökat, har en stor del av dessa fått arbetsledande uppgifter medan försämringen framförallt drabbat kvinnorna och förstärkt den interna uppspaltningen. Genom att flera faktorer samverkar berör den inom denna sektor nu framförallt de unga och kvinnorna.

Men följande punkter måste ändå klargöras: 1) De konkreta klyftor, som skär igenom den nya småbourgeoisins arbetssektorer och utmärker denna objektivt proletariserade fraktion, beror på själva den samhällseliga arbetsdelningen i grenar, sektorer o.s.v. Klyftans konkreta avgränsning är avhängig av arbetsdelningen. En statstjänsteman t.ex. som, om han betraktas "abstrakt", "formellt", kan likställas med en "medelhög banktjänsteman" och inte med en enkel bankanställd, kan ändå liksom den sistnämnde tillhöra den objektivt proletärt polariserade fraktionen, på grund av den samhällseliga arbetsdelning som utmärker den Statsapparatur som han tillhör, medan den medelhöge banktjänstemannen inte hör dit. Man bör påminna om följande: a) det utmärkande och utpräglade godtycke som finns i det intellektuella arbetets "kvalifikationer" och beskrivningar av det, som fackföreningsfolk känner väl till, och som gör att "samma" arbete i olika sektorer kan betyda helt olika situationer, medan arbetarnas arbetsbestämning har sin motsvarighet i den kapitalistiska produktions"logiken"; b) godtycket i de statistiska (INSEE's) klassifikationerna enligt "yrken" och socio-professionella kategorier, eftersom de fraktioner det här är frågan om inte sammanfaller med de statistiska klassifikationer, som bara kan användas som ett indicium. Det räcker med att påminna om att INSEE betraktar en vanlig forskollärare som tillhörande "medelhöga tjänstemän" på samma sätt som en "medelhög tjänsteman" inom administrationen, medan den förstnämnde befinner sig längst ned i lärarkårens hierarki och den sistnämnde däremot har en privilegierad plats i förhållande till de enkla anställda som tillhör den arbetsprocess han också tillhör. INSEE's medelhöga tjänstemän utövar långt ifrån alla i samma omfattning en reell arbetsledande funktion. 2) I denna fraktion kan man genom att följa samma riktlinjer vidare avgränsa särskilda *skikt*. Det gäller t.ex. *forskning och undervisning*. När det gäller den forskning och de som utför den som inte finns direkt inom det produktiva arbetet, kan man för närvarande förutom en markant ökning av denna sektor, urskilja en tydlig byråkratisering och förstärkning av löneförhållandet och vidare nya former för starkare arbetslöshet (t.ex. vikariatsförordnanden): det är forskningslaboratoriernas situation som har studerats utförligt de senaste åren.²⁵ De underordnade i denna sektor som tidigare åtnjöt verkliga kastprivilegier, drabbas nu av att det intellektuella arbetet nedvärderas och uppsplittras. Här tar det särskilda former, bl.a. att de högre nivåerna (de olika "forskningsledarna") verkligen intellektuellt roffar åt sig deras arbete, och vidare att de alltmer underkastas den monopolistiska produktionens direkta syften. Till det kommer avsevärda lönesänkningar på de underordnade nivåerna och begränsning av deras möjligheter att avancera. Det är inom denna verkliga intellektuella reservarmé som ifrågasättandet av det kapitalistiska intellektuella arbetet troligen är mest utvecklat. Liknande fenomen finns på de lägsta nivåerna inom lärarkåren (extra ordinarie och timanställda), med nedvärdering och uppsplittring av det intellektuella arbetet som förstärker klyftan mellan dem och de högre nivåerna (fast anställda gymnasie- och universitetslärare). På grund av dessa agerandes sociala funktioner spelar förutom dessa faktorer *bourgeoisins nuvarande ideologiska kris* en ytterst viktig roll.

3) En speciell anmärkning måste göras angående de *lägsta statstjänstemannen*, d.v.s. de underordnade i allmän tjänst. Dessa tillhör den *samhällskategori* som Statsapparaternas personal utgör. Liksom mellannivåerna har de en småborgerlig klasstillhörighet, medan apparaternas "toppar" har en borgerlig klasstillhörighet. Såsom medlemmar av denna

²⁵ -M Lévy-Leblond och A. Jaubert, (*Auto*)*critique de la science*, 1973, som samlar en rad analyser av denna fråga.

samhällskategori är de underordnade inom den allmänna tjänsten särskilt underkastade dessa apparaters egen interna ideologi.

Men den försämrade situationen för de småborgerliga underordnade nivåerna inom denna samhällskategori är tydlig. Deras lön har utjämnats i förhållande till andra objektivt proletärt polariserade småborgerliga grupper på grund av att lönerna i den statliga sektorn allmänt hållits tillbaka i förhållande till den privata sektorn, och löneskillnaden till arbetarklassen har minskat. Den genomsnittliga årliga skattepliktiga inkomsten per familj enligt "familjeöverhuvudets" socio-professionella kategori 1962 var 15.637 för *medelhöga tjänstemän i statlig tjänst*, men 23.210 för de *medelhöga tjänstemännen inom privat sektor*, 10.588 för *lägre anställda i statlig tjänst*, men 11.755 för de *lägre anställda i privat sektor*.²⁶ Sedan 1968 har lönerna i statlig tjänst betydligt ökat sin eftersläpning till lönerna inom den privata sektorn.²⁷ Samtidigt minskar de traditionella "privilegierna" i statlig tjänst som bidrog att ge det välkända "Beamntentum" dess karaktär av *kast*. Det sker på två sätt: vissa fördelar när det gäller anställningstrygghet o.s.v. har i stort sett utvidgats till att gälla också övriga småborgerliga skikt och fraktioner, eller också utmärker de fortfarande den statliga tjänsten, men ifrågasätts när det gäller de lägre nivåerna. Även här finns alltmer extra ordinarie och vikariatarbete (ingen tjänstetillsättning sker), samtidigt som antalet anställda ökar betydligt beroende på Statens ökande interventionistiska funktion inom alla sektorer av det allmänna (det går från de underordnade inom de olika grenarna av den statliga tjänstesektorn, till socialassistenter och "kulturarbetare" på lokalplan, till personalen på ungdomsgårdar o.dyl., till de anställda på sjukkassan o.s.v.).

III

Den sista fraktionen av den objektivt proletärt polariserade småbourgeoisin är den som tagits upp tidigare, som består av *underordnade tekniker och ingenjörer* direkt inblandade i det produktiva arbetet, i mervärdesproduktionen. Denna fraktion har fortfarande en småborgerlig klasstillhörighet, men de uppspaltningar som avgränsar den skär tvärs igenom gruppen ITT (Ingenjörer-Tekniker-Tjänstemän). Denna fraktions situation är emellertid en annan än de andra objektivt proletärt polariserade småborgerliga fraktionerna. Samtidigt som den är direkt inblandad i produktionen av mervärde, och därför har säkra objektiva betingelser för att bli medveten om den kapitalistiska utsugningens väsentliga mekanismer, är den ändå påverkad av sin plats i de politiskt-ideologiska förhållandena i företaget som apparat. Kampformerna inom denna fraktion har de senaste åren visat att den skiljer sig från olika mellan-ingenjörer och tjänstemän, men också tvetydigheten i dess förhållande till arbetarklassen (såsom "arbetsledning"). Jag ska inte ta upp sådant som redan är väl känt. Jag vill bara påpeka att, utom de skäl jag redan pekat på (prat om "automatisering" och "specialarbetarnas försvinnande"), berodde den speciella roll denna fraktion tilldelades i kampen under 60-talet på de särskilda möjligheter de antogs ha att blockera produktionen, enligt olika tekniska uppfattningar. Sedan dess har det visat sig att den kapitalistiska arbetsorganisationen verkligen erbjuder nya kampmöjligheter (flaskhalsstrejker eller proppstrejker) men just för de okvalificerade arbetarna.

²⁶ Tablå som framställt av C. Seibel och J-P Ruault i Darras, *Le Partage des bénéfices*, 1966, s. 91. (ev. ö.a.)

²⁷ *Le Monde* 31 maj, 1973.

X. Den traditionella småbourgeoisins nuvarande situation

Det är nödvändigt att till sist påminna om hur den traditionella småbourgeoisin utsätts för en process för närvarande som alltefter begränsar den. Denna begränsning hänger ihop med att monopolkapitalismens upplösande verkan i den nuvarande fasen är dominerande inom de enkla handelsformerna. I Frankrike visade sig alltså mellan 1954 och 1968 en karaktäristisk minskning av denna småbourgeois¹:

	1954	1962	1968
Hantverkare (% av totala aktiva befolkningen)	734.280	637.897 (3,3)	619.808 (3,0)
Småhandlare (% av totala aktiva befolkningen)	1.268.740	1.133.965 (5,9)	1.026.216 (5,0)

Det är nödvändigt med några anmärkningar:

1) Denna process som för närvarande uppträffas *är inte något nytt*. Den visade sig och befästes i alla avancerade kapitalistiska länder, inbegripet Frankrike, under mellankrigstiden, d.v.s. under monopolkapitalismens övergångs- och konsolideringsfaser. Men i Frankrike har förloppet varit längre och mer utdraget på grund av det karaktäristiska stöd den franska bourgeoisin funnit i denna småbourgeoisⁱ gentemot arbetarklassen.

2) Den nuvarande begränsningen av denna småbourgeoisⁱ är visserligen betydande, men den är långt från att nå den omfattning och de verkliga former för eliminering som drabbar framförallt de fattiga bönderna (jordbrukarnas del av hela den aktiva befolkningen har gått från ungefär 19 % 1954 till omkring 11 % för närvarande).

3) En visserligen relativt liten del av dem som tvingas bort från denna småbourgeoisⁱ blir inte helt enkelt proletariserad, utan går från denna småbourgeoisⁱ över till det icke monopolistiska kapitalet som ständigt återuppstår under monopolkapitalismen. Medan "hantverksföretag" med mindre än 5 anställda mellan 1954 och 1966 minskat med 127.000, har antalet med mellan 6 och 9 anställda ökat med 73.000, och en del av denna ökning består i att småborgare gått över och fått status som småkapitalister.

4) Men det som här konstaterats ska vägas mot ett annat faktum, nämligen att ett antal i allmänhet unga arbetare gått över till denna småbourgeoisⁱ. Mellan 1959 och 1964 t.ex. öppnade 40.000 yrkesarbetare och okvalificerade arbetare "eget" som hantverkare (en tredjedel var söner till hantverkare), ett mindre antal blev småhandlare eller gick till tjänstesektorn (det här gäller också, men ett mycket mindre antal av de småbönder som lämnar jorden). Om detta tas i beaktande står det klart att *den hastighet med vilken dessa småborgare tvingas iväg är högre än den hastighet med vilken denna småbourgeoisⁱs plats krymper såsom det framträder i denna statistik*. Att nya agerande kommer in i den traditionella småbourgeoisⁱn döljer att lika många f.d. traditionella småborgare försvinner, till största delen till arbetarklassen, och i mindre utsträckning till den nya småbourgeoisⁱn. De "företag" som ingår i den traditionella småbourgeoisⁱn har alltså en betydligt kortare *livslängd* än tidigare, något som starkt påverkar dessa agerandes osäkra levnadsvillkor.

Men frågan om begränsningen av den traditionella småbourgeoisⁱn är inte den enda. Vidare måste beaktas att dess levnadsvillkor stadigt försämras, särskilt på grund av att profiten i denna sektor i växande omfattning överförs till monopolkapitalet. Det visar sig tydligt i förhållandet mellan småhandeln och det koncentrerade handelskapitalets stora varuhus. Men försämringen måste alltid betraktas i förhållande till arbetarklassens levnadsvillkor, och t.o.m.

¹ Källor: INSEE's folkräkningar.

i förhållande till levnadsvillkoren för de fraktioner inom den nya småbourgeoisin som tidigare tagits upp (särskilt handels- och kontorsanställda). På grund av den franska statistikens brister när det gäller bl.a. frågan om *icke löntagares inkomster* kan exakta siffror inte läggas fram. Men vi kan hålla i minnet den franska bourgeoisins politik när det gäller *skatter*, som för närvarande mycket tydligt är fördelaktig för denna småbourgeoisin, isynnerhet småhandeln, i förhållande till arbetarklassen och de fraktioner av den nya småbourgeoisin som det är frågan om. De sistnämnda får betala priset för bourgeoisins desperata försök att behålla stödet från den traditionella småbourgeoisin bl.a. genom att de avdrag som gällde löntagarna, arbetarna och den nya småbourgeoisins fraktioner, och som kompenserade den traditionella småbourgeoisins möjligheter till skattefusk, nyligen har avskaffats. Inflationens och prishöjningens mekanismer ska inte heller förglömmas. Med dem återtar bourgeoisin de lönehöjningar som massan av löntagare bland folket kämpat sig till, samtidigt som den avstår från några smulor till småhandeln på massornas bekostnad.

Till sist kan även i denna småbourgeoisin fraktioner urskiljas. Det är bl.a. känt att *hantverkarna* på grund av själva karaktären på deras arbete och den speciella öppenheten i förhållande till arbetarklassen alltid har uppvisat en mycket tydligare objektiv proletär polarisering än småhandeln. Hantverket var den *revolutionära syndikalismens* vagga och kamptraditionen är särskilt levande där.

När det gäller småhandeln är det känt bl.a. att dess osäkra situation nyligen har lett till livlig kamp (CID-Unati, G. Nicouds rörelse o.s.v.), som antagligen för första gången i dessa rörelser historia sedan 1920 i Frankrike tycks bryta det traditionella stödet till bourgeoisin som bl.a. visade sig i att bourgeoisin kanaliserade kampen i organisationer över klassgränserna som t.ex. PME (små och medelstora företag). Men här gäller det att se: a) dels att på grund av de nuvarande förändringarna i denna sektors situation skulle det säkert vara felaktigt att jämföra dessa rörelser med den traditionella poujadismen, och a priori misstänka dem på grund av det förflutna för att bära fascismens frö inom sig som molnet för med sig oväder. b) Men å andra sidan leder de ”nuvarande” förändringarna långt ifrån automatiskt till klass-ståndpunkter som för denna sektor närmare arbetarklassen. Det är självklart att den kommersiella småbourgeoisins markanta svårigheter inte är helt nya. De fanns redan där då dess fascistoida rörelser uppstod i Europa och var just ett av skälen till dessa rörelser. Det gäller också poujadismen i Frankrike. Visserligen blir de objektiva grunderna för ett stöd från denna småbourgeoisin till bourgeoisin allt svagare, trots en del uppräckningar som nyligen den småhandelsvänliga ”Royer-lagen”. Men det går inte att bortse från att också när det gällde fascismerna utmärktes inte småbourgeoisins stöd till bourgeoisin av att den verkligen gjorde några eftergifter till småbourgeoisin, som istället (tillsammans med de fattiga bönderna) blev fascismens viktigaste ekonomiska offer. De ideologiska och politiska faktorerna har fortfarande en avgörande vikt här. Det ska påpekas på grund av problemets betydelse att det alltså inte här rör sig om icke monopolistiskt kapital och ”småföretag”, utan om *agerande som inte exploaterar lönarbete*, åtminstone inte huvudsakligen, och att denna småbourgeoisin inte kan föras till kapitalet och ses som en ”mindre” bourgeoisin än övriga (dessa skillnader fördunklas ofta av den officiella statistiken).² Det vore att göra det motsatta felet mot kommunistpartiet, som ju betraktar det icke monopolistiska kapitalet som del av denna småbourgeoisin. I tecken av sammanföranden som t.ex. små och medelstora företag eller ”småkapital” leds man i det ena fallet till att bredda arbetarklassens allianser till det icke monopolistiska kapitalet (vissa delar av bourgeoisin) genom att inbegripa det kapitalet i småbourgeoisin, och i det andra fallet till att *från början begränsa* allianserna genom att inbegripa denna småbourgeoisin i kapitalet och bortse från dess möjligheter att beroende på konjunkturen alliera sig med arbetarklassen. Det förblir likväl sant att när det gäller denna småbourgeoisin (särskilt småhandeln) verkar

² Se ovan, s. 107 o. följ. xxx

möjligheterna för allians *med visshet mer begränsade* än när det gäller de objektivt proletärt polariserade fraktionerna i den nya småbourgeoisin, d.v.s. de icke produktiva löneanställda. Det beror inte bara på ekonomiska faktorer (småegendom), utan också på politiskt-ideologiska faktorer, som i Frankrike hänger samman med klasskampens historiska tradition.

XI. Slutsats och politiska perspektiv

Vi kan nu försöka dra vissa slutsatser. Jag ska börja med en första viktig punkt: Vi är tvungna att konstatera att i de europeiska länderna, för att bara ta upp dem, har polariseringen av dessa småborgerliga fraktioners klasståndpunkter fram till nu inte sammanfallit med den objektiva polariseringen som med de nuvarande förändringarna utmärker deras klassbestämning. Med andra ord förverkligas ännu inte alliansen mellan betydande delar av dessa fraktioner och arbetarklassen för en socialistisk revolutions kampmål. Om man inte sammanblandar en revolutionär process med de olika socialdemokratiska regeringarna är detta en självklarhet.

Frågan är avgörande, bl.a. i Frankrike, och gäller i själva verket *först och främst den nya småbourgeoisin*. Det är meningslöst att som en åkallan upprepa dogmerna om den ”privilegerade” alliansen mellan arbetare och bönder. Fakta är som de är, och det är nödvändigt att förstå det. Å ena sidan gäller det sektorer som kommer att fortsätta att öka betydligt i de utvecklade kapitalistiska länderna och att spela en roll i reproduktionen av samhällsförhållandena, alltså också i revolutionariseringen av dem, och å andra sidan är de folkliga massorna på landsbygden, isynnerhet småbönderna, oåterkalleligt dömda att i alla europeiska länder med visserligen skiftande hastighet snabbt försvinna, både vad gäller deras tyngd i samhället och deras antal. Frankrike har de senaste åren varit ett helt karaktäristiskt exempel på den oerhört snabba rytm detta sker med.

Jag går så långt att jag vill påstå, även om jag riskerar att utpekas som avfälling, att *det här gäller den socialistiska revolutionens historiska chans, alldeles särskilt i Frankrike*. På nytt ska här påminnas om det tydliga fenomen som utmärkt klasskampens historia i Frankrike: de franska bönderna, också småbönderna, har utgjort en av den borgerliga ordningens väsentligaste förskansningar, och ett av de huvudsakliga hindren för en socialistisk revolution i ett land som utmärks av att arbetarklassen har en exceptionell och föredömlig kampvilja. Den franska bourgeoisins historiska styrka (för sig själv) har varit att genom en rad viktiga kompromisser stödja sig på de små jordbruket, vars stöd under de avgörande vändningarna i klasskampen nästan aldrig mankerat. Från de två Bonaparte till Kommunen, till krisen efter första världskriget, Folkfronten och gaullismen ... listan kan göras lång. Å andra sidan var arbetarklassens lednings historiska misslyckande att inte ha kunnat, eller velat, smida och befästa en revolutionär allians mellan arbetare och bönder i Frankrike, förutom antagligen när det gäller en del av småbönderna under andra världskriget och motståndsrörelsen. Det gäller inte här att på något sätt fördela ansvar, bara att konstatera fakta. De franska småbönderna har dyrt fått betala, och får fortfarande betala, sitt stöd till bourgeoisin mot arbetarklassen. Men också arbetarklassen har fått betala. Det finns visserligen skäl att tro att de som finns kvar av småbönderna lyckats bli medvetna om sina verkliga klassintressen, även om deras attityd just under de senaste årens snabba elimineringsförlopp visar hur tungt det förflutna vilar på dem. Men även om denna allians förblir *mycket viktig* kan man säga att hursomhelst är spelet redan avgjort. Perspektivet i detta sammanhang är inte längre så mycket småbönderna som klass på landsbygden, utan småböndernas barn som fördrivna från jorden arbetar i fabriker och i städerna, liksom ”arbetar-bönderna”.¹

Den starka utvecklingen av lönesystemet och av den nya småbourgeoisin i städerna, sammanlänkad med den objektiva proletära polariseringen av de fraktioner som omfattar den överväldigande majoriteten av de småborgerliga löneanställda, är alltså den socialistiska revolutionens historiska möjlighet i Frankrike. Förhållandet är inte det att den franska

---

¹ ”Paysans travailleurs” (bönder arbetare) kallar sig i Frankrike en radikal strömning bland bönderna som genom sitt beroende av statsapparaten, olika livsmedelsföretag o.dyl. uppfattar sig som arbetare. ö.a.

borgerligheten inte försökt, och under lång tid lyckats, stödja sig också på småbourgeoisin i städerna: bl.a. den radikala jakobinismen bär vittnesbörd om det. Men försöken har lyckats framförallt när det gäller den traditionella småbourgeoisin, som är en del av det förhållande att den franska bourgeoisin under lång tid stött sig på småproduktion och små ägor. Det stöd som bourgeoisin försäkrat sig om hos den nya småbourgeoisin, och som alltid varit relativt begränsat, har visat sig på ett specifikt sätt, nämligen i form just av republikansk radikalism eftersom den franska nya småbourgeoisin knappast berörts av fascistiska massrörelser, som fallet varit i vissa avancerade kapitalistiska länder.

Men under monopolkapitalismens nuvarande förlopp undergrävs själva de objektiva grunderna för detta stöd, och det på ett avgörande sätt när det gäller de omtalade fraktionerna av den nya småbourgeoisin, som ju utvecklas starkt. Det är ett av de grundläggande skälen till den dolda hegemonikris som drabbar den franska bourgeoisin för närvarande (och för övrigt inte bara den) och som kan ha avgörande inverkan.

Den kan leda till en allians mellan arbetarklassen och dessa fraktioner av den nya småbourgeoisin i ett långt socialistiskt revolutionärt förlopp, d.v.s. som sker oavbrutet och i etapper. I klartext betyder det att den inte nödvändigtvis har denna inverkan. Det är nödvändigt att en gång för alla göra sig av med alla de illusioner, som ofta invagat den revolutionära rörelsen i falska förhoppningar under hela dess historia, enligt vilka en objektiv proletär polarisering av klassbestämningen nödvändigtvis till slut måste leda till polarisering av klasständpunkten.

Vi kommer då till frågans andra del: polariseringen av den nya småbourgeoisin i riktning mot proletära klasständpunkter beror på ett visst sätt på styrkeförhållandet mellan bourgeoisin och arbetarklassen. Ett av kännetecknen för småbourgeoisins typiska "vacklan" är att den polariseras i det strategiska förhållandet mellan de kapitalistiska formationernas två huvudkrafter, bourgeoisin och proletariatet, och att den har desto mer tendens att anta proletära klasständpunkter ju starkare arbetarklassen är i förhållande till bourgeoisin. Kärnan i problemet är då att själva styrkeförhållandet mellan bourgeoisin och arbetarklassen inte kan förändras radikalt annat än allt eftersom arbetarklassen skapar allianser med andra folkliga klasser och klassfraktioner, d.v.s. *allt eftersom "folket" blir starkare gentemot bourgeoisin.*

Det leder oss till ett andra konstaterande: polariseringen av den nya småbourgeoisin i riktning mot de proletära klass-ståndpunkterna beror väsentligen på arbetarklassens och dess klasskampsorganisationers strategi gentemot den. Småbourgeoisin har alltså ingen autonom klasständpunkt på lång sikt, och kan som historien visat i allmänhet inte ha några egna politiska organisationer: småborgerliga politiska partier i egentlig mening, d.v.s. partier som verkligen och på lång sikt framförallt representerar småbourgeoisins specifika intressen har sällan existerat. Vad man däremot träffar på oftare är borgerliga partier med småborgerligt (och också arbetar-) klientel, d.v.s. partier som framförallt representerar borgerliga intressen, men som kunnat skaffa sig stöd bland småbourgeoisin.

Detta har stor betydelse. Polariseringen av småbourgeoisin i riktning mot de proletära klasständpunkterna beror på om den *representeras* av arbetarklassens egna klasskampsorganisationer och inte bara "hänsyn tas" till den, som en black om foten man måste släpa med sig. Polariseringen beror alltså väsentligen på dessa organisationers strategi för att i kampens förlopp mellan klasser och allianser ena folket under arbetarklassens hegemoni. Den är alltså avhängig av arbetarklassens ledning i den folkliga alliansen.

Det rör sig alltså om ett oavbrutet förlopp i etapper. Det är inte frågan om någon "stor dag" som arbetarklassen själv tvingat fram, då man hoppas att småbourgeoisin helst ska svänga till arbetarklassens sida, eller i värsta fall hållas neutral. Dessa småborgerliga fraktioner ska inte

betraktas som till *sin natur och väsen orörliga*, som bara kan vinnas för arbetarklassens sak genom enkla ”kompromisser” och ”eftergifter” till dem.

Det betyder å andra sidan att folkets enhet under arbetarklassens hegemoni bara kan grundas på *klasskillnader* mellan de klasser och fraktioner som ingår i alliansen. Enandet kommer samtidigt som den etappvisa lösningen av ”*motsättningar inom folket*”. Men å andra sidan rör det sig just om en process när enandet sker och när arbetarklassens hegemoni skapas bland dessa klasser och fraktioner. De förändras själva i den kamp som i etapper utmärker denna process, och intar alltså arbetarklassens ståndpunkter. Dessa ståndpunkter skapas själva endast progressivt när alliansen och hegemonin etableras – inte i form av egentliga eftergifter från arbetarklassens sida till dess allierade tagna som de är, utan genom att kampmål ställs upp som i den etappvisa oavbrutna kampen under arbetarklassens ledning kan förändra de allierade om hänsyn tas till deras egen klassbestämning och den specifika polarisering som utmärker dem.

Jag är medveten om att dessa anmärkningar bara utgör kortfattade indikationer, men de har enbart som syfte att visa var det egentliga problemet finns, inte att påstå sig vara ett svar på frågan: vad ska då göras och på vilket sätt? Förutom att det inte ankommer mig att ge svaret på denna fråga, som är kärnan i den nuvarande debatten om den revolutionära strategin, var det inte heller syftet med denna studie. För detta skulle det bland annat varit nödvändigt att genomföra en studie av arbetarrörelsens och den internationella revolutionära rörelsens historia och erfarenheter, om dess organisationer, de olika uppfattningarna och svängningarna angående det revolutionära förloppets problem, om organiserandet (parti-fackförening), allianser o.s.v. för att närmare förstå de socialdemokratiska strömningarnas betydelse och grunder. Mitt syfte med denna studie har varit att bidra till en mer exakt kunskap om de allierade och deras objektiva bestämningar och den kamp som äger rum för närvarande, samtidigt som ett försök att dra lärdom och varna för vissa samtida teoretiskt-politiska uppfattningar. Det beror på att jag är övertygad om att det är hög tid att komma längre i denna kunskap och göra exakta undersökningar, även om vägen dit är svår. Utan denna kunskap riskerar de olika strategierna som utarbetas att i bästa fall inte få någon betydelse, och i värsta fall att leda till allvarliga nederlag.